



В. Осеева

ВАСЕК
ТРУБАЧЁВ
ВА
УНИНГ
ЎРТОҚЛАРИ



84
0-18

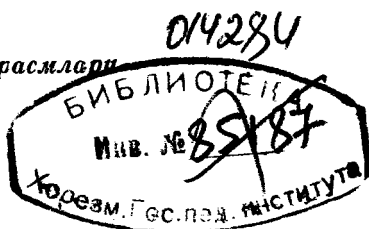
В. Осеева

ВАСЁК ТРУБАЧЁВ ВА УНИНГ ЎРТОҚЛАРИ

УЧИНЧИ КИТОБ



Г. Фитингоф расмлари



Ўзбекистон ССР Маданият министрлиги
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„Ёш гвардия“ нашриёти
Тошкент — 1960

Ш. Саъдулла
таржимаси



1-6 0 6

ҚАДРДОН ЖОЙЛАР

— Нюра! Нюра! Бу Чехов кўчаси! Походда манави ердан ўтган эдик!

— Манави ўқув қуруллари магазини! Ойим менга шу ердан дафтар сотиб олиб берувди...

— Қани, чопдик!

— Сева! Қўлингни бер!

Нюра, Лида ва Сева Малютин ўзлари туғилиб ўсган шаҳар кўчасидан чопиб борадилар. Бўлиб ўтган воқияларнинг ҳаммаси даҳшатли тушга ўхшайди.

— Уйимизга келдик, уйимизга келдик!— дея ҳаяжонланиб такрорлайди Нюра. У ҳар бир та-

ниш кўчани кўриб, терисига сиймай суюнади, ҳар бир тош унга азиз туюлади.

— Буларнинг бари бизники, ўзимизники!

— Ойижон... ойижонгинам... ойим!— қўллари кўкрагига босиб, қайта-қайта такрорлайди Лида, ҳовлиққанидан қоқилиб.

Сева қизлар билан ёнма-ён чопиб боради. У гапиролмайди, туғилиб ўсган шаҳрини қайтиб кўрганидан бахтиёр, ундаги ўзгаришлардан ҳаяжонда: кўчалар ҳувиллаб ётибди, деразаларга устма-уст қилиб оқ қоғозлар ёпиштирилган, уйларнинг подвалларига қора ҳарфлар билан катта қилиб: «Бомбаубежише»¹ деб ёзиб қўйилган. Демак, ўша даҳшатли уруш бу ерда ҳам бўлган! Уларнинг кичкина тинч шаҳарчаларига ҳам келган, зотан бу шаҳарчада ўтказган ширин кунлари ҳамон кўз олдиларида; ўғил болалар билан қиз болалар ана шу ердаги мактаб ҳовлисида баҳорда бир-бирларини туртишиб, экскурсияга боргани тўпланишган эди, қишки каникул пайтида бир гала шўх чанғичилар ана шу ердан шаҳар ташқарисига қараб йўл олган эди. Ўша бахтли пайтларда ҳар сафар янги йил арафасида бир қоп совға орқалаб олган, икки бети қип-қизил Қорбо-бо қор босган кўчалардан мактаб сари салмоқ билан юриб келар, кўчаларда эса, хушчақчақ одамлар шошилиб ўтиб турар, деразаларда арча чироқлари порлар, хуллас, ҳамма уйда байрам бўларди.

Сева михлаб ташланган уйларга тикилиб қарайди, магазин олдида узун тизилиб, навбатда турган чоллар ва аёлларни кўради. Нима учун туришибдийкин у ерда? Наҳотки магазин ҳали ҳам очилмаган бўлса? Аёлларнинг чеҳралари би-

¹ Бомбадан сақланадиган жой.

рам ҳорғинки! Сева ўз ойисини ўйлаб кетади. Юраги дукиллаб уради, яна лабларида хушвақт табассум пайдо бўлади. Эҳтимол, ойиси ҳозир катта стол ёнида ўтириб, алланималар чизаётгандир. Сева ойисининг стол устига эгилган бошини, сал-пал тўзиган майин сочини кўргандай бўлади. «Ойижон, ҳали ҳеч нарсадан хабаринг йўқ, мен келдим!»

Одамлар кўчада чопиб кетаётган болалар орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қоладилар. Уччасининг ҳам устида айиқ терисига ўхшаган қалин пахмоқ кофта, юзларидан севинч ёғилиб туради. Одамлар болаларнинг хушчақчақ юзларини кўришга шундай муштоқ бўлиб қолишганки!

...Мана сквер! Мана тор кўча! Колонка! Мана шу ердан, кўча эшик орқасидан Петя Русаковнинг уйи кўриниб турибди. Ана, Мазин турадиган жажжигина уй.

Қизлар қадамларини секинлатишади, зўрға нафасларини ростлашади:

— Қирсакмикин? Улар келишяпти, деб айтсакмикин?

— Йўқ, йўқ! Кейин келамиз! Аввал уйга борайлик! Ойиларимиз олдига!

Улар яна бир кўчадан чопиб ўтишади.

Мактаб! Ана, жонажон мактабимизнинг қизил томи!

Мактабжоним! У ерда нима бўлаётган экан ҳозир? Дарс бўлаётганмикин? Эҳтимол, ҳамма эркак ўқитувчилар фронтга жўнагандир, аёл ўқитувчилар эса кичкинтойларни олиб, кетиб қолгандир. Ахир, ҳамма оналар болаларини олиб кетишган-ку! Болаларга ким дарс бераётганикин? Эҳтимол, болалар ҳам кетиб қолгандир?.. Айтгандай, ҳозир Сергей Николаевич қаердайкин? Хат ёзаётганмикин, тезроқ билсак эди!!

ниш кўчани кўриб, терисига сигмай суюнади, ҳар бир тош унга азиз туюлади.

— Буларнинг баъри бизники, ўзимизники!

— Ойижон... ойижонгинам... ойим!— қўллари кўкрагига босиб, қайта-қайта такрорлайди Лида, ҳовлиққанидан қоқилиб.

Сева қизлар билан ёнма-ён чопиб боради. У гапиролмайди, туғилиб ўсган шаҳрини қайтиб кўрганидан бахтиёр, ундаги ўзгаришлардан ҳаяжонда: кўчалар ҳувиллаб ётибди, деразаларга устма-уст қилиб оқ қоғозлар ёпиштирилган, уйларнинг подвалларига қора ҳарфлар билан катта қилиб: «Бомбаубежише»¹ деб ёзиб қўйилган. Демак, ўша даҳшатли уруш бу ерда ҳам бўлган! Уларнинг кичкина тинч шаҳарчаларига ҳам келган, зотан бу шаҳарчада ўтказган ширин кунлари ҳамон кўз олдиларида; ўғил болалар билан қиз болалар ана шу ердаги мактаб ҳовлисида баҳорда бир-бирларини туртишиб, экскурсияга боргани тўпланишган эди, қишки каникул пайтида бир гала шўх чанғичилар ана шу ердан шаҳар ташқарисига қараб йўл олган эди. Ўша бахтли пайтларда ҳар сафар янги йил арафасида бир қоп совға орқалаб олган, икки бети қип-қизил Қорбо-бо қор босган кўчалардан мактаб сари салмоқ билан юриб келар, кўчаларда эса, хушчақчақ одамлар шошилиб ўтиб турар, деразаларда арча чироқлари порлар, хуллас, ҳамма уйда байрам бўларди.

Сева михлаб ташланган уйларга тикилиб қарайди, магазин олдида узун тизилиб, навбатда турган чоллар ва аёлларни кўради. Нима учун туришибдийкин у ерда? Наҳотки магазин ҳали ҳам очилмаган бўлса? Аёлларнинг чехралари би-

¹ Бомбадан сақланадиган жой.

рам ҳорғинки! Сева ўз ойисини ўйлаб кетади. Юраги дукиллаб уради, яна лабларида хушвақт табассум пайдо бўлади. Эҳтимол, ойиси ҳозир катта стол ёнида ўтириб, алланималар чизаётгандир. Сева ойисининг стол устига эгилган бошини, сал-пал тўзиган майин сочини кўргандай бўлади. «Ойижон, ҳали ҳеч нарсадан хабаринг йўқ, мен келдим!»

Одамлар кўчада чопиб кетаётган болалар орқасидан ҳайрон бўлиб қараб қоладилар. Учаласининг ҳам устида айиқ терисига ўхшаган қалин пахмоқ кофта, юзларидан севинч ёғилиб туради. Одамлар болаларнинг хушчақчақ юзларини кўришга шундай муштоқ бўлиб қолишганки!

...Мана сквер! Мана тор кўча! Колонка! Мана шу ердан, кўча эшик орқасидан Петя Русаковнинг уйи кўриниб турибди. Ана, Мазин турадиган жажжигина уй.

Қизлар қадамларини секинлатишади, зўрға нафасларини ростлашади:

— Қирсақмикин? Улар келишяпти, деб айтсакмикин?

— Йўқ, йўқ! Кейин келамиз! Аввал уйга борайлик! Ойиларимиз олдига!

Улар яна бир кўчадан чопиб ўтишади.

Мактаб! Ана, жонажон мактабимизнинг қизил томи!

Мактабжоним! У ерда нима бўлаётган экан ҳозир? Дарс бўлаётганмикин? Эҳтимол, ҳамма эркак ўқитувчилар фронтга жўнагандир, аёл ўқитувчилар эса кичкинтойларни олиб, кетиб қолгандир. Ахир, ҳамма оналар болаларини олиб кетишган-ку! Болаларга ким дарс бераётганикин? Эҳтимол, болалар ҳам кетиб қолгандир?.. Айтгандай, ҳозир Сергей Николаевич қаердайкин? Хат ёзаётганмикин, тезроқ билсак эди!!

Ёки бир минутга мактабга кириб чиқсакмикин? Йўқ! Йўқ! Кейин. Олдин ота-онамиз олдига боришимиз керак!

Яна, ундан кейин яна ҳар хил кўчалар келди... Бу ердаги ҳар бир устун, ҳар бир ҳовли таниш... Энг охир, мана уларнинг...

Учовлари яшил эшик оғзида таққа тўхтайдилар.

— Менинг уйим!— дейди Сева, нафаси оғзига тиқилиб.

Қизлар кўча эшигини ланг очиб юборадилар:

— Чоп, Сева, чопсанг-чи!

— Сизлар-чи... қандай бўлади?— деб сўрайди бола саросимага тушиб.— Ёлғиз кетасизларми?..

Лида уни енгидан тортиб, ҳовлига итаради.

— Сен билан бирга кирсакмикин, Сева? Нюра иккимиз кетсак-чи?— деб сўрайди у дам Севаларнинг эшигига, дам ойиси кутиб турган уйи бўлмиш узундан-узоқ кўчага боқиб.

— Йўқ! Йўқ! Бораверинглар, ўзим киравераман... Тезроқ боринглар!

— Етиб қолдик-ку... уйимиз яқин...— деб ғулдурайди Нюра.

Қизлар уни қолдириб, тез-тез орқаларига қараб, чопганча нари кетадилар. Ҳатто ўзлари туғилиб ўсган шу шаҳарда ҳам бир-бирларидан айрилгани юраклари бетламайди. Сева уларга қўл силкиб, уйига қараб югуради.

Эшик очиқ, аммо уй бўм-бўш. Кухнядан примусларнинг гувиллагани эшитилмайди. Қўшниларининг уйи қулф. Сева аста ўз уйининг эшигини очади. Парда тутилган деразадан сал-пал ёруғ тушиб туради. Ойисининг каравоти усти ғижим, стол устида пиёз билан бир бурда нон... Аллакимнинг ифлос, лойга беланган ботинкаси оёққа

ўралишади... Бурчакдаги ёзув столи устига Сева-
нинг дарслик китоблари тахлаб қўйилган... Сева
атрофга боқади, бирор хат ёзиб қолдирилмаган-
микин, деб излайди. Ойиси бир ёққа кетса кўпи-
ча хат ёзиб қолдиргувчи эди...

Кўчадан гулдураб юк машинаси ўтади; эгнига
пахталиқ дағал солдатча камзул кийган бир хо-
тин машинадан сакраб тушиб, эшик томон йўл
олади. Сева ўз уйидан коридорга қараб:

— Ойим қаерда, билмайсизми?— деб сў-
райди.

Аёл остонада тўхтаб, бошидан рўмолини
олади:

— Сева!.. Вой худойим... Сева!

Сева юзи билан солдатча пахталик камзул
ичига кириб кетади.

— Ойи! Мен келдим...

* * *

Лиданинг ойиси ишда. Қизча уни излаб, нота-
ниш идорага қараб чопади, узоқ вақт дарвоза ол-
дида туриб, навбатчидан ойиси олдига киритиб
юборишни илтимос қилади. Навбатчи телефон қи-
лади.

Лида трубкага бўй чўзиб талпинади.

— Мен гапиряпман, ойижон, жонгинам!..—
деб қичқиради у.

Гап шартта узулади. Навбатчи Лиданинг бо-
шини силайди:

— Ойинг чопиб келяпти, чопиб...

Бир-икки лаҳза қиз учун бутун бир умр бўлиб
кўринади. Кейин коридорнинг охиридаги тахта
эшик ланг очилиб, Лиданинг тирик, ҳақиқий ойи-
си қизи томон отилади. У қизининг бошини, елка-
ларини силайди, кўзларидан, юзларидан ўпади,
кулади ҳам йиғлайди, йиғлайди ҳам кулади...

— Қачон келдинг? Қасқдан?.. Ҳаммаларинг келдиларингми? Митя билан-а?

Лида сўйсининг қўлларини олиб қучоқлайди, кўзларига боқади.

— Йўқ, биз шундай... ойижон, у ерда шундай уруш кетяптики... биз ўзимиз самолётда...— деб боғдан-тоғдан қилиб гапиради у ойсининг ўпичлари орасида.— Бизни уч кун Москвада тутиб қолдилар, аллақасққа эвакуация қилмоқчи бўлдилар. Зўрға кўндирдик, йиғлаб туриб олдик... Ойижон, жонгинам!..

Ёндаги кўчада, маҳкам беркитиб ташланган эшик олдида Нюра Синицина туради.

— Кетиб қолишибди... кетиб қолишибди...— деб такрорлайди у тарвузи қўлтиғидан тушиб.

Хувиллаган ҳовлини жимгина айланиб ўтади-да, бошини деворга суяб, кўчага қарайди:

— Кетиб қолишибди...

Сева Малютин ойиси билан бирга тош кўчадан югуриб келади.

Сева йўлкага чопиб ўтиб, елкаси билан кўча эшикни итариб очади-да, Нюранинг қўлидан тутади-да ҳовлиқиб дейди:

— Мана у, ойи! Мана!

Севанинг ойиси қизнинг бошини силаб, елкасидан қучоқлайди:

— Нюрочка! Дадангни Уфа шаҳрига командировка қилдилар, у кетиши керак эди. У ойингни ёлғиз қолдириб кетгиси келмади, қўрқди, ойинг бўлса, кетгиси келмай йиғлади, нуқул сени кутар эди. Биз Лиданинг ойиси иккимиз ойинг жўнаб кетаётганда олдига кириб, Нюра келса бизникида туратуради, деб айтдик. Бизникига юр, Нюрочка! Сева билан ўртоқсизлар-ку.

Нюра рози бўлади, кўз ёшларини артади. Кўчага чиққанида яна бир марта уйига қарайди.

Муюлишга етганларида эса, кетларидан ҳовлиқиб, Лида етиб келади.

— Йўқ, Сева, йўқ!— дейди у дугонасини қучоқлаб олиб.— Нюра бизникига боради, биз у билан ҳеч қачон ажралмаймиз, умрбод бирга бўламиз!

2-б о б

ДУНЯ АММА

Павел Васильевич ўғлини кута-кута фронтга жўнаб кетгач, Дуня амма якка ўзи қолди. Таня ҳамширалар тайёрлайдиган қисқа муддатли курсда ўқиб, госпиталда ишлар, у ерда кеча-кундуз банд бўларди.

Гоҳида у Васёкдан, Павел Васильевичдан бирор хабар борми, деб сўрагани шошиб келиб кетарди. Дуня амма унга дардини айтиб юрагини бўшатар, ҳар сафар Павел Васильевичнинг хатини қайта-қайта ўқир эди, бу хатда Павел Васильевич санитар поездда машинист бўлиб ишлаётганини, фронтнинг олдинги линиясидан ярадорларни ташишини, кўпдан бери хат олмаётганини, Сариги қайтдими-йўқми, беҳабар эканини ёзган эди. Хатнинг ҳар бир сатридан қизгин оталик меҳри ва қайғуси ёғилиб турар эди: «...Жунбошимни яна кўрармикинман, бағримга босармикинман?»

Таня Дуня амманинг пинжига суқилиб, у билан биргалашиб йиғлар эди. Кейин ирғиб турар ва нари-бери кўз ёшларини артиб:

— Кетай!— дер эди.

— Тўхта, бирга чой ичамиз... карточкага конфет олганман,— деб йўлдан тутар эди уни Евдокия Васильевна.

— Вақтим зиқ. Тезроқ борай, ишимиз бошдан ошиб ётибди!— дер эди Тanya шошилиб.

Шаҳар жуда нотинч эди. Тез-тез бомбардирмон бўлиб турарди. Магазин ва дўконлар олдида, узоқ-узоқлардаги отишма овозларига ва булутлар тепасидаги гувиллашларга қулоқ осиб, одамлар индашмай қатор турар эдилар. Ёш ўспиринлар ёғоч уйлар олдидаги бочкаларни сувга тўлдирар, кўчаларда қум тўлдирилган қопларни судраб борар эдилар; қизлар ҳозиргина олишган нонларини йўл-йўлакай еб, белкурак кўтариб, шошганча югуриб юрар эдилар. Катта тош кўчада машиналар гулдурад, қизил аскарлар ўтар эди; деподан паровознинг қичқиргани эшитиларди. Сиренанинг чинқирган овози одамларни тумтарақай қилиб юборарди. Дарвозалар оғзида противогаз осган навбатчилар пайдо бўлар, ўспиринлар қўлқоп ёки латталар билан ёндирувчи бомбаларни ушлар, устига қум сепар, томларга чиқиб, бошларини орқага эгганларича, ҳаяжон билан ҳаво жангини кузатар эдилар.

Гоҳо кечқурун қоронғилатилган шаҳарга душманлар ракета ташлардилар. Ракетанинг оқиш ёруғида уйлар ва боғчали ҳовлилар кўзга яққол кўринар эди...

Ҳарбий вазият аста-секин Дуня аммани ҳам ўз оғушига олди. Бошқа аёллар қатори Дуня амма ҳам ҳовлида навбатчилик қилди, ўспиринларга билиб иш буюрди, хабарсиз қолган одамларни бомбадан сақланадиган жойларга йўллади... Унинг тинч ва осойишта яшаш тартиблари барҳам еди.

Навбатчиликда турар экан, Дуня амма прожекторларнинг тинмай қимирлаб турган нур устунларига қараб, туғишган Пашаси билан Васёкни ўйлар эди... «Юнкерс» ва «Мессершмиттлар»

нинг гувиллашидан юраги дукиллаб урар, томоғи қақраб кетар, душманни тумтарақай қувиб, осмонда тезучар «лочинлар» пайдо бўлганда эса, қалтираган қўллари билан узоқдан уларни чўқинтириб қўяр эди:

— Эй худойим, уларга мадад бер! Худойим, ўзинг ўлимдан асрагин!

Бир куни госпиталга Танянинг олдига борган эди, у ердан уйга жим бўлиб қайтиб келди-да, Васёкка атаб асраб қўйган конфетларини пакетга солиб, ярадорларга элтиб берди.

— Ол... Олавер... Кейин ўзаро бўлиб оласизлар... Чой ичасизлар...— деб пакетни бир жангининг қўлига тиқиштирди у.

— Хўб бўлмаса, раҳмат, онажон... Конфет бўлмаса ҳам яшаш мумкин-у, лекин марҳаматингизнинг баҳоси йўқ,— деди ярадор, совғасаломни олатуриб.

— Неварам, укам бор эди... Ёлғиз қолдим,— деб йиғлади Дуня амма.

— Ҳаммамизнинг ҳам ака-укамиз, бола-чақамиз, қариндош-уруғимиз бор, лекин ҳаммамизнинг Ватанимиз битта, ҳаммамиз ўшанинг қаноти остида яшаймиз!— деб хўрсиниб қўйди ярадор.

— Ҳа, рост, бу урушда ҳаммамиз қон-қардош бўлиб кетамиз,— деб кулди кўз ёшлари аралаш Дуня амма.

Шундан буён у тез-тез Таняга:

«Мабодо ёрдам керак бўлиб қолса, чопиб келиб айт» деб уқдирар эди.

* * *

Шу куни Дуня амма печь ёқмади. У ҳувиллаган, совуқ уйда икки қўлини тиззасига ташлаб ўтирар эди. Стол устида бир-икки ҳўплам ичил-

— Вақтим зиқ. Тезроқ борай, ишимиз бошдан ошиб ётибди!— дер эди Тания шошилиб.

Шаҳар жуда нотинч эди. Тез-тез бомбардирмон бўлиб турарди. Магазин ва дўконлар олдида, узоқ-узоқлардаги отишма овозларига ва булутлар тепасидаги гувиллашларга қулоқ осиб, одамлар индашмай қатор турар эдилар. Ёш ўспиринлар ёғоч уйлар олдидаги бочкаларни сувга тўлдирар, кўчаларда қум тўлдирилган қопларни судраб борар эдилар; қизлар ҳозиргина олишган нонларини йўл-йўлакай еб, белкурак кўтариб, шошганча югуриб юрар эдилар. Катта тош кўчада машиналар гулдурад, қизил аскарлар ўтар эди; деподан паровознинг қичқиргани эшитиларди. Сиренанинг чинқирган овози одамларни тумтарақай қилиб юборарди. Дарвозалар оғзида противогаз осган навбатчилар пайдо бўлар, ўспиринлар қўлқоп ёки латталар билан ёндирувчи бомбаларни ушлар, устига қум сепар, томларга чиқиб, бошларини орқага эгганларича, ҳаяжон билан ҳаво жангини кузатар эдилар.

Гоҳо кечқурун қоронғилатилган шаҳарга душманлар ракета ташлардилар. Ракетанинг оқиш ёруғида уйлар ва боғчали ҳовлилар кўзга яққол кўринар эди...

Ҳарбий вазият аста-секин Дуния аммани ҳам ўз оғушига олди. Бошқа аёллар қатори Дуния амма ҳам ҳовлида навбатчилик қилди, ўспиринларга билиб иш буюрди, хабарсиз қолган одамларни бомбадан сақланадиган жойларга йўллади... Унинг тинч ва осойишта яшаш тартиблари барҳам еди.

Навбатчиликда турар экан, Дуния амма проекторларнинг тинмай қимирлаб турган нур устунларига қараб, туғишган Пашаси билан Васёкни ўйлар эди... «Юнкерс» ва «Мессершмиттлар»

нинг гувиллашидан юраги дукиллаб урар, томоғи қақраб кетар, душманни тумтарақай қувиб, осмонда тезучар «лочинлар» пайдо бўлганда эса, қалтираган қўллари билан узоқдан уларни чўқинтириб қўяр эди:

— Эй худойим, уларга мадад бер! Худойим, ўзинг ўлимдан асрагин!

Бир куни госпиталга Танянинг олдига борган эди, у ердан уйга жим бўлиб қайтиб келди-да, Васёкка атаб асраб қўйган конфетларини пакетга солиб, ярадорларга элтиб берди.

— Ол... Олавер... Кейин ўзаро бўлиб оласизлар... Чой ичасизлар...— деб пакетни бир жангчининг қўлига тиқиштирди у.

— Хўб бўлмаса, раҳмат, онажон... Конфет бўлмаса ҳам яшаш мумкин-у, лекин марҳаматингизнинг баҳоси йўқ,— деди ярадор, совғасаломни олатуриб.

— Неварам, укам бор эди... Ёлғиз қолдим,— деб йиғлади Дуня амма.

— Ҳаммамизнинг ҳам ака-укамиз, бола-чақамиз, қариндош-уруғимиз бор, лекин ҳаммамизнинг Ватанимиз битта, ҳаммамиз ўшанинг қаноти остида яшаймиз!— деб хўрсиниб қўйди ярадор.

— Ҳа, рост, бу урушда ҳаммамиз қон-қардош бўлиб кетамиз,— деб кулди кўз ёшлари аралаш Дуня амма.

Шундан буён у тез-тез Таняга:

«Мабодо ёрдам керак бўлиб қолса, чопиб келиб айт» деб уқдирар эди.

* * *

Шу куни Дуня амма печь ёқмади. У ҳувиллаган, совуқ уйда икки қўлини тиззасига ташлаб ўтирар эди. Стол устида бир-икки ҳўплам ичил-

ган кечаги шўрва. Уч бурчак рамкадан Дуня аммага Трубачёвларнинг таниш, азиз чеҳралари тикилиб турар эди. Павел Васильевич опа-сига ўпкалагандай қараб турар, гўё ундан ташвишланмаслигини сўрар эди. Васёкнинг ойиси рамкадан кўм-кўк кўзларини тикиб турар эди: бу кўзлар уйдан аллакимни излар, ниҳоят, излаган одамларини тополмаганидан кейин, Дуня аммага тикилиб қолар эди. Васёкнинг рангдор фотосурати ота-оналарининг суратларини тўсиб турарди. Боланинг кўм-кўк кўзлари кулиб боқар, олтин сочлари тиккайган, матросча камзулининг энгидаги лангар ярқирар эди.

Дуня амма аста-секин ундан кўзини узди, юзидан дона-дона ёш томчилади.

Қиш яқин бўлиб, деразани дарахтларнинг яланғоч шоҳлари тимдалар эди. Ҳовли ҳам, уйнинг ичи ҳам ҳувиллаб ётибди, ҳамма ёқ бесаранжом.

Дуня амма ўрнидан туриб, рўмолини бошига илди.

«Уй бошқармасига борай-чи, ёрдам-пордам керак эмасмикин».

Пастдаги эшик қарс этиб очилиб ёпилди, гўё икки оёқ бир-биридан ўзишни истагандай, зинадан аллаким тез чиқиб келарди.

— Евдокия Васильевна! Евдокия Васильевна!

Дуня амма, бошидан рўмолини тушириб, кухняга қараб чопди ва ҳалсизланиб курсига ўтириб қолди.

Қизлар бир-бирларининг сўзларини бўлиб, тез гапиришарди:

— ...Васёк келяпти! Одинцов, Мазин, Саша Булгаков, Русаков — ҳаммаси бирга! Бизни самолётда жўнатишди, лекин уч кун Москвада туриб қолдик. Улар ҳадемай, ана-мана дегунча

уйда бўлишади! Аллақачон фронт чизигидан ўтиб, поездга минган бўлсалар керак...

Дуня амма ҳушига келди, оқариб кетган юзларини кўтарди-да, қуруқшаган лабларини зўрға қимирлатиб:

— Васёк... фронт чизигидан?..— деди секин.

— Ҳа-да... Қўрқманг! Митя ва Яков амаки улар билан бирга. Яков амаки ҳамма сўқмоқларни беш қўлидай билади. Аллақачон ўтиб олишган бўлишлари керак. Асло хавотир олманг!— деб уни овутишди қизлар.

Дуня амма бирдан кулиб, қизларни қаттиқ қучоқлади ва вазминлик билан:

— Начора, кутаман-да. Раҳмат, қизлар...— деди.

Лида билан Нюра кетгандан кейин, унинг эсига: Васёк қаерда қолди, қайси фронтдан ўтиб келади, яхшилаб сўраб олсам бўлар экан, деган фикр келди.

Дуня амманинг фикр-ўйлари чувалашиб кетди. Фронтни у аллакимларнинг ҳикояларидан, ўқиган китобларидаги парчалардан, энг зўри, кўрган картиналаридан тасаввур қиларди.

Унинг кўз олдида ўнқир-чўнқир қилиб ташланган ерлардан ўрмалаб бораётган оғир танклар, устундай бўлиб осмонга кўтарилган қора тутун, узилган тиканли симлар, йиқилаётган одамлар... ва улар орасида Васёкнинг кичкина гавдаси намоён бўлди...

Дуня амма бошини ушлаб, инграб юборди...

Кечаси қўрқинчли тушлар кўриб чиқди. Тушида у ёндан-бу ёнга чайқалиб, фашист танки Васёк устига бостириб келарди... Дуня амма бо-синқираб каравотида тўлғанар эди.

«Четга қоч, Васёк, жонгинам! Мажақлаб кетади!...»

Шу пайт аллақайси плакатдан темир каска кийиб олган, оёқлари узун-узун баҳайбат махлуқлар сакраб тушишди-да, Васёкка пулемётларини тўғрилашди. Кейин унинг қўлларини орқасига қайиришди... Дуня амма жиянининг кўм-кўк, мардона кўзларига тикилиб:

«Васёк, эсингда бўлсин: биз Трубачёвлар бўламиз. Ўлим ҳақ!» деди.

Тонг Дуня аммани уйқудан турғазиб, босин-қирашлардан халос қилди. Бирдан: Васёк тирик, у яқин келиб қолган бўлса керак, деган ўй билан унинг юраги севинчга тўлиб-тошди.

Кечқурун шаҳарда сирена чинқирди. Дуня амма бемалол навбатчилигига чиқиб борди-да, ҳовлида елкасига противогаз осиб юриб, баланд овоз билан:

— Гражданлар! Бомбаубежишега тушинглар! Тинчланинг, азизларим, тинчланинг!..— деб команда бериб турди. Аммо ўзининг қалби нотинч эди.

3-б о б

Ф Р О Н Т Ч И У Р Т О Қ Л А Р

Васёк Трубачёв, Саша Булгаков, Коля Одинцов, Мазин ва Русаковлар кечаси алламаҳалда келишди. Азиз шаҳарлари уларни сиреналарнинг даҳшатли, огоҳлантирувчи чинқириғи билан қарши олди. Болалар бир уй панасидан иккинчи уй панасига югуриб, замбаракларнинг гумбурлаган отишмалари остида кўчалардан ўтавердилар. Вокзалда Саша Булгаков қўшниларининг ўғлини кўриб қолди, у Сашага уларнинг оиласи завод билан бирга Уралга кўчиб кетишганини

айтди. Аввалида Саша бу хабарни эшитиб ҳангу манг бўлиб қолди, лекин шаҳар устидан немисларнинг «Мессершмиттлар»и сузиб ўтиб, замбарак отишмаларидан ер ларзага келганда, у икки қўли билан қулоқларини бекитиб олиб, чопиб кетаётган ерида Трубачёвга:

— Сал-пал узоқда эканлар! У ёқлар тинч! Кетиб заб яхши иш қилишибди-да!— деб қичқирди.

— Бизникига юравер! Ҳаммадан бизники яқин!— деб жавоб берди Васёк унинг сўзини эшитмай.

Трубачёвлар ҳовлисида чарм камзул кийиб, бўйнига противогаз осиб олган Дуня амма турар эди. Васёк билан ўртоқлари уни йиқитиб юбораёздилар ва таниб таққа тўхтаб қолдилар.

— Дуня амма!— Васёк унинг бўйнига осилиб олди.— Аммажон, салом!

Дуня амма ҳайратдан қичқириб юборди, уни елкасидан қучоқлаганча, уйга бошлади. Ўртоқлари ийманишиб, кулишиб, улар орқасидан боришди.

Кичкинагина кухняда хира нур бериб лампа ёнар эди. Болалар остона элдида юк халталарини ерга қўйдилар.

— Хайрият, омон келдинг!.. Паша, даданг Паша эшитса қандай севинади!— дерди аммаси Васёкни ҳали у томонга, ҳали бу томонга ўгириб қараб, бағрига босиб.

— Дадам қани? Аммажон, дадам қани?— деб чинқирарди Васёк, унинг қўлидан чиқишга уриниб.— У қаерда?..

— Даданг хат ёзиб турибди. Кеча хат юборибди — ярадорларни ташиётган эмиш... Ҳозир, навбатчиликдан бўшай, хатни топиб бераман... Мана, унгача овқатланиб тур... Ўртоқларингни



— Ам меҳмон қил!— дерди Дуня амма шошиб-
ишиб.

— Булар меҳмон эмас, менинг фронтчи ўр-
доқларим!— деди Васёк куюниб.— Улардан ҳеч
қимани аяма, аммажон. Бизлар бир бурда нонни
ўлишиб еганмиз.

— Эй, мен қизғанармидим? Қўйсанг-чи! Бари
сенлардан айлансин!.. Енглар, ичинглар, омон

бўлсанглар бўлгани...— деди Дуня амма ивирсиб, столга қоғозга ўроғлиқ нарсалар, банкахалар олиб қўяр экан.— Олинглар, енглар, мен ҳозир келаман...

* * *

«Вой ўлай, Васёк уйимда қолди-ку! Уларни бомбаубежишега олиб тушсаммикин? Бир бало бўлмасин тагин!»— дея кўнглидан ўтказди Дуня амма қаттиқ-қаттиқ гапириб, одамларни тинчланишга ундар экан, хавотирланиб

Чарчаган ва оч қолган болалар эса, бу вақтда Дуня амманинг бор-йўқ овқатини шип-шийдан қилиб бўлиб, тўсиб қўйилган дераза олдида зениткаларнинг гумбурлаши, ҳамда самолётларнинг гувиллашига қулоқ солиб турар эдилар.

Петя Русаков тоқати тоқ бўлиб Мазиннинг енгидан тортди:

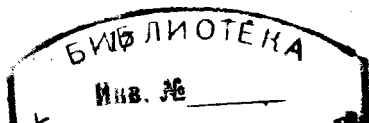
— Кетайлик! Мени ойим кутиб ўтирибди.

— Бизни ҳам кутишяпди! Биз кетдик, Тру-бачёв!— дейишди Мазин билан Одинцов шошилиб.

— Йўқ, йўқ, тўхтанглар!— деб уларни қўймади Саша.— Қўқисдан ўлдириб қўйишса-я. Энди уйга етканда-я!

Васёк саросимада эди. У ўртоқларининг шошилаётганларини тушунар, аммо кўча қоп-қоронғи бўлиб, замбаракларнинг гумбур-гумбуридан бадаллар жимирашар эди. Бомба парчаси ё ҳаво тўлқини тегса борми!..

— Кетманглар, болалар! Эрталабгача қоллинглар ҳеч бўлмаса! Сашка иккимиз уйлариңгта омон-эсон етиб олдиларингми, йўқми — билмай хавотир оламиз. Ҳеч бўлмаса бомбардимон тугасин... Қани, келинглар, ҳаммамиз дадамнинг



каравотига чиқиб олиб кутамиз. Хўпми?— деди Васёк.

Болалар рози бўлишди.

Васёк дадасининг тўшагига сакради, икки қўллаб ёстиқни қучди-да, юзини буркаб, шод-хуррам кулди:

— Ҳаммаларинг чиқинглар, ҳаммаларинг! Бемалол сиғамиз,— деб ўртоқларини чақирди у, ўзи девор тагига сурилиб.

Павел Васильевичнинг кенг, шинам каравотига бешаласи ҳам сиғиб кетди. Ярим соатдан кейин болалар бир-бирларининг пинжига суқилиб, тўйган қўзидек қаттиқ уйқуга кетдилар.

Васёк ҳаммадан кейин ухлади. Юмшоқ ёстиқ худди отасининг иссиққина қўлидай унинг қайноқ юзларини силаб ётди, уйқу босган кўзлари рўпарасида болаликдан ошно бўлган буюмлар секин қимирлашар ва: «Салом, Васёк, салом Саригвой» дегандай таъзим қилишар эди. Васёк қуёш нурлари қамаштиргандай кўзларини юмар эди. Аммо зенит тўпларининг гумбур-гумбуридан тез-тез уйқуси бузиларди. Шунда Васёк ўртоқларига яқинроқ сурилар эди.

Унинг фикри-хаёли орқага — Митяга кетар эди. У юриш қийин бўлган, ҳўл ўрмонни, алкаш-чалкаш сўқмоқларни, олдинда бораётган Яков амаки билан Митяни эслади. Улар баъзи-баъзида алланима ҳақида бир-икки оғиз маслаҳатлашиб олар эдилар. Митя бир неча бор болаларга жиддий ва қатъий юзини ўгириб, секин «Ётинглар!» деб команда берди. Болалар ётишди, ҳўл ерга бағрларини бериб ўрмалашди.

Бир сафар шундайгина ёнларидан мотоцикл минган фашистлар ўтиб қолишди. Яна бир гал, кечга яқин сувдан кечиб ўтаётиб, кир юваётган немис солдатини кўриб қолдилар... Хавфли пайт-

ларда Митя шартта ўгирилиб, болаларга қараб қўяр, юзлари худди тошдан ясалгандай бўлиб кетар эди. Хавф-хатар орқада қолганда эса, Митя болаларга бош силкиб, кулиб қарар, Яков Пряник бўлса, қизиқ-қизиқ қочириқ гаплар билан далда бериб, секин-аста ҳазиллашар эди. Шу алфозда улар кеча-кундуз, кейин яна бир кечаю бир кундуз юриб, учинчи кун тонг отаётганда фронтдан ўтдилар. Васёк буни чакалакзордан милтиқ кўтарган уч қизил аскар чиқиб келганда пайқаганди...

Васёк Митянинг хайрлашаётиб ҳамма болаларни навбатма-навбат қучоқлаганини, шошапиша: «Хўп, бўпти.... Уйга жўнанглар... Мактабга мендан салом айтинглар, болалар...» деб такрорларкан, ҳар битталарининг юзига узоқ тикилиб қараганини хотирлади.

Яков амаки бўлса хайрлашаётиб, оқариб кетган қуюқ қошларини кериб, ўйчанлик билан: «Одамдаги энг муҳим хислат соф дилликдир. Бошқа ҳамма фазилатлар ўшандан келиб чиқади» деди.

Яков Пряник жуда яхши сўз айтди! Бу сўзларнинг роса мағзини чақиб ўйлаб кўриш керак. Лекин ҳозир ўйлаб кўргинг келмайди. Васёк хаёлан яна бир мартаба Яков Пряникни, Митяни қучоқлайди ва Генкага салом топширади.

Митянинг кетаётиб бир неча марта орқасига қараганини ва бош силкиганини эслайди.

Васёкнинг хотиралари чувалашиб кетади, қаттиқ уйқу унинг бошини дадасининг ёстиғига михлайди...

Навбатчиликдан югуриб келган Дуня амма уларнинг уйқу оғушида ётган севимли юзларига, болаларча чўччайган лабларига, сочлари ҳурпайган бошларига узоқ суқланиб қараб туради.

Мазиннинг ноқулай букилиб қолган оёғини авайлаб тўғрилаб, Петянинг бошини ёстиққа олиб қўяди, бешовини ҳам одеялга ўрайди-да, эҳтиром билан:

— Оббо, фронтчи ўртоқ бўлмай қолгурларэй...— дейди.

4-б о б

ҲУВИЛЛАГАН МАКТАБДА

Мактаб қоровули Иван Васильевич зина тагидаги кичкина ҳужрасида ўтирарди. Олдидаги столда бир қучоқ хат турибди. Бурнига кўзойнагини қўндириб олиб, у турли-туман қўллар билан ёзилган варақларни аста-секин очади, диққат қилиб ўқийди, хиллайди, кейин яшикдан икки чизиқли дафтар олади-да, хўрсиниб-хўрсиниб жавоб ёзади. Ручка унинг уқувсиз панжаларида буралади, сиёҳ томиб, қоғоз бетига ёйилиб кетади.

— Эҳ-ҳа...— дейди инқиллаб мактаб қоровули.— Ҳатто жавоб бериш ҳам осон иш эмас экан...

Мана Саша Булгаковнинг оёғидан мактаб директори номига Магнитогорскдан келган хат:

«... Ўғлимизнинг ташвишида юракларимиз ўртаниб кетди. Бирор хабар бўлса, ёзиб юборинг, азиз Леонид Тимофеевич! Қийналиб кетдик. ўзимизни қўйгани жой тополмаймиз...»

Иван Васильевич стул суянчигига ўзини ташлади-да, бу сатрларга кўз тикиб туриб бош чайқади:

— Нима деб ёзиб юборсам экан...

Ўзини қўйгани жой тополмаганлар фақат Саша Булгаковнинг ота-онаси эмас эди.

Мана, Лида Зоринанинг ойиси билан Петя Русаковнинг ўғай онаси ишларидан чиқа солиб шу ерга келишди. Эшикни тақиллатгани боти-нолмай анча вақт имиллашиб туришди. Мана шаҳарнинг нариги бурчидан имиллаб юриб, Коля Одинцовнинг бувиси келди. Эшик оғзида туриб йиғлади. Уралга жўнашдан олдин Митянинг қари ота-оналари келишди, жим ўтиришиб-ўтиришиб, кейин кетишди. Коля Мазиннинг онаси касалхонада ётарди, шунинг учун ҳам у ҳеч нимани сўрамади.

Иван Васильевич Сашанинг онасидан келган хатни қўйиб, бошқасини олди. Конверт ичидан марка ёпиштириб, устига: «Уфа шаҳри, болалар уйи» деб адрес ёзилган яна бир конверт чиқди. Хатни Валя Степанованинг тарбиячиси ёзган эди:

«Сизга тез-тез ёзиб, вақтингизни олганим учун кечиринг, азизим Иван Васильевич. Бизнинг болалардан дарак борми? Мен Свердловскга, Леонид Тимофеевичга хат ёзган эдим, унинг ўзи сиздан хабар кутиб ўтирган экан, нимага десангиз, хат мактабга келади. Менга жуда оғир. Валя болалар уйига келганида ҳали гўдак эди, менинг қўлимда катта бўлди...»

Иван Васильевич чарчаб, пешонасини ишқалади. Кўз остлари салқиб, юзи чўккан, кўзлари хиралашган; кечаси билан бели оғриб чиқади.

Трубачёвнинг аммаси чолни кўргани келиб:

«Иван Васильевич, сиз билан биз жуда қийналиб кетдик-да» — деб бир неча бор айтган эди.

Грозный даста-даста хатлар ичидан яна битасини олади — бунини Нюра Синицинанинг ота-оналари ёзган эди:

«Қизимизни топгани шошилинич чоралар кўринг...» дейиларди хатда.

— Эҳ, болалар, болалар!— деб хўрсилади Иван Васильевич.— Сизларни деб дарё-дарё кўз ёши тўкилди...

Сергей Николаевич болаларнинг ҳов ўша бир қисмини олиб келганда, Украинада қолган болаларнинг ота-оналари ҳовлиқиб, мактабга чопиб келишди, лекин қолган болаларни Митя олиб келаётганини эшитиб, улар умидвор бўлиб қайтиб кетишди. Орадан уч кун ўтди. На Митядан дарак бўлди, на болалардан. Мактаб уларни топиш учун қўлидан келган ҳамма чорани кўрди. Жуковкага кетма-кет телеграмма жўнатилади, поезд йўлидаги энг катта станциялардан сўралди, Сергей Николаевич бир неча бор Киевга телефон қилди. Нохуш жавоблар олинди: Жуковка вайрон қилинган, душман тош йўлларни бомбардирмон қилиб ташлаган, ҳамма ерда болалар эвакуация қилинмоқда, дейилди. У ерда қолган болалар ўз вожатийлари билан уруш қайнаб турган ерда изсиз йўқолган эдилар. Ота-оналар мактабга йиғилиб, ўқитувчини саволларга кўмиб ташлардилар. Аммо Сергей Николаевичнинг ўзи ҳам нима учун Митянинг шу вақтгача етиб келмагани сабабини билолмас эди. Ахир, енгил машина ўша кун кечқуруноқ уларни станцияга элтиб қўйиши керак эди. Киевга навбатдаги поезд ўша кун кечаси жўнаши керак эди-ку... Ўқитувчи бўлган ҳодисаларни бошдан охиригача оқизмай-томизмай сўйлаб берарди. Болалардан хавотир олиб, юзлари оппоқ оқариб кетган Сергей Николаевич оғир касалдан турган одамга ўхшаб қолди. Қўзларининг ости қорайди, юзлари ич-ичига ботиб кетди. Леонид Тимофеевич умидини узмади ва қўлидан келганча ота-оналарни овутди.

Шаҳар устида эса душман бомбардирмончилари пайдо бўла бошлади... Ҳар бир оила бирор

кишисини фронтга узатарди. Сергей Николаевич военкоматга бориб, қисмга йўлланма олди, у шошилинч равишда жўнаб кетиши керак эди.

Ўқитувчи шаҳардан юраги жуда гаш ҳолда жўнаб кетди.

У янги фронтдош ўртоқлари орасида уйқусизликдан ранги бўзариб, душманга нисбатан ғазаб ҳислари билан ёниб, шижоат билан борар, оёқлари остида йўл чанги тўзғиб кўтарилар, болаларнинг чеҳралари кўз олдидан кетмас эди.

Сергей Николаевич фронтга кетгандан кейин орадан кўп ўтмай, шаҳарчада эвакуация бошланди. Болалар уйлари, мактаблар, заводлар, фабрикалар кўчиб кета бошлади. Петя Русаковнинг дадаси фронтга жўнади, халқ лашкарлари билан Лида Зоринанинг отаси кетди, завод билан бирга Саша Булгаковнинг ота-онаси кўчиб кетди. Синицинлар қизларини кута-кута Уфага жўнашди. Валя Степанова тарбияланган болалар уйи ҳам ўша ёққа кўчиб кетди. Район маорифидан Леонид Тимофеевичга болаларни Свердловскка олиб кетиш ҳақида буйруқ келди.

Вокзалда жўнаб кетаётган ўқувчилар тўпланишди. Вожатийлар ва ўқитувчилар улар билан бирга кетмоқда эди. Ўқитувчиларнинг кўплари халқ лашкарлари бўлиб фронтга кетишганди.

Бўм-бўш мактабда Грознийнинг бир ўзи қолди. У ҳар куни эрталаб бир шода калитни шилдиратиб, коридорда айланиб юрар, синфларни очиб, стол ва парталарнинг чангини артар эди. Кейин кичкинагина мактаб саҳнасининг зинасига ўтириб олиб, бошини орқага ташлаганча шипдаги пашшаларнинг ғинғиллашига қулоқ солар эди.

Кечга яқин у мактаб адресига келган даста-даста хатларни кўздан кечирар эди. Чол пешона-

сидан қўйилаётган терни артиб, ўз столи ёнида соатлаб ўтириб қоларди. Гоҳо, бошини қўлига тираб, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, мудраб кетар эди. Шунда уйқусида мактабнинг янгроқ қўнғироғи, болаларнинг шўх қийқириқлари, коридорда дўпир-дўпир қилиб юрганлари қулоғига кирарди...

«Ҳовлига чиқинглар, ҳовлига! Шу ерда ўйнайдими? Вой сизларни қаранг-у!»— деб қичқирарди Грозний ва ўз овозидан чўчиб уйғониб, бўм-бўш ҳужрачасига ҳадиксираб кўз югуртирар эди.

* * *

Ҳозир Грозний уйғоқ, шунинг учун ҳам у дўпир-дўпир қилиб зинапоядан чиқиб келаётган болаларнинг овозларини тушида эмас, ўнгида эшитяпти. У имиллаб қаддини ростлайди-да, бароқ шапкасига қўл чўзади.

Йўлакдаги эшик тақиллаб очилади, коридорда аллакимларнинг тўқ-тўқ қилиб охиста юргани эшитилади, эшиклар ёйжиллаб очилади.

— Ҳой, ким у?— деб қичқиради мактаб қорувули. Кўзлари ялтираб кетади, овозида таниш ваҳмали оҳанг пайдо бўлади.— Ким у коридорда юрган?

Овоз шу заҳотиёқ тиниб қолади. Эшик аста очилиб, қизларнинг боши кўринади, улар кетидан яна бир нечта бош кўринади:

— Бу биз...

Грозний икки қадам олдинга юриб, яна тўхтайди.

— Иван Васильевич! Бизни танимадингизми? Бу биз, тўртинчи «Б» синф ўқувчилари... Йўғ-а бешинчи «Б» ўқувчилари...

— Салом! Иван Васильевич!

Лида билан Нюра чолга осилишади:

— Бизни танимадингизми? Бизни-я?

Ўғил болалар мактаб қоровулини тўрт томондан ўраб олишади:

— Салом, Иван Васильевич! Салом!

Ҳангу манг бўлиб қолган чолнинг қўлидаги калитлар жангиллаб ерга тушиб кетади.

* * *

Мактаб қоровулининг кичкинагина ҳужрасига куз қуёши хира нур сочади. Болалар сандиқ устида, каравотда, столга яқин сурилган курсиларда ўтиришади. Грозний шошмасдан кўзойнагини тақади-да, ўқитувчининг қўли билан йирик-йирик қилиб хат ёзилган бир варақ почта қогозини авайлаб конвертдан олади.

— Бу хат менга ёзилган эмас, шундай бўлса ҳам уволини бўйнимга олиб очдим,— дейди Иван Васильевич.

— Уқинг! Уқинг!— деб шивирлашади болалар тоқатсизланиб.

— «Салом, азиз Леонид Тимофеевич! Сиз билан яқингинада ажралишган эдик, қаранг — йиллар ўтиб кетганга ўхшайди...»

Болалар бирор оғиз сўзни эшитмай қолишдан қўрқиб, нафасларини чиқармай қулоқ соладилар. Грозний аста варақнинг орқасини очади.

— «...Йўлимизда учраган эвакуация қилинаётганлар орасида, мен жуда кўп болаларни кўрдим. Ҳаммаси ҳам менга ўзимизникиларга ўхшаб кўринди. Дам олгани тўхтаган пайтларимизда ўртоқларим ўз оилаларини эслаб гапирдилар. Мен уларнинг мулойим, самимий гапларини тинглаб, Украинанинг аллақайси йўлларида домдараксиз йўқолган бир тўда болаларни ўйладим: Митяни ўйладим, Трубачёвни, Сева Малютинни, қизларни, Мазин билан Русаковни, Коля Один-

цовни кўз олдимга келтирдим. Эрталаб биз жанг-га кирдик. Ҳар биримиз нимани мудофаа қилишимизни билардик. Мен дам олаётганимизда ўз болалари ва хотинларини эслаган кечаги мўмин-қобил кишиларни танимай қолдим — улар ўз ерларининг ҳар бир қаричини ҳимоя қилиб, жонбозлик билан жуда қаттиқ жанг қилдилар...»

Грозний тўхтаб, кўзойнаги тепасидан болаларга қарайди.

— Ўқийверинг!— деб унинг елкаси устидан пичирлашади ҳаяжонли овозлар.

Грозний ўқийди. Каталакдай хонага аста-секин қоронғилик тушади, қорамтил куз булутлари қуёшнинг хира, сарғиш нурларини тамом тўсиб олади. Чол деразага яқинроқ сурилади:

— «...Ҳозирча хайр, азиз Леонид Тимофеевич! Меҳрибон Иван Васильевичимизга салом деб қўйинг, мабодо менинг болаларим қайтса, уларга айтинг: бахтли ғалаба куни келади, шунда биз яна бирга бўламиз».

Грозний хатни тахлайди.

— Тўхтанг, Иван Васильевич! Бериб туринг, имзосини кўрайлик!— Болалар ирғиб туришади-да, бошларини хатга эгишиб: «Сергей Николаевич» деб чекилган имзога суқланиб тикилишади:

5-б о б

НИМА ҚИЛИШ КЕРАК?

Нам, тўнг, қувончсиз куз кичкина шаҳарчани ўз оғушига олди. Гўё чарақлаган қуёш, кўм-кўк дарахтлар, боғ ҳовлиларда ўсиб ётган барра ўтлар асло бўлмагандай. Қоп-қора ёғоч таналаридан ёмғир томчилари оқиб тушади, қовжираган ўтлар нам ерға қапишган... Қуёш кўринмайди.

Бироқ ҳеч ким қуёшни, кўм-кўк дарахтларни,

барра ўтларни хотирига ҳам келтирмайди. Одамлар ёмғир, шамол ва лойгарчиликка эътибор қилишмайди.

Шаҳарда ҳаяжон ҳукмрон, шаҳар атрофида ҳам ҳаяжон кезади, одамлар кўчаларда қовоқларини солиб юрадилар, қаттиқ гапирган овоз эшитилмайди. Душман газандаларининг Москвага яқинлашаётганини ҳамма билади. Одамлар мудофаа учун жон-жаҳдлари билан ишлашади. Камдан-кам одам уйида ухлайди — ҳар ким кўпчилик вақтини, айти пайтда, ўзи зарур бўлган жойда ўтказиши.

Совет халқи бир ёқадан бош чиқариб, бир оила бўлиб бирлашди. Ҳар ким ўзини душман урилиб парчаланиши лозим бўлган улуғ тўсиқнинг бир бўлаги деб ҳис этди. Одамлар тинмасдан ишлашарди.

Севанинг онаси заводда ишларди. Петя Русаковнинг ўғай онаси Екатерина Алексеевна шаҳарни эрталаб барвақтроқ янгиликлардан хабардор қилиш учун сурункасига кечалари район газетаси редакциясида ўтириб чиқарди. Кўп хотинлар жангчилар учун иссиқ буюмлар тикишар ва тўқишарди.

Қасалхонадан чиққандан кейин, Коля Мазининг онаси ҳам армия учун пайпоқ ва қўлқоплар тўқий бошлади. Коля зерикканидан онасининг озғин қўлида лип-лип этиб, тез ҳаракат қилаётган пайпоқ тўқийдиган игнага тикиларди. У бекорчиликдан безор эди. Ҳаво тревогаси эълон қилинган ҳамон ҳаммадан аввал кўчага югуриб чиқар ва ёндирувчи бомбаларни излаб, чаққонлиги билан ҳаммани ҳайратда қолдираар эди.

Коля билан Петя Русаков орасидаги дўстлик гоҳо жанжал орқали бузилар эди. Петя ҳамма ишда онасига ёрдам қилишга тилишар, шунинг

учун кўп вақти уйда ўтар эди. Мазин бўлса ўртоғи ёнида бўлмаганидан зерикар эди. Бир кун Петя уйлари бўсағасида пайдо бўлганда, у юзини тескари ўгириб, қўполлик билан:

— Киш! Бу ердан жўна, сийсининг эркатойи!— деб қичқириб берди.

Петя жони чиқиб, бир сакраб ўртоғига яқинлашди:

— Нима, ёқалашмоқчимисан?— деди у.

Мазин ҳайрон бўлиб қолди, енгини шимарди, лекин кейин шаштидан қайтиб, истар-истамас кулди-да:

— Ёқалашмоқчи эмасман, менга иш керак, иш!— деди.

Ростакам ишни Мазиндан бошқалар ҳам соғинишган эди — шундақа бир ишнинг йўқлиги унинг ўртоқларини ҳам қийнар эди. Теварак-атрофдаги одамлар ҳормай-толмай ишлаётган бир пайтда қўққисдан фойдасиз бўлиб қолганларидан болалар ўзларини қўйишга жой тополмасдилар. Яқиндагина улар Украинада катталарга қўлларидан келганча ёрдам кўргазган эдилар. Ҳозир ҳам умумнинг фойдаси учун ҳамма қатори бирор иш қилгулари келарди. Аммо кунлар бирин-кетин ўтиб бормоқда, улар кўникмаган ишсизлик оғир юк бўлиб қийнамоқда эди.

Саша Булгаков Васёкларникида турар эди. Икковлари тез-тез Севанинг олдига бориб турардилар. Уша ерга қизлар, Коля Одинцов, Мазин ва Русаковлар келиб туришар эди. Улар ҳаммалари бирга йиғилиб, бир-бирларига қовоқларини солиб қарар эдилар.

— Нима учун келдик?— деб сўрар эди Мазин таъна қилиб.— Бу ерда нима фойдамиз тегяпти?

— Мен қолайлик дедим, ҳаммаларинг Трубачёвнинг гапига кирдиларинг, мана энди қўлла-

рингни қовуштириб ўтираверинглар!— деб уни қувватлади Петя Русаков.

Васёкнинг жони чиқиб кетди:

— Мен буюрганим йўқ! У ерда биздан катта-роқлар бор эди!

— Бунга Васёкнинг нима алоқаси бор? Бизга кетасизлар деб айтишди, тамом-вассалом. Шундан кейин қандай қилиб қола оламиз?— деб ажабланди Сева.— Нима деётканларингни биласизларми ўзларинг?

— Ношукурлар! Ношукурлик қиялпсизлар!— деб чинқирди Лида, ғазабланиб.

— «Ношукурлар!— деди Эман қизга шу замон...»— деб Петя гапни ҳазилга бурган эди. Нюра Синицина шартта унинг сўзини бўлди:

— Бас!.. Сизларга ҳайронман, болалар! Дарров ҳамма нарсани унутиб юборасизлар-а! Тагин Трубачёвга ёпишганларингни қаранглар-а, Украинада ҳаммадан кўра унга қийин бўлди-ку. Унга осон бўлди деб ўйлайсизларми?..

Болалар уялгансимон ўзларини оқлашга тутиндилар.

— Васёк, кўнглингга келмасин, биз шунчаки гапирдик-да!

— Алам қилганидан гапирдик-да!— деб кулди Мазин ва Трубачёвга яқинлашиб, унинг кўзига мулоким боқди:— Аччиғинг келмасин. Бизга иш керак, иш... билдингми?

Васёк хафа бўлмади. У ўзини, қўл остидаги отрядини бўшаштириб юборган ёмон командир, деб ҳис қиларди. Отрядининг ҳеч иш қилмай юргани учун у ўзини гуноҳкор деб билди.

— Биз у ерда қололмас эдик, тушундиларингми? Бу тўғрида ортиқ гап бўлмасин. Қаҳрамонлик кўрсатиш ҳақида ҳам ўйлашимизнинг фойдаси йўқ, йўқса биз ўйлаб, ўйимизнинг охирига

етолмай овора бўламиз, ҳамма одамлар ишлябди, биз бўлсак беиш саланглаб юрибмиз. Ҳеч бўлмаса ўқиётганимиз ҳам йўқ!— деди у қовоғини солиб ўртоқларига.

— Рост-да! Ортиқча гап бу, болалар,— деб уни қувватлади Қоля Одинцов.— Умуман олганда... яхши бўлмаябди-да... Ҳамма ёқда одамлар ишлашиб ётибди, ҳеч қандақа ишдан қайтишмайди, фойда келтирса бўлгани дейишади. Хунар мактабининг болалари йўлларни тузатишябди, уйларни ремонт қилишяпти, бошқа болалар ҳовлима-ҳовли юриб, бутилка йиғишяпти, биз бўлсак ҳамон аллақандай муҳим иш бўлса деб қидирамиз.

— Келинглар, ҳозирча бутилками ёки темир-терсакми йиғамиз, булар ҳаммаси фронтга керак. Нима дедиларинг, болалар?

Болалар рози бўлишди, лекин кутмаганда уларга боп бошқа иш чиқиб қолди.

б-б о б

ГОСПИТАЛЬ

Куз ёмғири шивалаб ёғмоқда. Темир каравотлар чош қилиб ортилган юк машинаси мактаб дарвозаси оғзида тўхтайди. Икки киши каравотларни шоша-пиша ерга туширади-да, кузовга ирғиб чиқиб, жўнаб қолишади.

— Дарров ташиб олинглар! Ҳозир матрац келтирамиз!— деб қичқиришади улар ҳовлидан югуриб чиққан иккита санитар қизга.

Кўкка бўялган каравотлар девор тагида тахланганича ётар эди.

— Дарвоза оғзига ташлабдилар-у, кетаверибдилар. Ҳовлига олиб кирганларида ҳам гўрга

эди!— деб аччиғланишади санитар қизлар, каравотларнинг ёпишқоқ суянчиқларидан кўтараркан.

Эскиганидан сарғайиб кетган пальтосини ингичка камар билан танғиб тортганча, пешайвондан тез юриб Грозний тушиб келади. Грознийни орқада қолдириб, зинапоялардан сакраб-сакраб, Васёк Трубачёв чопади.

— Болалар, бу ёққа! Каравот келтиришди! Тез!— деб қичқиради у чопиб келаётиб.— Коля! Саша!.. Каравот келди!

Ҳовлининг ходалар уйиб ташланган нариги бурчидан болалар югуриб келишади. Дарвоза олдида иш қизиб кетади.

— Кўтар! Ҳа, кўтар!

— Ёнбош қил, ёнбош! Оёғидан ушла!

— Қаёққа олиб борайлик?

— Залгами?

— Иван Васильевич, залга ўн олтита койка сиғади — санаб чиқдик!

— Болалар, икки кишилашиб кўтаринглар!.. Ҳой, қаёққа олиб кетяпсизлар?— деб қичқаришади санитар қизлар.

Грозний инқиллаб, каравотлар олдида ўралашиб юради, кейин пешайвонга қараб югуради.

— Оёқларингни артинглар! Бутун коридорни из қилиб ташлайсизлар! Нега полос солиб қўйибди, артгани-да,— деб минғиллайди у санитар қизларга.

— Хўп, бобо! Ўзимиз ювиб берамиз. Ана, кўр-япсизми, матрац олиб келишяпти, биз бўлсак ҳали ҳам каравотни ташиб бўлганимиз йўқ!

— Вой, қизи тушмагурлар-эй! Менинг болаларим оёқларини артиб киришарди, бўлмаса биттасини ҳам синфга киргизмасдим,— деб минғиллайди Грозний.

— Сашка, тезроқ юр, тезроқ!.. Қизлар, залга кинринглар!— деб команда беради Трубачёв.

— Васёк, матрац олиб келишяпти!

Болалар каравотларни ташишади. Лида билан Нюра уларни залга жойлаштиради.

— Лида, мана бу ерда тумбочка йўқ экан. Синфдан ол, у ерда ортиқчаси бор эди. Икки каравот ўртасига қўй!..

Латта кўтарган Сева елиб-югуриб, ҳўл темир сеткаларни артади.

Дарвоза олдида машина тириллайди. Тоғ қилиб уйилган қизил йўл-йўл матрац устига брезент ёпилган.

— Бошларинг ишламайди-да сенларнинг! Ёмғирда ҳам матрац ташийдимки киши? Қаерда қуритишади?— деб уришади Грозний.

— Буйруқ шунақа, ота... Ол, ташийвер! Бекорга уришаверма! Иш шошилинич бўлгандан кейин, иложинг қанча... Қани, қани, болалар! Елкага олинглар... Ҳа, балли!

Болалар матрац тагида эгилиб-букилиб, орқама-кетин ҳовлидан югуришади. Бақувват санитар қизлар иккитадан матрац кўтариб, пешайвонга қараб аста-секин юриб боришади.

— Чаққонроқ бўлинглар, оппоқ қизлар! Қаранглар, ёмғир ёғаяпти, ҳўл қилади!— деб уларни шоширишади ишчилар.

Васёк пешонасига уриб, дейди:

— Эҳ, бошда эсимизга келмабди! Сашка, бу ёққа юр! Мазин!

У ланг очиқ саройга чопиб киради-да, Саша билан бирга ярадорларни ташишга тайёрлаб қўйилган носилкани кўтариб чиқади.

— Амаки, мана бунга ортинг! Кўпроқ ортинг!

— Зап топибсан-да! Мана буни стахановчи дейдилар!— Шовқинлашиб уни мақташади ишчилар.— Бас! Бўлмаса оғирлик қилиб кетади.

Санитар қизлар ҳам носилка олиб келишади. Машина тез бўшайди ва орқасига тисарилиб, дарвоза олдидан жўнайди.

Грозний залдаги каравотлар орасида юриб, матрацларни ушлаб кўради:

— Печга ўт ёқиш керак. Малютин, чоп, столим устида гугурт бор, олиб кел, мен унгача ўтин келтираман.

Сева гугурт келтиргани югуради. Иван Васильевич ўтин олиб келади, кейин печканинг оғзини тақиллатиб очади-да, чўнқайиб ўтириб олиб, мингиллайди:

— Эҳ, овга чиқмасдан олдин итни тўйдириш керак, дегандай аввалроқ ёқиш керак эди сабилни!

Лида унинг олдига қуруқ пайраха келтириб беради.

Васёк Трубачёв, Мазин, Саша ва Одинцов дарвоза олдида шай бўлиб турадилар.

— Олиб келишябди! Олиб келишябди!— деб овозлари борица қичқиришади улар, кўчада келаётган юк машинасини кўриб.

Машина дарвоза оғзига келиб тўхтайтиди.

Болалар кўрпа, ёстик, узунасига қилиб тахланган ички кийимларни ташишади. Ҳовлида халати устидан елкасига қора пальто ёпиниб олган баланд бўйли, қаттиққўл ҳамшира пайдо бўлади. Синфларни, зални айланиб чиқади, йўл-йўлакай мактаб қоровули билан саломлашади, кейин кийим ечиладиган хонага тушади, санитар қизларга алланималарни уқдиради.

— Бу ким бўлди ўзи?— деб ёқтирмай уни кўздан кечиради Грозний.

— Бу киши старший ҳамшира Нина Игнатъевна бўладилар,— деб йўл-йўлакай тушунтиради унга бир санитар қиз.

Шу пайт коридордан старший ҳамширанинг:

— Бу ерда болалар нима қилиб юрибди?— деган овози эшитилади.

Болалар астагина ўзларини пешайвонга урадилар.

— Юринглар, ўтин ёрамиз,— дейди қовоғини солиб Васёк ўртоқларига,— ўтин етмайди.

Старший ҳамшира деразага қарайди. Ойнага майда ёмғир томчилари урилади. Сарой олдида болалар ғивирлашиб юришади. Одинцов билан Саша ҳўл ходани арралашади, Васёк ўтин ёради, Лида билан Сева ёрилган тарашаларни саройга ташишади, Нюра пайрахаларни теради, Петя билан Мазин хода ташийди.

— Булар кимларнинг болалари?— деб сўрайди Нина Игнатъевна.

— Булар мактаб ўқувчилари, шу мактабда ўқийдиган болалар,— дейди Грозний унинг орқасида пайдо бўлиб, ғурур билан; кейин қўлини орқасига қилиб, кибр билан ўз ҳужрачасига раво-на бўлади.

Кечга яқин иссиқ, шинамгина мактабда дастлабки ярадорлар пайдо бўлади. Санитар машиналардан одеялларга ўралган одамларни носилкаларда олиб тушираётганда, болалар уларга ваҳима ва ўкинч билан боқадилар, ёстиққа қўйилган заъфарон, қонсиз чехраларга, милтиллаб турган кўзларга кўзлари тушади, инграган овозларни эшитадилар...

Чўлоқланиб, санитар қизларга суяниб олиб, ҳовлидан ҳали мўйлови чиқмаган ёш-ёш йигитчалар ҳамда ёш катта, соқолли жангчилар юриб ўтишади. Нина Игнатъевна пешайвонда туради.

ёшгина ҳамшира қиз ярадор қизил аскарни авайлаб олиб келади.

— Ҳечқиси йўқ, азизим, ҳозир сизни ётқизиб, ярангизни боғлаймиз...— деб мулойим гапиреди старший ҳамшира.

Ҳарбий гимнастёркалари устидан халат кийиб олган врачлар ярадорларни собиқ ўқитувчилар хонасида қабул қилишади. Йод ва яна аллақандай дору-дармонлар ҳиди коридорларга ёйилади.

— Болалар, эртага тонг отди дегунча яна шу ерда бўлинглар. Иш топилади!— дейди ўртоқларига Васёк.

* * *

Вақт ўтиб борар, Васёк билан унинг ўртоқлари госпиталда ишлашарди.

Энди старший ҳамшира булар кимларнинг болалари деб сўрамайди: энди у ҳамма болаларнинг номини билади ва кулиб: «Тез ёрдамчилар» деб атайди.

— Ҳамширажон, болаларни юборинг, газета ўқиб беришсин,— деб сўрашарди ярадорлар.

— Васёк, бешинчи палатага бирорта болани юбор, кириб хат ёзиб берсин!

— Нюра, Петров олдига кириб, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтир. Қизини жудаям соғинган,— деб эслатади Нина Игнатьевна.

Кечқурунлари болалар ярадорларга мактаб кутубхонасидаги китоблардан ўқиб берар эдилар. Узун оқ халат кийиб олган болаларни кўриб, қизил аскарлар юзида мулойим табассум пайдо бўларди.

— Бу ёққа кел, профессор, бу ёққа! Ўртароққа ўтир, ҳеч кимнинг кўнгли қолмасин...

Болалар госпиталдан жуда кеч қайтар эдилар.

— Бу киши старший ҳамшира Нина Игнатьевна бўладилар,— деб йўл-йўлакай тушунтиради унга бир санитар қиз.

Шу пайт коридордан старший ҳамширанинг:

— Бу ерда болалар нима қилиб юрибди?— деган овози эшитилади.

Болалар астагина ўзларини пешайвонга урадилар.

— Юринглар, ўтин ёрамиз,— дейди қовоғини солиб Васёк ўртоқларига,— ўтин етмайди.

Старший ҳамшира деразага қарайди. Ойнага майда ёмғир томчилари урилади. Сарой олдида болалар ғивирлашиб юришади. Одинцов билан Саша ҳўл ходани арралашади, Васёк ўтин ёради, Лида билан Сева ёрилган тарашаларни саройга ташишади, Нюра пайрахаларни теради, Петя билан Мазин хода ташийди.

— Булар кимларнинг болалари?— деб сўрайди Нина Игнатьевна.

— Булар мактаб ўқувчилари, шу мактабда ўқийдиган болалар,— дейди Грозний унинг орқасида пайдо бўлиб, ғурур билан; кейин қўлини орқасига қилиб, кибр билан ўз ҳужрачасига раво-на бўлади.

Кечга яқин иссиқ, шинамгина мактабда дастлабки ярадорлар пайдо бўлади. Санитар машиналардан одеялларга ўралган одамларни носилкаларда олиб тушираётганда, болалар уларга ваҳима ва ўкинч билан боқадилар, ёстиққа қўйилган заъфарон, қонсиз чехраларга, милтилаб турган кўзларга кўзлари тушади, инграган овозларни эшитадилар...

Чўлоқланиб, санитар қизларга суяниб олиб, ҳовлидан ҳали мўйлови чиқмаган ёш-ёш йигитчалар ҳамда ёши катта, соқолли жангчилар юриб ўтишади. Нина Игнатьевна пешайвонда туради.

ёшгина ҳамшира қиз ярадор қизил аскарни авайлаб олиб келади.

— Ҳечқиси йўқ, азизим, ҳозир сизни ётқизиб, ярангизни боғлаймиз...— деб мулойим гапиради старший ҳамшира.

Ҳарбий гимнастёркалари устидан халат кийиб олган врачлар ярадорларни собиқ ўқитувчилар хонасида қабул қилишади. Йод ва яна аллақандай дору-дармонлар ҳиди коридорларга ёйилади.

— Болалар, эртага тонг отди дегунча яна шу ерда бўлинглар. Иш топилади!— дейди ўртоқларига Васёк.

* * *

Вақт ўтиб борар, Васёк билан унинг ўртоқлари госпиталда ишлашарди.

Энди старший ҳамшира булар кимларнинг болалари деб сўрамайди: энди у ҳамма болаларнинг номини билади ва кулиб: «Тез ёрдамчилар» деб атайди.

— Ҳамширажон, болаларни юборинг, газета ўқиб беришсин,— деб сўрашарди ярадорлар.

— Васёк, бешинчи палатага бирорта болани юбор, кириб хат ёзиб берсин!

— Нюра, Петров олдига кириб, у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтир. Қизини жудаям соғинган,— деб эслатади Нина Игнатьевна.

Кечқурунлари болалар ярадорларга мактаб кутубхонасидаги китоблардан ўқиб берар эдилар. Узун оқ халат кийиб олган болаларни кўриб, қизил аскарлар юзида мулойим табассум пайдо бўларди.

— Бу ёққа кел, профессор, бу ёққа! Ўртароққа ўтир, ҳеч кимнинг кўнгли қолмасин...

Болалар госпиталдан жуда кеч қайтар эдилар.

Улар билан бирга госпиталда Дуня амма ҳам ишлар эди. Кухняга айлантирилган кийим ечадиган хонадаги каттакон плита устида ярқиратиб тозаланган қозонлар кўзни қамаштириб турарди. Эрталаб барвақт қозонларда сув шақирлаб қайнар эди; Дуня амма қозонларга оқушоқ соларди-да, узун ёғоч қошиқ билан кашани қора бошлар эди.

Санитарлар патнусларни шиқирлатиб, кухнядан заўтрак ташир, тушда эса обед олиб кетгани келар эдилар. Оқ халат кийиб олган Дуня амма иссиқ плитанинг таптида қип-қизариб, ҳамма овқатнинг тамини тотиб кўрар ва тарелкаларни лим-лим тўлдириб сузар эди.

— Сўра-чи, ширин бўптимикин. Балки менинг пиширганим ёқмаётгандир? — деб ташвишланарди у.

Аммо у пиширган овқат ҳаммага ёқар эди. Нина Игнатьевна ошпазни мақтар, ярадорлар бўлса, ҳурмат ва эҳтиром билан Дуня аммани «онахонимиз» деб аташар, ундан нон кваси қилиб беришни ё бўлмаса тузланган бодринг билан сийлашини илтимос қилар эдилар. Дуня амма квас қўяр, идиш ювадиган хотинни қазноқдан бодринг олиб чиққани юборар, кун бўйи оёқ устида юриб чарчагач, эрталаб барвақт яна қозонлари олдида бўлиш учун шошиб-пишиб уйига жўнар эди.

* * *

Саша ҳамон Васёкларникида яшарди. Кечалари улар Павел Васильевичнинг кенг каравоти-га чиқиб олиб, госпиталь ҳақида, Сашанинг оначалари, Митя ва партизан отрядида қолган ҳамма таниш-билишлар тўғрисида гапиришар



эди. Кейин, ёстиққа мук тушиб, иккоби ҳам жим бўлиб қоларди.

— Васёк, ҳозир кимни ўйлаяпсан?— деб сўрар эди Саша, ёстиқдан бошини кўтариб.

— Дадамни,— деб жавоб берар эди Васёк шивирлаб.— Сен-чи?

— Ойимни.

— Ухланглар, ухланглар!— деб қистар эди Дуня амма кўнядан туриб.— Эрталаб барвақт туриш керак! Қозонларга сув солганим йўқ, ўтин ҳўл... Эй, худойим-эй!

Аммо Васёкнинг уйқуси келмасди. Гоҳ у, гоҳ бу яқин одами унинг хаёлини олиб қочарди. Таня кўпдан бери келгани йўқ...

Васёк у билан атиги бир мартаба учрашди. Таня бир лаҳзага уларникига кириб, Васёкнинг бошини кўксига қаттиқ босди, киприкларидан юм-юм ёш тўқди, қулоғига секингина шивирлаб:

— Олтиним, сени деб қон йиғладим!..— деди.

Васёк унга алланималарни ҳикоя қила бошлаган эди, у шошиб тургани учун қулоқ солмади:

— Кейин гадириб берасан, кейин! Ҳозир вақтим йўқ...

Ўшандан бери қайтиб келгани йўқ.

— Амма, Танямиз қаерда-я?— деб соғиниб сўрарди Васёк.— Нимага келмайди?

— Қўли тетади дейсанми... У комсомолка, ахир. Эҳтимол, бирор ерга юборишгандир,— деб жавоб берарди Дуня аммаси.

7-б о б

ДУГОНАЛАР

Қоронғи тез тушади. Уйда устига оқ одеял ёзилган қарама-қарши салгина оқариб кўринади, девордаги кўзгу хира жило беради.

Қизлар дераза пардаларини тушириб, чироқ ёқишади. Лиданинг онаси ишда, қўшилари ҳам. Уй ичи бўм-бўш, жимжит туюлади. Лида билан Нюра дадасининг катта креслосида ёнма-ён ўтиришиб, Валя яшаган болалар уйининг тарбиячиси Аня холадан келган хатни қайта-қайта ўқийдилар:

«... Яхши хатларинг учун раҳмат, қизлар. Болалар уйида менга азиз бўлган болалар жуда кўп, лекин онанинг қанча боласи кўп бўлмасин, ҳар қайсисининг ўрни бошқа — бири-бирининг ўрнини босолмайди. Валясиз менга қийин. Иложи бўлди дегунча Макаровкага бориб, Валя яшаган жойни кўраман, сизлар айтган ялангликда ўтираман. Менга тез-тез хат ёзиб турунглار. Валя ҳақида ҳамма биланларингизни ёзиб юборинглар... Азиз қизим менинг ҳақимда ҳеч гапирармиди, Аня холасини эслармиди?..»

— Гапирарди... доим гапиргани гапирган эди... Эсингдами, Нюра?

Қизларнинг кўз олдида ўрмондаги яланглик намоён бўлади. Чарақлаган қуёш кенг тўнғак устини нурга кўмиб турибди. Валянинг ҳурпайган сочлари шабадада ингичка зар сингари елпинади, лабларида қувонч табассуми.

«... Аня хола доим одамнинг кўнглидаги нарсани билар эди. Доим қандай қилиб билаверар экан-а?»— деган эди Валя ўшанда ҳайрон бўлиб.

Валя ҳақидаги хотиралар кўз ёшига улашиб кетади.

Лида Нюранинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олади.

— Валя бизнинг бундай йиғлаганимизни кўрса хафа бўлган бўларди,— дейди у, ҳўл бўлиб кетган рўмолчасига бурнини артиб.

— Нима иш қилмай, нима деб гапирмай, уни
ҳеч қачон эсимдан секингина.

Лида конверт бичармайман...— дейди Нюра
лалар уйига хат ёзишдан қоғоз олади. Қизлар бо-

«Биз ҳамон йиғлаб келдик. Бизга шундай оғир келди:

сиз, чунки сиз ҳам келишимиз йиғлаган, Аня хола.

Сиз унинг энг азиз келиши. Сиз бизнинг ўз онамиздай-

у доим сизни эслар, келияни яхши кўрар эдингиз.

Лида ўйланиб қолди. «...шиси, жони-дили эдингиз,

— Нимага ўғил келишдан қўймас эди».

ёзишмайди? Худди ёзишди:

риб юборганга ўхшайди. Балалар Аня холага ҳеч хат

риб.— Бунинг учун мени яни бутунлай эсдан чиқа-

— Уғил болалар киришади-я,— дейди у қайғу-

ди,— деб мулойимлик билан улардан хафаман.

ди Нюра.— Улар яхши бошқача одамлар бўла-

дагини ошкор айтавек билан ўртоқларини оқлай-

да бирор нарсани эсга олсалар, фақат ичлари-

ўша заҳотиёқ шумшади, дейдилар. Уларнинг олди-

ди, биз бўлсак гапирармиз, олсанг ёки йиғласанг,

Улар Уляна холани келишиб, жим бўлиб қолиша-

шади, Марусяни ҳам, келиаламдан чиқсак деймиз.

уларникида ўз уйимиз камдан кам эсга оли-

Уляна хола меҳрибон келимиз. Павликни ҳам. Бўлмаса биз

қандай авайлар эди. Менимиздагидек яшаганмиз-а,

нимиздай эди. Павликни мард хотин эди, бизни

монда уни одеялга ўраб Маруся худди ўз туғишга-

навбатма-навбат кўтарди, соғинганимни айт! Ур-

эсласанг юракларинг эсимиз, ухласин деб, ҳаммамиз

ёз, Лида! келишимиз эсингдами... Қўй,

Қизлар яна хат ёзишди. «...либ кетади! Ундан кўра,

«Жондан азиз Аняга киришадилар:

жудаям яхши яшар эди. Балка хола, авваллар биз

дан маҳрум қилди. Балка уруш ҳамма нарсамиз-

...ямиздан жудо қилди...

Биз ҳаммамиз биргалашиб мактабимизни қўмсар эдик...»

Лиданинг юзидан қоғозга бир томчи кўз ёши думалаб тушади. Лида шошиб-пишиб рўмолининг учи билан қоғозни артади.

— У ерга ёзма энди, бўлмаса сиёҳ ёйилиб кетади,— деб уни жиддий йўсинда огоҳлантиради Нюра.— Ундан кейин, ҳадеб Валяни ўйлай бермаслик керак. Кел, бошқа болалар ҳақида бир нима ёзамиз.

Қизлар хат устида узоқ ўтирадилар.

— Ҳар ҳолда, болаларнинг унга бир мартаба ҳам хат ёзишмагани яхши бўлмади. Қачон қарасанг, ҳар хил ишлари чиқаверади...— дейди Лида.— Сен нима дейсан, Украинада бўлган ишларни ўйлашса, улар ҳам йиғлашадими, йўқми?

— Йиғлашса керак дейман, лекин ҳеч кимга кўрсатмай йиғласалар керак,— деб хўрсинади Лида.— Улар ҳам ҳаммани жондан азиз кўришарди-ку, ахир улар ўғил бола-да...

— Ҳа, улар ўғил бола!— дейди дарров унинг оғзидан сўзини олиб Лида.— Эсингдами, биринчи марта ялангликка, бизнинг олдимизга келишгани? Қоп-қорайиб, озиб кетишган... Кейин, шундай юрак олдириб қўйишган эди-ки, аввалида бир оғиз ҳам гап гапира олмай, серрайиб қолишди. Кичкинтойларга ўхшардилар худди... Кейин бирам раҳмим келдики уларга!

Нюра тиззаларини қучоқлаб, ғамгин хаёлга ботди. Кейин юзи ёришди.

— Ульяна хола билан хайрлашганимиз эсингдами? Павлик билан хайрлашганимиз-чи? Павлик бўйнимдан қаттиқ қучоқлаб олса борми — кетиб қоляптилар деб қўрқди-да...— Нюранинг овози титради.

— Лекин Маруся йиғламади,— деб эслади Лида.— У бўш келмайдиганлардан... Фақат: «Гитлерни енгганимиздан кейин қайтиб келинглари, ҳаммамиз бир оила бўлиб яшаймиз»— деди холос.

— Қани энди совға юборсак-да, биров уларга обориб берса!

Нюра каравот тагидан кичкина яшиқни тортиб олди. Унда қизлар Макаровкага юборамиз деб тайёрлаб қўйган нарсалар: Павлик учун иссиқ қулоқчин билан кичкинагина, яп-янги паровозча; Маруся учун лента ва обший дафтар; бошқа болаларга аталган новвот ва суратли китобчалар; Мирониха учун Лиданинг ойиси берган иссиқ рўмол жойланган эди. Яшиқда ҳали анча бўш жой бор эди.

— Ойинг менга ҳар хил қийқим латталар берди — Павликка рўмолчалар тиксак нима қиларкин? Лекин, барибир у ҳаммасини йўқотиб қўяди-да. Нима қилишингни билмайсан одам, шундай паришонхотир болаки!— деди Нюра куйиниб -ичи пишиб.

— Елкасига осиб юрадиган халтача тикиш керак. Мана бундан!— Лида бир қучоқ латта-путта ичидан бир бўлак кўк мовут олиб кўрсатди.

Қизлар каравотни тўлдириб ҳар хил латталарни ёзиб ташлашди.

— Мана буни Марусяга ёқа қилса бўлади, буни Федяга. Қара, яхшими? Яхшилаб қара-чи, бўладими?

Ўзлари ўлчаб, маслаҳатлашиб, кейин бичишга киришдилар.

— Ҳаммаси ярайверади. У ерда ҳеч нарса йўқ ҳозир. Павликка дўппи тикканимиз эсинг-дами?

Яна хотиротлар бошланиб кетади.

ХУШХАБАРЛАР

Саша ойисидан хат олди. Конвертдан бир расм тушди, қўлида Витюшани кўтариб турган ойисини ва бири-биридан кичик укаларини кўрганда, Сашанинг кўзларидан дона-дона ёшлар қуйилди.

Болалар қўрқиб кетишди:

— Нима бўпти, Саша? Нима гап?

— Ҳеч... ҳеч гап бўлгани йўқ... Мана улар... ҳаммаси шу ерда... ойим билан бирга...— деди Саша хиқ-хиқ йиғлаб; кейин уялиб, ўзини оқлай бошлади:— Сизлар мени йиғлоқи бола экан деб ўйламанглар... бу шунчаки суюнганимдан...

— Йўғе, Саша! Ҳечам ундай деб ўйлаётганимиз йўқ, биламиз сени,— дейишди ўртоқлари.— Ахир, булар сенинг туғишганларинг-да.

— Рост. Хоҳлаганингча йиғлайвер, биров сенга халақит бермайди,— деб кўнгилчанлик билан рухсат этди Мазин ва шу заҳотиёқ, суратга қараб туриб, жиддий суратда:— Шунча укаларим бўлса, мен ўзим ҳам йиғлаб юборардим,— деди.

Сашанинг онаси хатида тезда уйга қайтиш ниятида эканларини ёзган, Дуня амма билан Васёкка ўғилларига қилган ғамхўрликлари учун ташаккур билдирган эди.

Дуня амма хатдан жуда таъсирланди, у Сашага ота-онасига хат ёзиб, ўзининг уни бегона деб билмаслигини ва ҳамма нарсада Васёк билан тенг кўришини айтишни сўради.

Расм қўлдан қўлга кўчиб юрди, болалар ким кимга ўхшашини, феъли-атвори қандайлигини, бу кичкинтойларни тарбиялаш қандай қийин эканини тўла-тўқис муҳокама қилдилар.

— Нимаси қийин? Қизларни доим алдаб-сул-

даб гапга унатиш мумкин, ўғил болаларни бўлса, онда-сонда тарсакилаб туриш керак!

— Тарсакилаб тураман-а!.. Лекин оғритмасдан, пўписа учун,— деди қувониб Саша.

Булгаковнинг онасидан хат келгандан кейин, мактабга кутмаганда аллақандай тасодиф ёр бўлиб, Митядан хат келиб қолди. Болалар ўзларини қўйгани жой тополмай қолдилар, улар хатни навбатма-навбат қўлларида ушлаб, Митянинг ёзувига тикилар, хўрсиниб-хўрсиниб қўядилар.

— Ўйлаб кўринглар-а, қаердан келган бу хат! Лагерьнинг ўзидан, ўрмондан! Назаримда, ундан худди қарағайларнинг иси келиб тургандай!— деди Лида, хатни димоғига тутиб.

— Қарағайнинг эмас, порохнинг ҳиди келяпти,— деди Мазин, хатни ҳидлаб кўриб.

— Албатта! Митя мана бундай ўтирган, мана бу ерда столда эса, милтиғи турган. Порох бўлса ҳам бордир... Бемалол ишонса бўлади!— деб илова қилди Петя.

— Жим бўлинглар энди! Тезроқ ўқийлик...— деб шошилди Васёк.— Одинцов, ўқи!

Хатни госпиталь саройида, ёўлалар устига ўтириб ўқидилар:

«Салом, азизларим!— деб ёзган эди Митя.— Сизлар билан гаплашгим келади, узундан узоқ хатлар ёзаман, узоқ вақт чўнтагимда олиб юрман, бирор тасодиф бўлиб, жўнатармикинман деб кутаман. Начора, хат қуш эмаски, учуриб юбора қолсанг. Лекин букунги тасодифга ишонса бўлади, бу хат сизларга бориб тегади. Худди сизларнинг ҳурпайган сочли бошларингизни хатим устига эгилганини кўриб тургандайман... Ҳатто томоқ қичишади десангиз... Гоҳо туғилган уйинг хумор қилиб, ўзига шундай тортадики, асти қў-

йинг... Ростини айтсам, мендай кап-катта одамга уят-у, лекин сизларга сир қилиб айтсам, уйимга, онам олдига бир минутга бўлсин кириб чиқиш учун бор нарсамни берар эдим. Мени ўйлайвериб, қанчадан қанча янги ажинлар тушгандир онам юзига! Хўб, майли! Онамга айтиб қўйинглар — фашистларни боплаб савалаяпман.

Яқинда бир топшириқ билан Макаровкага бордик. Ўзимизникилардан баъзи бировларни қутқариш керак эди. Кетяпмиз. Тун, ҳамма ёқ жимжит... Ер сирпанчиқ. Йўлни яхши билмаймиз. Мен атиги бир марта Яков билан сизларни олиб кетгани борувдим, ўшандаям кечаси борган эдим. Ишқилиб, топшириқни бажардик, ўртоқларни қутқардик, лекин ишни «ими-жими» тўғри-лаб бўлмади — гранаталарни ишга солишга мажбур бўлдик. Хуллас калом, бўри уяси бузилди, шовқин-сурон кўтарилди. Кетиш керак эди... Хўш, қаёққа кетамиз? Қишлоқдан чиқиб, бир жарликка югуриб тушдик. Бундай қарасам, қоронғида эман дарахтлари орқасида алланима оқариб кўринади. Яхшилаб қарасам — ёш қайин дарахти тагида оппоққина ҳамиша баҳор гулидан ясалган каттакон букет турибди. Дарров танидим — Валя ётган яланглик экан. Ёнгинамизда ўрмон, демак, йўл топилди. Шунда-чи, болалар, юрагим бирам равшанлашиб кетди-ки, худди дугоналарингиз Валя билан яна бир мартаба учрашгандай бўлдим.

Хўп, ўзим ҳақимда шу ҳам етар, сиз ҳақингизда гапиргим келади. Уқияпсизларми, катталарга ёрдам қияпсизларми? Генка ўқияпти. У бир йил орқада қолмоқчи эмас. Шунинг учун эндиликда, кечқурунлари бўш вақт бўлиб қолганда ертўлада ўтириб олиб китоб ўқийди, тишларини тишларига қўйиб олиб, Оксана холанинг диктовкаси ос-

тида ёзади ёки Коноплянко билан машғулот олиб боради.

Сизлар ҳам, албатта, ўқишларинг керак. Агар бу йил мактабда дарс бўлмаса, ўзларинг китоб ўқинглар. Киши ўқимаса ялқовланиб қолади, кейин ўзини қўлга олиши қийин. Тўғри, ҳозир фронт орқасида ҳам ҳаёт оғир... Сизлар қандай яшаяпсизлар, буни тасаввур қилолмайман, лекин ўқиш сизларнинг энг муҳим ишингиз. Ўқиш ва меҳнат зарур. Елкаларингиз бақувват, миянгиз тўла, пионер виждонингиз бор. Қўл қовуштириб ўтиришингиз мумкин эмас. Хафа бўлманглар — мен сизларга ўзимга ишонгандай ишонаман. Ҳар эҳтимолга қарши ёзаяпман-да.

Мабодо катталарнинг ёрдами лозим бўлса, райком комсомолга бориб, маслаҳатлашинглар. Доим эсингизда бўлсин — комсомоллар сизларнинг оғаларингиз бўлади, улар билан бемалол, очиқчасига гапиришиш керак. Вақтни бекор ўтказманглар. Ўқиш учун жонларингни аяманглар, ҳар қандай меҳнатдан таб тортманглар, токи шу оғир замонда кўнглингизда битта ҳам доғ бўлмасин.

Қани, энди менга офтобда қорайган қўлларингизни беринглар. Яна қайтиб қачон хат юбориш насиб бўлади, унисини билмайман! Ҳар эҳтимолга қарши қучоқлашиб қоламиз!

Сизнинг *Митянгиз*».

Одинцов рўмолчасини олиб, бурнини қаттиқ қоқди.

— Тамом, — деди у секингина, хатни тиззасига қўйиб.

— Митя, мен ҳозир сизларнинг турмушингизни яхши билмайман, деб ёзибди, йўқ, бутунлай аксинча, — деди Лида дудмол қилиб.

Нюра хатни олиб сал нарироққа борди-да, аллақандай сатрларини аста-секин қайтадан ўқиди. Васёк пешонасини тириштириб, бош бармоғини тишлаб, алланималарни ўйларди.

— Генка партизанлар ертўласида китоб ўқиган эмиш, бизлар-чи?— деди тўсатдан баланд овоз билан Одинцов.

— Бизми, ишляпмиз...— деб жавоб берди Петя бир оз бўшангқираб.

— «Ишляпмиз» эмиш! Ишлаб туриб ҳам ўқиш мумкин,— деб тўнғиллади Мазин, Васёкка қия боқиб.— Ўқимай юриб дангаса бўлиб қоламиз, унда ким айбдор бўлади?

— Умуман, ўйлаб кўриш керак. Бир йилимиз бекор кетяпти. Кўчиб кетган болаларнинг ҳаммаси ўқияпти, хўш, бизлар-чи, бир йил орқада қоламизми?— деб сўради Сева хафа бўлиб.

Болалар ўринларидан туриб кетишди:

— Ҳа, энди шу етмаган эди!

Васёк дарҳол бошини кўтарди:

— Бир йил орқада қоламиз? Ҳеч бир! Ҳозирданоқ ўқишга киришишимиз керак!

— Вой тентаг-ей! Шаҳарчамизда атиги иккита мактаб — бизники-ю, бошланғич мактаб бор, холос. У мактаблар ҳам ёпиқ. Кўп ўқитувчилар халқ лашкарларига қўшилиб кетиб қолди, қолганлари болалар билан Уралга жўнашди. Мактаб энди қачон очилади-ю!..— деди Нюра.

Васёк ходанинг устига сакраб чиқди:

— Ўзимиз ўқиймиз! Қандай йўл билан бўлса ҳам ўқиймиз! Тўғриси айтинглар, ким қандай қарорга келди, кейин гапидан қайтиб юрмасин. Ўқиш учун курашамизми ёки бир йил синфда қоламизми?

— Курашамиз!

— Бўпти, бўш келмайсизлар лекин! Кейин

унақа-бунақа деб юрманглар... Биз ҳали бешинчи синфда нималар ўтилишини билмаймиз, балки жуда қийин бўлар. Лекин шикоят қилиш йўқ! Одинцов, сен нима дейсан?

— Мен синфда қолмайман!

— Тузук. Нюра Синицина, сен-чи?

— Мен ҳам!— деб қўрқиб бош тебратди Нюра.

— Нима, сен ҳам?

— Синфда қолмайман!

— Яхши. Петя Русаков, Саша, Малютин, Лидя, сизлар-чи?

— Биз синфда қолмаймиз!

— Мазин, сен-чи?

— Мен ўлсам ҳам олтинчига ўтаман!

— Мазин аввал ўлиб, кейин олтинчига кирмоқчи!— деб кулди Петя.

Васёк жаҳл билан унга кўз олайтирди:

— Демак, шу қарорга келдикми?

— Ҳа!

— Худди фронтдагидек — ғалаба қозонгунча курашамиз,— деб жилмайди Коля Одинцов.— Лекин олдин нимадан бошлаймиз-а?

— Юринглар, ҳозир райком комсомолга борамиз,— деди Васёк.

— Қаёққа? Қаёққа? Ақлдан оздингми, нима бало! Ўзларининг ишлари бошларидан ошиб ётибди-ю! Ундан кейин, бориб нима қиламиз?

— Нима қилардик, маслаҳатлашамиз!

— Сабр қил! Бирданига бўлмайди бу иш, аввал гапни бир жойга қўйиб олайлик,— деди тарадудланиб Одинцов.

— Рост-да, томдан тараша тушгандай қилиб қандай борамиз?

— Нимага томдан тараша тушгандай бўлар экан? Биз ўқишимиз керакми? Керак!

— Ҳозир уруш пайти, ҳамма банд, биз бўл-
сак тентакка ўхшаб, кириб борамиз-да: ассалому
алайкум, бизга мактаб очиб беринглар, деймиз-
ми!— деди Петя бетини буриштириб.

Ўртоқлари кулиб юборишди. Васёк қўлини
силкитди:

— Бизнинг ишимиз доим шундақа: ҳеч қачон
бирорта ишни битказиб бўлмайди, нуқул мана
шунақа бемаза ҳазиллар бошланади...

— Ўзинг ҳам кулдинг-ку, ахир!— деб унга
ёпишишди болалар.

— Мен нима, сизларга ўхшаган эмасманми?
Болалар яна кулишди.

— Йўқ, рост, уй-уйимизга кетиб, яхшилаб
ўйлайлик, бўлмаса ҳозир ҳаммамизнинг кўнгли-
миз шунақа ғашки, уёғи йўқ,— деди Петя кулгу-
дан ўзини зўрға тутиб.

— Тўғри, юринглар.

Болалар госпиталь дарвозасидан чиқдилар.
Кўчада яна бир бор Митянинг хатини ўқидилар.

Уйига яқинлашганда, Васёк ўртоқларини тўх-
татиб, жиддий йўсинда:

— Мен бугун қаерда ва қандай ўқишимиз-
ни ўйлаб кўраман, сизлар эса ортиқ лақиллаб юр-
манглар. Етар!— деди.

Кечқурун у нима қилсак экан, бизга ким дарс
беради, деб алламаҳалгача уйда у ёқдан-бу ёққа
юриб ўйлади. Кўрпага кириб ётар экан, ёстиқ та-
гидан дадасининг азиз хатини олди. Павел Васи-
льевич энди Саригвойи топилганини билар, унинг
хати келажак ҳақидаги қувончли орзулар билан
тўлиқ эди.

«... Ғалаба қозонганимиздан кейин-чи, Сари-
гим, дунёда биздан бахтли одам бўлмайди. Фа-
қат ўқиш ёдингдан кўтарилмасин, ўғлим...»

Эртасига Васёк болаларни йиғди:

— Гап бундай! Екатерина Алексеевнадан бизга дарс ўтсангиз деб илтимос қиламиз. Эрталаб ўқиймиз, тушдан кейин госпиталда ишлаймиз, кечқурунлари дарс тайёрлаймиз.

— Унда темир-терсак билан бутилкани ким йигади?— деди кулиб Мазин.

Болалар ўйланиб қолишди.

— Ана, биратўла шунча иш топилди! Ҳатто вақт ҳам етишмайди,— деди суюниб Одинцов.— Биз эсак, нима иш қилишни билмай юрибмиз!

* * *

Болаларга дарс ўтгани Екатерина Алексеевна жон деб рози бўлди, аммо уларнинг бешинчи синфнинг бутун программасини ўтмоқчи эканликларини эшитиб, узил-кесил рад этди:

— Сизларга бир гап бўлганми, болалар? Ахир, бешинчи синфда жуда кўп фан ўтилади. Бундай қийин ишга киришиб ўтиришнинг ҳам ҳождати йўқ. Келинглار, яхшиси, ўтилган дарсларни қайтарамиз, диктант, иншо ёзамиз, масала ечамиз.

Болалар жим туришаверди.

— Ойи, биз синфда қолишни истамаймиз,— деб мақсадни баён қилди Петя.

— Бешинчи синф программасини топишимиз керак,— деди Васёк, ўртоқларига қараб.

Екатерина Алексеевна елкасини қисди.

— Майли, бўлмаса, программани топинглари, бирга кўриб чиқайлик.

9-б о б

БИРИНЧИ ҚАДАМ ҚЎЙИЛДИ

Болалар мактабга қараб чопишди, Грознийнинг ёрдами билан бешинчи синф программасини, дарслик китобларини излаб топишди. Екатерина

Алексеевнанинг олдига синф доскаси билан бир ҳалта бўр келтиришди.

Екатерина Алексеевна ўқиш китобларини стол устига ёзиб қўйиб, программага бош эгди.

— «География...», «Ботаника...», «Қадимги дунё тарихи...», «Рус тили ва адабий ўқиш...», «Арифметика», — деб аста-секин ўқиди у, орқасида турганларнинг пишиллаб нафас олаётганларини эшитиб туриб. — Арифметика! — У бошини кўтарди. — Ана, кўрдингларми — шунча фан ўтилади-я!

Болаларнинг пешоналари тиришиб, ранглари ўзгарди.

— Қўрқадиган жойи йўқ... — деб сўз қотди Петя.

— Кучимиз бориचा тиришамиз! — деб пичирлади Лида ялингандай қўлларини қовуштириб.

Мазин китобларга тикилиб, ўйланқираб турди-да: уларни кафтига олиб салмоқлаб кўрди. Болалар қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди.

— Ана! — деди Екатерина Алексеевна енгил тортиб. — Энди ишондиларингми?

— Йўқ, — деди шовқин Васёк. — Сира ҳам ишонганимиз йўқ. Биз ўқиш учун курашамиз.

— Бизнинг ҳали вақтимиз кўп, тўғрими, болалар? — деди Лида.

— Албатта-да! Наҳот ўта олмасак? Ҳамма фанларни ўтамиз! — деб шовқин солишди болалар теварак-атрофдан.

— Ойижон, сен дарс беришга рози бўлсанг бас! — деб ялинди Петя.

Екатерина Алексеевна ўкинч билан қошини чимирди:

— Тушунсаларинг-чи ахир, бир киши бунинг уддасидан чиқолмайди! Хўп, фараз этайлик, мен сизларга бешинчи синф программаси бўйича



рус тилидан дарс ўтай... менинг ўзим бу фанни жонимдан яхши кўраман... Хўп, дейлик, яна тарихни ҳам зиммамга олишим мумкин, лекин мен мутахассис эмасман-ку. Кейин, бошқа фанлар ҳам бор-ку. Масалан, арифметика менга жуда қийинлик қилади. Нима учун шунча қайсарлик қиласизлар, тушунмайман! Мактаб очилди дегунча бу фанларни бемалол бешинчи синфда ўтаверасизлар... Биламан, бир йил орқада қоламиз, деб жонинглар ачияпти, лекин начора!— У жимиб қолган болаларга қараб, бошини ирғади.— Бу

фикрни хаёлинглардан чиқариб ташланглар! Ҳозирча ўтганларни такрорлайлик. Лекин кечикмай, ҳар куни эрталаб соат ўнда етиб келинглар.

— Келамиз! Ундан ҳам илгарироқ келамиз,— деб ваъда беришди болалар суюниб.

Кўчага чиққанда, Васёк қувониб кафтини кафтига ишқади:

— Ишқилиб, биринчи қадам қўйилди! Қолганини кейин ўйлашамиз. Эртага китоб, дафтар, қаламларни йиғиб келинглар — ўқишни бошлаймиз!— У суюнганидан оғзи қулоғига етиб кетган Петянинг елкасига қоқди:— Қойилман ойингга! Яхши хотин экан!

— Жуда қойил хотин экан!— деб унинг гапини қувватлашди болалар.

10-б о б

ПЕТЯ РУСАКОВНИНГ УЙИ

Украинадан қайтиб келгандан кейин Петя Русаков ўзи туғилиб ўсган уйда ўзини тамом бошқача ҳис этди. У ўтган йили бу уйга юрагини ҳовучлаб келишини, квартираларининг тўрттала деразаси қоронғи боғчадан унга шумшайиб қараб турганини яхши эслаб эди. У қовоғи солиқ дадасини, бўм-бўш уйда якка ўзи ўтириб, совиб қолган овқатни апир-шапир ейишини хотирлади. Доимо ёлғизлик ваҳимасида яшар, Мазин билан бўлган дўстлигигина унга қувонч келтирарди. Петя қишки каникул олдида ўртоқларининг бир-бирларини уйларига чақиришларини хотирлади, у ҳеч кимни ҳеч қачон чақиролмас, чунки уйи йўқ эди. Уй дадасиники эди, бу уйда Петянинг ширма орқасига қўйилган ноқулай бир каравоти билан усти сиёҳга беланган столи бор эди, холос. У да-

дасининг гурс-гурс қадам ташлаганига ваҳима билан қулоқ солиб, эшикка аланглаб қарай-қарай, шу ерда дарс тайёрлар эди.

Петя Мазинни жуда яхши кўрар, унинг учун ҳеч ким Мазиннинг ўрнини босолмасди. Аммо энди Петя Русаков ёлғиз эмас. Янги она келиши билан унинг ҳаётида кутилмаган қувончли ҳодиса юз берди: унга чинакам ота-она уйи пайдо бўлди, бу уйнинг ҳар бир бурчаги энди унга сен шу ернинг эғасисан деб турар эди. Уйга энди ўртоқларини бемалол таклиф қила олар эди, фақат меҳмондорчилик учунгина эмас, йўқ; улар ҳаётидаги шу бениҳоя оғир пайтларда Петянинг уйи болалар учун бамисоли бир мактабга, Петянинг ойиси эса, ўқитувчиларига айланиб қолди. Бу унинг умрида биринчи марта ўртоқларининг ҳожатларини чиқариш учун бирор нарса қилишга қодир бўлиши эди. Биринчи марта! Петя ўзини анча ўсган, қаддини кўтариб олган, одам бўлгандай ҳис этди...

Петя шу кечаси не маҳалгача ухлолмади. У, ҳозир ойим аллақерда редакцияда ишляпти, уйга фақат эрталаб барвақт қайтади, деб ўйлаб кетди. Шунга қарамасдан ойиси уларга ҳар куни дарс беришга рози бўлди. Петянинг кўз олдида ойисининг меҳрибон, ҳорғин юзи гавдаланди. Бу юздаги ҳар бир чизик унга азиз. Қора қошлари, сал-пал салқи ёноқлари, кўзлари тагидаги қорамтил давралар... Онам! Онажоним!..

Петя нафаси оғзига тикилиб, чопганича кириб келганида ва тиззаларига бош қўйган ҳолда пой-ма-пой қилиб: «Тирикмисиз, ойижон, бормисиз...» деганда Екатерина Алексеевна уни қандай қарши олган эди! Худди биров Петяни бағридан тортиб олмоқчи бўлаётгандай, қаттиқ қучоқлади; унинг кўз ёшларини артар экан, Екатерина Алек-

сеевнанинг қўллари титрар, ўзининг бутун юзи-
кўзи жиққа ҳўл эканини сезмасди ҳам. Кейин у
йиғлаб туриб: «Йиғлама, йиғламасанг-чи...» деб
такрорлади.

Петянинг уйқуси келмасди...

У Петя учун ўз туққан онаси нима қила оли-
ши мумкин бўлса, ҳаммасини қилди. Ўртоқларига
ҳам ёрдам қилди. Петяни тенг ҳуқуқли ва мус-
тақил одам қилди: шунинг учун ҳам ўртоқлари-
нинг ўз ойисига ҳурмат-эҳтиром билан қарашла-
ри Петянинг юрагини ғурур ва севинч билан тўл-
дирарди.

У шуларнинг ҳаммасини ойимга айтсам дер,
аммо уdda қилиб айтолмасман деб, юраги дов
бермасди.

...Эрталаб ойиси ишдан келганда, Петя чо-
пиб бориб, пальтосини ечкани ёрдамлашди, унинг
ҳорғин юзига боқиб, ҳаяжон билан:

— Ўзимнинг номимдан... ўртоқларим номи-
дан... ҳамма яхшиликларингиз учун кўпдан кўп
раҳмат, ойижон...— деди.

Ойиси уни бағрига босди, муздай юзини унинг
юзига қилиб:

— Сенга ҳам раҳмат, Петя. Мен келганимда
кичкинагина эдинг, энди кап-катта боласан...—
деди, кейин алланимага ажаблангандай, қувониб
кулди-да:— Менинг ўғлим!..— деб такрорлади.

Кейин бўлса икковлари бирга уймаланиб, хо-
нани дарс ўтишга мослай бошладилар. Ўртага
катта стол қўйиб, доскани тикладилар. Петя са-
ройдан скамейка келтирди. Каравотлари билан
тикув машинани кичкина хонага олиб чиқдилар.

Шошиб-пишиб чой ичдилар. Бир бўлак қандни
галма-галдан тишлаб еб, кулишдилар.

— Болаларнинг оғзи очилиб қолади! Худди
синфнинг ўзи бўлди уйимиз!

Болалар чиндан ҳам ҳайрон бўлиб қолдилар, роса суюндилар. Улар дарслик китобларини авайлаб стол устига қўяр ва уйга назар ташлаб, илжаяр эдилар.

Шунда Петяга уларнинг саломлашганлари ҳам аллақандай бошқача, мароқли туюлди:

— Салом, Екатерина Алексеевна! Салом, Петя!..

Мазин бўлса анчагача ўз ўрнига ўтирмай, меҳрибон қўй кўзларини Екатерина Алексеевнага тикиб турди. Унинг юзи ҳам шундай мулойим, шундай ёқимли эдики, буни кўрган Одинцов ўзини тутолмай:

— Мазин, худди хамирдан ясалган тўрғайга ўхшайсан-а! — деб юборди.

Машғулот тўртинчи синфда ўтилган дарсларни қайтаришдан бошланди. Болалар саволларга берилган ҳар бир тўғри жавобга астойдил суюнишар, ўтган дарсларни дарров эсларига келтирар ва ўткир хотираларида сақланиб қолган ҳар бир нарсани қиммат баҳо хазина топгандай қабул қилар эдилар. Улар ўзларини худди катта байрамга чиққандай ҳис этар, яна қўлларига бўр ушлаганларидан суюниб, қадрдон мактаб доскасига сўз ва рақамларни ёзар эдилар.

Улар илгари ўтилган дарсларни яхши билар эдилар.

— Такрорлашга икки ҳафта вақт ажратамиз, — деди Екатерина Алексеевна. — Ундан кейин эса, бешинчи синфда қийналмай ўқишларинг ҳамда дарс тайёрлашни ёддан чиқариб юбормасликларинг учун аста-секин янги дарс ўта борамиз. Энг муҳим фанлар, албатта, арифметика билан рус тили.

— Сиз бизга яна тарихдан ҳам дарс бермоқчи эдингиз-ку, — деб эҳтиёт билан эслатди Петя.

— Мумкин бўлса, қувлик қилмасанг-а,— деб кулди Екатерина Алексеевна.— Мен арифметика, рус тили ва тарихни зиммамга олганимда ҳам, барибир бошқа фанлар қолади. Ҳозир ким сизларга ёрдам бера олади?

Васёк чўнтагидаги Митянинг хатини пийпаслаб кўриб, эртагаёқ райком комсомолга боришга аҳд қилди.

11-6 0 6

МАСЛАҲАТ ВА ЁРДАМ СЎРАБ

Кечаси майдалаб қуруқ қор ёғди. Совуқдан қотиб кетган ер ўнқир-чўнқирлари ун сепгандай юпқагина қор билан қопланди. Изғирин шамол бу юпқа қатламни тупроқ аралаш учуриб, шитоб билан ўткинчиларнинг юзига сочарди.

Болалар Трубачёв билан Мазинни, бир тахта қора ойнага олтин ҳарфлар билан: «ВЛКСМ райкоми» деб ёзиб қўйилган бино олдига узатиб бордилар.

Вакилларга муҳим, масъулиятли иш топширилган эди. Комсомоллар билан гаплашганда, Васёк қисқа ва лўнда қилиб, масаланинг моҳиятини айтиб бериши керак эди. Мазинга жуда қийин пайтлардагина сўзлаш топширилган эди.

Уртоқларини кузатиб, болалар қайтишди.

Васёк билан Коля Мазин эшикни очиб, катта, ёруғ коридорга кирдилар. Икки томонга, девор тагига стул ва ёғоч диванлар қўйилган. Кўпчилик уйларнинг эшиклари шу коридорга қараган. Эшикларга номер ёзилган тахтача қоқилган.

Коридордан, болалар олдидан аллақандай одамлар, ёш-ёш ҳарбийлар, шинель кийган қизлар ўтиб туришарди: улар иш билан тез-тез юришар, аста гапиришар эдилар. Икки ишчи дераза олди-

да туриб олиб, алланима ҳақида қизгин баҳслаш-
япти. Коридорнинг у бошидаги кичкинагина стол
ёнида сочи калта қилиб қирқтирилган бир қиз
катта журналга алланималарни ёзаяпти. Унинг ол-
дида ҳам бир тўда ёшлар туришибди. Уйларнинг
эшиклари дамба-дам очилиб-ёпилиб турар, улар-
дан одамлар чиқиб, аллақандай иш билан яна
киришлари лозим бўлган бошқа хоналарни излаб,
номерларга кўз югуртар эдилар.

Деворга рангли плакатлар ва шиорлар осил-
ган. Битта плакат олдидан ўтаётиб, Мазин тўсат-
дан таққа тўхтади-да, секингина Трубачёвни
туртди.

Плакатдан, худди тирик одамдай, бир қизил
аскар қараб турар ва бармоғини тўғри болаларга
ўқталиб, жиддий йўсинда: «Сен фронтга нима
ёрдам қилдинг?» деб сўрар эди. Унинг дабдуруст-
дан шундай деб савол бериб туриши ва атроф-
даги қизгин иш шароити болаларни ҳайрон қилиб
қўйди.

Мазин кўзи билан диванга ишора қилиб:

— Ўлтирайлик. Аввал у ёқ-бу ёқни кўриб
оламиз,— деди.

Икки ўртоқ ўтиришди. Васёк оҳиста хўрсин-
ди ва пичирлаб:

— Ҳаммалари жуда банд эканлар-у...— деди.

Мазин унга бошини эгиб:

— Ўқиш ҳам ҳазил гап эмас,— деб қўйди.

Болалар яна бир бор эшиклар устига қоқил-
ган номерларга кўз югуртиб чиқдилар.

— Қайсисига кирсак экан-а?

Шу вақт ҳовлидан ён эшикни очиб, тугмалари
солинмаган пальтолари ичидан қизил галстукла-
ри кўриниб турган бир туркум болалар кириб қо-
лишди. Улар шапкаларини қўлларига олиб, бўял-
ган полда аста-секин юриб бордилар.

Мазиннинг кўзлари ўйнаб кетди.

— Булар нимага келишганикин?

Васёк унинг қўлидан судради:

— Юр, биз ҳам ўшаларнинг кетидан борамиз.

Болалар бешинчи хонага қараб боришди. Гимнастёркали бир қиз уларнинг йўлини тўсди-да, деди:

— Қим керак эди, болалар?

— Ўртоқ Миша керак,— деди олдиндаги бола, қўли билан сочини силаб ва ялтироқ тўқали тамарини тортиб.

— Бизга ўртоқ Миша керак эди,— деб так-журлади, йўл-йўл қўйлак кийган, кафтини кўкиш юка билан боғлаб олган яна бир бола.— Бизни илқиритган.

Қиз кулиб:

— Бутилками? Темир-терсакми?— деди-да, йезини сал четга олди.

Болалар ичкарига киришди. Мазин билан Трубачёв ҳам нотаниш болалар кетидан кириб боришди.

Стол орқасида ёшгина бир комсомол йигит ўтирар эди. Унинг ҳурпайган сарғиш сочларига, бурнига қўндирилган кўзойнагига ва тепа лаби устидаги майин мўйига Васёкнинг кўзи тушди.

Олдиндаги бола қаддини ростлаб, дадил рапорт берди:

— Фрунзе кўчасидаги пионер отрядининг штаби ихтиёрингизга келди!

Трубачёв билан Мазин болаларга қизиқиб қарадилар.

«Ўхў, штаб экан-у!»— деб ўйлашди иккови ҳам.

— Келдиларингми?— деб сўради ўртоқ Миша.— Жуда соз! Мен сизларга бир иш топширмақчиман.

У стол устида турган қоғозларни варақлади, блокнотидан бир варағини йиртиб олиб, унга бир нималар ёзди. Кейин бошини кўтариб, болаларга кўз тикди:

— Кўчангизда Большаков деган бир қизил аскар оиласи туради. Ўзи фронтга кетган, уйда қариялар қолишган. Энг кейинги бомбардимон пайтида уйлари қаттиқ шикаст еди. Бошқа уйга кўчиб чиқишларига ёрдам бериш керак. Гапга тушунадиган болалардан олиб боринглар, бу ишни катта воқиага айлантириб, юрманглар, шовшув кўтарманглар, шошмасдан, тартиб билан, эҳтиёт қилиб кўчиринглар. Мана адреси.

Камари ялтироқ тўқали бола жиддий қиёфада бориб, қоғозни олди-да, қисқа қилиб:

— Бошқа юмушингиз йўқми?— деб сўради.

— «Бошқаси» нимаси? Бориб кўринглар. Эҳтимол, ўтин ёриб бериш, сув келтириш лозимдир. Умуман, ҳозирда сизлар бир неча оилага қараш-япсизлар, буни ҳам ўз қарамоғларингга олинглар. Тез-тез хабар олиб туринглар.

Шунда бирдан йўл-йўл кўйлак кийиб, кафтини дока билан боғлаб олган, кўзлари қоп-қора бола бир қадам олдинга чиқди:

— Ўртоқ Миша! Биз ўзимизнинг кўчада устига «Сув» деб ёзилган эски палатка топдик. Ичида икки яшик бўш бутилка бор. Ўшаларни ҳам олиб бориб топширсакмикин? Ёки тегмайликми?

Миша қошини чимирди:

— Палатка бўш бўлса, ҳеч ким унда савдосотиқ қилмаса — топшираверинглар.

— Бўпти!— деб хурсандлик билан жавоб беришди болалар ва орқаларига ўгирилиб, эшик томонга юришди.

Мазин билан Трубачёв ўртоқ Мишага гапирмоқчи бўлиб энди оғиз жуфтлашган эди, бирдан

ёндаги эшик очилди-да, алланима тўғрисида баҳслашиб, икки комсомол йигит столга яқин келди.

Кўк кўзли йигит столнинг бир чеккасига ўтираркан, ишчи кийимидаги йигитчанинг елкасига қоқиб:

— Мана, Михаил! Гончаренко ишни бўтқа қилиб қўйиб, энди тузатгиси йўқ. Мен уни суҳбатга чақирган эдим,— деди.

Миша калласини чайқади, стол тортмасини титиб, бир варақ қоғоз олди-да, ишчи кийимидаги ўртоққа боқди:

— Ўртоқ Гончаренко, яхши бўлмабди! Нега бунақа ўйламасдан иш қиласан? Комсомолсан-у, одамлар билан муомала қилишни билмайсан. Кузьмичёв — эски мастер, юқори кўрсаткичлар билан ишлайди, биз уни жуда қадрлаймиз, сен бўлсанг, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, чолни деворий газетага урибсан. Яхшимас...

— Нимаси «яхшимас»? — Гончаренко стулини яқинроқ сурди. Унинг чанг босганга ўхшаган қошлари қора кўзлари устида ҳурпайиб турар, тешиклари керилиб турувчи ялпоқ бурни ва оғзининг кулгили ифодаси, юзини серҳаракат ва жаҳлдор кўрсатарди. — Нимаси «яхшимас»? — деб такрорлади у хафа бўлиб. — Бирорта мажлисимиз йўқки узундан узоқ гапсиз ўтса. Бизга вақт қиммат! Ишчининг ҳар бир минути ҳисобли-ю, Кузьмичёв бўлса кўзини чирт юмиб олиб, булбулдай сайрагани сайраган!

— Хўб, борди-ю, у иш устида гапирадиган бўлса... — деб сўз бошлади Миша.

— Иш устида эмас! Ҳақ гап, иш устида гапирмайди. Туриб олиб, мана мен эски мастерман, ана ундай қилиб ишлашга, мана бундай қилиб ишлашга одатланганман, сиз — ёшлар ҳали кўп

нарсани ўрганишинглар керак, деб нуқул бир гапни чайнайверади. Кейин мисол келтиришга тушиб, бир соат вақтни олади. Сўнгра, албатта: «Ҳа, шундай, ўртоқлар, ҳар бир секундни ҳисобга олиш керак!» дейди. Бизнинг йигитлар гоҳида ҳафталаб уйига бормайди. Петров онасига лўнда қилиб: «Уруш борар экан, менинг уйим заводда!»—деб айтибди. Кузьмичёв яхши ишлайди, лекин сафсатабоз!

Васёк шартта Мазинга қаради-да, секин:

— Ҳушёр бўл, кўп вақиллама тағин,—деб пи-чирлади.

— Ўзи билан хилват жойда ёлғиз гапириш эди,—деб сўзида давом этди Миша,—бунинг ўрнига, шартта газетага солибсан, у бўлса менга арз қилиб юрибди. Ҳар ҳолда яхши бўлмабди. Кейин, қачондан бери сен шоир бўлиб қолдинг?—деб кулди у, сўнгра қоғозни очиб, шошилмасдан ичида алланималарни ўқиди-да, деди:—Биринчидан, сен уни бу ерда шақилдоқ деб сўкибсан, қара...

Бир соат, сўнг икки соат
Жағи тинмай сўйлар нутқ.
Цехда ҳар зум қиммат деб,
Мақтанар бетутуруқ.

Учовлари бирданига кулиб юборишди. Миша қора кўзойнагини олиб, ҳурпайган сочларини тўзғитди.

— Ростини айтсам, ёмон эмас!—деди у қўққисдан, самимият билан ва Гончаренкога дўстона мурожаат қилди:—Лекин сен, ҳарқалай, Кузьмичёв билан келиш. Чол қарилигига қарамай, кечаю кундуз ишлайди. Начора, сергап, валдирашни яхши кўради. Секин ўзи билан гапиришиб, тушунтириш керак эди. Сен бўлсанг уни масхара қилибсан!

— Ҳаммадан ҳам шеърдан хафа бўлди. Қофияли қилмасдан, мундайроқ ёзса бўларди-ку, дейди!— деди стол чеккасида ўтирган комсомол йигит.

Миша илжайди.

— Ҳа, майли,— деб хўрсинди Гончаренко,— кўнглини олишга ҳаракат қилиб кўраман.— У соатига қаради-да, шошиб деди:— Уҳў, кеч бўлиб қолибди-ку. Бу ерда ўтириб қолиб, кейин ўзимни бошлаб савалаш керак бўлиб юрмасин. Хайр!— деди.

Гончаренко чиқиб кетди. Миша болаларга ўғирилди.

— Хўш, сизлар нима қилиб турибсизлар?— деб ҳайрон бўлиб сўради у, эшик олдида индамай қараб турган Мазин билан Трубачёвни кўриб.

— Биз ўзимизнинг ишимиз билан келувдик,— деди Васёк безовталаниб.

Стол чеккасида ўтирган комсомол йигит ҳам ўғирилди-да, зағчаники сингари чақчайган кўк кўзларини диққат билан болаларга тикди.

— Қани, қандақа ишларинг бор, айтинглари-чи?..

Болалар столга яқин боришди.

— Биз маслаҳат сўраб келдик,— деди Васёк жиддий йўсинда.— Уқисак деймиз. Мактабимиз ҳозир госпиталь бўлган. Болалар ҳаммаси ҳар қаёққа жўнаб кетишган. Кўплари Свердловскда ўқишяпти...

— Биз бир йил ўқишдан қолишни истамаймиз,— деб шоша-пиша унинг сўзини бўлди Мазин.

— Сабр қилинглари, болалар,— деб уларни тўхтатди Миша.— Нима учун сизлар эвакуацияга кетмадиларинг? Мактаб ўқувчиларини Свердлов-

ловска жўнатган эдик-ку. Ҳозир ўша ерда ўқиётган бўлардиларинг.— У шеригига мурожаат қилди:— Мана, кўрдингми, Костя, вақтида жўнаб кетишмабди... Ҳўш, қани, умуман, ўзинглар ҳозир нима иш қиляпсизлар?— деб сўради у болалардан.

Васёк плакатдаги бармоғини уларга қадаб турган қизил аскарни эслади.

— Госпиталда ишляяпмиз. Биз саккиз кишимиз. Бутун бир отряд.

— Бу нимаси, ҳамма пионерлар сизларнинг синфингизданми? Майли, ҳозирча ишлайверинглар. Жуда яхши! Мактаб очилганда ўқийсизлар. Ҳозир биз сизга қандай ёрдам бера оламиз?

— Митя бизга райком комсомолга боринглар деб айтди,— деди қайсарлик билан Мазин.

— Митянг ким ўзи?— деб сўради Костя қошларини кериб.

— Бизнинг вожатиймиз.

Васёк чўнтагидан хатни олди. Иккала комсомол йигит дамба-дам бир-бирларига қараб, хатни диққат билан ўқиб чиқишди.

— Тўхта-чи!— деди Миша бирдан, хатни столга қўйиб.— Бу хатни Митя Бурцев ёзган-ку.— У ялт этиб болаларга қаради:— Бундан чиқди, урушнинг дастлабки кунлари бутун йўлларга дарак солиб ахтарганларимиз сизлар экан-да?

— Биз бўлсак керак,— деди Васёк.

Комсомоллар жуда қизиқиб, ҳар тўғрида сўрай бошладилар. Васёк ўз отряди ҳақида қисқа гапириб берди ва сўзининг охирида болалар нима қилиб бўлса ҳам бир йил ўқишдан қолмасликка аҳд қилганларини айтди.

— Рус тили билан арифметикадан ўқитувчимиз бор.

— Тарихдан ҳам,— деб шошиб илқва қилди Мазин.— Бизга фақат география билан ботаника ўқитувчиси керак.

— Аҳа! Энг муҳим фанлардан ўқитувчилари бор экан,— деб жилмайди Миша ва бирдан ўртоғининг елкасига қўлини қўйди:— Менга қара, Костя. Мактабимизда географиядан биринчи эдинг, биз сени ҳатто географ деб атагучи эдик. Болаларга ёрдам берсанг-чи?

Болалар умид билан Костяга тикилдилар. У кўзини қисиб, пешонасини артди:

— Вақтим жуда кам-да.

Болаларнинг юзлари таранг тортди. Миша Костянинг елкасига қоқди:

— Бир илож қилиб кунига бир соат вақт топарсан...— Кейин у болаларга ўғирилди:— Сизлар бўлсангиз, ҳозирча уйлариңгга бораверинглар, биз бу ерда ўйлашиб кўрамиз. Эртага бир келинглар.

Болалар яна бир нима демоқчи эдилар, лекин бу пайт эшик катта очилиб, хонага бир нечта ёш-ёш қизил аскарлар кириб келди.

Костя столдан ирғиб туриб, уларга қараб югурди:

— Қалай? Тайёرمىсизлар?

Миша ўрнидан туриб, кўзойнагини олди.

Юзи бирданига жуда яшариб, ҳаяжонланиб кетди.

У кирганларга қўлини чўзди:

— Қучоқлашайлик, ўртоқлар!

Васёк билан Мазин шошилиб эшикка чиқдилар.

— Ўртоқларини фронтга жўнатишяпти...— деди Васёк шивирлаб.

У Қ И Ш

Эртаси куни Трубачёв билан Мазин яна райком комсомолга бордилар. Миша билан Костя жуда банд бўлганларидан болалар анча вақт кутиб қолдилар. Лекин кечқурун улар болалар олдига хушхабар билан чопиб келдилар:

— Географиядан энди ўқитувчимиз бор! Костя рози бўлди!

— Ботаника нима бўлади?— деб сўради Лида.— Ботаника бўлмаса барибир ҳаммаси бефойда! Нимага тузукроқ гаплашмадиларинг?

Мазиннинг аччиғи келди:

— Унда ўзларинг боринглар эди! Ўқитувчи кўзи тўрт бўлиб бизларни кутиб турибди, дейсизларми?

— Костя, эски ўқитувчим билан гаплашиб кўраман, деди. Эҳтимол, рози бўлар,— деб болаларни тинчлантирди Васёк.

— Ишқилиб, райком комсомолга боринглар, деб Митя тўғри маслаҳат берипти,— деди Одинцов.

Екатерина Алексеевна ҳам болаларнинг бу ишини маъқуллади.

— Хўб, яхши, болалар, ўқиш бўлса ўқиш экан-да!— деди у бирданига ўзида йўқ руҳланиб.— Наҳотки арифметикани эплай олмасак!— У бир лаҳза ўйланиб қолди, кейин қатъий қилиб қўлини силтади:— Гаплашганимиз бўлар! Гап шу экан, вақтни бой бермаслик керак. Қани, жой-жойларингга ўтиринглар, кўрайлик-чи, такрорлайдиган нимамиз қолди экан.

Болалар учун янгича ҳаёт бошланди — энди уларнинг бутун фикри-зикрини ўқиш қамраб олди.

Екатерина Алексеевна дарс ўтиб бўлгандан кейин, улар йўл-йўлакай пальтолари кийиб, Костя олдига югурар эдилар. Костя кичкинагина тор уйда яшар, бу уйда фақат каравот, катта стол ва бир нечта курси бор эди.

Болалар ўзаро «Костя географ» деб атаган бу йигит деярли уйда бўлмас эди. У доим аллақа-ёққа шошиб турар, аммо, ўз таъбирича айтганда, ишни «тез, астойдил, билиб ва пухта» қилишни яхши кўрарди.

Болалар уни уйдан тополмаганларида, кўпинча эшик оғзида кутар эдилар.

Устига чанғичилар курткасини кийган, паст бўйли Костя ҳовлига зипиллаб кирар, ўзини кутиб турган болаларни кўриб, уларни бир қўллаб қучоқлаб:

— Қани кетдик — жўнадик! — деб қувноқлик билан олдинга ўтказар эди.

Биринчи дарсда у глобус олиб келиб, столга қўйди-да, кафтини кафтига ишқалаб деди:

— Болалар, сиз билан биз жуда қизиқ фан — география билан шуғулланамиз. География дегани нима? Гео — грекча ер дегани, графия — унинг таърифи демакдир. Ернинг таърифи. — У дарслик китобни баланд кўтарди: — Бу китоб жуда ҳам қизиқ ва кишига жуда зарур бўлган маълумотлар билан тўладир. Бу маълумотларни бизларга бериш учун, бир киши заҳмат чеккан эмас, уларни юзага келтириш учун олимлар, буюк сайёҳлар заҳмат чекканлар... — Костя бир неча саҳифани варақлади. — «Лекин сиз ер ҳақида бу китобда

ёзилганларни билиш учун қанчадан-қанча меҳнат, вақт, куч сарф қилганини, ҳатто қанчадан-қанча кишиларнинг жон фидо қилганини, эҳтимол, тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бутун ер юзини ўрганиш учун қанчадан-қанча сафар ва сайёҳатлар ўтказиш керак бўлди. Музликларда, жазирама чўли-биёбонларда, тоғларда, ўтиб бўлмас чангалзорларда қанчадан-қанча экспедициялар ҳалок бўлди». — Костя китобни беркитди. — Мен сизларга китобдан атиги бир неча сатр ўқиб бердим. Ҳали бу тўғриларда муфассал сўзлаб бераман. Ҳозир эса мен сизларга буни, фан йўлида азиз жонини қурбон қилганларга чуқур ҳурмат ва миннатдорчилик билан қаранглар деб айтаяпман.

Нотаниш саҳифалар бирдан жонланиб, юракларни ўзига жазм қилди.

Костя қаноат ҳосил қилиб:

— Энди дарсни бошлаймиз, — деди-да, қўлларини орқага қилиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юрди.

Костя гапга жон киргизиб, қизиқ қилиб сўзларди. Болалар унинг сўзларини тингларкан, ҳурмат билан: бир вақтлар келиб, унинг ўзи ҳам улуғ сайёҳ бўлиб етишади, деб ўйлардилар.

Костя ҳар кун обед танаффусига чиқилган пайтда, соат ўн иккидан биргача дарс ўтарди. Екатерина Алексеевна эрталаб соат ўндан ўн иккигача дарс олиб борар эди. У газета редакциясида кечаси ишлаб, уйга эрталаб соат еттида келар, шундан бошлаб то болалар келгунча Петя унинг уйқусини жон-жаҳди билан эҳтиёт қилар эди. Эрталабга у ўзи овқат тайёрлар, мабодо ўртоқлари барвақтроқ келиб қолгудек бўлса, ойисининг уйқуси бузилмасин учун шивирлашиб, секин-секин гаплашар эди.

Екатерина Алексеевна ҳеч маҳал чарчадим деб нолимас эди. Болаларнинг овозларини эшитди дегунча, ирғиб ўрнидан турар ва болалар билан саломлашиб:

— Нега барвақтроқ уйғотмадинг?— деб Петяга таъна қилар эди.

Петя энди ойисининг кўпинча дарсликлар устига эгилиб олиб, ёзув столи ёнида ўтирганини кўрадиган бўлди. Екатерина Алексеевнанинг ўзи эса, мактабда олган билимларини ёдига туширар экан, ўзини юраги ҳаяжонга тўлган, қора форма кўйлак кийган қиз қиёфасида тасаввур қиларди... У «Қадимги дунё тарихи» китобининг таниш саҳифаларига кўз югуртирар экан, «Ватан адабиёти» хрестоматиясини варақлар экан ва Қиселёвнинг арифметика дарслиги устида ўтирар экан, ажабланиб қошларини чимираб ва ўзига ўзи секингина: «Ўқиш ёшлиқни қайтарар экан» деб кўяр эди.

* * *

Ботаника ўқитувчиси масаласи болаларни ҳамон ташвишлантирар, ammo улар ортиқ райком комсомолга бориб, Мишанинг вақтини олишни истамасдилар.

Костя уларнинг илтимосини бутунлай ёдидан чиқариб юборгандай эди. Лекин бир кун унинг билан бирга дарсга узун бўйли, сочлари оппоқ чол келди-да, болалар билан саломлашиб:

— Хўш, сизлар мени жудаям зориқиб кутган бўлсаларинг керак-а?— деди.

— Болалар, мен Анатолий Александровичдан баҳоргача сизларга ботаникадан дарс ўтказиб туришни илтимос қилдим,— деди Костя.— Ҳушёр бўлинглар, уялишиб қоладиган бўлмаглар. Бу-

нинг устига, Анатолий Александрович сиз ўқиган мактабнинг эски ўқитувчиларидан бўладилар. Сизлар бу кишини танишларинг керак — олтинчи синфларда ботаникадан дарс берар эдилар.

Болалар танимасалар-да, суюнишиб илжайдилар.

Янги ўқитувчи Анатолий Александрович болаларни ўз уйига таклиф этди. У болаларни очиқ юз билан қабул қилди ва дарсини ўспиринлигида, биринчи марта табиатни ўзгартувчи улуғ олим Мичурин боғига борганидан бошлади:

— Эсимда бор, у пайтларда мени ҳаммадан ҳам унинг боғида етишган катта-катта қизил олмалар қизиқтирар эди. Ўша олмалардан еб кўриш иштиёқи менга кўп вақтгача тинчлик бермади, шундай қилиб, бир кун эрталаб, таваккалига девордан ошиб тушдим. Шу вақт боғ йўлида икки пақир лим-лим сув кўтариб кетаётган бир чолни кўриб қолдим. Ҳозир кетади-ку, деб дарахт панасига яшириниб кутиб ўтирдим. Лекин у боғдан чиқиб кетмади. Сувни бир дарахт тагига қуйди-да, менинг ёнимдан тез юриб ўтиб кетди, бир лаҳзадан кейин яна лим-лим сув тўла икки пақирни кўтариб келди. Шундай қилиб, бир неча бор бориб келди. Мен бекинган жойимдан чиқишга юрагим дов бермай, унинг оғир юк важидан аста-секин елкалари букилганини, пешонаси терлаганини беихтиёр кузатиб турдим. Олмага иштаҳам қолмади. Боғнинг эгаси толган қўлларини тиззасига қўйиб, дам олгани ўтирган эди, мен пайтдан фойдаланиб, лип этиб боғдан чиқдим. Шу кундан бошлаб бу одамга қизиқиб, у ўзининг бутун умрини бағишлаган ишни жони-дилимдан севиб қолдим.

Болалар Анатолий Александровичнинг ҳикоясини зўр иштиёқ билан тингладилар. Янги ўқи-

тувчи уларга бирдан қадрдон, дилга яқин бўлиб қолди.

Кейинги дарсга улар Анатолий Александровичнинг уйига алоҳида завқ-лаззат билан йўл олдилар.

Анатолий Александровичнинг уйи кенг бўлиб, деразалар олдида тувакларда гул ва аллақандай ўсимликлар қўйилган эди. Хонада кўпроқ ўринни китоб тахланган шкафлар эгаллаган. Шулар орасида аллақандай ғалати асбоблар, банкачалар, шиша идишлар териб қўйилган бир шкаф бор эди. Баъзида ўқитувчи ана шу шкафдан микроскоп олар, болалар ўсимликларнинг ички тузулишини қизиқишиб томоша қилар эдилар.

«Табиатга худди жонли нарсага қарагандай муҳаббат билан қарамоқ керак» — дерди доим Анатолий Александрович.

13-б о б

Қ И Ш

Дарахтлар уюм-уюм қорга кўмилиб, қаттиқ ухлашади. Аммо, қаҳратон совуқ ўткир нишларини қор оқартирган шох-шаббаларга санчар экан, ўрмонда оҳиста, шикоятмуз чирсиллаган овоз эшитилади. Бу овоз қизил тўш чумчуқлар билан кичкина читтакларни ҳуркитади. Баҳор кезларида иссиқ уяларида очиб чиққан ва ҳали ҳеч қиш юзини кўрмаган ёш қушчалар совқотишади, ваҳмага тушишади.

Аммо совуқ болаларни қўрқита олмайди. Улар иссиқ кийиниб олиб, чанғиларда баланд қор тепалар устидан бемалол юрадилар, узун-узун чаналарни кетларидан судраб, ўткир болталарни силкитганча арча танлайдилар. Ўзаро маслаҳат-

лашиб, аввал бир, кейин иккинчи дарахтни кўздан кечирадилар.

— Аввалги йил мактабга қандай арча келтирилгани эсларингдами? Шипдан ҳам баланд эди! Ноилож учини қирқувдик!

— Ҳа, жудаям яхши арча эди! Грозний-чи, ўйинчоқларингизнинг ҳаммаси бутун турибди, деб айтди. Бир боплаб безатайлик! Жангчилар қойил қолишсин.

— Энди ундан ҳам яхшилаб безатиш керак. Ўзимиз учун эмас-ку ахир, биз кичкина болалармидик...— дейди Мазин, бошини баланд кўтариб.— Петька, ҳалигини берсакмикин-а?

— Ўзимизникиними?— Петя шарфи ичидан иягини чўзиб, кўзи қиймай бошини чайқади:— Бўлмайди... У ёзда ҳовуз сувида акс этиб туради, кейин, ертўлани паққос қоплаб туради. Жуда чиройли! Кесишга одамнинг кўзи қиймайди...

— Ертўла қайда ўзи, Мазин? Ертўлани кўрсат! Қаёқда эди у?— деб қичқиришади болалар.

— Шу ерда, яқин... Юр, Петька, кўрсатамиз!

Болалар дарахтлар орасидан пилдирашиб ўтиб, қаторлашиб ҳовузга тушадилар-да, биринкетин рўпарадаги соҳилга кўтарилиб, қор босган чуқур олдида, сершоҳ арча тагида тўхтайдилар.

— Мана шу бизнинг ертўламиз бўлади!

— Жуда боплаб ясалган экан!

— Худди окопнинг ўзи-я! Шу ердан туриб «Пақ!», «Пақ!» отишса ҳам бўлади.— Саша ноқулай ҳаракат қилиб, белигача чуқурга тушиб кетади; чанғиси осмондан келади, ўртоқлари қаҳқаҳлаб кулишади.

Болалар орқама-кетин унинг олдида сакраб тушадилар ва туртиниб-суртиниб, қор билан кўринмас ёвни ўққа тута бошлайдилар.

— Уринглар, болалар, чаналарни уринглар!

Ҳовуз ўртасида қолган чаналар мўлжал бўлади.

— Командага қулоқ сол! Тайёрлан! От!— деб қичқиради Васёк қизиқиб кетиб.

Қорга беланиб, қўлқоплар ғирчиллайди, совуқ бармоқларни қаттиқ-қаттиқ чимчилай бошлайди. Болалар тепага чиқиб, совуқдан оёқларини ерга уриб сакрашади, пиймаларидаги қорни қоқишади.

— Бизни совуқ қўрқитолмайди! Фашистларнинг бўлса таъзирини беради. Тўғрим, Труба-чёв?

— Тўғри. Улар ўрганишмаган... Эҳ, Москвадан уларни роса боплаб қувишди-да! Менга бир ярадор айтиб берди...

— Волоколамск тош йўлидами, Васёк?

— Ҳамма ерда ҳам боплаб қувишган. Уларни минг-минглаб ер парчин қилишди.

— Энди қайтиб бурун суқишмайди!

— Бурун суқиб бўпти!..

— Жангчиларимиз Москва учун кўкракларини қалқон қилишди.

— Бўлмасам-чи! Биз еримизни ҳеч кимга бермаймиз.

— Сергей Николаевичдан кўпдан бери хат йўқ,— деди Одинцов бирдан ўқитувчини эслаб, ғамгин ҳолда.

— Болалар, эҳтимол, у ҳам Москвани мудофаа қилгандир? Бирор жойда туриб олиб, дала дурбинидан қарагандир-а? Ахир, биз Москвадан унча узоқда эмасмиз-ку?— дейди Саша. Унинг ёниб турган қора кўзларида севинчли умид порлайди.

Болалар жавоб беришмайди. Васёк узоқларга, қор тепаларидан нарига, дарахтлар ортига, паркиннг ичкарисига қарайди. Совуқдан жингалак-

жингалак бўлиб кетган оппоқ мўйна шапкаси, оппоқ қиров босган қош ва киприклари ҳамда томоғига боғлаб олган шарфи уни икки бети қипқизил, кўзлари кўм-кўк қорбобонинг айни ўзига ўхшатиб юборди. Болалар арчани эслашди.

— Кетдик! Кеч кириб қоляпти,— деди Мазин.

— Тўхтанглар!— деб илтимос қилди Сева.— Келинглар, кўзимизни чирт юмамиз-да, бирпас жим ўтирамиз, кейин Сергей Николаевични яна қайтиб кўрамизми, йўқми — ҳар ким ўз ўйидагини айтади.

— Бўпти, келинглар!

Болалар кўзларини чирт юмиб, бир лаҳза ғиқ этмай туришади, кейин худди команда бергандай бараварига шод-хуррамлик билан:

— Кўрамиз! Кўрамиз!— дейишади.

— Ундай бўлса — ура! Арча кесгани кетдик!

— Тўхтанглар! Митя-чи, Генка-чи, Степан Ильич-чи, Оксана хола-чи, улар нима бўлади?— деб сўрайди Саша.

Болалар яна кўз юмишади.

— Кўрамиз! Уларни ҳам кўрамиз!

— Эҳ, кўрсак роса бахтимиз чопарди-да! Тезроқ Гитлерни енгсак эди! Унда ҳамма нарсага эга бўламиз — мактаб ҳам очилади, Сергей Николаевич ҳам келади, Митя ҳам,— деб орзу қилади Васёк.

— Сенинг даданг ҳам келади, менинг дадам ҳам, Лиданинг дадаси ҳам...

— Менинг биридан бири кичик укаларим ҳам келади,— деб мулойимгина кулади Саша.

— Сенинг биридан бири кичкина укаларинг энди катта бўлиб қолишган,— дейди Одинцов ишонч билан.— Кўрсанг, танимай ҳам қоласан уларни.

— Йўғ-э, қўйсанг-чи!— дейди чўчиб Саша.— Ҳаммасини дарров таниб оламан... Бир неча йиллардан кейин, ҳатто қариб қолганларида ҳам танийман!

— Рост-а, болалар, ота-оналаримиз бизни Украинага кузатганига бир неча йил бўлганга ўхшайди, аслини суриштирганда бир неча ой бўлди, холос. Қизиг-а!— деб ажабланади Саша.

— Бир неча ойи нимаси! Менинг ўзим юзга кириб қолдиму!— дейди Мазин.

— Мен ҳам!— дейди уни қувватлаб Петька.— Худди юз йил ўтиб кетганга ўхшайди.

— Бас! Музлаб қолмайлик! Арча кесгани кетдик!— деб шоширади уларни Васёк.

Болалар ўзлари кесган арчани чанага ортиб, мактабга келтиришганда зангор қоронғилик уйларни ва кўчаларни ўз оғушига олади. Икки томондан ерга осилган кўм-кўк шохлар майин шилдираб, қорни сидириб келади; орқада, арчанинг серсох учидан ушлаб олиб, Нюра билан Лида келишади.

— Намунча каттасини олиб келмасанглар?— деб ҳайрон бўлишади санитар қизлар.

— Мактабимизда доим шундақа арча ўрнатиладди,— дея ғурур билан жавоб беришади чарчаган болалар.

14-б о б

ЯНГИ АЙРИЛИҚ ОЛДИДАН

Янги йил кичкина шаҳарчага байрам шовқинсуронисиз, оддий бир меҳмон сингари кириб келди; гарчи уйларда жиддий ва ноҳуш вазият ҳукм сурса-да, ҳар бир оила уни умид-орзулар билан кутиб олди ҳамда кечки овқат пайтида

жингалак бўлиб кетган оппоқ мўйна шапкаси, оппоқ қиров босган қош ва киприклари ҳамда томоғига боғлаб олган шарфи уни икки бети қипқизил, кўзлари кўм-кўк қорбобонинг айни ўзига ўхшатиб юборди. Болалар арчани эслашди.

— Кетдик! Кеч кириб қоляпти,— деди Мазин.

— Тўхтанглар!— деб илтимос қилди Сева.— Келинглар, кўзимизни чирт юмамиз-да, бирпас жим ўтирамиз, кейин Сергей Николаевични яна қайтиб кўрамизми, йўқми — ҳар ким ўз ўйидагини айтади.

— Бўпти, келинглар!

Болалар кўзларини чирт юмиб, бир лаҳза ғиқ этмай туришади, кейин худди команда бергандай бараварига шод-хуррамлик билан:

— Кўрамиз! Кўрамиз!— дейишади.

— Ундай бўлса — ура! Арча кесгани кетдик!

— Тўхтанглар! Митя-чи, Генка-чи, Степан Ильич-чи, Оксана хола-чи, улар нима бўлади?— деб сўрайди Саша.

Болалар яна кўз юмишади.

— Кўрамиз! Уларни ҳам кўрамиз!

— Эҳ, кўрсак роса бахтимиз чопарди-да! Тезроқ Гитлерни енгсак эди! Унда ҳамма нарсага эга бўламиз — мактаб ҳам очилади, Сергей Николаевич ҳам келади, Митя ҳам,— деб орзу қилади Васёк.

— Сенинг даданг ҳам келади, менинг дадам ҳам, Лиданинг дадаси ҳам...

— Менинг биридан бири кичик укаларим ҳам келади,— деб мулойимгина кулади Саша.

— Сенинг биридан бири кичкина укаларинг энди катта бўлиб қолишган,— дейди Одинцов ишонч билан.— Кўрсанг, танимай ҳам қоласан уларни.

— Йўғ-э, қўйсанг-чи!— дейди чўчиб Саша.— Ҳаммасини дарров таниб оламан... Бир неча йиллардан кейин, ҳатто қариб қолганларида ҳам танийман!

— Рост-а, болалар, ота-оналаримиз бизни Украинага кузатганига бир неча йил бўлганга ўхшайди, аслини суриштирганда бир неча ой бўлди, холос. Қизиг-а!— деб ажабланади Саша.

— Бир неча оғи нимаси! Менинг ўзим юзга кириб қолдиму!— дейди Мазин.

— Мен ҳам!— дейди уни қувватлаб Петька.— Худди юз йил ўтиб кетганга ўхшайди.

— Бас! Музлаб қолмайлик! Арча кесгани кетдик!— деб шоширади уларни Васёк.

Болалар ўзлари кесган арчани чанага ортиб, мактабга келтиришганда зангор қоронғилик уйларни ва кўчаларни ўз оғушига олади. Икки томондан ерга осилган кўм-кўк шохлар майин шилдираб, қорни сидириб келади; орқада, арчанинг сершоҳ учидан ушлаб олиб, Нюра билан Лида келишади.

— Намунча каттасини олиб келмасанглар?— деб ҳайрон бўлишади санитар қизлар.

— Мактабимизда доим шундақа арча ўрнатиладди,— дея ғурур билан жавоб беришади чарчаган болалар.

14-б о б

ЯНГИ АЙРИЛИҚ ОЛДИДАН

Янги йил кичкина шаҳарчага байрам шовқинсуронисиз, оддий бир меҳмон сингари кириб келди; гарчи уйларда жиддий ва нохуш вазият ҳукм сурса-да, ҳар бир оила уни умид-орзулар билан кутиб олди ҳамда кечки овқат пайтида

галаба шаънига, фронтдаги ёр-биродарлар саломатлигига қадаҳлар кўтаришди.

Гитлерчиларнинг қўққисдан ҳужум қилганига бир неча ой бўлди. Шаҳар ва қишлоқларга айрим жангчиларимизнинг жангда қаҳрамонона ҳалок бўлгани ҳақида хабарлар келарди. Оналар ўғилларига, опа-сингиллар ака-укаларига, хотинлар эрларига аза тутар, сон-саноқсиз душман қўшини эса, еримизни қонга ботириб, ҳамон бостириб келарди...

Улар Ватанимиз юраги — Москвага интилардилар. Бутун халқ душманга қарши курашга отланди.

Фронт орқасида одамлар бир кучларига икки ҳисса куч қўшиб ишлар, фронт ахборотларини жон қулоқлари билан тинглардилар.

Ҳар бир дарсдан кейин географ Костя чўнтагидан карнай қилиб ўралган газетани оларди-да, жанглар бораётган жойларни картадан кўргазиб, эрталабки ахборотни ўқиб берар эди.

Бир куни Костя болаларга Петришчев қишлоғида Таня деган ёш партизан қиз кўрсатган қаҳрамонлик ҳақида ўқиб берди.

Комсомол қиз Танининг мардлиги ва жасорати, унинг қутурган душманларга бўлган мағрур нафрати болаларнинг дилларини титратиб юборди.

Костянинг сўзларини тинглар эканлар, ҳаммалари ҳам ўзларини фикран ўша қаҳрамон қиз ўрнига қўйиб кўрар, ҳаммалари ҳам унинг ёнида бўлишни, уни ҳимоя қилишни истар, галабага эришилгунча у билан бирга кураш олиб борсам дердилар.

Очеркни ўқиб бўлиб, Костя газетани чўнтагига солиб қўйди-да, дарсни ҳам, болаларни ҳам унутиб, узоқ вақт хонада у ёқдан-бу ёққа юрди.

Шу кундан бошлаб Костя бир хил бўлиб ўзгариб қолди. Кўм-кўк кўзлари ички ҳаяжон ичида тез-тез туманлашиб турар эди. Гоҳо дарс ўртасида дераза тагига борарди-да, оппоқ қордан кўзини қисиб:

— Қачон бўлмасин баҳор келади-ку!..— дер эди сабри чидамай.

Кейин шу заҳотиёқ ўзи гапини бўлиб, шошапиша дарсга қайтарди.

Костянинг дарсларида вақтнинг қандай ўтгани билинмас эди. Топширилган вазифани сўраб, Костя албатта баҳо қўяр эди. Болалар сидқидил тайёрлаб келишар, ҳаммалари ҳам «аъло» баҳога жавоб беришар эди.

Баҳо дафтарини Костя ёнида сақлар эди.

Бир куни у баҳоларга кўз ташлаб туриб, бошини ирғади-да, ўксингансимон:

— Бу нимаси: нуқул «аъло» олганларинг олган?— деб қўйди.

— «Аъло» олсак ёмонми?— деб кулди Лида Зорина.

— Ҳа, ёмон деса бўлади. Бу баҳоларга қараб мен сизнинг заиф биладиган жойларингизни аниқлолмайман. Наҳотки, ҳаммасини яхши билсаларинг? Бир текшириб кўриш керак экан.

— Текшираман деб олдиндан айтиб қўймасанг бўларди,— деб маслаҳат берди Одинцов.

— Йўқ, нима учун? Тайёрланишлар-да. Кейин янглишиб ўтиришинларнинг нима фойдаси бор!

Костя, гап орасида, баҳорга бориб дарсларимиз тамом бўлиши керак, деб қистириб қўяр эди.

Бир кун Трубочёвлар уйига Таня югуриб келди. У Костяни райком комсомолда тез-тез кўриб турар эди.

— Костянгиз зерикиб қолганга ўхшайди. Фронтга юборишларини илтимос қияпти. Қўрасан, баҳор кириши билан кетади.

Васёк билан Саша хафа бўлишди.

— Баҳорда Анатолий Александрович ҳам кетса керак. Комсомоллар билан колхозда ишлагани борамиз, деган эди. Атиги битта ўқитувчимиз қолар экан-да,— деди куюниб Васёк.

— Ҳа, баҳорни кутиб юрганлар кўп,— деб ҳазиллашди-Таня ва хўрсиниб, хайрлаша бошлади.

— Яна узоқ вақт кўринмай кетасанми? Бизларни бутунлай унутиб юбординг!— деди Васёк гина қилиб.

Таня уни қучоқлади:

— Ундай дема. Ахир мен ҳам ўқиб, ҳам ишлайман, ҳарбий таълим машқларини ўтаяпман!

— Бунинг сенга нима кераги бор?— деб сўраб қолди Дуня амма қовоғини солиб.

— Керак бўлади-да, ахир! Кўпчилик комсомол қизлар машқ ўтишяпти!

Васёк Таняга ҳурмат билан боқди, Таня бунга фахмлаб, кулиб юборди.

Унинг марш қилиб юрганини тасаввурига келтириб, Васёк ҳам кулиб юборди.

— Ҳай, ҳали ҳам ўша кулгиларинг қолмабди-да, а?— деб меҳрибонлик билан ҳазиллашди Дуня амма.

— Йўқ, қолгани йўқ,— деб жавоб берди Таня, лекин унинг кулгиси таққа тўхтади.

У шартта ўрнидан турди-да, эшикка қараб юрди. Остонага етганда қайрилиб қаради-да, кутилмаганда шивирлаб:

— Петришчев қишлоғидаги партизан қиз-чи, ўзимизнинг москвалик комсомолка Зоя Космодемьянская экан,— деди.

4-БАТАРЕЯНИНГ ҰҚ ТАШУВЧИСИ

Аллақачон март кириб, қор булутлари орасидан гоҳ-гоҳ қуёш жилмайиб боқишига қарамасдан ҳаво совуқ, шиддатли изғирин кўчаларнинг икки юзига йиғилган қор уюмларини супургани супурган эди. Атрофи деворсиз ҳовлилардаги одамлар йўлни қисқартиш учун қор босиб, эгрибугри тор кўчаларга ўхшаган янги йўллар солар эдилар. Баъзида шамол аллақайси боғдан кичкина шаҳарчага қор учириб келиб, икки қадам наридаги ошно эшикни кўздан яширар эди. Ё бўлмаса оппоқ булутлардан сокин, майда, мулойим қор ёға бошлар, шапкаларга, ёқаларга ва сочларга қўнар ва шу заҳотиёқ одам ҳароратидан эриб кетар эди.

Шундай кунларнинг бирида госпиталга оғир ярадорларни олиб келишди. Васёк билан болалар ҳовлида санитарларнинг машиналардан носилкаларни авайлаб тушираётганларига, устига халат кийиб, бошига иссиқ рўмол ўраб олган старший ҳамширанинг елиб-югуриб, ярадорларни палаталарга тақсимлаётганига қараб турар эдилар. Нина Игнатьевна ёрдамлашгани болаларга рухсат бермас, аммо улар шай бўлишиб туришар, ярадорлар устидан тушиб кетаёзган одеялларни киши билмас кўтариб қўйишар, эшикларни каттароқ очишар, ҳар бир носилка кетидан кузатиб қолишар эди. Улар ярадорларга аллақандай ширин сўзлар айтмоқчи бўлар, аллакимларнинг қонсиз оппоқ қўлларини силагилари келар, ярадорларга ҳамдард бўлишни, меҳрибонлик қилишни истар эдилар.

Нюра пальтосиз ҳовлига чопиб чиқиб, кексагина бир соқолдор қизил аскарга:

— Қўрқманг, тузалиб кетасиз. Бизнинг докторларимиз жуда яхши,— деб шивирлади.

Ҳалиги кекса қизил аскардан кейин, санитарлар машинадан жуда ҳам ёш бир жангчини носилкада олиб тушдилар. Болалар унинг ҳали мўйлови чиқмаган, оппоқ оқариб кетган юзига, совуқ ҳавони ташналик билан симираётган, иссиқдан қовжираб кетган шиш лабларига, қони қочган чўкик ёноқларига кўз тикишади. Ярадорнинг қўлоқчин ичидаги боши бетоқатланиб ёстикдан тушиб кетади, кўзлари ҳушсиз ҳолда жовдираб атрофга боқади.

Болалар яқин келишади. Васёк носилкани кўтаришиб, ёнма-ён боради.

— Нар и бор, нари бор — ҳамшира уришиб беради!— деб шивирлайди санитарлардан бири қовоғини солиб.

Васёк ноилж нари кетади. Ярадор бошини ўгириб қарайди, у тинчсизланиб боқиб, болани кузатади, кейин унинг нигоҳи эшик оғзига тўпланган баланд қор уюмига қадалади. Иссиқ ёноқларида ҳўл из қолдириб, енгил қор учқунлари эрийди. Шу пайт ярадор ёстикдан сал бош кўтариб:

— Ўртоқ комбат... Бу мен, Вася Кондаковман... Ўртоқ комбат!— деб арз-дод қилади бирдан.

Старший ҳамшира тез юриб, санитарлар олдига келади:

— Алаҳлаяпти... Тезроқ олиб кинглар!

— Қаттиқ жараланганми? Қайси палатага кўясизлар? Унга нима қилган?— деб суриштиришади катталардан болалар.

— Кўп ўралашаверманглар бу ерда!— дейди аччиғланиб Грозний.— Қўлларингдан келмаган ишга аралашманглар.

Болалар мактаб қоровули кетидан унинг каталакдай ҳужрасига киришади-да, полга солинадиган гулдор шолча ёзилган сандиқ устига ўтиришади.

Лида ҳаяжонланиб:

— Қомбат дейди... Қомбати ким бўлди-кин?— деб сўрайди.

— Қомбат дегани батарея командири дегани, тўғрими, Иван Васильевич?— дейди Коля Одинцов, Грознийга савол назари билан қараб.

— Унинг ўзи — Вася Кондаков экан,— деб шивирлайди Нюра.

— Унга нима бўлганини билсак эди!— деб хўрсиниб қўяди Сева.

— Ҳали Нина Игнатъевнанинг ўзи ҳам билмайди. Кейинроқ сўрасак бўлади,— дейди Саша Булгаков. — Шу ерда бирпас ўтирамиз-да, врачлар касалларни кўриб бўлишгандан сўнг сўраимиз.

— Бу ерда ўтиришнинг ҳожати йўқ, уй-ўйларингга кетинглар!— деб гапга аралашади Грозний. Кейин бирдан Нюрага пўписа қилади:— Нима учун сен кўйлақчан югуриб чиқдинг? Пальтонг қани?.. Ҳозироқ кийининглар-да, уй-ўйларингга жўнанглар!

— Биз фақат ҳалиги Васяга нима қилганини сўраймиз, холос!— деб ялинади Лида.

Аммо Иван Васильевич қулоқ солмай, уларни госпиталдан чиқариб юборади:

— Кетинглар, кетинглар! Бошни қотирманглар.

Васёк ва ўртоқлари ноилож уйларига жўнашади.

Қор қуюқлашади, аммо болалар шапкалари ва ёқаларига қўнган қорнинг қалин тортиб бораётганига парво қилмайдилар.

— Нима учун у: «Ўртоқ комбат... Бу мен, Вася Кондаковман!..» деб қичқирди экан-а?— де-
йишарди улар хаёлга ботиб.

* * *

Оғир ярадорлар палатасида, 4-батареянинг ўқ ташувчиси комсомол Вася ётар эди. Хаёлида у портсигарга ўхшаган катта яшик олдида тиз чўкиб олиб, латта билан ўқларнинг ёғини тозаломоқда. Атроф дала, оппоқ қордан кўз қамашади, совуқдан бармоқлари эпга келмайди.

Батарея жангга тайёрланмоқда. Усти совуқ тарашадай қотириб юборган оппоқ мато билан ўралган замбараклар паст-баланд қор уюмлари ичига сингиб кетганидан душманга кўринмайди.

4-батарея икки кундан бери очиқ далада турибди. Унга мудрофаада турган қисмларимизни ён томондан ҳимоя қилиш топширилган.

Шинели устидан елкасига маскировка халати ташлаб олган батарея командири Васядан сал нарида туриб, узоқда кўринаётган қор босган жарликка дурбиндан қарамоқда, бу жойдан кутилмаганда фашист танклари ўрмалаб чиқиб қолишлари мумкин эди. Аммо танклар очиқ майдонга чиқди дегунча, батарея уларни ўққа тутади.

Комбат жарликнинг бир бурчини кўрсатади-да, кулиб Васяга:

«Биз уларни худди мана шу ерда қарши оламиз!»— дейди.

...Вася устидаги одеялини отиб ташлайди-да, хавотирланиб палатанинг бурчагига тикилади. Унинг яллиғланган миясидан яқинда бўлиб ўтган жанг манзаралари ўтади. У комбатнинг осойишта, жиддий чеҳрасини, қўққисдан лабларида пайдо бўлган мулойим табассумни, қора қошлари

остидаги кўкиш, жиддий кўзларини кўради. У комбатнинг ҳамма вақтдагидай ҳазил-ҳузил гап билан одамларга далда бериб ва жангга тайёрликни кўздан кечириб, замбаракларни айланиб чиқаётганини кўради.

«Бундай командир билан жаҳаннамга кирсанг ҳам юрагинг заррача титрамайди»,— дейишади жангчилар у ҳақда.

4-батарея фашист танклари билан биринчи бор учрашаётгани йўқ.

«Қалай, йигитлар, фашистлар устида бир мушакбозлик қиламизми?»— деб баланд овоз билан ҳазил қилади комбат.

«Қиламиз, ўртоқ комбат!»— дея бир овоздан жавоб қайтаришади жангчилар.

Бу ҳазил бир замбаракдан иккинчи замбаракка ўтиб, кишиларнинг чеҳрасини ёритади. Шу пайт бирдан ҳаммалари ҳушёр тортадилар.

Узоқдан аввал элас-элас, кейин тобора яққолроқ бўлиб темирнинг тарақ-туруғи эшитилади. Қор тўзонига кўмилиб, жарликдан имиллаб биринчи танк ўрмалаб чиқади. Унинг фашист тамғаси чекилган, оққа бўялган броняси қорда кўзга зўрға кўринади. Биринчи танк орқасидан бошқа танклар чиқиб кела бошлайди.

Замбарак расчётлари тўплар олдида қимирламай турадилар.

«Батарея, фашист танкларига қараб, пайдарпай ўт оч!»— дея қаттиқ буйруқ беради комбат.

Бронтешар снарядлар танк брониға визиллаб бориб тегиб, учқунлар чақнатиб юборади. Шикастланган танк ловиллаб ёниб кетади.

Худди шу пайт батарея тўпларидан бирига гумбурлаб фашист снаряди келиб тегади. Вася яқинида бир уюм мажақланган темирни, қордан

диккайиб чиқиб турган ғилдиракларни, қонга беланган шинель ва маскировка халатларини кўради.

Жарликдан тўғри уларнинг батареяси томонга қараб, олдиндаги қалин броняларини қалқон қилиб, бирин-кетин танклар ўрмалаб чиқадилар.

Комбатнинг: «Огонь!»— деб қичқиргани эшитилади.

Ловиллаб ёнаётган аланга сариф ва кўкиш тилларини чўзиб, далани қоплайди.

— Ёнапти аблаҳлар!— деб қичқиради Вася севиниб.

Старший ҳамшира Васяни авайлаб ёстиққа ётқизади, пешонасини ҳўл сочиқ билан артади.

— Тинчланинг, азизим, тинчланинг, Кондаков.

Вася унинг сўзини эшитмайди. У жон-жаҳди билан снаряд кетидан снаряд олиб беради. Жанг қанча вақтдан бери давом қиляпти? Жарликдан танк кетидан танк ўрмалаб чиқяпти. Уларнинг тўплари оғзидан олов пуркамоқда, портлашлар зарбидан батарея ларзага келади. Уткир қиррали осколкалар чийиллаб учади. Одамлар ерга қулашади.

«Огонь!»

Пешонасидаги қалин броняси ҳам темирдан ясалган аждаҳоларни сақлаб қололмайди. Ўй-дим-чуқур қилиб юборилган далада баҳайбат гулханлар ловиллайди. Тутун жар ёқасини ва жизғанаги чиққан темир уюмлари устини қоплаб олади.

Аммо 4-батареяда фақат битта замбарак қолади.

Ундан сал нарида тупроқ қоп-қора устун бўлиб осмонга кўтарилади. Ўлган бир жангчининг жасади гурс этиб Васянинг устига келиб ту-

шади. Унинг ёнида турган яна бир жангчи ерга қулайди...

«Наводчик билан ўқловчи сафдан чиқди!»— деб қичқиради Вася.

Комбат шошиб-пишиб замбаракни танкка тўғрилайди.

Вася батареянинг мажақланган замбаракларига кўз ташлайди.

«Фақат икковимиз қолдик!»— деб қичқиради у яна.

«Шу ҳам етади!— деб қичқиради комбат.— Снаряд бер!.. Огонь!..»

Замбарак титраб кетади.

«Есть, тайёр!»— деб қичқиради Вася қизишиб.

Жанг майдонида бори-йўғи битта танк омон қолади. У жон-жаҳди билан тўғри замбаракка қараб ўрмалаб кела бошлайди. Унинг тўпидан қисқа-қисқа ўт сочилиб туради.

Комбат ерга йиқилаётган Васянинг қўлидаги снарядни ушлаб қолади...



Тун ўтиб бормоқда... Старший ҳамшира оғир ярадор олдидан бир зум ҳам жилмайди. Баъзан Вася жим бўлиб қолади, кружкада тутилган сувни ютоқиб ичади, унга эгилиб қараб турган Нина Игнатъевнанинг юзига тикилиб қарайди. Кейин унинг туман босган миясини яна аллақандай хотиралар эгаллаб олади... Мана у устига комбатнинг шинели ёпилган ҳолда қорда ётипти. Аммо комбатнинг ўзи қани?

— Танкни тўхтатдимикин? Йўқмикин?— деб сўрайди Вася жим бўлиб қолган палатага кўз югуртириб.

БАХТЛИ УЧРАШУВЛАР

Баҳор яқинлашмоқда. Кунлар кетидан кунлар ўтмоқда. Ёр-биродарлардан, ака-ука, опа-сингил, ота-оналардан хат, фронтдан хабарлар келишини ҳаяжон билан кутиб, меҳнатда ўтказилган кунлар одамларга ақл-ҳушларини йиғиб олиб, ўзлари ҳақида ўйлашга имкон бермайди. Баҳор қўёши эса боғчаларни олтин рангга буркаган, ёш чехраларга сепкил пуркаган ва катталар мийиғида беихтиёр табассум уйғотган.

Кичкина шаҳарча жонланиб борар, ҳар куни узоқ масофага юрадиган поездлар янги-янги оилаларни олиб келарди. Кишилар уруш тугашини кутиб ўтирмай, ўз юртларига ошиқар, вокзалдан болаларини бошлаб оналар келишарди. Унутилган, ҳувиллаб ётган уйларнинг эшик-деразаларига қоқилган тахталарни кўчириб, болғалар тўқиллар, деворларда поездда чанг бўлган одеял ва қишқи кийимлар ёйиғлиқ турарди.

Болалар яқин одамларини кўриш иштиёқида яшар эдилар. Машғулотлар ўз маромида давом этар, аммо ҳар сафар бирорталари кўнгилни ҳаяжонга солувчи бирор хабар топиб келар эди.

Нюра Синицинанинг ота-онаси қайтиб келди, Саша Булгаковнинг онаси ҳам болалари билан қайтди.

Айниқса Сашаникидагиларнинг келгани ҳам-мани хурсанд қилди. Шу куни ҳатто кунда ўтадиган машғулот ҳам бузилди. Ҳовлиқиб кетган Саша Булгаков бу хабарни болаларга олдинроқ етказди, шунинг учун ҳам белгиланган муддатда, яъни поезд келмасдан икки соат олдин ҳамма ўртоқлари перронда ҳозир бўлдилар ва суюнга-

нидан юзидан нур ёғилиб турган Сашани ўраб олиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошладилар.

Узоқда кўкиш тутун кўрингудай бўлса, тўсатдан биронтаси:

— Келяпти! Саша, келяпти!— деб қичқариб юборар, Саша эса:

— Қани, қани?— деб унинг олдига югурарди.

— Келсаям келади, келмасаям келади!— деб юпатарди Мазин, унинг елкасига қоқиб.— Қўрқма, энди албатта келишади!

Поезд келишига яқин перронга жуда кўп одам йиғилди, аммо болалар ҳар бир вагон олдида уймалашаверишди, кенг эшикдан сочи силлиқ қилиб таралган бир хотин бошини чиқариб, кутиб олувчилар орасидан ўз ўғлини излаб кўзларини жавдиратар экан, улар севинишиб, бор овозлари билан:

— Сашка! Бу ёққа!— деб қичқариб юборишди.

— Бу ёқда! Келишди! Ана улар!

— Ойи!..

Саша шошганидан оломон ичида тез югуролмас, одамлар орасида бир кўриниб, бир ёғиб бўлар эди. Ўртоқлари орқасидан итариб, уни олдинга ўтказа бошлашди. Лида билан Нюра бўлса, икки ёндан қисиб келаётган одамлар йўлини тўсиб:

— Ўтказиб юборинглар, ўтказиб юборинглар!.. Ойисининг олдига борсин... Анави хотин бунинг ойиси!— деб улар кетидан югурардилар.

Оила каттагина эди. Одамлар кўз ёшидан юзлари ҳўл бўлган, ўзи ҳали анча ёш аёлга ва Сашанинг бўйнига осилиб олиб, суюнишганидан чуғурлаб бутун перронни бошларига кўтараётган бир-биридан кичик болаларга кулиб қарар эдилар.

— Болалар! Юкларни олинглар!

Сашанинг ўртоқлари шовқин-сурон билан вагондан тугун ва корзинкаларни олиб тушар, навбатма-навбат Сашанинг ойиси олдига борардилар.

— Вой айланайлар-ей! Жуда катта бўлиб кетибсизлар-ку!— дерди у ҳаммасини бирма-бир бағрига босиб, қизларнинг соч ўримларини силаб.— Жонгиналарим!

Саша бўлса, ўзини яна аввалгидай оила боши ҳис этиб, жаранглаган овоз билан ўртоқларига буюярди:

— Болалар, сизлар оғирроқларини кўтаринглар!.. Васёк, сен Витюшкани кўтар! Валерка, сен Мазин билан бирга бор... Нюта! Эҳе, катта қиз бўлиб қолибсан-ку!.. Русаков, сен тугунни кўтар... Ойи, қўлингни бер!

Улар бутун тротуарни эгаллаб боришар, одамлар янги келганларга йўл бериб, тош кўчага тушиб олардилар. Васёк Витюшкани кўтариб борарди. Кичкинтой унинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олган ҳолда бидирлаб, алланималарни ҳикоя қилар, сўз орасида дудудлаб чинқириб ҳам қўяр эди. Васёк Витюшканинг Сашаникига ўхшаган қора кўзларига боқар экан, ийиб кетиб уни бағрига босар эди. Тугун ва корзинкалар кўтариб олган Мазин, каттакон чойнакни шақирлатиб, энг олдинда мағрур қадам ташлаб борар эди. Қизлар Сашанинг ойиси пинжига тиқилишиб, пайдар-пай унга алланарсаларни сўзлаб боришар, Саша бўлса, сочи устара билан олинган думалоқ бошини баланд кўтариб, ўз оиласининг энг олдида, сингиллари ўртасида Валеркани етаклаб борар эди.

Булгаковларнинг уйини Лида билан Нюра аллақачон бежирим қилиб саранжомлаб қўйишган эди. Хоналар илгари қандай бўлса, ўшандай

бўлди. Фақат йўл-йўл матрас ёзилган болаларнинг каравотлари устига газеталар ёпилган эди.

Сашанинг онаси остонада тўхтаб, ўзи эскидан яшаб келган қадрдон уйининг деворларига эгилиб таъзим қилди. Витюшка ўйинчоқлар солинган яшикка интилиб, тетапоя қилиб кетди. Болалар индашмасдан юкларни ерга қўйдилар.

— Мана уйимиз! — жиддий ва тантанали қилиб деди Саша. Кейин севинч тўла кўзларини бири-биридан кичик укаларига бир-бир тикиб чиқди: — Оббо сизлар-эй, катта бўлиб қолибсизлар-ку!.. Болалар, темир-терсак билан бутилкани ким йиғади деб юрувдик! Мана шулар йиғади-да!.. Нюта, сен бригадир бўласан! — Саша кулар ва ҳайрон бўлган укаларини эркалаб: — Мана шулар-да, темир-терсак билан бутилка йиғади-ган! Мана шулар-да! — дерди.

Устига кўк нўхат гулли чит кўйлак кийган, иягида кулдиргичи бор Нютка, хўп дегандек бошини қимирлатди:

— Темир-терсак дегани ҳар хил темир нарсалар-да... Тўғрими, Саша?

— Ҳа, ҳа... Кейин ҳаммасини ўзим тушунтириб бераман. Темир бўлса ҳам, мис бўлса ҳам — ҳаммаси керак... Қўшни ҳовлида болалар кўн. Ҳаммаларинг йиғилиб, уйма-уй кириб чиқинглар — ҳар бир уйда бир нарса топилмай иложи йўқ. Эҳтимол, Валеркани ҳам бирга оларсан? — деб илова қилди Саша каттагина бўлиб қолган ўғил укасига қараб.

Болалар кулишди:

— Улар ҳали жуда кичкина-ку!

— Валерка, ҳарқалай, бир оз кичиклик қилар, — деб қўшилди Саша, — манави бир-биридан кичкиналар анча катта бўлиб қолишибди. Ҳар бир киши ишлаши керак — тўғрими, Нюта?

— Тўғри, — деб жиддий жавоб берди Нюта.
Саша икки қўллаб сингиллари билан укалари-
ни қучоқлади.

— Булар ганга киришади! Ишлашади! — деб
такрорларди у, намиққан қора кўзларини ойиси-
га тикиб.

— Бўлмаса-чи, албатта ишлашади, Сашень-
ка! Темир-терсак билан бутилка йиғиш худди
шуларнинг иши-да! Бекор санқиб юришдан нима
фойда!

Одинцов ҳам уни қувватлаб:

— Тўғри, Саша, — деб қўйди.

* * *

Нюра Синицинанинг ота-онаси ҳеч қандай
шов-шувсиз келишди.

— Нима учун бизга келиб айтмадинг? Кутиб
олар эдик! — дейишарди болалар ҳайрон бўлиб.

— Ўзи шундай, бирдан... Дадамга ишлайди-
ган жойидан машина беришган экан, — деб се-
кингина жавоб қилди Нюра.

У Лидаларнинг уйидан нарсаларини олиб ке-
таётиб бирдан йиғлаб юборди. Лида ҳам йиғлаб
юборди.

— Қандай яхши яшаётган эдик бирга! Энди
шундай соғинамизки бир-биримизни!

— Ҳай, сизларга нима бўлди, жинни-пинни
бўлдиларингми? — деб кулди Лиданинг ойиси. —
Ахир, Нюранинг олдига отаси билан онаси келиш-
ган! Мен унинг ўрнида бўлсам, оёғимни қўлимга
олиб уйга чопар эдим... Нюра, ёки ота-онанг кел-
ганига хурсанд эмасмисан?

— Йўғе, ундай деманг, хурсандман! Шунчаи-
ки, Лида иккимиз бирга туриб ўрганиб қолув-
дик-да.

Қизлар яна қучоқлашдилар. Кейин Нюра кетди. Лекин ўртоқларининг ота-онаси бу хилда келгани болаларга ёқмади.

— Биз энди Нюра билан ака-укадай бўлиб кетганмиз, ахир, Украинада бирга бўлдик... Бу нимаси, улар бизни кўргилари ҳам келмайди чоғи? Сашанинг ойисини қаранглар! Бизни ўз боласидай кўради!

— Балки, айб Нюранинг ўзидадир? Уларга ҳеч нима демаган, яширгандир-да, шунинг учун бизни билишмас ҳам,— деди Саша эҳтиёткорлик билан.

— Ҳеч-да! Нюра яширмайди, унинг ота-онаси ўзи шунақа ғалати одамлар!— деди қизишиб Петя.

— Тўғри!— деб кулди Мазин.— Аллақандай ғалати одамлар! Эсимда бор. Бир марта байрамда мактабга келишган. Дадаси семиз, пакана; ойиси бўлса девдай, устида ипак кўйлак, шитир-шитир қилиб юради!.. Бирам ғалати!

— Бас,— деди Васёк қовоғини солиб.— Сизларга ана шунақа кулиш бўлса! Уялсанг бўлмай-дими, Мазин!

— Умуман, орқаворатдан гапириб ўтиришимизнинг кераги йўқ!— деди Одинцов аччиғланиб.— Унинг ота-онаси яхшими, ёмонми — бизнинг ишимиз эмас.

— Нюранинг ўзи бизнинг боришимизни хоҳламаган бўлса-чи? Тўппа-тўғри ўзидан сўраш керак эди,— деди жиддий йўсинда Сева Мальютин.— Ёки бу ҳам бизнинг ишимиз эмасми?

Ўғил болалар жим бўлиб қолишди.

— Эҳтимол, унинг уйида бирор иллат бордир?— деди Одинцов.

Мазин қатъий қилиб қўл силкиди:

— Барибир-да. Ўзи бир нима демагандан

кейин нима ишимиз бор. Масалан, биров сўрамасдан менинг ишимга аралашсин-чи, бошини кесиб ташларман. Ўзи бир нима десин ёки арз қилсин — ўшанда текширамыз.

— Тўғри, Мазинчик! Ақлингга қойилмиз!— деб қаҳ-қаҳ уриб кулишди болалар.

— Қойил! Қойил!— деб ҳазиллашди Петя Русаков Мазиннинг елкасига уриб ва бошини силаб.

— Бир гап билан масалани ечди-қўйди! Бутун масалани равшан қилди-қўйди!

— Албатта-да! Нима, чўзиб ўтирадимиз шунини!— деб қичқирди Мазин, ўзининг гапини маъқуллаб.— Малютинга бир гап тушмасин, резинка қилиб чўзгани чўзган. Биламан мен уни!

Бу гапга Сева Малютин ҳам кулди, лекин кета туриб ғамгин ҳолда Трубачёвга:

— Ҳарқалай, Нюранинг кўнглида бир гап бор. Нима десаларинг денглар, лекин мен бунини сезиб турибман,— деди.

17-6 о б

БАҲОР КУНИ

— Йилнинг қайси фаслини кўпроқ яхши кўрасизлар?— деб сўрайди болалардан Анатолий Александрович.

У бош яланг юриб боради. Баҳор шабадаси унинг кумуш сочларини тўзитиб, ёноқларига қизил ранг киритади. Болалар сакрашиб, олға чопадилар, оёқлари ҳўл ерда тайғанади, кўзлари қуёшдан қисилади.

— Биз ҳамма фаслни ҳам яхши кўрамыз! Қишда энг яхши фасл қиш бўлиб туюлади, кузда ўрмонга боргудек бўлсак, энг яхши фасл куз бў-

либ кўринади!— дейди хушчақчақлик билан Васёк.

— Баҳор келса — баҳор. Ёз келса — ёз. Биз ҳамма фаслни ҳам яхши кўрамиз!— дея шовқин-сурон кўтаришади болалар.

— Мен бўлсам баҳорни яхши кўраман!— дейди Костя кўкрагини кўтариб ва физкультурачиларга хос чаққонлик билан сиқилган муштини икки ёнга ёзиб, баланд овоз билан.

Баҳор! Қора нам тупроқ қуёш нурига ғарқ бўлиб ётади, кузги экинларнинг энг сўнгги кул ранг қордан мусаффо бўлган зумрад кўкатлари кўзни қувонтиради, кўча-йўлларга тушган ғилдирак изларидан лойқа сувлар ариқ бўлиб оқади...

— Болалар! Муюлишга қозик қоқиб қўйинглар! Қани, ким тез қиларкин? Келинглар, кўчанинг шу қисмини планга оламиз.

Болалар шовқин-сурон билан муюлишга чоғиб борадилар. Лида тайғаниб кетиб, кула-кула тиззалаб қолади. Петя ўткир пичоқ билан чўкирттак бутани кесади. Ўғил болалар уймаланишиб, ҳўл ерга қозик қоқишади ва тирсакларини биқинларига қисиб олиб, орқага югуришади. Қалош ва ботинкалари лойга ботган, қайтарилган шим почаларида лой қуриб боради. Болалар калошларини ечиб, ўтган йилги ҳўл кўкатлар билан артишади.

Йўллардаги гувва-гувва учган гала-гала чумчуқлар:

«Сиз ҳам шу ердасиз! Биз ҳам шу ердасиз!»— деб қичқиришади.

Баҳор жилғалари тепачадан оқиб тушар экан, энтикиб:

«Жилдир-жилдир! Шар-ша-ра!»— дея куйлашади.

Уруш бўлмаганда, юракни оғир тош эзмаганда қандай яхши бўларди-я!..

Кишилар баҳор келганига қувонаркан, юракда алам билан ана шу жилғаларнинг куйини энди сира эшитолмайдиган, баҳор қуёшида исинолмайдиган яқинларини хотирлайдилар.

— Лаънат сенга, уруш! Душманга аёв йўқ! Кимки бу юртга ўлдираман деб келар экан, омон кетмайди! Бизнинг кўм-кўк осмонимизга боқолмайди, еримиз уни ўз қаърига ютади!

* * *

— Болалар, планшет кимда?

Саша Булгаков планшет билан мўлжал олиб, тўғнағич билан бир нуқтани белгилаб қўяди. Болалар унинг орқасида уймаланишиб, сабр-тоқатлари чидамай, ўргатишади:

— Нишон чизиқни қозиққа тўғрила!

— Ўзим ҳам биламан!.. — дейди Саша маслаҳатчилардан безор бўлиб.

— Бирам ажойиб болалар-эй! Ташлаб кетишга кўзим қиймайди! — дейди Костя кулиб, Анатолий Александровичга.

Кекса ўқитувчи болаларнинг муюлишгача бўлган масофани қадамлаб ўлчашларига қараб турар экан, секин:

— Қачон жўнайсиз? — деб сўрайди.

— Яқинда, — деб эшитилар-эшитилмас жавоб беради Костя.

Катталар: болалар сўзларимизни эшитмаса бўлгани, гап нима тўғрида бораётганини билишмайди, деб ўйлашади. Аммо катталар кўпинча хато қиладилар.

Кўчанинг бир қисми планга туширилади. Энди бир тўда дарахтни ҳам планга киритиш мум-

кин, лекин болалар бир жойга йиғилиб олиб, қимирламай туришибди.

— Костя яқинда жўнаб кетади!— деб шивирлайди Васёк ўртоқларига.

— Қаёқдан биласан? Ўзи айтдими?— дея сўрайди Петя Костяга ўгирилиб қараркан, ташвишлиниб.

— Йўқ, айтмаса ҳам биламан-да.

— Мен ҳам биламан. У кейинги пайтларда ўқиғанларимизни текширгани текширган. Бугун бўлса: «Ҳеч бўлмаса бир оз офтобда бирга юрайлик...» деган сўз беҳос оғзидан чиқиб кетди,— деб қўшиб қўяди Сева маъюс бўлиб.

— Мен юзиданоқ ҳаммасини билиб турибман, айтиб ўтиришининг ҳожати йўқ,— деб хўрсинади Нюра.

— Лекин индаманглар, ўзи айтсин,— деб ўртоқларига уқдиради Одинцов.

— Ҳой! Қаёқда қолиб кетдиларинг?— деб уларни чақиради Костя.

— Бу ёққа келинглар, болалар!— деб чақиради Анатолий Александрович. У каттакон қайин олдида турар, энгашиб дарахт танасидаги алланимага тикилиб қарарди.

Болалар чоғиб келадилар.

— Қаранглар-а, қайин танасида шира юриши бошланибди. Қандайдир бир ҳашарот мана бу ерини тешиб, ширасидан ебди. Дарахтга жабр бўлибди. Бун баҳор кўз ёшлари, ўсимликнинг йиғиси дейдилар. Бунда сувдан ва минераль тузлардан ташқари, қанд ҳам бор.

Болалар навбат билан қайин танасига тил тегизиб кўрадилар. Мазин ихраб, анча вақтгача шарбат ичади.

— Мен азалдан яхши кўраман буни,— дейди, у, кафти билан оғзини артиб.

Кичкина экскурсия далага чиқади. Кузда экилган экинлар кўм-кўк бахмал сингари ерни қоплаган.

Анатолий Александрович кўм-кўк ўсимликлар устига эгилиб, ердан авайлаб ингичка майсани олади...

Тушга яқин болалар шаҳарга қайтишади. Костя хайрлашаётиб, ҳаммаларига бирма-бир қўл беради.

— Яқинда сизларга бир сир айтаман,— дейди у сал бўртган кўм-кўк кўзларини чақнатиб.

Эҳ, Костя, болалардан сир сақлаб бўладими! Ўзинг ҳам яқинда мактаб ўқувчиси эдинг-ку!

18-б о б

КОСТЯ КЕТЯПТИ

— Ўтган дарсда биз «Петя Ростов қиссаси»ни ёзган эдик...— Екатерина Алексеевна бир даста дафтарни стол устига қўйди.

Одатда ҳар бир ёзма баён овоз чиқариб ўқилар ва шу ернинг ўзида — ўртада муҳокама қилинар эди. Болалар жим бўлиб қулоқ солишди.

Екатерина Алексеевна адабиёт дарсига бошқача бир муҳаббат билан қарар эди. Бу дарс унинг учун дам олиш бўлса, болалар учун чексиз ҳузур-ҳаловат эди.

Навбатчи соатга қараб, дарс тамом бўлди деган эди, болалар ялиниб:

— Яна бир оз... жуда бўлмаганда ўн минут бўлсин... — деб сўрай бошладилар.

Екатерина Алексеевнанинг ўзи бўлса тааж-жубланиб:

— Вақт тамом бўлдимиз? Мунча тез!— деди.

Дарс вақтлари бундай тақсимланган эди. Авал қийин дарс — арифметика ўтиларди. Бола-

лар вазифа ва мисолларни ечиб, доска олдида •узоқ-узоқ туриб қолар эдилар.

Болалар синфда ва уйда астойдил тиришиб, оддий касрларни ўрганар, лекин баъзида бирон-та масала жавоб бераётган болани қийнаб қўяр эди. Екатерина Алексеевна хуноб бўлиб, яна ўтган дарсларга қайтарди. Бу дарслар тўғрисида унинг ўзи алам билан: «Арифметика бизда шундай боряпти: бир қадам олға кетсак, икки қадам орқага тисариялпмиз» — деб қўярди.

Иккинчи дарс одатда рус тили бўлар эди. Гап бўлакларини болалар осон ўзлаштирар, диктантлардан ўқитувчи хурсанд эди. Лекин ҳаммадан севиб ўқиладиган дарс — адабий ўқиш эди. Екатерина Алексеевна болаларга улўф рус ёзувчиларининг асарларидан парчалар ўқиб берар эди. У болаларда ўқишга ҳавас уйғотар, болалар зўр машаққатлар билан китоб излаб топиб, кечалари билан ўқиб чиқар эдилар.

Баён ёзиш ҳадеб бўлавермасди, шунинг учун ҳам унинг муҳокамаси жуда қизгин ва жонли ўтар эди.

Екатерина Алексеевна эндигина бир дафтарни очган эдики, эшик тақиллаб, хонага Костя кириб келди.

— Кечирасиз, Екатерина Алексеевна! Бевақт келдим, лекин... — у қўлларини ёзди-да, болаларга қаради, — шунақа ноқулай вақтга тўғри келиб қолди. Ҳозир жўнаяпман, болалар билан хайрлашгани келдим. Уларга айтадиган икки оғиз гапим бор эди. Кечирасиз-да энди!

Болалар эс-ҳушларини йўқотиб, хафа бўлиб, ўринларидан туришди.

Костя қўйнидан гижимланган география дарслигини олди-да, кулиб:

— Мана, эрталабдан бери бу китобни қўйним-

да олиб юрибман. Аввалроқ келмоқчи эдим-у, ҳеч иложи бўлмади,— деди.

— Костя, қачон кетасиз? Қаёққа борасиз?— деб сўрашди болалар ҳаяжон ичида.

— Сабр қилинглар, саволни кейин берасизлар. Аввал зарурини гаплашиб олайлик.— У дарсликни варақлади. — Мана, Екатерина Алексеевна, сизнинг ҳам иштирок этишингизни сўрайман. Биз география бўйича бешинчи синф программасини тамом қилганимиз йўқ.— Костя кўрсатгич бармоғини кўтариб, болаларга тикилди:— Агар истак бўлса, қолганини болаларнинг ўзлари ўқиб олишлари мумкин, ҳаммаси мана шу дарсликда бор, жуда аниқ баён қилинган. Агарда сиз сал-пал ёрдам берсангиз, булар қолган материални бемалол билиб олишади.

— Маъқул!

— Хўш, бошқа дарслар қалай? Тарих, арифметика, рус тили қандай боряпти?

— Тарих билан рус тилидан кўнглим тўқ, лекин арифметика бир оз қийнайдиган кўринади. Ҳечқиси йўқ, уддалаймиз!— деди Екатерина Алексеевна.

Костя икки қўллаб унинг қўлларини қаттиқ қисди. Кейин болаларга ўгирилиб:

— Кўришгунча хайр, болалар! Фронтга жўна-япман!— деди.

* * *

Шу куни кечга яқин кичкинагина шаҳар ўз комсомолларини фронтга узатди.

Устларига янги ҳарбий кийим кийиб олган эпчил, келишган комсомоллар кўчалардан шахдам қадам ташлаб ўтдилар.

Уларнинг ёшлик барқ уриб турган очиқ чехралари шижоатга тўла эди.

Тротуарларда одамлар катта парадлардагидек тантана билан жим туришар эди. Оломон орасидан фронтга кетаётган комсомолларнинг ота-оналарини, опа-сингилларини таниб олиш амри-маҳол эди, чунки бу пайтда ҳамма аёллар она ва опа-сингилга айланишган эди. Улар ёш тўкмас, Ватанга энг азиз одамларини бериб, кетаётганлар орқасидан тикилиб, жиддий қараб турар эдилар.

Шаҳар устида қўшиқ садолари тобора кенг ёйила борар, унинг сўзлари умрбод эсда қоларди:

...Халқ уруши боради, муқаддас уруш...

Комсомоллар билан ёнма-ён йўл чеккасида, ўсиб етишаётган ўсмир болалар армияси, темир-терсак, бутилка йиғувчилар, қизил аскарлар оилаларининг дўстлари ва кўмакчилари, госпиталларда ишловчи ёш санитар ўғил-қизлар, комсомолларнинг укалари бўлмиш пионерлар қадам ташлар эди.

Устларига эски костюмча, у ер-бу ери ип билан тўрланган ёки ишлаганда чанг ўтирган камзулчалар кийиб олган бу болаларнинг силлиқ қилиб дазмолланган топ-тоза қизил галстукларини кўриб ҳамманинг ҳаваси келарди.

Булар орасида Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқлари ҳам бор эди; улар Костя билан Миша кетаётган қаторга яқинроқ бориб, бирга қадам ташлашга тиришар эдилар.

19-6 о б

БАҲОР МАЙСАЛАРИ

Васёк стулга ўтирди-да, шапкасини тиззасига тушириб, чуқур хаёлга ботди.

Турмуш каттакон типратиконга ўхшаб қолди — қайси томондан ёндашмагин — қўлингга ботади. Дадасидан хат келганда Васёк суюнар, та-

ниш ёзувни кўриб: у тирик, деб ўйлар эди. Хатнинг неча кунда етиб келганини ҳисоблаганида эса, севинч ўрнини яна ташвиш олар, у: дадам хат ёзганда тирик эди, энди нима бўлдийкин,— деб ўйлаб кетарди.

Дадасини охирги мартаба вокзалда қучоқлаганига бир неча ой бўлди, бу вақт ичида кўрган-кечирганлари эса қанча-қанча йилларга етгудек... Унинг ёнверида қанчадан-қанча яхши одамлар бор эди! Васёк уларнинг овозини эшитар, азиз чехраларини кўрар, ўшалардай бўлишга жон-дили билан интилар, ҳозир ҳаёт бўлмаганлари учун аччиқ-аччиқ йиғлаб, кўз ёшларини тўкар эди.

Бироқ одам ном-нишон қолдирмай дунёдан ўтмайди — у билган ва севган одамларнинг ҳаммаси ҳам унинг қалбида чуқур из, жонли хотира қолдирган эди. Шу йўсинда унинг ҳаётидан узоқ украиналик дўстлари, кейин Сергей Николаевич, Митялар узоқлашди. Кўк кўз географ Костя ҳам узоқлаб кетди... Ҳали қалби тинчимасдан Костя билан кетма-кет Таня кетди. Таня қаёққа кетди экан?

Дуня амма ярим кечада уни уйқуда ётган еридан уйғотиб, секин:

— Таня кетяпти... Туриб хайрлаш, Васёк!— деб пичирлади.

Васёк ўрнидан ирғиб туриб, кўзларини ишқадди. Унинг рўбарўсида устига шинель кийиб, белига таранг тортиб камар боғлаган Таня турар, яп-янги пилоткаси тагидан унинг олтинсимон қўй кўзлари порлар эди.

— Таня! Қаёққа кетяпсан? Таня?..— Васёк унинг дағал шинелини қучоқлади. Юрагида унинг берадиган жавобини туйса ҳам:— Қаёққа кетяпсан? Қаёққа?— деб пойма-пой саволлар берди.

Таня унинг онасини, отасини билар ва яхши кўрар эди. Таня улар билан бирга яшаган, Васёк билан бирга унинг бахтиёр болалик чоғларини эсида сақлар эди. Энди бўлса шинель ва пилотка кийиб, ёнма-ён турибди.

Васёкка унинг камарига бир шода гранат қистирилгандай туюлди. Кўз олдида одам оёқ босмаган нотаниш, хилват ўрмон сўқмоқлари пайдо бўлди. Бирдан у Танянинг қаёққа жўнаётганини англади-да, ноилож кўникди...

Улар анча вақт индашмай ўтирдилар. Кейин Таня аввалгича уни каравотга ётқизди-да, одеял билан яхшилаб ўраб қўйди:

— Дадангга салом айт, Васёк... Сиз менинг туғишган кишиларимсиз... Мана буни ол, мендан эсдалик.

У чўнтагидан юмшоқ бир тугунча олди. Тиши билан боғичини ечди, одеял устига бир ўрим йўғон соч олиб қўйди-ю... чиқиб кетди.

Васёкнинг юрагига янги бир ташвиш, янги бир дард қўшилди — одам боласи бенишон кетмайди.

Яқингача бу уйда Саша яшарди. Улар госпиталдан бирга қайтишар, бирга дарс тайёрлашар ва уйқуга ётар экан, бир-бирларига ҳамма дардларини айтишар эди. Уларга халақит бермаслик учун Дуня амма аввал Таня турган кичкина хонага кўчиб ўтган эди. Шундай қилиб, болалар ўз дардларини бир-бирларига очиқ айтиб, кўнгилларини бўшатар, бир-бирларига далда берар ва ўз яқинларининг омон-эсон қайтиб келишини орзу қилиб, алламаҳалгача гаплашиб ётишар эди. Энди Саша ҳам кетди... Кичкина квартира бўшаб қолди... Одам устида ўзини ўлдирадиган азиз Саша уларнинг уйидаги бутун ҳароратни ўзи билан олиб кетгандай эди. У уйни жуда бежирим

қилиб йиғиштирар, Васёкка идиш-товоқларни ювдирар эди; улар биргалашиб шўрва қилар, Дуня амма келишига яқин чой қўйишар эди. Саша ҳар маҳал кимга нима кераклигини билар, ҳамма учун астойдил жон куйдирар эди. Улар иккаласи кечқурун уйга қайтганларида, ухлагани ётмай, Дуня аммани кутар эди.

— Биласанми, Дуня аммам кун бўйи шундай чарчайдики, кечаси билан инграб чиқади,— дерди у куйиниб.— Унинг оёғи оғрийди. Тазга иссиқ сув қуйиб, оёғини солиб ўтириши керак, бунинг фойдаси кўп.

Шундай қилиб, у Дуня аммани, оёғини таздаги иссиқ сувга солишга кўндирарди, Дуня амма хўрсиниб:

— Ростдан ҳам бунинг фойдаси бор экан, Сашенька. Раҳмат, ўғлим!— деганда, терисига сиғмай суюнар эди.

Сашанинг бу ердаги иши шунча кўпайиб кетган эдики, ўзиникилар олдига боргани шошилар экан, бу уйдан чиқиб кетолмай, ҳадеб Васёкка тайинлагани тайинлаган эди:

— Уйни эрталаб йиғиштир. Овқат еганинг замон идиш-товоқларни юв. Дуня аммага қийин, кечқурун келган заҳотинг иситгани сув қўйиб қўй, у қариб қолган... Ундан кейин-чи, Васёк,— дерди Саша овозини пасайтириб,— ухлагани ётаётганингда Дуня амманинг уйига бир кўз ташлаб қўй. Ҳадеб бир нарсалар тикиб ўтиради, баъзида ўлтирган ерида ухлаб қолади. Уни-чи, секингина уйғотиб қўйиш керак, чироғини ҳам ўчириб чиқиб кет, бўлмаса, биласанми, ҳар бало бўлиши мумкин...

Васёк ажабланиб:

— Унинг ўтирган ерида ухлаб қолишини сен қаердан биласан?— деб сўради.

— Бир неча марта уйғотиб қўйганман-да. Ана шу эсингдан чиқмасин, Васёк...

Сашанинг уйидагилар эртага келади деган кун кечаси болалар алламаҳалгача ётмадилар. Дуня амма ҳам ўқтин-ўқтин хўрсиниб, улар билан бирга ўтирди.

— Бизнинг ўғилча зерикиб қолади-да энди,— деди у Васёкка қараб, кейин жиянини хафа қилмаслик учун:— Мен ҳам сенсиз зерикаман, Сашенька,— деб қўшиб қўйди.

— Мен тез-тез келиб тураман. Васёк икковимиз бир-биримиздан ҳеч ажралишмаймиз,— деб овутиди уни Саша.

— Турмуш улкан нарсa — бир кун ажралишасиз. Мактабни тамом қилганларингдан кейин, ҳар қайсингиз ҳар қаёққа қараб кетасиз... Сен ким бўлмоқчисан, Сашенька? Қайси ҳунарни эгалламоқчисан?

— Менми?— Саша қип-қизариб кетди, ийманди.— Ўқитувчи бўламан. Қўлимдан келса, албатта... қабул қилсалар!

— Ўқитувчи дейсанми?

— Ҳа, албатта! Ўзимга қолса шундай дейман... Мабодо, қабул қилишмаса, унда...— Сашанинг қора кўзларида қайғу акс этди, у салгина елкасини қисиб қўйди:— Унда, ҳеч бўлмаса, бирор соҳадан олим бўламан-да...

— Олим дейсанми?— Васёк қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.— Вой, эси йўғ-ей! «Ҳеч бўлмаса олим бўлар эмиш-а...» Ахир, олим бўлиш ўқитувчи бўлишдан қийин-ку!

Дуня амма ҳам жилмайди:

— Нима бўлди сенга, Сашенька, олимни ўқитувчи билан тенглаштиряпсанми?

— Мен тенглаштираётганим йўқ! Сира ҳам тенглаштираётганим йўқ! Ҳар қандай киши олим

бўлиши мумкин. Бунинг учун китоб билан ақл бўлса бас. Ўқийверсанг, ўқийверсанг — охири олим бўласан! Лекин ўқитувчи бўлиш ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Ўқитувчи ҳамма нарсани тушунадиган бўлиши керак: болани бекорга жазолаш ҳам керак эмас, бекорга кечириш ҳам керак эмас... Ўқитувчи бўлиш учун озмунча нарса керак дейсизми? Биронта ёмон одамни яхши одам қилиб чиқариш осонми ахир? Ўқитувчининг синфида озмунча одам ўтирадими — ҳаммаси яхши бўлавермайди-ку. Ҳа, мен нима деб гапирар-ётганимни биламан! Бу тўғрида кўп ўйлайман!.. — деди куйиниб Саша. — Ҳа, нимага куласан, Васёк?

Васёк ўзини тўхтатолмай:

— Ҳа-ҳа-ҳа! «Ҳеч бўлмаса олим бўлар эмиш...» Қойилман-э, Сашка! — деб қаҳ-қаҳ уриб куларди.

Бироқ Дуня амма ортиқ кулмас эди. У Сашага:

— Ким бўлишингни билмайман-у, лекин қарда бўлмагин, одамлар қадрингга етади, Сашенька, — деди.

— Мени-чи? — деб сўради Васёк рашк қилиб.

Дуня амма жиянига меҳр билан боқди, кейин уни ўртоғи билан таққослагандай, Сашага қаради:

— Дунёда қанча одам бўлса — ҳаммаси ҳар хил, шунинг учун ҳам дунё дунё бўлиб турибдида. Васёк, сенинг йўлинг бошқа, лекин сен Саша бўлолмайсан.

— Тўғри, амма, мен Саша бўлолмайман, — деб унинг гапини маъқуллади Васёк унга тикилиб. — Саша ўзига яраша, мен ўзимга яраша одам бўламиз.

Эндиликда Саша ўз уйига кетган, Васёк билан Дуня амма ёлғиз қолишган эди.

Васёк соатга қаради-да, ирғиб ўрнидан турди: «Кеч бўлиб қолибди-ку! Нима қилишим керак эди-я? Чой қўйсаммикин? Дуня аммам аллақачон ётиб олгандир!»

У оёқ учида юриб, кухняга чиқди-да, кичкина уйга қаради. Дуня амма столга бош эгиб, қаттиқ ухларди.

«Чой ичмасдан ухлаб қолибди... жуда чарчаган кўринади». У аммасининг фарқи текис очилган оппоқ сочли бошига кўз солди. Бир маҳаллар, ёш болалик чоғида қилган ишлари эсига тушиб, юрагини сиқиб юборди. Наҳотки Васёк бир вақтлар шу Дуня аммасини жодугар деб атаган бўлса?

Васёк, аммасининг панжаларига, қора доғ ўтирган, серқадоқ, ориғ қўлларига, чарми ейилиб кетган эски бошмоқ кийган оёқларига разм солди.

«Ечмабдиям-а...» — деди у ва кухняга чопиб чиқиб, ғазга ёпишди. Лекин таз қўлидан чиқиб, плита устига тарақлаб тушиб кетди.

Дуня амма чўчиб уйғонди:

— Васёк!

Васёк югуриб унинг олдига кириб, елкасига бош қўйди.

— Ҳеч нарсани удда қилолмайман мен... Амма, ухламай туринг, сув иситиб бераман!

— Йўғе, қўй, овора бўлма! — деди Дуня амма хижолат бўлиб. — Ўзим иситаман. Ётиб ухла, жоним.

Шунга қарамасдан Васёк кухняга югуриб чиқиб, сув иситди-да, аммасини оёғини тазга солиб ўтиришга мажбур қилди.

— Нима бу, Сашанинг ўрнига эркалаяпсанми мени?— деб сўради Дуня амма.

— Ҳа, Саша тайинлаб кетган,— деб тан олди Васёк.

Дуня аммаси секингина:

— Вой, сени қара-ю...— деди-да, бир нуқтага тикилиб ўйланиб қолди.

Васёк аммасининг нимани ўйлаётганини билмас, лекин кўзларининг аста-секин равшанлашаётганини, худди қуёшда унниққандай сариғ киприкларига филт-филт ёш қўнганини кўриб турарди.

Васёк бирдан уни кечаю кундуз севимли укаси билан жиянидан дарак кутиб, шу хонада ёлғиз ўтирган ҳолда тасаввур қилди. Булардан бошқа унинг ҳеч кими йўқ эди.

Дуня аммаси яна:

— Вой, сени қара-ю!— деди-да, чуқур ўйга ботган кўзларини жиянига тикди.— Шунақа дегин... Саша бизда туриб-туриб, кетаётганда юрагидаги меҳрини иккимизга қолдириб кетибди-да, яхши фазилатини баҳам кўришибди-да. Сашанг яхшилик уруғини сепиб кетибди-ю, биз бўлсак... Улар бизда униб чиқсин, деб кўз тикиб турибмиз-а...

Васёкнинг юраги жўшиб кетди. Аммасининг алланимаси кечалари астойдил суҳбатлашаётган пайтдаги дадасини эслатиб юборди. Ўшандай кезларда Васёк жаҳл билан шивирлаб, дадасига ана шу аммасини ёмонлар, дадаси бўлса, майингина кулиб:

«Албатта, у эски замон тарбиясини олган одам, Сариғим, ўз билганини қилиб ўрганган, биз билан яшаса, янги одамларни кўрса, аста-секин эски расм-русумларидан қайта бошлайди. Янги ҳаётни ҳали билмайди, начора, иложимиз

йўқ...— дер, кейин Васёкни бағрига босарди-да, қувлик билан кулиб, қулоғига шивирлар эди:— У ўзича ҳадеб сен билан бизга ақл ўргатаётгандай бўлади, биз бўлсак, уни оз-оздан ўзимиз томонга оғдириб оламиз. Совет кишиси-да, юраги соф, гапга киради. Лекин бирданига эмас, оз-оздан таъсир ўтказиш керак, Саригим... Ёшлар ҳар доим эски замон одамларининг раъйига қарашлари керак, буни эсингдан чиқарма...»

Васёк аммасининг раъйига қарашга тиришар эди. Лекин энди бунинг ҳожати қолмади. Дуня аммаси нима демасин, нима иш қилмасин, Васёк-да фахр ва ҳурмат қўзғатар эди. Унинг ўртоқларини аммаси янгича кутиб олди, одамларга янгича муомала қиладиган бўлди, ҳаттоки Васёк ўз ҳовлиларида турадиган хотинлар ёнидан ўтаётганда уларнинг кўпинча:

«Евдокия Васильевнадан сўраш керак. У киши ҳеч маҳал йўқ демайдилар, ҳамма вақт бир нима билан ёрдам қилиш йўлини топадилар...»— деб гаплашганларини эшитар эди.

— Дуня амма,— деди жиддий йўсинда Васёк,— сиз дадамнинг туғишган опасисиз. Ўзингизни эҳтиёт қилинг, кўп уринманг... Мен сизнинг ҳамма ишингизни қиламан, мабодо битта-яримтаси эсимда бўлмай қолса, айтинг, хўбми...

20-б о б

НАВБАТЧИЛИКДА

Собиқ тўртинчи «Б» синфида касалхона қаравотлари қатор тизилиб турар эди. Устларига юпқа серюнг одеял ёпинган ярадорлар ёстиққа ёнбошлаб ётар эдилар. Қаравотларга яқин сурилган оқ тумбочкалар устида оғзига дока ёпил-

ган стаканлар, даста-даста газета, журналлар ва қариндош-уруғлардан келган хатлар турар эди. Очиқ деразадан кирган шабада хонани барра кўкат ҳидига тўлдиради эди.

Овқатдан сўнгги дам олиш пайти бўлишига қарамай, ҳеч ким ухламас эди. Бугун комсомол Васяни оғир операция қилишди. Палатага дамба-дам старший ҳамшира кириб, Васянинг қўлини авайлаб ушлаб, илдам бармоқлари билан томирини кўрар эди.

Ярадорлар ёстиқдан бош кўтариб, Васянинг шишинқираган катта оғзига, оппоқ юзига ва қаттиқ юмилган кўзлари тагидаги қора давраларга термилар эдилар.

Вася палатадагиларнинг энг кичиги бўлиб, катта ёшдаги жангчилар унга отадек меҳрибончилик кўрсатар эдилар.

— Операция яхши ўтибди-ю, қон кўп кетибди,— деб пичирлади қўли дока билан боғланган жангчи, ҳамсоёси томон эгилиб.

— Ахир врачлар бор-ку, ўзлари билишади... Палатага келтиришдими, бас, тузалади,— деди аллаким ўз каравотидан.

Нина Игнатьевна гапиришганларга ўқрайиб қараб, бошини чайқаб қўйди.

Нюра Синицина кексагина бир ярадор сержант каравоти ёнида ўтирар ва китоб устига бир варақ қоғоз қўйиб, унинг айтганларини хатга ёзар эди.

— Тамом-вассалом! Сен билан биз бор гапни ёзиб бўлдик,— дерди ярадор унга.— Энди-чи, сен ўз номингдан икки оғиз гап ёз. Менинг қизим ҳам пионер. Дугонангдай билиб, хат ёз. У ерда ҳам госпиталь борми, дегин. Бориб ярадорларга қарашгин, де. Ярадорлар биздан хурсанд, болаларни жон-дилидан яхши кўришади, де. Ҳамма-

ларининг уйлари узоқда, оилаларини соғинишадди, бизнинг меҳрибончилигимиз бошларини осмонга етказди, де. Ўз номингдан ёз...

Нюра тоза қоғоз олди.

«Салом, азиз дугонажон...»

Ярадор сержант тараддудланиб ёзилган биринчи сатрга кўз ташлаб, бошини силкиди:

— Аҳа-аҳа... Бўлмаса нима деб атайсан уни? Дугона деганинг жуда тўғри...

Дераза тагидаги ингичка қайин оҳиста силкинди-да, кўкламги барра япроқларини дераза тоқчасига қўйиб, ичкарига мўралади.

Вася чуқур энтикиб, қимирлаб қўйди. Пешонасида майда-майда тер кўринди. Старший ҳамшира бемор устига эгилиб, дока билан пешонасини артди ва астагина:

— Вася...— деб чақирди.

Нюра ялт этиб қаради; ярадорлар оғриқдан пешоналарини буриштириб, ётган ерларида қадларини кўтаришди. Вася кўзларини очди, қуруқшаган лаблари билан ютоқиб ҳаво симирди.

— Сув ичкиси келяпти,— деди аллаким узоқдаги каравотдан секингина.

Нюра стаканни ола солиб, графиндан қулқуллатиб сув қўйди.

Ярадорлар тўрт томондан унга қараб ҳай-ҳув солдилар:

— Жиммм... Наркоздан кейин мумкин эмас...

Нина Игнатьевна қовоғини солиб:

— Жим!— деди.

Вася яна кўзини очди. Каттакон оғзи заиф илжайганидан титради:

— Биламан... менга мумкин эмас...

Ҳаммалари жилмайдилар.

— Масала ҳал, ҳаммаси жойида. Кечқурун шахмат суришсак ҳам бўлади!— деб ҳазил қил-

ди ёш бир қизил аскар, пешонасига тушиб кетган бинтни кўтариб қўйиб.

Вася қўлини ёзиб, одеял устида юргизди-да, хавотирланиб саволомуз ҳамширага қаради.

— Ҳаммаси яхши ўтди, Вася! Энди тузала бошлайсан!— деди Нина Игнатьевна.— Тинч ёт.

— Оёғим йўққа ўхшайди...— деб шивирлади Вася, зўр машаққат билан бошини кўтариб.

Боши боғлиқ ёш қизил аскар унинг каравоти олдида борди-да, одеялини очиб ташлади. Вася докага ўралган оёғига қаради-да, енгил нафас олиб, ёстиққа бош қўйди.

— Оёғингнинг омонлигига ишондингми, энди тинч ёт!— деди боя Ньюрага хат ёздирган серсоқол сержант Егор Иванович, йўғон овоз билан.— Қизим, унинг олдидан нарироқ тур! Йигитлар, мунча йиғилиб олмасаларинг? Тинч қўйинглар уни, ором олсин. Ҳали кўп гаплашасизлар,— деб насиҳат қилди у ўртоқлари тўшагига яқин борган ярадорларга.

Шунга қарамасдан, бир неча ёш жангчи Васянинг каравоти олдида ўтириб олган ва узун халатларига бурканиб, Васянинг юзига меҳрибончилик билан боқар эдилар.

— Энди соғайиб кетасан, Вася! Ҳали тузалиб жанг ҳам қиласан.

— Унинг олдидан кетинглар, гаплашманглар,— деб ўтинди Ньюра.— Бизнинг болалар роса суюнишади-да!— деб шивирлади у Васяга.— Улар операциянинг яхши чиққанини билишмайди ҳали.

Васянинг госпиталга келганига анча вақтлар бўлиб кетди. Биринчи операция кутилган натижани бермади. Вася узоқ вақт оғир аҳволда ётди, охири ҳушига келганда, у сўзамол ва дилкаш

йигит бўлиб чиқди. Бир куни у болаларнинг навбатчиликлда турганини кўриб, севиниб кетди:

— Салом, пионерлар! Мен комсомолман, урушгача вожатий эдим.

Шундай деб туриб, у одеял остидан ориқ қўлини чиқарди-да, болаларга узатди. Болалар навбат билан бу қўлни ўз қўлларида ушлаб турдилар, кейин унинг каравоти четига ўтириб, гаплашдилар. Васяга Украинада қандай яшаганларини, қандай қайтиб келганларини, кейин қандай қилиб ўқий бошлаганларини айтиб бердилар.

Вася ҳамма ишларга жон-дилдан қизиқсинди, қайта-қайта сўради, тез-тез келиб туришларини илтимос қилди.

Шундан бери Вася ҳақида гапирганда болалар нуқул «бизнинг Васямиз» деб гапирадиган бўлдилар.

Нина Игнатьевна комсомол йигитни «4-Б» палатасига ётқизди. Синф эшигига ёпиштирилган бу ёзув қўл тегизилмай боягича турарди, шунинг учун ҳам орадан кўп ўтмай бу палатани «4-Б палата» деб атай бошладилар. Болалар ҳаммадан кўпроқ шу палатада навбатчилик қилишни севар эдилар. Вася аста-секин қаерда ва қандай ярадор бўлганини айтиб берди, 4-батареяни эслади ва ўз командири ҳақида муҳаббат билан узундан узоқ гапириб берди.

У командирни палатада энди тўғридан-тўғри: «Васянинг қаҳрамони» деб атардилар. Қизил аскарлар каравотлари суянчиғи оша бир-бирларига энгашиб, уйлари, туғишганлари, узоқ-яқин кишилари ҳақида самимий гаплашаётган кечки пайтларда, комсомол йигит Вася ўз командири тўғрисида гапиришни яхши кўрарди. Васянинг ҳам туғишганлари, қариндошлари бор эди, лекин ҳеч бирортаси ҳақида у 4-батареяда Вася

билан елкама-елка туриб душман танклари-ни ер билан яксон қилган ва, тахминларга кўра, қор билан қопланган ўша узоқ далалар қучоғида қолган ўз командири тўғрисида гапиргандагидек куйиб-пишиб гапирмас эди.

Вася ярадор бўлган; ҳушига келганида эса, атроф жимжит, ярим кеча экан. Қараса, командирининг шинелига яхшилаб ўраб қўйилган ҳолда қор устида ётган эмиш. Лекин командирнинг ўзи қаерда? Вася юриб кўрмоқчи бўлибди, лекин яраланган оёғи устида қон пўстлоқ сингари қотиб қолган — оёқлари ўзиникига сира ўхшамас, кесакдек бўлиб қолган эди. Шунда у тирсаклари билан қорга ботиб, командирини чақира-чақира ўрмалаб кетди. Шундан кейин Вася ҳеч нимани билмайди. У санитар поездида эканида кўзини очиб, тирик эканига ҳам ишонмади...

Ярадорлар орасида командири йўқ эди. Вася то поезд манзилга етиб келгунча, йўл бўйи тўлганиб, мардларнинг марди, яхшиларнинг яхшиси, бизнинг севимли командиримиз қор устида, далада қолди, деб алаҳлаб келди.

Васянинг бошидан кечирганлари ва унинг ҳикоялари болалар юрагини бутунлай эгаллаб олди.

— Уруш тугасин — тирик бўлса ҳам, ўлган бўлса ҳам командиримни топаман. Балки уни бирор жойда, урушда учратиб қоларман ҳали, — дерди Вася ўйга ботиб, кейин шу заҳотиёқ ишонч билан: — Бундай одамнинг ўлиши мумкин эмас! Йўқ, у ўлмаган... Икковимиз қолган эдик, икковимиз ҳам тирикмиз... Мени шинелга ўраб кетган ким, ўша-да! — деб илова қилар эди.

Командирини топиш Васянинг бирдан-бир орзуси эди. Бу орзу болаларга ҳам кўчди; улар буни англашар ва бутун диллари билан Васяга

ҳамдард эдилар. Лекин Вася оёқдан айрилиб қолса-чи, унда нима бўлади?

Энди, иккинчи марта операция қилингандан кейин, бу хавф чипакка чиқди, шунинг учун ҳам палатадаги ўртоқлари қуршовида ўтирган Вася суюнганидан қуруқшаган, қонсиз лабларини йиғолмай, кулимсирар эди.

— Балли, Вася! Бизнинг комсомолларнинг ҳеч вақт руҳи тушмайди!— деб далда беришарди унга жангчилар.

21-б о б

ПОЕЗДДАН ТУШГАН ОДАМ

Вокзалдан поезд жўнаб кетмоқда. Анатолий Александрович вагон площадкасида туриб, ўзини кузатиб чиққан болаларга меҳр билан бош силкар: «Омон-эсон кўришгунча хайр, дўстларим! Энди сизлар билан олтинчи синфда учрашасак керак!»— дер эди.

Поезд тезлай бошляди, болалар анчагача ёнма-ён чопиб бордилар. Вагон деразаларидан колхозга ишга кетаётган ўспиринларнинг бошлари кўринар эди.

— Э-эй! Пионерлар, бизлар билан бирга армия учун меҳнат куни ишлагани юринглар!— деб қичқиришарди улар болаларга қараб.

Поезд жўнаб кетгандан кейин, Васёк платформа чеккасида тўхтади-да, кетганлар орқасидан ҳавас билан қараб:

— Кетишди! Биз ҳам колхозда армия учун ишлай олардик!— деди.

— Бизни арифметика ушлаб турибди-да,— деди Саша ўкиниб.

Болалар аста юриб шаҳарга чиқиладиган эшик томон йўл олдилар. Худди шу пайт тоза қилиб супурилган тахта платформага бошқа поезд яқинлаб келди. Вагондан кекса бир киши тушди-да, у ёқ-бу ёққа қараб олиб, шахдам қадам ташлаганча шаҳарга йўл олди. Бу одам, афтидан, кўпларга таниш эди. У кўчада кетиб бораркан, дам у ерда, дам бу ерда одамлар унинг билан қуюқ саломлашар эдилар. Баъзи бировлар у билан гаплашмоқчи бўлгандай тўхтар, бошқалар ҳурмат билан орқасидан қараб қолар эдилар.

Бир бурчакда анчагина ўсмирлар ҳалиги поезддан тушган кишининг узун бўйига қараб, алланима ҳақида қизгин тортиша бошладилар; иккита бола қаттиқ-қаттиқ гапиришиб, унинг орқасидан анча ергача боришди, улар, афтидан, уни чақиришга ботинолмас, шу билан бирга, бирор аломатидан унинг ким эканини аниқ билиб олмоқчи бўлар эдилар.

— Иккинчи мактабнинг директори деб айтдим-ку сенга! Ўшанинг худди ўзи! Дарров танидим!— деди бири.

— Директор эмиш, мактаб йўғ-у,— деб жавоб берди иккинчиси қовоғини солиб.

— Қизиқсан-а, директор бўлгандан кейин...

Поезддан тушган одам орқасига ўгирилди-да, кулиб унинг сўзини тугатди:

— ...мактаб ҳам бўлади-да!

Госпиталь дарвозаси олдида ҳалиги поезддан тушган одам қадамини бир оз секинлатди, кейин шляпасини бошидан олди-да, рўмолчаси билан кенг пешонасини артиб, ичкари кирди. Кўкат устида ва дарахтлар тагида скамейкалар турар, уларда ярадорлар ўтиришарди. Ранги ўчиб кетган қизил сукно ёзилган узун мактаб столида

зоғайиб қолганлар шахмат ўйнашар эди. Поезддан тушган одам уларга салом бериб бош силкиди-да, пешайвонга қараб йўл олди.

Шу пайт мактаб қоровули турадиган ҳужра туйнуғидан бир оқ сочли бош кўринди-ю, яна ғойиб бўлди, кейин туйнук шақиллаб ёпилди-да, чол кишининг шошиб-пишиб қадам босгани эшитилди, эшик ланг очилиб, Иван Васильевич поезддан тушган одамга рўбарў бўлди. Унинг юзида ҳайрат ва севинч акс этар, қалин мўйловлари диккайиб, ўсиқ қошлари остига яширинган кўзлари порлаб турар эди.

— Леонид Тимофеевич! Қачон келдингиз... Олдинроқ хабар берай ҳам демабсиз!

Директор чолнинг қўлини қаттиқ қисди:

— Салом, Иван Васильевич! Хўш, бу ерда ишлар қалай?

Чол боши билан имо қилиб ярадорларни кўрсатди:

— Мана, ўзингизга ёзган эдим-ку, бу ер госпиталь бўлган... Мактаб эса йўқ! Мактаб йўқ. Леонид Тимофеевич!— деди у бирдан худди кутилмаган, қайғули хабарни айтгандай.

— Зарари йўқ, қария, ҳаммаси жойига тушиб кетади! Қани, ҳужрангизга кирайлик-чи, ўша ерда гаплашамиз,— деди директор.

— Марҳамат, марҳамат... Суҳнганимдан эсим оғиб қолибди, Леонид Тимофеевич... Кутмаганда, осмондан тушгандай келиб қолсангиз-а,— деб жаврарди чол, азиз меҳмонни ўз ҳужрасига бошлаб кираркан.— Рухсат этсангиз, чой қўйиб юборсам.

— Чойми — кейинроқ қўярсиз. Ҳозир ўтиринг-да, сўзлаб беринг. Ҳеч кимдан хат оляпсизми?..

— Бўлмасачи, ёзиб туришибди... Кўпроқ мак-

табни битириб кетганлар билан ўқитувчилар ёзишади... Ҳаммаси ҳар қаёқда... Сергей Николаевичдан битта хат келувди, сизга юборувдим, ундан бошқа хат-хабар бўлгани йўқ. Балки, сизнинг адресингизга ёзган чиқар?

Директор бош ирғади:

— Йўқ... Мен бу ерга ёзгандир деб умидвор эдим.

Икковлари жим қолдилар.

— Хўш, болалар қалай?— деб сўради директор.

— Болалар шу ерда, госпиталда ишлашяпти. Яхши ишлашяпти... Қизлар ҳозир ҳам шу ерда. Чақирайми?— деди шошиб Иван Васильевич.

— Шаҳарда болалар кўп...— деди қоровулнинг гапига жавоб бермай, ўйланиб туриб, директор.— Кузга бориб яна кўпайишади. Свердловскдаги ўқувчиларимиз қайтиб келишади. Мен у ердаги ишларни янги директорга ўтказдим. Қўнгил уйга қараб тортди, ўз мактабимизни оёққа турғизишимиз керак.

Иван Васильевичга жон кириб, очилиб кетди:

— Тўғри гап, Леонид Тимофеевич! Мактаб бўлмаса — болалар сағир бўлиб қолишади... Ҳозир бино топилса бўлгани, асбоб-ускуналарнинг ҳаммаси бутун. Бу ёғидан хотирингизни жам қилаверинг... Парталар саройда сал-пал тирналган бўлишлари мумкин, лак билан бўяб юборса бас. Фақат бино топиш керак бўлади-да...— деди Грозний савол назари билан директорга боқиб.

— Бино топамиз,— деди Леонид Тимофеевич, ён дафтарчасига кўз югуртириб, кейин чолнинг ўзига қараб турганини кўриб, елкасига дўстона қоқди:— Ҳаммаси жойида бўлади! Энди бу ерда навбатчилик қилаётган болаларни чақириб бер-

сангиз. Қизлар дедингизми? Трубачёвнинг отрядидаги қизларми? Митядан нима хабар бор? Хат келдими?.. Хўп, у ёғини ўзлари айтиб беришар... Ким бўш бўлса, чақириб беринг.

— Ҳозир, ҳозир!— Мактаб қоровули шошиб-пишиб оқ халат кийди.— Бўлмаса ичкарига киритмайдилар,— деб изоҳ берди у, директорнинг кулиб қараб турганини кўриб.— Ушанда ҳам ҳамширанинг олдигагина кириш мумкин... Қаттиқ тартиб — ёмон нарсда!

У эшикни ёпиб чиқди-да, коридордан тез юриб кетди.

Директор соатига қаради ва икки бармоғи билан столни чертиб, чуқур ўйга толди.

22 - б о б

МУҲИМ ЯНГИЛИКЛАР

Нюра мактаб қоровули олдида турар, кўзларини катта очиб, ҳайрон бўлиб унга тикилар эди:

— Директор дейсизми? Қанақа директор?

Грозний мўйловлари билан мийиғидаги кулгини яшириб:

— Ол-а, ҳамма нарсани унутиб юборибсан-ку! Бор деяпман, дугонангни чақир, дарров чиқинглар икковинг! Ўқувчи бўлатуриб, тагин қанақа директор деб сўрайди-я!— деди.

Нюра қарсак чалиб, Лидани излаб кетди.

— Халатингни еч, кетдик! Тез бўл, тез!

— Қанақа директор ахир?— деб суриштирди Лида йўлма-йўл халатини ечаркан.

Иван Васильевичнинг эшиги оғзига келганларида икковлари ҳам таққа тўхтаб қолдилар.

— Ўзимизнинг директоримиз!— деб шивир-

лади Лида, дугонасининг қўлидан маҳкам ушлаб.— Қўнглим сезяпти... Ўзимизнинг директоримиз! Леонид Тимофеевич!

Нюра дадил эшикни очди.

Леонид Тимофеевич хира кўзларини қизларнинг юзига тикиб, улар қаршисига турди.

Шунда иккови ҳам бирдан, севинч билан:

— Салом, Леонид Тимофеевич!— деб юборишди, лекин овозлари титраб кетди, улар ўз директорларини қучоқлаб олишга ботинмай, бир-бирларининг пинжларига тиқилдилар.

— Ана холос! Мен бўлсам — жангларда чиқиқан қалин-қаттиқ болаларни кўраман, деб юрибман,— деб ҳазиллашди Леонид Тимофеевич кулиб турган, меҳр тўла кўзларини уларга тикиб.— Ёрдамчим бўласизлар, бирга-бирга мактаб қурамиз, деб ўйлаб юрибман...

— Мактаб қурамиз дейсизми?..

— Ҳа, қўрқяпсизларми? Мен бўлсам қўрқаётганим йўқ! Хўш деганингиздай, Трубачёвнинг отрядидай ёрдамчиларим бўлса нимадан кўрқаман. Масалан Лида Зоринани олайлик, нима учун у қайтадан тўртинчи «Б» синфини қура олмасин! Хўш, нима учун?

Леонид Тимофеевич ҳазил қилар, қизлар бўлса ийманишиб турардилар.

— Ҳазиллашаётганга ўхшайсиз-а, Леонид Тимофеевич?

— Чиндан айтаётган бўлсам-чи?— деди кулиб директор.

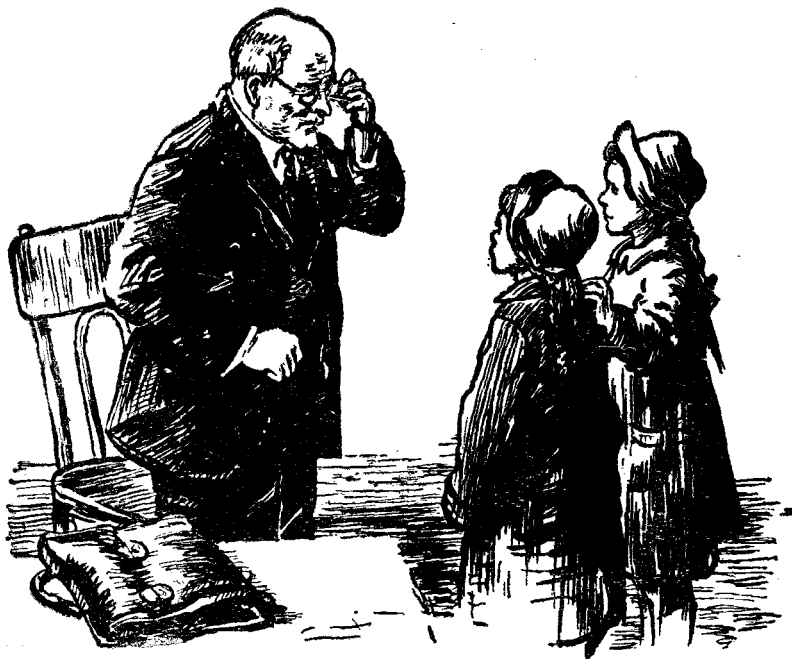
— Унда...

Қизлар бир-бирларига қарашди:

— Биз, албатта, қурамиз-у... Лекин биз ҳалигача ҳеч нима қуриб кўрган эмасмиз-да...

— Мактаб қурганларинг йўқми?

— Йўқ,— деб кулишди қизлар.



Директорнинг юзи жиддий тус олди:

— Янгидан қурмаймиз, албатта. Мен бу ердаги бошлиқлар билан хат ёзишиб, кузда мактаб очиш учун бирорта шунга мос келадиган бинони ремонт қилиб олишни таклиф қилдим. Кўз тагига олиб қўйган битта биномиз бор, шунга қарамасдан эртага яна баъзи жойларга бориб, узил-кесил келишиб оламан.

Директор қизларнинг ҳаяжонга тўлган юзларига ўйчан тикилди-да, ён дафтарчасини очди.

— Икки кунлардан кейин Иван Васильевич орқали қачон, қаерга келишларингни айтаман.

Суҳбат охирида Нюра бир оз юраги дов бермай:

— Бизнинг бешинчи «Б»даги болалар ҳам яқинда келишадими?— деб сўради.

— Ҳаммаси келади, Албатта, ота-оналари билан кўчиб кетганлар уруш тугагунча қолишса керак — уларнинг ота-оналари ҳозир у ердаги завод, фабрикаларда ишлашяпти. Ҳамма жойда одам керак, ҳозир ишни ташлайдиган замон эмас. Лекин кўплари ёзда албатта келишади. Ҳозир уларда имтиҳонлар тамом бўлган. Сизнинг бешинчи «Б» синфингиз энди олтинчи бўлди.

Қизларнинг кўзларида ташвиш кўринди.

— Зарари йўқ, ҳеч нима қилмайди. Начора, бир йил қолсанглар қоларсизлар. Лекин шу йил куздан бошлаб доимий дарслар бошланади, — деб уларнинг кўнглини кўтарди директор, кейин: — Бу қиш ичи оз-моз бўлса ҳам ўқидиларингми? — деб сўради.

— Ўқидик, яхши ўқидик! — деди шоша-пиша Лида. — Ҳозир ҳам ўқияпмиз.

— Жуда яхши! Лекин ҳозир июнь, ёзнинг боши — дам олиб, куч йиғиш керак бўлади. Қани, кўрайик-чи, қанақа ремонт талаб қилинар экан. Эҳтимол, сизларга ҳам у-бу иш топилиб қолар. Очiq ҳавода жисмоний меҳнат қилиш ҳар қандай одамга фойдали... — деди директор, сўнг қўққисдан: — Митядан дарак борми? Хат олдингларми? — деб сўради.

— Олувдик. Лекин анча бўлди, — деди Лида маъюс бўлиб.

— Кузда эди, — деб қўшиб қўйди Нюра. — У ёқдан одам жуда кам келади-да.

Директорнинг ўқувчи қизлар билан суҳбатига Грозний қўшилмади. Фақат хайрлашаётганда, директор унга ўгирилиб: «Мана, Иван Васильевич ҳам қурилишда бизга ёрдам берадилар» деганда, мактаб қоровули камтаринлик билан:

— Қурилиш бўлса бизга қўйиб бераверасиз, Леонид Тимофеевич, — деб жавоб берди.

Қизлар директор билан хайрлашиб, Трубачёв олдига қараб чопдилар. Васёк дарс тайёрлар, китобни қўлга ушлаб олганича, грамматикадан берилган вазифани такрорлаб, хонада у ёқдан-бу ёққа юрар эди.

Лида зинапояданоқ:

— Васёк! Жуда қойил янгилик топиб келдик!—деб қичқирди.

Васёк қизлар қаршисига югуриб чиқди.

— Директоримиз келди! Леонид Тимофеевич келди!— дейишди қизлар бараварига бидирлаб.

Васёк қўлидаги дарслик китобини ташлаб, қизларни ичкарига олиб кирди.

— Қани, гапиринглар-чи, нима гап?

— Айтяпмиз-ку, нима гаплигини! Директор келди! Мактаб учун бир бинони ремонт қилармиш. Икки кунлардан кейин Иван Васильевичга бизнинг қаерга йиғилишимиз кераклигини айтдиган бўлди. Гап шу! Хуллас калом, болаларга айтиб қўйиш керак!—деб бор гапни гапириб берди Лида бидирлаб.

— Яна бир хушхабар: Васянинг операцияси яхши ўтди! У ҳушига келди. Сизларга салом айтди,—деди Нюра дугонасининг сўзини бўлиб.

Васёк қизларнинг сўзларини тинглар экан, суюна-суюна:

— Қандай яхши хабарлар-а!.. Вася... Директор...—деб такрорларди.

Директорнинг келиши уни зўр ҳаяжонга солди. Энди мактаб албатта очилади.

Иккинчи янгилик ҳам болани қувонтирган эди. Кечагина Вася билан гаплашиб, болалар ундан жуда хавотирланган эдилар, энди хавф-хатар ўтиб кетган эди.

Васёк дүпписини құлига олди:

— Нима қилиб ўтирибмиз бу ерда? Юринглар, бориб ҳаммасини болаларга айтамыз. Васяни ҳам бориб кўришимиз керак.

— Ҳозир Васянинг олдига кириш мумкин эмас,— деди Нюра.— Иннайкин, Нина Игнатьевна ҳамманглар фақат Васянинг олдига келаверасизлар, деб хафа бўляпти.

— Бир минутгагина кирамиз-да... Хўб, бўпти, кейин борамиз бўлмаса, ишқилиб, яхши бўлиб кетса бўлди... Леонид Тимофеевич нима деди? Икки-уч кунлардан кейин дедими? Демак, чоршанба-пайшанбага экан-да. Сешанба куни кеч-қурун ким навбатчилик қилса, Грознийдан қаерга боришимизни сўраш эсидан чиқмасин. Ҳозироқ ҳамма болаларга бориб айтиш керак. Юринглар, Булгаковнинг олдига борамиз.

— Сизлар бора қолинглар, мен уйга кетишим керак,— деди Нюра.

— Юрсанг-чи! Шундай янгилик турганда бормаганинг нимаси? Юравер, кўп ўтирмаймиз!— деб қистади уни Лида.

— Йўқ, шундаям доим гап эшитганим эшитган... Уйга боришим керак!

Лида билан Васёк баҳорги кўлмак сувлар устидан сакраб-сакраб ўтиб, бир-бирларини қувиб, муюлишда бурилиб кетишгач, Нюра тўхтаб, маъюс ҳолда ҳавас билан улар ортидан қараб қолди.

«Бошқа она бўлганда: «Чоп, албатта бориб айт, бирга хурсанд бўлинглар» дер эди, менинг ойим бўлса уришгани уришган!— деди у ўзига-ўзи.— Эҳтимол, ўзим нотўғри қиларман, нуқул жим ўтираман, ҳеч нимани гапириб бермайман,— деб ойисини оқламоқчи бўлиб кўрди у. Лекин шу заҳотидаёқ яна алам билан ўзига-ўзи

деди:— Э, унга бир нарсани айтиб бўлармиди? Ойимга ҳеч нима ёқмайди, унга қолса болаларимиз ҳам ёмон, мен ҳам доим бекорга елиб-югуриб юрибман, ўқиш ҳақида заррача бўлсин ўйламайман... Екатерина Алексеевнани ёмон ўқитувчи деб айтди. Ундан кўра раҳмат деса-чи! Бунинг ўрнига «ёмон ўқитувчи» деб сўкканига ўлайми! Худди Екатерина Алексеевна бизга дарс беришга мажбурдай гапиради-я...»

Шундай ўйлар билан кўнгли бузилган Нюра тарақа-туруқ қилиб йўлакка кирди-да, оёғини тап-тап уриб, эшикни очди.

— Келаркансан-у! — деди ойиси. — Яна бирорта ўртоғингникига кўчиб кетдингми деб ўйлабман-а.

— Ҳеч ёққа кўчиб кетганим йўқ! — деб кўрс жавоб берди Нюра. — Госпиталда эдим. Бизда янгилик — директоримиз келди, ана шунақа гап.

У директорнинг келганини жаҳл билан гапирди, чунки у, уйдагилар менинг ишларим билан ҳеч қизиқишмайди, ҳатто биронта яхши хабар бўлса ҳам, бундагилардан ҳеч ким хурсанд бўлмайди, деб ўйлар эди.

Лекин бирдан ойисининг юзи ёришиб кетди:

— Директор дейсанми? Леонид Тимофеевич-а? Нега дарров айта қолмадинг? — У йўл-йўл халатига ўралиб ва оқара бошлаган силлиқ сочларини тузатиб, қизи орқасидан кирди. — Яхши бўлибди-ку! Нимага дарров айта қолмадинг? Уқисаларинг керак-а?

Нюра:

— Ўзимиз ҳам ҳали ҳеч нима билмаймиз, ойи. Келди — тамом вассалом, — деб қисқа жавоб қилди-қўйди.

Ойиси хўрсиниб, кухняга кириб кетди.

— Ҳар бир сўзини омбир билан суғургандай зўрға оласан-а, ойисига ҳеч маҳал бир нарсани

очиқ айтмайди бу!— деб ҳасрат қилди у қўшни-сига.

Нюра бўлса хонанинг ўртасида тўхтаб, яна алам ва ҳасад билан: «Ҳозир болаларни кўрсангиз! Роса суюнишиб, шовқин солишятгандир... аллақачон ҳамманикига кириб чиққан бўлсалар керак! Ахир, директор келган-а! Бино ремонт қиладилар... Вася ҳақида янгиликни айтинг... Эҳ, қани энди бирга хурсандчилик қилсанг! Шундай муҳим янгиликлар-а!»— деб ўйлади.

23-б о б

КУКАЛАМ МАЙДОН

Чоршанба кун и кечқурун Грозний болаларга бўлажак мактаб биносининг адресини берди-да, эртага соат ўнда ўша ерда бўлинглар, деб тайинлади.

Бу хабарни эшитиб териларига сиғмай суюнган болалар нақ соат тўққиз яримда Севаларнинг боғчасида тўпландилар. Фақат Саша келмади. Болалар юраклари ҳавлиқиб, дамба-дам соатга қараб, уни кутдилар.

— Яна бир оз турайлик. Ҳеч кечикмас эди, ҳозир етиб келади!— деди Васёк.

Йирик-йирик ёз ёмғири ёғаётганига, кийимлари ҳўл бўлиб кетганига қарамасдан, болаларнинг димоғлари чоғ эди.

— Худди намойишга бораётганга ёки походга кетаётганга ўхшаймиз — оёқлар бир жойда тургиси келмайди! Сашамиз қайси гўрда қолдийкин-а?— деди сабри чидамай Одинцов.

— Шунақаям одам бўладими-я! Ишинг шошқин-у, қозикқа ўхшаб жойингдан қимирламайсан! Эҳ, ҳаёт!— деб ғудурлаб қўйди Мазин.

— Айтгандай, бу ерда туриб нима қиламиз? Узимиз уйига бора қолайлик,— деб таклиф этди Нюра.

Болалар қорамтир кўлмакларни чапиллатиб, кўчама-кўча югуриб кетдилар.

Саша ҳовлида бир уюм темир-терсак устига энгашиб олиб, атрофига тўпланган кичкинтойларга алланимани тушунтирар эди.

Ойисининг рўмолини ўраб олган Нютка аксининг олдида турар ва қизил юзларидаги ёмғир томчиларини арта-арта, қўшниларининг боласидан шикоят қилар эди:

— Мен: «Светляк, Саша тунука идишларни йиғманглар деб айтган, бошқа нарсаларни йиғиш керак» десам, ҳеч қулоқ солмайди.

— Унга тушунтириш керак, сен каттасан,— дер эди Саша, жиддий йўсинда.

Болалар дарвоза оғзида тўхтадилар.

— Ҳали вақтимиз бор, бир оз кутайлик, Саша гапини тамомласин,— деди Одинцов.

Бирдан дод-вой солиб, кўча эшикдан бақалоқ бир кичкина бола югуриб кирди. У эски чўян товани маҳкам бағрига босганча, Сашанинг олдида чопиб борди-да:

— Ойи... олиб қўяпти...— деб йиғлади.

Унинг орқасидан қора дурра ўраган, юзлари кулиб турган ёшгина аёл кириб келди.

— Светляк!— деб қичқирди у қотиб-қотиб кулиб.— Вой, ичагим узилаёзди! Бу қандақа бола бўлди-я? Охирги товамни ҳам олиб қочса-я! Тегма, десам, додлаб йиғлайди,— деди у Сашага яқин келиб.— Ростимни айтсам, шундан бошқа картошка қовурадиган нарсамиз йўқ! Мен бунга чердакдаги бор нарсани олиб тушиб бердим, эски мис кострюлни ҳам бердим. Йўқ! Товани олиб ура қочса бўладими!

Болалар кулиб юбсришди:

— Оббо қақажон-эй!..

Аммо Саша қайрилиб ҳам қарамади. У Светлякни қучоқлаб, унга секин алланималар деб тушунтирди-да, боланинг қўлидан астагина товани олиб, ёнида турган аёлга берди. Кейин эса:

— Бориб кострюлларини олиб келинглар. Бизга мис жуда керак. Светляк, Нюта билан бирга бор! Сен жуда азамат бола чиқдинг, лекин сўрамасдан ҳеч нимани олманглар,—деб буюрди.

Светлякнинг кўнгли жойига тушди, шундан кейин Нюта бошлиқ бир гала бола ҳовлидан юриб бориб, болалар олдидан ўтиб кетишди.

Саша ўртоқлари олдига югуриб келди.

— Қани, кетдик энди!— деди у қувониб.

— Шу ёмғирда уларни қаёққа юбординг?— деб кулди Васёк кичкинтойлар орқасидан қараб.

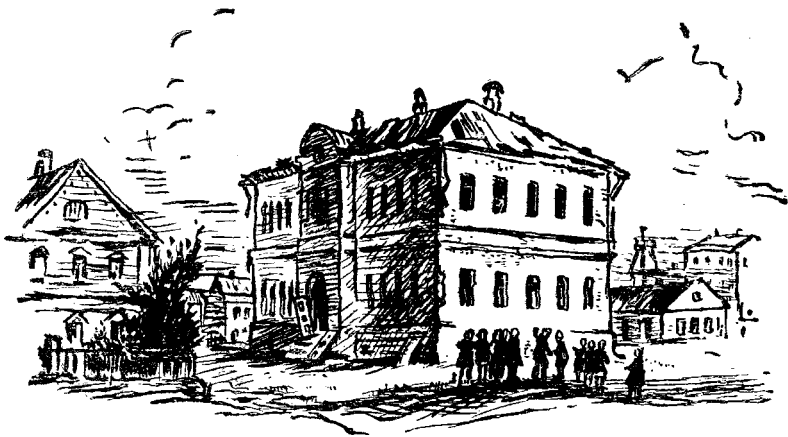
— Шу ҳам ёмғир бўптимиз? Қўявер, ўрганишсин,— деб қўл силкиди Саша.

— Тўғри айтасан, Сашка! Баҳоси йўқ боласан-да, Сашка!— деди Одинцов ўртоғининг бўйнидан қучоқлаб.

Унта кам ўнда болалар тайинланган жойга етиб келдилар.

Ёмғир тинди.

Ялангликдаги кўм-кўк ўт ёмғирдан ялтираб турарди. Ҳовлининг ичкарироғида икки қаватли кул ранг бино бор эди. Деворлари мустаҳкам эди-ю, аммо қоронғи деразаларидан шипларининг дарз еганлиги кўриниб турар, полда кўчиб тушган парча-парча шувоқлар сочилиб ётар, ҳовлидан бинога кирадигандаги дубдан ясалган каттакон эшикнинг бир тавақаси ўрнида қийша-йиб осилиб турар, иккинчи тавақаси кираверишдаги кенг тош зинапоя устида ағанаб ётар эди.



Ҳовлида ғишт синиқлари сочилиб ётар, оёқ ост-ларида ойна синиқлари чирсиллар, деразалар та-гида синиқ ромлар шўппайиб турар эди.

Қаттакон бўм-бўш ҳовли ҳеч қандай тўсиқсиз кўчага қўшилиб ётарди. Сал-пал билиниб турган йўлларни ўт-ўлан ва сариғ момақаймоқ босиб кетган эди.

Болалар атрофга диққат билан назар солиб, юраклари безиллаб, ялангликка кирдилар. Ҳеч ердан тиқ этган овоз эшитилмас эди.

— Ҳали вақт бор,— деди Лида.

Бир уюм ғишт синиғи олдида тўхтадилар. Бинонинг ўпирилган бурчида тахта ва ғишт уйи-либ ётарди. Мажақланиб кетган труба тарнов том чеккасида осилиб турар, деворга тарақ-туруқ урилиб, шикоятмуз товуш чиқарар эди. Уй ор-қасида сув тўла чуқур қорайиб кўринарди.

— Воронка!— деди Петя,— Бу ерга бомба тушган бўлиши керак.

— Олдин зап чиройли уй бўлган экан-да!..— деди Нюра хўрсиниб.

— Бу уй жуда янги. Урушдан олдин қуриш-

ган эди. Биз ертўламизга шу ердан тахта олув-
дик. Эсингдами, Мазин?

— Эсимдалиги эсимда-ку-я...— деди Мазин
мужмал қилиб.

Ҳаммалари бўлажак мактабларининг ҳувил-
лаб ётган эшигига ва кўзсиз деразаларига қовоқ-
ларини солиб, ғамгин боқардилар.

Васёк ғишт синиқлари устидан ўтиб уйга яқин
борди-да, қулоғини деворга қўйиб, билагон одам-
дай таёқ билан дукиллайтиб уриб кўрди:

— Деворлари мустаҳкам...

Мазин деразадан ичкарига қараб, секин ҳуш-
так чалиб юборди:

— Ҳамма печлари бузилиб кетибди. Эшикла-
ри полда ағанаб ётибди,— деди.

— Нима қипти? Юрагинг чиқиб кетдими?
Эшик-деразалари йўқ бўлса нима? Қўлинг бор-
ми?— деди Лида шижоат билан, кейин Мазин-
нинг заҳарханда қилганини кўриб, унга ёпиша
кетди:— Сенга-чи, Коля, жуда уят! Сен... ҳалиги,
нимадай бақувват бўлатуриб... ҳаҳ, нимадай де-
йишарди?..

— Ҳўкиздай!— дея шошиб айтиб берди Один-
цов.

Болалар қаҳ-қаҳ уриб кулишди. Лида ҳам
ўзини туголмай кулиб юборди.

— Мен бундай демоқчи эмас эдим-у. Хўп.
Ҳаммамизнинг кучимиз бор! Нимадан қўрқа-
миз.

— Қўрқамиз деб ким айтди сенга? Эндигина
кўриб чиқяпмиз-ку бинони,— деб елкасини қисди
Одинцов,— нима қил десалар, шуни қиламиз.
Нуқул ҳаммадан олдин айюҳаннос солганинг
солган!

— Нимага бўлмаса бирдан ҳаммаларингнинг
қовоқларинг солиниб қолди? Қийин бўлишини

билиб, тумшайиб қолдиларинг-да,— деб Лида-нинг ёнини олди Нюра.

— Жанжаллашмай туринглар! Бизнинг шундақа одатимиз бор, билиб олдим: сал жиддийроқ иш бўлдим — ўша заҳотиёқ жанжал кўтарамиз. Яхшиси, юринглар, кўрайлик,— деб таклиф қилди Сева Малютин.

— Тўғри! Юринглар, ичини кўриб чиқамиз!— деб чинқирди Петя Русаков, кенг зинапоядан эшик олдига чопиб чиқар экан.

— Юринглар!

Болалар Петянинг кетидан югуришди.

Нюра улардан кулиб:

— Қара-я, комиссияга ўхшашади! Инженер бўлиб кет-э!— деб койиди.

— Сизлар-чи— инженер хонимлар!.. Қани, чиқинглар, қўрқманглар... Лида, эшикни ушлама, босиб тушмасин тағин. Лиқиллаб зўрға турибди ўзи!

Болалар ошиқ-мошиғи узилган эшикдан ўтиб, кенг коридорга кирдилар.

Бу ерда тепага чиқиладиган кенг зинапоя бор эди.

— Зинапоя! Зинапоя! Худди мактабимиздагидақа-ю, ундан сал каттароқ экан!— деди суюниб Лида.

Болалар ҳамма хоналарга бир-бир кириб чиқиб, иккинчи қаватга кўтарилдилар, кейин қанот ҳосил қилиб, бир оғиздан бино мактаб учун тўла-тўкис яроқли деган қарорга келдилар.

— Худди кўнгилдагидек,— деди Васёк.

— Бўлмасам-чи! Бино ҳам жойида, ҳовли ҳам кенг экан. Боғ қилиш мумкин. Ана, қаранглар!— деди Сева дераза олдига бориб.

Шу пайт Лида бирдан унинг қўлидан ушлади-да, имлаб бошқа болаларни ҳам чақирди:

— Жим! Директор! Ёнида бошқа одамлар ҳам бор...

Болалар дераза олдига тўпланишди. Баланд ғишт уюми устида бир гала одам турар, Леонид Тимофеевич қўлини юқори кўтариб, баланд овоз билан дер эди:

— Иккинчи қаватни синф қилсак дейман, зинапоя устидаги кичкина хона ўқитувчилар хонаси бўлади. Пастдан ҳам бир нечта хонани синф қилиш имкони бор. Пастда тагин катта зал, пионерлар хонаси бўлади.

Бир-бирларининг қўлларидан ушлашиб олган болалар, ҳаяжонларини зўрға босиб турар эдилар.

— Жим-жим... Анави чеккадагиси райком партиядан — ўртоқ Круглов бўлади, танийман, биздан уч уй нарида туради. Анави соқоллиги район маорифидан... Эсинглардами — мактабимизга келган эди.

— Анавиниси-чи, ҳов нарёқда тургани?

— Жим... У Грозний-ку... Вой эси йўқ қиз-эй! Грознийни танимадингми!

— Пичирлашаверманглар! Эшитайлик!

Пастдан район маорифи вакилининг овози эшитилди:

— Ҳаммаси жойида-ку-я, лекин ишчи кучи масаласи қандай бўлади?— У чўққи соқолини силади-да, ўртоқ Кругловга ўгирилди.

Райком секретари индамай бинога қараб турди, кейин Леонид Тимофеевичга назар ташлади. Унинг чақнаб турган, тийрак кўзларида қувлик шуъла берди.

— Сизнинг мўлжалингиз қандай?— деб сўради у директордан.

Леонид Тимофеевич ҳам худди шундай қувлик билан кулиб:

— Мен, албатта, сизнинг ёрдамингизга муҳтожман,— деди.

— Балки ҳунар мактабидан бригада тузармиз?— деб сўради район маорифидан келган киши.

— Қийин бўлар. Ҳунар мактабининг ўқувчилари жуда банд. Улар зиммасига жуда кўп иш юкланган. Улар ҳозирги кунда топилмайдиган кадрлар ҳисобланади.

Райком секретари шартта Леонид Тимофеевичга ўгирилди:

— Уларни ўн тўрт ёшдаги болалар деб ўйламанг, улар шундай ишларни қилишяптики, катталарнинг оғзи очилиб қолади.

Лида кўзларини катта очиб:

— Вой, эшитдиларингми! Биз-чи? Биз қилмаймизми?— деб шивирлади.

— Юринглар! — деди бирдан Васёк.— Биз ҳам ишлай оламиз! Биз ишдан қўрқмаймиз!

Болалар гишт ва шағаллар устидан сакрашиб ўтиб, ҳовлига югурдилар. Улар оҳак ва чангга ботиб, қўққисдан бири-кетин зинадан сакраб тушиб, директор олдида ҳозир бўлдилар.

— Салом, Леонид Тимофеевич! Биз тўла-тўқис сизнинг ихтиёрингизга келдик!— деди қатъият билан Васёк ва ўз директори билан учрашганидан юраги севинчга тўлиб кетганини яширолмай, ҳовлиқиб, бидирлаб деди:— Салом! Биз сизни кутдик... кутдик...

— Жуда кўп кутдик сизни!..— деб чуғурлашди болалар бир-бирларининг сўзларини бўлиб.

Катталар таажжуб билан жилмайиб, гоҳ болаларга, гоҳ директорга боқардилар. Леонид Тимофеевич пенснесини кўзидан олиб, жилмайдиган, пастга чопиб тушди:

— Салом, салом! Келдингларми? Балли! Мен

ҳали сизларни кўрганим йўқ, фақат қизларни кўрдим, холос...

У икки қўллаб болаларнинг қўлларини сиқди ва уларга яшарган шўх кўзларини тикиб қаради.

— Леонид Тимофеевич, биз ишлаймиз! Кучимиз борича ишлашамиз!— деб шовқинлашди болалар.

Ўртоқ Круглов бошини орқага ташлаб, қўлларини ёзиб, қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Бизлар бўлсак, ишчи кучини қаердан оламиз деб гаранг бўлиб ўтирибмиз-а!— деди.

— Мана сизга бизнинг ўқувчиларимиз, танишинг!— деб шипшиди район маорифидан келган киши.

— Сабр қилинг... Ҳали масала ечилгани йўқ. Булар ёрдамчилар, холос, бу ишга асл ишчи кучи керак.

Круглов болалар олдига борди-да, кулгисини қора кўзларига яшириб, жиддий йўсинда:

— Хўш, пионерлар, айтинглар-чи: шу бинони мактаб учун ремонт қилиб олинглар десак, ола-сизларми?— деб сўради.

— Ремонт қилиб оламиз!— деб барабар жавоб беришди болалар.

— Яхши!— Круглов портсигаридан папирос олиб, шошмасдан гугурт чақди-да, тутунни ичига тортди. Кейин кўзи билан уйга имо қилди:— Иш деган ошиб-тошиб ётипти, шундайми? Иш бўлганда ҳам оғир иш. Янги деразалар ўрнатиш, печларни бошқатдан қуриш, эшикларни тузатиш, деворларни суваш керак бўлади. Қалай, олавера-сизларми?

Болалар бир-бирларига боқишди.

— Ваъда бериш осон-у, устидан чиқиш қийин. Яхшилаб ўйланглар!

Леонид Тимофеевич район маорифидан келган кишига кўз қирини ташлади, икковлари киши билмас жилмайиб қўйдилар.

— Биз ҳаммасини ўйлаб кўрдик,— деди Васёк дадил туриб.— Қанча қийин бўлмасин, бизга мактаб керак. Ёзда бошқа болалар ҳам келишади, улар ҳам ёрдам беришади. Мабодо бирор нарсани уdda қилолмасак, Леонид Тимофеевич...

— Леонид Тимофеевич дурадгор эмас, директор. Ундоқ қилинглaр, бундоқ қилинглaр деб буюриб туради, холос,—деб болаларнинг жигига тегиб кулди Круглов.

— Майли!— деди бирдан олдинга чиқиб Мазин.— Биз қандай уста керак бўлса ҳаммасини топамиз. Райком комсомолга борамиз!— Мазин пастки лабини чўчайтирди-да, аллақерда эшитган гапини илова қилди:— Жамоатчиликни жалб қиламиз!

Райком секретари қора кўзларини қисиб жилмайди:

— Ўхў, ҳамма йўлларни билар экансизларку! Ундай бўлса ортиқча гапнинг ҳожати йўқ!

У Леонид Тимофеевичга ўгирилди-да, унга алланима деди. Катталар анчагача қотиб-қотиб кулдилар. Болалар бир чеккада кутиб турар эдилар.

Ўртоқ Круглов кетаётиб, уларга меҳрибонлик билан, жиддий қилиб:

— Мактаб, албатта, керак, шундай экан, қўлимиздан келганини қилиб берамиз. Лекин унга виждон билан, пионерларча ҳалола ёрдам беришларинг керак бўлади, уқдиларингми?

— Уқдик.

— Хўп, яна келарман. Хайр, пионерлар! Болалар ичларига сиғмай севиндилар.

— Бизга ҳеч бўлмаса битта дурадгор-у, битта печкачи бўлса бўларди — қандай иш қилганига қараб, дарров ўрганиб олардик! — дерди Петя Русаков, нафаси тиқилиб.

Леонид Тимофеевич меҳмонларини узатиб қўйиб, болалар олдига қайтиб келди. Грозний ҳам улар ёнига келиб ўтирди.

— Хўш, қани, энди гапиринглар-чи? — деди директор.

Болалар гапни нимадан бошлашни билмай, гангиб қолдилар.

— Шунча кўп ишлар бўлдики, асти қўйинг, Леонид Тимофеевич!.. — деб бошини чайқади Лида.

Ўғил болалар гапириб бера бошладилар. Украинада ўтказган оғир кунларини, узоқдаги дўстларини, Макаровкани эсладилар... Кейин бошларини эгиб, жим қолдилар.

— Валянинг қайин дарахтини ўша мактабдан олиб келиб, шу ерга — деразанинг тагига ўтқаза-миз, — деди оҳиста Нюра.

— Бу яхши гап. Пастда юқори синфларимиз жойлашади, — деди Леонид Тимофеевич.

Гап яна бинони ремонт қилишга келиб тўхтади. Нимадан бошлаш керак экан?

— Ишни ҳовлини йиғиштиришдан бошлаш керак, — деди директор. — Шуниси борки, буни ишнинг кўзини билиб қилиш керак, синиқ ғиш-лар орасида бутун ва яримталари учрайди — улар кор-қолимизга яраб қолади. Каттароқ ойна бўлаклари ҳам керак бўлади. Хуллас, ишни пучакни пучакка, сарасини сарага ажратишдан бошланглар. Чақир тошларни нарироққа чуқур қазиб кўмамиз... Ҳовли ва уйни тозалашга Иван Васильевични раҳбар қилиб тайинлаймиз.

Грозний кулиб болаларга кўз қисиб қўйди:

— Буни қотириб ташлаймиз, қотириб! •

Болалар ўт босган ялангликдан кетаётиб, ўзларини бўлажак мактабнинг эгалари деб ҳис қилдилар.

— Мана бир бўлак ойна... ҳушёр бўлинглар! Дарров бир чеккага олиб ҳўйинглар! Босиб олманглар тагин!— деб қичқиришарди улар бир-бирларига.— Эҳ, дарвозани бекитиб қўярдиг-у, ҳовлининг дарвозаси йўқ-да...

* * *

Бир неча кундан кейин Трубачёв олдиға Иван Васильевич кирди. Дуня амма чолни ўтқазгани жой тополмас эди. Лекин Грознийнинг важохатидан иш билан келгани кўриниб турар эди, у чойдан қатъий бош тортиб, сиполик билан Васёкка.

— Эртага бригадангни ялангликка юбор, ўзинг Леонид Тимофеевич билан иш юзасидан у ёқ-бу ёққа борасан,— деди.

— Қаёққа?— деб сўради Васёк тушунмай.

— Бунисини менга айтишгани йўқ, директорнинг ўзи билади. Лекин кечикма, албатта соат тўққизда эски мактабда бўл. Леонид Тимофеевич ўша ерга киради. Хайр, Евдокия Васильевна, омон бўлинг.

Сербутоқ ҳассаға таяниб, ҳовлида кетаётган Грознийға қараб туриб, Дуня амма оқ кўнгиллик билан:

— Оббо чол-эй, катталикка ўтиб олибди-ку,— деди.

— Бўлмасам-чи! Ахир, уй ременти бошлана-япти. Бундан ташқари, у ҳовлини тозалашда бизнинг энг катта бошлиғимиз бўлади,— деди Васёк хаёли паришон бўлиб, директорнинг чақирганини ўйларкан.

— Яхшироқ кийиниб ол. Эҳтиётдан деб оқ кўйлак тайёрлаб қўйганман, шоҳи галстугингни ол — катта ишдаги одамлар билан гаплашасан,— деди Дуня амма ташвишланиб.

24-б о б

ГЕНЕРАЛ КУДРЯВЦЕВНИНГ УЎЛИ

Васёк нима учун Леонид Тимофеевич мени бирга олиб юрибди экан, деб ҳайрон бўлиб директор кетидан юраверди. Улар кўчаларда шошиб юриб, ҳар хил идораларга кириб чиқдилар, Васёк бу идораларнинг фақат «Райисполком», «Райсовет», «Районо» деган номларинигина билар эди. Леонид Тимофеевич ҳар хил одамлар билан узундан узоқ гаплашар, кейин Васёкка бош силкиб:

— Шу ерда ўтириб тур!— дерди-да, бирор кабинетга кириб кетар эди.

У ерда яна аллаким билан гаплашар, Васёк бўлса бекорчиликдан шу ерда ўтирган одамларни кўздан кечирарди; уларнинг ҳаммаси алланимани кутар, аллақандай қоғозларни ахтариб, портфелларини титкилар эдилар.

Леонид Тимофеевич хуноб бўлиб чиқар, тепакал бошини рўмолчаси билан артар ва яна Васёкка имо қилиб, бошқа кабинетга киргани узун коридордан юриб кетар эди.

Бир сафар Васёк қия очиқ қолган эшикдан унинг титраб-қақшаб:

— Ўртоқ, мен ўзим учун ҳеч нарса сўраётганим йўқ, мактаб учун сўраяпман! Қуруқ қўл билан бинони ремонт қилиб бўлмайди...— деганини эшитиб қолди.

Аллаким ичкаридан эшикни бекитиб олди-ю, Васёк гапнинг давомини эшитолмай қолди. У Леонид Тимофеевичга раҳми келиб, мактаблари-

нинг ремонти учун алланарса қилишни хоҳламаётган одамдан хафа бўлиб ўтирди. Лекин эшик яна очилиб, ундан ҳорғин юзли ҳарбий киши кўринди-да, директорни ўзидан аввал ўтказиб, қўлини қаттиқ қисар экан:

— Хўп, сиз ҳаракат қилаверинг! Қўлимдан нима келса қиламан!— деди.

Леонид Тимофеевич Васёкка қараб кулди:

— Афтидан, иккимиз баъзи нарсаларни қўлга киритдик. Юр, овқатланамиз-да, бундан кейинги ишларни бир ўйлашиб оламиз.

Улар ошхонага кирдилар. Овқат келтириб берадиган қиз овқат талонларини олиб, бидирлаб:

— Биринчисига — боршч, иккинчисига сўк запеканка,— деди.

Васёк очиққанидан овқатни бирпасда паққос туширди. Леонид Тимофеевич қўйнидан аллақандай хат олди:

— Хўш, сенга бир топшириқ бор. Мана бунга ёғоч тиладиган заводнинг директорига элтиб берасан. Адреси ва фамилияси кўрғазилган. Хўшёр бўл, йўқотиб қўйма; нима бўлса ҳам хатни ўз қўлига етказишга ҳаракат қил. У ерга пропуска-сиз қўйишмаса керак. Навбатчидан илтимос қил. Хуллас, ўша ерга борганда бир йўлини қиласан. Мен ишчи масаласида бир идорага киришим керак. Томга тунука қоқадиган уста билан дурадгорлар беришга зўрға кўндирдим, лекин печкачининг иложини қилолмадим...

Директорнинг у билан катталар билан гаплашгандек гаплашгани Васёкка ёқди. У хатни олди-да, хайрлашаётиб, ҳарбийчасига:

— Есть, хатни завод директорига етказаман!— деди.

— Хўшёр бўл, адашиб қолма тагин, завод шаҳар чеккасида,— деб тайинлади директор.

— Зарари йўқ, сўраб-сўраб Киевни топган эканлар!

Лекин Васёк сўрагани уялди, шунинг учун ҳам директор билан ажрашгандан кейин, бутунлай бошқа томонга қараб кетиб қолди. Кейин орқага қайтиб, бурчакларига ёзилган номларини ўқиб юриб бир неча кўчани босиб ўтди. Васёк ёғоч тиладиган заводнинг шаҳар чеккасида, парк орқасида эканини билар эди, лекин у завод кўчасининг қаердан бошланишини сира эслай олмади. Охири сўрашга мажбур бўлди. Яхшилаб билиб олгандан сўнг қадамини тезлатди.

Паркдан ўтиб бораркан у: «Кечикиб қолмасам эди»,— деб ўйларди.

Нихоят, дарвоза оғзида будкаси бор кўк тахта девор кўринди.

Ховлининг ичкарасида тим тагига тахлаб қўйилган тахталар ва катта ходалар кўринар, йўл устидаги будкадан ишчилар кириб-чиқиб турар эдилар. Бир ёнда чиройли бино бўлиб, эшиги тепасига: «Клуб», «Ошхона» деб ёзилган эди.

Бир эшик тепасида «Контора» деб ёзилган тахтача осилиб турар эди.

Васёк йўл устидаги будка олдида тўхтади:

— Мен директорга бир хат келтирдим, ўзига беришим керак.

— Пропусканг борми?— деб сўради қоровул, бепарволик билан унга бошдан-оёқ разм солиб.

— Хатни берсам бўлгани,— деди Васёк.

Шу пайт орқадан машинанинг ғийқ этган товуши эшитилди, кейин у ўнқир-чўнқир изларда тўпланиб қолган кўлмак сувларни сачратиб тўхтади.

— Чеккароқ тулинг!— деди қоровул шошиб-пишиб.

Машинадан бир генерал тушди-да, оқсоқланиб будкага қараб юрди. Васёк унинг енгларидаги безакларни ва кўкрагини тўлдирган рангбаранг лентачаларни кўрди-да, қаддини ғоз тутиб, қўлларини икки ёнига туширди. Генерал унга мулойим бош силкиди-да, будкага кириб кетди.

Шу чоғ унинг нақ қулоғи тагида:

— Вольно! — деган кулгили овоз эшитилди.

Васёк қайрилиб қаради. Машина олдида ҳаво ранг сукнодан тикилган камзул кийган бир бола турар эди. Унинг кўкрагида илон изи бўлиб, ёқага қадаладиган ингичка молния ярқирар эди.

— Сен нимага буйруқ қиялпсан? — деди Васёк қовоғини солиб.

Бола Васёкнинг гапига эътибор бермай, яқин келди-да, боши билан йўл устидаги будкага ишора қилиб:

— Генерални кўрдингми? — деди.

Васёк ҳалиги ҳарбий кишининг оқсоқланиб юриб ўтганини эслади.

— Ҳа. Кўп марта яраланганга ўхшайди. Мард генерал экан! — деди у ҳурмат билан.

Бола кўзини қисди:

— Мард бўлганда қандай! Бу киши генерал Кудрявцев бўлади! — Кейин у қўлларини орқасига қилиб, бепарволик билан қўшиб қўйди: — Менинг дадам!

Васёк индамасдан янги танишини кўздан кечирди. Боланинг юзи диркираган, қошлари қора бўлиб, шўх кўзлари кулиб турар, ияги ёнида юмалоқ кулгичи бор эди.

«Керилганини кўр-у!» — деб қўйди Васёк ичида, кейин хат эсига тушиб, яна қоровул ёнига борди:

— Мен жуда зарур бир хатни директорга беришим керак. Мана.

— Конторага кириг, навбатчи бор. Хат олиб кириб бериш менинг ишим эмас,— деб жавоб берди қоровул ва кўча томонга бош чиқариб, на-
риги эшикни кўрсатди.

Васёк кетгани орқасига қайрилган эди, ҳаво ранг камзул кийган бола елкасига туртиб, секин-гина:

— Тўхта, мен сени пропускасиз киргизиб юбораман, танишман,— деб шивирлади.

— Керак эмас, ўзим ҳам кираман,— деди Васёк алам қилиб ва конторага қараб кетди.

— Ихтиёриг. Менсиз роса кутасан!— деб унинг орқасидан чинқариб қолди янги таниш.

— Кутиб бўпман!

Васёк тез юриб конторага кириб кетди.

Стол олдида кексагина бир киши ўтирар, телефон трубкасини қулоғига тутиб, бир варақ қоғозга алланималарни ёзар эди. Хатни қўлига ушлаб олган Васёк стол олдида тўхтади.

Телефонда гаплашаётган киши хатга қўл чўзди-да, бармоғи билан конверт ичидаги қоғозни олиб, гап орасида тез-тез кўз югуртириб чиқди. Кейин трубкани қўйиб, хатни яна қайта ўқиб чиқди-да, Васёкка қараб, илиққина кулиб қўйди:

— Мактабни ремонт қиламиз денг? Хўш, хўш! Баъзи бир материаллар топилади. Ҳозир директорга олиб кириб бераман.— У ўрнидан сал турди-да, тўсиб қўйилган жойдаги кичкинагина туйнукдан қараб:— Директорнинг олдида одам борми?— деб сўради.

Васёкнинг орқасидан таниш овоз:

— Директор олдида менинг дадам, генерал Кудрявцев бор,— деб жавоб берди.

— Кутиш керак бўлади,— деди навбатчи

ҳаво ранг камзулли болага қараб олиб, хатни бир ёнга қўяркан.

Васёк ўтирди. Генералнинг ўғли у ўтирган креслонинг қўл қўядиган ёнбошига омонат ўтирди.

— Айтмадимми кутасан деб,— деди у иржайиб.

Васёк индамасдан нарироқ сурилди.

Бола бир оз оёғини ликиллашиб ўтирди, тоқати тоқ бўлиб, ўз иши билан банд бўлган навбатчига бир неча бор қараб қўйди, кейин ирғиб ўрнидан туриб, телефон олдига борди:

— Дадамга телефон қилсам майлими?

Навбатчи индамасдан унинг қўлидан трубкини олди.

— Даданг билан уйингда гаплашасан. Генерал банд.

«Таниш эмиш-а! Ана сенга танишлик!» деб мийиғида кулиб қўйди Васёк. Бола унинг кулганини кўрди-да, кўзини қисиб:

— Сенга ёрдам қилмоқчи эдим...— деди.

Васёк ўнғайсизланди, у билан дўстона гаплашгиси келди.

— Отинг нима?— деди у.

— Алёша.

— Пионермисан?

— Албатта, пионерман.— Алёша молниясини настига тортган эди, камзули ичидан бўйнидаги пионер галстуғи қип-қизариб кўринди.

— Нечанчи синфда ўқийсан?

— Олтинчига ўтдим. Аълочиман. Ойим билан Горький шаҳридан келдик. Дадам госпиталдан чиққандан кейин, шу ерга ишга тайинланди. Биз унинг олдига кўчиб келдик. Бу ерда қанақа мактаблар бор? Мен ҳали қаерда ўқишимни ҳам билмайман.

Васёк бўлажак мактаб ҳақида, бекор ўтказилган бир йил тўғрисида, мўлжалланаётган ремонт ва унда катталар қатори ўзи ва ўртоқлари ҳам ишлашлари ҳақида гапириб берди.

— Ўзларинг ремонт қиласизларми? Жудаям қойил экан-ку! Эҳтимол, мен ҳам борарман. Бирпасда ҳамма ишни қойил қилиб ташлайман. Болаларни уюштираман, бундақа ишга устаман. Албатта бораман.

— Бор,— деди қуруққина қилиб Васёк, кейин бирдан, ўзини тутолмай:— Лекин сен мақтанчоқ экансан. Бизнинг болалар мақтанчоқларни ёмон кўришади,— деб юборди.

— Ким — мен мақтанчоқ эканманми?— Алёша ўрнидан ирғиб туриб, Васёкнинг олдига келди-да, унга еб юборгудай ўқрайиб қаради.— Ҳавасинг келяпти-да менга, ўшанга шунақа дейсан!— деди у қизариб.

Васёкнинг жаҳли чиқди:

— Ниманга ҳавасим келади? Сен ҳам менга ўхшаган бир ўқувчисан-да, лекин ўзингни кўп катта оласан.

Навбатчи кутмаганда бошини кўтарди:

— Бу тўғри гап. Яхшиси сен бу ерда кўп ўралашма. Бу пионер-ку иш билан келган, сен нима қилиб юрибсан?

— Мен ҳам иш билан келганман. Дадам билан!— деб қўрс жавоб берди Алёша ва ҳуштак чалиб, эшикдан чиқиб кетди.

Васёкнинг кўнгли бузилди. «Бекорга қўққисдан мақтанчоқ деб юбордим, у менга ёрдам қилмоқчи эди»,— деб кўнглидан ўтказди.

Навбатчи столдаги қоғозларни йиғиштириб хатни олди-да:

— Шу ерда ўтириб тур. Ҳозир ўзим директор олдига кираман,— деди.

Васёк анча вақтгача кутиб ўтирди. Конторага аллақандай одамлар йиғилишди. Улар ҳам кутишарди. Кўчада машина гудок берди. Васёк деразадан қаради, машина олдида Алёша турар эди.

Генерал бошини эгиб, шошмасдан машинанинг юмшоқ курсисига ўтирди. Алёша унинг орқасидан эшикни беркитди-да, ўзи лип этиб шофёр кабинасига ўтирди. Шофёр рулга қўл урди, машина ғизиллаб юриб кетди.

Конторага дам-бадам одамлар кириб турар, лекин навбатчи чиқмас эди. Унинг столида энди бошқа одам ўтириб, келганларни қабул қиларди.

Васёкнинг юраги ҳовлиқа бошлади. У Леонид Тимофеевич берган хатнинг ташвишини тортар эди. Ниҳоят, навбатчи бир қучоқ аллақандай ишлар папкасини кўтариб чиқди.

— Ҳозир, ҳозир!— деб бош силкиди у Васёкка.— Кўп кутиб қолдингми? Лекин ишингни битириб чиқдим. Материал берилади. Эртага соат учгача келинглар. Мана рухсат қоғози. Йўқотиб қўйма!

— Раҳмат, ўртоқ навбатчи!— Васёк рухсат қоғозини ола солиб, эшикка қараб югурди. У директорнинг топшириғини бажарганига фахрланар, бахтиёр эди.— Хайр! Раҳмат!— деб чинқирди у остонага етган ерида яна бир марта.

«Ҳозир тўғри ялангликка бораман! Леонид Тимофеевич ўша ерда бўлса керак. Болалар ҳам... Роса суюнишади-да!»— деб ўйлади у машинкада босилган қоғозни йўл-йўлакай ўқиб, унда: «№ 2 мактаб учун қуйидагилар берилсин...» деб анча нарсалар ёзилган эди.

Ҳарфлар сакрашар, улардан: обаполка, шляховка, штакет... деган англаб бўлмас сўзлар пайдо бўлар эди.

Эҳ, жуда сўз бўлди-да!..

РЕМОНТ БОШЛАНДИ

Қимматли қоғозни қўлга маҳкам қисиб олиб, ялангликка етиб келган Васёк ерга янги кўмилган устунни ва унга:

2-СОНЛИ МАКТАБ

деб ёзилган тахтача қоқиб қўйилганини кўрди.

Мактаб-а! Ўзи кўчага қўшилиб ётган бўлса, девори бўлмаса, ҳар бир ўткинчига тепа-тепа бўлиб ётган ахлатлари кўриниб турса, шу ҳам мактаб бўлдим!

Васёк алам қилганидан тутақиб кетди. Масхара қилишяптими? У тахтани кўчириб олиб ташламоқчи бўлди-ю, лекин эҳтимол, Леонид Тимофеевич шундай деб буюргандир, деб юраги дов бермади.

Ялангликда болалар уймалашиб юришарди. Грозний синиқ ромларни йиғиб, уй олдида тўп-ламоқда. Оқ соқолли бир киши дурадгорлик ишлари учун тахтадан дастгоҳ ҳозирламоқда эди.

«Ишчи!» дея ҳовлиқиб кўнглидан ўтказди Васёк ва унинг олдидан ўтаётиб, одоб билан салом берди:

— Салом алайкум, бобо!

Уй олдида узун темир нарвон турар эди.

Томнинг аллақайси еридан Леонид Тимофеевичнинг овози эшитилар эди. Васёк бошини кўтариб қараб, сув оқиб тушадиган труба олдида бир одам турганини кўрди. У юқорига қараб қайрилиб ётган бир парча тунукани болғаси билан тақ-тақ уриб, директорга алланималарни тушунтирарди.

«Тунукасоз келибди!»— деб кўнглидан ўтказди Васёк ва оёқ учида кўтарилиб, қоғозни силкиди:

— Леонид Тимофеевич!..

Директор уни кўриб, бошини силкиди.

Ялангликнинг бир бурчида Мазин билан Ру-
саков астойдил тиришиб, катта чуқур кавлашар,
Саша, Сева ва Коля Одинцов унга ахлат элтиб
тўқар эдилар. Қизлар яроқли ойналарни терар ва
яримта-юримта фишларни устун қилиб тахлар
эдилар.

— Васёк келди! Эй, Трубачёв, бу ёққа, бу ёқ-
қа!— деб Саша билан Мазин Васёкнинг олдига
югуриб келишди.— Қалай бўлди, материал бе-
ришдими?

— Беришди! Беришди!

— Ҳей, болалар! Материал беришибди!— де-
ган севинчли хабар ялангликка тарқалди.

Васёк олдига Леонид Тимофеевич келди:

— Хўш, ишларимиз қалай бўлди?

Васёк унга рухсат қоғозини берди.

— Эртага олишларинг мумкин дейишди, эр-
талаб олган тузук эмиш. Машина топиш керак
энди,— деди у бидирлаб.— Тахта тўлиб ётибди.
Штакет ҳам, обаполка ҳам.

— Яхши, яхши, эртага борамиз,— хатни ўқиб
туриб, бошини қимирлатди Леонид Тимофеевич.
Кейин Васёкни бир қур мақтаб, дурадгор олдига
борди.

Бино ичидан яна бир ишчи чиқди-да, дирек-
тор олдида тўхтаб, қоғозни синчиклаб кўздан ўт-
казди.

— Ҳў, қанча одам юборишибди-я!— деди
Васёк суюниб, кейин устунга қоқилган тахтани
эслаб, жаҳл билан болаларга ёпиша кетди:—
Ким айтди сизларга шундай қилинлар деб?
Одамлар кулсин деб қилдингларми? Бир оз ре-
монтдан чиқарган бўлсак ҳам майли эди, мактаб
деса арзирди!

— Уни Мазин қоқиб қўйди,— деб елкасини қисди Одинцов.

— Бу нима масқаравозлик, Мазин, ўйлаб қилдингми шуни?— деб сўради Васёк ҳайрон бўлиб.

— Ҳа, жуда яхши ўйлаб қилдим-да,— деди Мазин, чанг қўлларини чолвориға артиб.

— Бу нима деганинг?

— Шундай деганим-да. Ким ишлайди? Биз жуда каммиз. Шаҳарда бўлса бола деган ачиб ётибди. Уларни қандай қилиб йиғиш керак? Тайёрига ҳамма келаверади-да! Бу ерда ҳозир ҳар битта одам анқонинг уруғи, зарур. Билдингми?

У оҳак тегиб оқарган ёноқларини кафти билан артиб, қўли билан устунни кўрсатди:

— Иккинчи мактаб. Узоқдан яққол кўриниб турибди! Эртага ишчилар кўпайиб, жой етишмай қолади, кўрасан. Бугуноқ биттаси келди, ҳов ана. Бешинчи синфлик. Қора денгиз матросининг укаси экан. Райкомда кўрувдик, эсингдами?— У болага қараб қичқирди:— Эй! Витя Матрос! Бу ёққа кел!

Унниқиб кетган пахталик камзул кийган, офтобда қорайган бақувват бир бола улар олдиға келди. Қувлиги билиниб турган қора кўзларини бир зумда болаларга югуртириб чиқди.

— Энг катталаринг ким?— деб сўради у дангал.

— Болалар ўртасида энг каттамыз Трубачёв,— деди Саша, Васёкни кўрсатиб.

Бола ғоз туриб, икки қўлини ёнига туширди-да, Трубачёвга юз ўгириб, чаққон рапорт берди:

— Виктор Бобров, лақабим Матрос!

— Қойил!— деди Васёк унга зўр ҳурмат билан боқиб.— Ишлайсанми?

— Бўлмасам-чи!— деб кулди Витя.— Шунинг учун келдим-да! Айт, нима қилай?

— Биз ҳозир ахлат ташиямиз. Болалар чуқур кавлашяпти, ёрдамлаш!

— Бўпти!— деб бошини қимирлатди Витя Матрос.— Мен ишсиз туropolмайман!

Узоқдан Иван Васильевичнинг:

— Қани, қани, ишланглар!— деган овози эшитилди.

Витя ердан бировнинг белкурагини ола солиб, овоз келган томонга қараб чопди.

— Эпчил бола экан, дарров ишини топиб кетди,— деди Одинцов хурсанд бўлиб.

— Мазин, хўпам айёрсан-да! Эълонни бежиз ёпиштирмабсан!— деб кулишди болалар.

— Қани, юринглар, биз ҳам ишлайлик!— деди Васёк, кўйлагини ечиб ташлаб. Унинг қуёшда қорайган қўлларида қаттиқ мускуллари бўртиб чиқиб турар эди.

Узоқдан қизларнинг: «Марддан ўқ ҳам кўрқади, марддан ўтмас найза ҳам...» деб айтган ашуласи эшитилди.

Биринчи куни дам олмасдан ишладилар. Қизиқиб кетиб обедни ҳам ўтказиб юбордилар, уйларига ҳориб-чарчаб, очиқиб, аммо қилган ишларидан хурсанд бўлиб қайтдилар. Йўлмайўл ҳовлини тезроқ тозалаш усуллари ҳақида фикр юритдилар.

— Гиштларни қўлма-қўл узатиб, уйга яқинроқ жойга тахлаш мумкин!

— Ахлатни мен қопга солиб ташидим,— деди Мазин.— Замбил кам. Уни кутиб ўтиргандан кўра ана-мана дегунча ташиб қўясан киши!

— Йирик ойналар шунча кўпки, ҳамма форточкага етади,— дея иш кўзини билиб муҳокама юритар эди Лида Зорина.— Кейин биз пастки

қаватдан битта бус-бутун дераза ромини тондик. Дурадгор Фёдор Миронич уни олиб келаётганимизни кўриб, шундай суюниб кетдики!

— Анави, соқолли чол бор-ку — ўша дурадгор. Жуда қувноқ киши экан! Бизга ромларни қандай улаш кераклигини кўрсатиб берди,— деб жилмайди Нюра.

Йўл бўйи ишдан гаплашиб келдилар. Кейин Петя Русаков ташвишланиб:

— Ремонт-ку, ўз йўли билан-а, ўқиш нима бўлади, болалар? Ахир, икки кунни ўқимай ўтказиб юбордик!— У ўртоқларига ҳорғин кўкиш кўзларини тикиб қаради-да:— Эртага нима қиламиз? Яна эрталабдан бошлаб ишлаймизми? Унда қачон ўқиймиз?— деди.

Болалар бирдан хавотирга тушиб қолдилар.

— Рост, икки кун ўқимадик-а! Авваллари ҳам ўқимаган кунларимиз бўлувди...— деди Одинцов.

— Умуман, биз вақтимизни тақсимлаб олишимиз керак. Ҳам госпиталда навбатчилик қиламиз, ўқишни ҳам қолдириб бўлмайди, энди ремонт ҳам бор. Буларнинг ҳаммасини қандай қилиб бир кунга сиғдириб бўлади? Уйда ҳам ишларга ёрдам беришимиз керак. Васёк, келинлар, маслаҳатлашиб олайлик,— деб таклиф этди Лида.

Васёк ўзича вақтни ҳисоблаб чиқди. Агар эрталабдан ўқилса, унда ким ишлайди?

— Агар ишга навбат билан борсак, озчилик қилиб қоламиз,— деди у овозини чиқариб, кейин Мазин қоқиб кўйган тахта ёдига тушиб, эҳтимол, бу эълон эвакуациядан қайтиб келган ҳамма ўқувчиларни йиғса, деб руҳи кўтарилди. Ҳарқалай, маслаҳатлашиб олиш керак.— Петя,— деди у,— ойингга айт, биз атиги шу кунларигина ўқи-

маймиз, холос. Эртага Леонид Тимофеевич материалларни олиб келгани боради, биз керак бўлиб қолишимиз мумкин, ундан кейин материалларни туширишда ҳам ёрдам қилиш керак бўлади. Кейин қолган дарсларни бир йўла ўтиб оламиз.

— Госпиталда ҳам ишимиз унча яхши кетма-япти,— деб бошини ирғади Одинцов.— Васяни тамом ташлаб қўйдик, фақат қизлар навбатчилик қилишяпти.

— Бир йўлини топиш керак. Сен болаларни тақсимлаб чиқсанг бўларди, Васёк,— деб таклиф қилди Саша.

Васёк ўйга толди.

— Хўп, бўпти. Эртага соат саккизда Мазин билан Булгаков мен билан ялангликка боришади. Лиданинг якка ўзи госпиталда бўлади, обеддан кейин соат саккизгача ёлғиз Нюранинг ўзи навбатчилик қилади. Қолганлар эрталабдан дарсга боришади. Обеддан кейин Нюрадан бошқа ҳамма ишга чиқади,— деб болаларни тақсимлади Васёк, бу шоша-пиша қилинган тақсимотдан нима чиқшини ўзи ҳам аниқ билмай.

Васёк уйида анча маҳалгача ухлолмади — катта-кичик ишлар устма-уст қалашиб, унинг қаршисида каттакон тоғ сингари қад кўтарар эди.

«Энг муҳими — ўқиш; уни сираям қолдириб бўлмайди,— деб ўйларди Васёк.— Иш ҳам — муҳим, йўқса ремонт кечикиб кетади. Госпитални ҳам ташлаб кетиб бўлмайди, у бизнинг пионерлик ишимиз... Петя Русаковнинг ҳам кўнгли гаши. Ойисининг олдида биз учун хижолат. Ҳар ҳолда, ҳаммасидан муҳими ўқиш бўлиши керак...»

Шундай деб ўйларкан, Васёк бугун кечқурун Дуня аммасидан хабар олмаганини эслади-да, яланг оёқ полни босиб, кухня орқали аммаси-

нинг хонасига ўтди. Дуня амманинг чироғи ўчирилган, кухнянинг деразасига эса кўкиш нур тушиб турарди. Васёк жойига қайтди. Кечаси соат икки бўлган эди.

«Вақтнинг кетиб қолганини қаранг-а! Кўз очиб юмгунигча ўтади-кетади!»— дея алам билан ўйлади Васёк, жойига кириб, ёстиғига бош қўяр экан. Лекин уйқуси келмади...

«Биз битта ишни ҳам тузукроқ қилмаймиз! Нуқул чопганимиз чопган, ҳатто операциядан чиққанидан кейин Васяни ҳам бориб кўрмадик. Бу нима деган гап, ахир? Ҳаммасини бир бошдан ўйлаб, тақсимлаб чиқиш керак... Эҳ, қаёки энди ҳозир дадам бирга бўлганда!..»

26-б о б

ВАСЯНИНГ ҚАҲРАМОНИ

Вася тузалишга ўтиб, солдат одеяли тагида иккала оёғи ҳам эсон-омон борлигини сезган пайтдан бошлаб, палатага байрам кириб келгандай эди.

— Ҳа... гапнинг рости, докторларни роса овра қилдим-да,— дерди Вася ўртоқларига. Миннатдорлик табассумидан унинг катта чакаклари керилиб, ориқ ёноқларида кулгичлар пайдо бўлар эди.— Лекин шоввозларнинг шунча оворагарчилиги бекорга кетмади. Мен — жангчима, бутун фикри-зикрим фронтда.— Вася узун, ориқ қўлларини чўзиб, мускулларини ушлаб кўрарди.— Энди тезроқ ўрнимдан турсам, бас! Докторлар қачон туришимни айтишмадими? Қачон бу ердан чиқаришаркин-а?— деб сўрарди Вася, ўртоқларининг юзига тикилиб боқиб.

— Жим ётавер, чиқариш қаёқда ҳали... Операциядан зўрға чиқдинг-у, дарров кетишни ўй-

лайсан-а,— деб беозор гудраниб қўярди Егор Иванович— Ҳамма нарса учун ҳам сабр-тоқат ҳамда вақт керак бўлади, биродар.

— Тоқатим йўқлиги рост,— деб эътироф этарди Вася.— Командирим ҳам жанг олдидан қўлини мана бундай қилиб елкамга қўярди-да: «Сабр қил, Вася» дерди. Мен бўлсам жойимда зўрға турардим, қоним қайнаб кетаверарди... Эҳ, асл командир эди-да, одамнинг ичидагини биларди!

— Қандақа командир ўзи у? Бутун гапинг нуқул ўшанга бориб тақалади. Қаҳрамонми ўзи?— дейди яқинда госпиталга келган мўйлови чиқмаган ёш аскар.

— Ҳа, қаҳрамон!— деди Вася ишонч билан.— Мен у билан озгина вақт бирга бўлдим, лекин бутун умр ёдимдан чиқмайди. Жуда бошқача одам эди у. Одамларга жонини берарди-ю, ўзини сира ўйламасди. Бир сафар-чи, жангда осколка тегиб, елкасидан яраланибди, лекин жанг охиригача ҳеч кимга ҳеч нима демабди. Шундақа бардошли эди! Қандай чидабди денг-а? Шундақа одамлар ҳам бўлар экаң дунёда!— Вася чуқур нафас олиб, жим қолди.

— Кўпни кўрган, матонати зўр командир экан-да,— деди аллаким.

— Унча кўпни кўрмаган — ҳали ёш ўзи, фақат чакка сочлари оппоқ оқариб кетган. Шу десангиз, кўз олдимизда чаккалари оқарса бўладими... Бир қишлоқда шундай бўлди...— деб Вася яна гапга тушиб кетди.— Бизникилар эндигина у ердан фашистларни қувиб чиқаришган экан. Биз худди мана шу пайтда етиб борибмиз. Қарасак — у ерда бир ҳовли ёняпти, бу ерда бир ҳовли ёняпти, саройлар ловиллаб аланга олиб ётибди... юзимизга олов тапти урилади, оёқ остида одамлар ўлиб

ётибди... Қаҳратон қиш, совуқ!.. Қорға оққан қондан буғ кўтарилади... Яқин орада жон асари кўринмайди. Бир вақт бизга қараб бир аёл чопиб келаверди. «Жонгиналарим, азизларим!— деб чинқириб, қўли билан ловиллаб ёнаётган бинони кўрсатди.— Мактабда болаларимиз ёниб кетяпти, жаллодлар ҳамма одамларни ўша ерга қамаб, ўт қўйиб юборишди!»— деди. Бизлар мактабга қараб чопдик. Мактабдан томдаги ёғочларидан бўлак ҳеч нима қолмаган, у ёғочлар ҳам бошимизга қулаб тушыпти. Шу десангиз, ҳаммамизнинг юрак-бағримиз эзилиб кетди. Бошимиздан шапкаларимизни олиб, индамай туриб қолдик. Кейин тарқаб кетдик. Командир эрталабгача келмади. Жангчилар уни ўша ёнғин устида эрталабгача ўтириб чиқди, дейишди. Эрталаб қишлоқдан чиқдик, командиримизнинг аптига қарасак, чакка сочлари худди қиров қўнгандай оппоқ оқариб кетипти.

Васянинг ёнида ётган ёш жангчи чидолмай каравотда тўлғанди.

— Эҳ, тезроқ ўрнимдан турсам эди! Шундақа гапларни эшитсам юрагим эзилиб кетади,— деди у деворга юз ўгириб.

Ярадорлар дардига шерик бўлиб унга боқдилар, шунда Ёгор Иванович, овозини паст қилиб:

— Вася, сен унинг оиласи, болалари ўлган экан девдинг... Ўз юртида ўлганми?— деб сўради.

— Ҳа, йигитлар айтишувди, унинг хотин-бола-чақаси бор экан... Лекин улар ҳақида ўзи чурқ этиб оғиз очгани йўқ. Гоҳо гулхан атрофида биз билан бирга ўтириб олиб, ҳаммадан хотини борми, онаси борми — сўраб чиқарди. Расмларини кўрарди — ўзиники ҳақида бўлса чурқ эгмасди. Биз ҳам, юрагидаги ярасини янгилашдан кўрқиб, сўрамасдик. Шундай қилиб, биз билан

ҳазиллашиб, чой ичишиб ўтирар эди-да, урушдан кейин қандай яшашимиз, қандай ишлар қилиб, коммунизмга етишимизни сўзлаб кетарди. Кўз олдимизда тинч, бахтли ҳаёт намоён бўлар, юракда фашистларга нафрат шунчалик олов олардики, ҳар бир киши жангда ўн киши ўрнида олишарди. Шундақа асл одам эди! Уни таниган-билган одам борки, умрбод эсдан чиқармайди. У абадий ўлмас одам!

Васянинг кўзлари каттариб, ярақлаб кетарди.

Васянинг ўз командирига бўлган муҳаббати аста-секин унинг гапларини эшитганларга ҳам ўтди; қаҳрамоннинг тақдири ҳамма ярадорларни ҳаяжонлантирар эди. Аммо бу тақдир 4-батарея оғир жангга бардош берган қорли далада изсиз йўқолган эди.

— Мени ўзимизникилар топиб олишди. Эҳтимол, уни ҳам топган бўлсалар. Шуниси борки, ҳеч маҳал унинг фамилиясини сўраган эмасман, нечундир бунинг ҳожати йўқдай эди. Нуқул «Ўртоқ комбат!», «Ўртоқ комбат!» дердик, холос, қисмимиздан бирон одамни топсам, эҳтимол, айтиб берармиди...— деди Вася.

— Ўз қисмидан кетиб қолган бўлса, топиш қийин. Уруш — довулли денгиздай гап,— деб хўрсинди ён каравотдаги шериги.

— Ўлган бўлса ўлигини, тирик бўлса тиригини топаман,— деди қайсарлик ва соғинч билан Вася.— Оёққа турсам бўлгани.— У чойшап тагидаги оёғини аста қимирлатиб қўйди.— Агар фронтга борсам фашистлардан ўчини оламан! Кўзларига кўрсатиб қўяман барисини!

Қизил аскарлар унинг мўйловсиз ориқ юзига, чойшапнинг чеккасини пийпаслаётган болаларни-кига ўхшаш ингичка қўлларига раҳмлари келиб қарар эдилар...

Вася болаларни кутар эди.

Болалар бўлса кўпдан бери келмас, Вася эса болалар билан ўз қувончини баҳам кўрмоқчи бўлар эди, бу қувонч эса ўрнидан туриши билан, энг қизғин жангга кириш учун бу ердан рухсат олиб кетиш орзуси эди.

Вася билан дардлашишни, унинг гапларини ҳаяжонланиб жон қулоғи билан тинглашни, ёш комсомолнинг орзуларини тушуниб, ҳамнафас бўлишни ҳеч ким ҳеч қачон болалардек ўрнига келтиролмас эди.

Васянинг қаҳрамони бўлмиш фамилияси номаълум мард командир гоҳ Митяни, гоҳ ўқитувчини, гоҳ Степан Ильични эслатиб, уларнинг кўз олдида рўй-рост гавдаланар эди.

Болалар ҳам Васянинг каравоти олдидаги курсиларда ўтиришиб олиб, ўз навбатида ёш жангчига Украинада кўрган ва кечирганларини юз марталаб сўйлаб берар эдилар.

— Бизда қаҳрамон битта эмас — бутун ҳалқимиз қаҳрамон,— деб бурчакда ётган еридан уларнинг қизғин суҳбатларига аралашарди Егор Иванович, йўғон овоз билан.

Вася ўз дўстларини кутиб, тиқ этса эшикка қарар эди.

— Келишади!— деб тасалли берарди унга Нина Игнатьевна.— Иккала операциядан хабарлари бор, кўргани келишади. Айтгандай, кейинги кунларда навбатчилик ишлари чатоғроқ. Нуқул қизлар келишади. Аввалги директорлари етиб келган, мактаб учун бино топиб, ремонт қилишмоқчи. Шунинг кетида овора бўлиб юрибдилар. Сабр қил, келиб қолишади!

Лекин обед олдидан Лиданинг ўзи келди. Ундан ҳамма болаларнинг иш билан банд эканини эшитиб, Вася аввал хафа бўлди, кейин суришти-

риб гапнинг тагига етди-да, болаларнинг уму-
мий кайфиятига қўшилиб:

— Эҳ, соғ бўлсам, ҳозир комсомолчасига сиз-
ларга ёрдам берар эдим!— деди.

27-б о б

ЗУРАКИ УҚИТУВЧИ

Болалар янги ишларга берилиб, ялангликда
қолиб кетган пайтлари, Екатерина Алексеевна
аччиғланар ва болаларни олтинчи синфга тайёр-
лашдай оғир ишни зиммасига олгани учун ўзини
койир эди.

«Ахир, ўйлаб кўриш керак эди-да! Қандай қи-
либ бу ишни бўйнимга олганимни ўзим ҳам бил-
майман. Болаларга раҳмим келди-да. Хўб, бун-
дан нима чиқди? Нимага келмаябдилар? Хуноб
бўлиб кетасан киши!»

— Петя, гапнинг рости, нима деб ўйлаяп-
сизлар? Июнь тугаб боряпти, бусиз ҳам биз зўр-
ға илгари суриляпмиз... Ахир, мен ўқитувчи эмас-
ман, ўзим ҳам ҳаммасини бошқатдан такрорлаб
чиқишим керак бўлади. Бунинг устига, геогра-
фияни ҳам тамомлашимиз керак, сизлар эса,
дарсларга бефарқ қарайдиган бўлиб қолдила-
ринг. Трубочёвинг қани? Бу нима деган гап ахир?
Кун бўйи нима иш қиляпсизлар ўзларинг?

Шу кунларда бўйи хийла чўзилиб, ориқлаб
кетган Петя, киприкларини пирпиратар, ойисига
ёлвориб тикиларди:

— Ойижон, биз ҳам жуда ташвишдамиз, ле-
кин ҳозир ишимиз авжи қизиган пайт. Биласиз-
ми, кеча ишчилар билан ёғоч тиладиган заводга
материал олгани бордик. Устун йўқ экан, нуқул
обаполкалар бор экан... Леонид Тимофеевич ўр-
мондан бир участка сўраб олди. Ўзимиз дарахт

кесамиз. Ёғоч ташийдиган арава керак...— деб минғилларди Петя кўнгли чўкиб.— Бир оз шошманг, ишчи ҳам берадиган бўлишди. Мазин эълон ёзиб, осиб қўйди, илгариги ўқувчи болалар йиғилиб келишяпти. Ҳозирнинг ўзидаёқ еттинчи синфдан уч бола келди...

— Бундан чиқди — Леонид Тимофеевич ремонтни кузгача тугатар экан-да?

— Ҳа, албатта тугатади! Биринчи сентябрдан ўқиш бошланади. Бу аниқ гап, ойи!

Екатерина Алексеевна яна ташвишга тушди:

— Ундай бўлса, айтиб қўяй: иш шу аҳволда кетаверса бешинчи синфда қолиб ўқийсизлар. Ундан кейин, Петя, умуман, директор билан маслаҳатлашиб кўриш керак, балки сизларга ҳақиқий ўқитувчи топиб берар, бу ишга тажрибали одам керак. Леонид Тимофеевич олдига бориш керак, тамом!

— Нимага, ойи? Биз, аксинча, арифметикадан тайёр бўлмагунимизча унга билдирмоқчи эмасмиз. Нималар ўтганимизни текшириб қолса, ҳар қандай гап-сўзни йиғиштириб, бизни шартта бешинчи синфга ўтқазади-қўяди-ку!— деди Петя капалаги учиб.

— Тўхта-чи, тўхта... Бундан чиқди, Леонид Тимофеевичга олтинчига тайёрланаётганларингни айтмаган экансизлар-да?

— Йўқ, айтганмиз. Шунчаки, қиш бўйи ўқидик, деб... иннайкин...

— У нима деди?

— У, ёзда дам олиш, тоза ҳавода бир оз ишлаш керак, деди, умуман...

Екатерина Алексеевна Петяга тикилиб қаради, кейин жиддий қилиб деди:

— Ўзим Леонид Тимофеевичнинг олдига бораман, у билан албатта маслаҳатлашиб олишим

керак. Балки, чиндан ҳам зўр бераверишнинг фойдаси йўқдир. Ёз ўтиб боряпти, дам олволиш керак, куздан бошлаб ўқишга тутинасизлар.

— Вой, бешинчи синфда ўқиймизми? Нима деяпсиз ўзингиз? Нега бўлмаса шунча ҳаракат қилдик? Ахир, бутун программани ўтиб бўлаёздик-ку. Анатолий Александрович бизларни мақтарди, Костя ҳам. Географиядан озгина қолган, холос. Рус тилидан яхши кетяпмиз, деб ўзингиз айтгансиз. Энди бешинчида ўқийсизлар, дейсизми?— Петянинг йиғлаб юборишига оз қолди.— Бунга бирорта бола ҳам кўнмайди, биз ўқиш учун курашамиз деб, бир-биримизга сўз берганмиз.

— Биласанми, Петя, мен сен билан доим катталар билан гаплашгандай гаплашаман, лекин, афсуски, баъзида ҳали бунга вақт бор экан деб қоламан. Ҳозир ҳам шундай бўляпти. Асосий ишингиз ўқиш экан — нима учун вақтингизни, жуда бўлмаса дарслар қолиб кетмайдиган қилиб тақсимламайсиз! Бизда арифметика дарси яхши кетмаяпти, Трубачёвнинг ўзи биринчи бўлиб арифметикадан орқада қоляпти. Мазинни бўлса таниб бўлмай қопти! Кеча ундан: нимага дарсга келмаяпсизлар деб сўрасам, худди жиннига ўхшаб, иложимиз йўқ, улгуролмаяпмиз деди... Ҳеч маҳал Мазиндан буни кутмаган эдим! Мен ўзи, умуман, бунақа аянчли гапни суймайман!

— Ахир, ростдан кўп нарсаларга улгуролмаяпмиз-да, ойижон...

— Ана холос! Сен ҳам қайтар энди шуни! «Улгуролмаймиз, иложимиз йўқ, қўрқамиз...»га ўхшаган аянчли гаплар ҳаммаси шуни кўрсатадики, сизлар вақтингизни тўғри тақсимлашни билмайсизлар. Мен бунақа гапларни асло эшитмасам дейман... Шошмай тур, бир кун мен сенга

ўша сўзларнинг ҳаммасини ёзиб бераман, яхшилаб ёдингга ол-да, умрбод эсдан чиқариб юбор!— деб ғазабланди Екатерина Алексеевна.

— Бутунлай эсдан чиқариб юборадиган бўлсам, ёдлаб нима қиламан?— деб кулиб юборди Петя.

— Нима қиламан?— Екатерина Алексеевна ҳам кулиб юборди ва қўлини силкиди.— Сени қандай қилиб одобга ўргатсам-да, билмай қолдим, Петя! Умуман, сизларни ўйлайвериш чарқадим. Ўзларингга ҳам, бошқаларга ҳам аллақандай мураккаб, қийин ишлар ортдирасизларки, одам гангиб қолади. Ҳамма ишларинг жудаям баландпарвоз-у, кўпи фойдасиз... ярим иш, ярим хаёл. Бундан ўқишга зиён келади, холос. Арифметика шунчалик жиддий дарс бўлса-ю, яна сизлар...

Петя югуриб столи олдида борди-да, масала китобини очиб, дарс тайёрлай бошлади. Унинг яна бир сирли иши бор эди, бунинг учун у қанчадан-қанча кечаларни ухламай ўтказган эди. Ойисига бўлган муҳаббати туфайли у ойиси билан бирга ихтиёрий равишда ўртоқларини олтинчи синфга тайёрлашга жавобгарликни ўз зиммасига олган эди. Шунинг учун у ўзи кучи борича тайёрланар, ҳамиша дарсларга тайёр бўлиб, шу билан ойисига ўртоқлари билан машғулот оборишда енгиллик туғдириш учун кечалари масалалар китоби устида ўтириб чиқар эди.

— Қандай қилиб дарров ҳаммасини чиқариб қўясан, Петя? Ҳайрон қолади киши!— деб суюнара эди ўғлига қараб Екатерина Алексеевна.— Вазифаларни жуда осон чиқарасан!

Петя уйқули кўзларини пирпиратиб, бахтиёр кулар эди. Энди унинг чеҳрасидан жиддий, ташвиш ифодаси ҳеч вақт аримас эди. Мазин, эски

дўстига диққат билан тикилиб туриб, ундаги янги, ўзига таниш бўлмаган ифодаларни пайқаб олар ва ғулдураб:

— Петька, нима бало, сени яшил рангга бо-тириб олдиларми дейман-а?— дерди.

— Нима қипти?— деб ғамгин ҳолда сўрар-ди Петя.

Мазин бўлса:

— Ҳеч нарсаси. Сираям ўзингга ўхшамай қо-либсан. Арзон баҳо кўзойнак сотиб олсанг бў-ларкан,— дерди.

Петя бунга хафа бўлмасди. У Мазиннинг ҳам ҳаёти унча осон кечмаётганини билар эди. Аммо Мазин ҳеч маҳал, ҳеч нарсадан шикоят қилмас-ди. Петя фақат бир мартаба уни жаҳли чиққан ва хафа ҳолда кўрди. Бу воқия бир қўшнисига ка-сал бўлиб, Мазин ноилоҳ унинг уч боласига қа-раши керак бўлиб қолганда юз берди. Лекин бу тўғрида ҳам Мазин доим кулиб туриб гапирар эди:

— Шу десангиз, болаларни менга қолдириб, ҳаммалари ишга кетишди. Морсдан кисель пи-ширишган экан. Мен болаларнинг қўлига битта-дан қошиқ бердим-да, ҳалиги киселни столга қў-йиб чиқиб кетдим... Қайтиб келсам, уччовининг афти-башараси қип-қизил, бирам бақиривади. Биттаси биттасининг пешонасига қошиқ билан урган, юзига чанг солган. Хўш, буларни нима қилса бўлади? Гапирсанг гапга тушунишмаси, кичкина бўлишса. Мен уларни бир-биридан нари-роқ қилиб ўтқаздим-да, ўзим супургини қўлим-га ушлаб ўртага туриб олдим. То Петька боргу-нича шундай турдим,— дея кулиб, ҳикоясини ту-гатди Мазин.

Хуллас, унинг ҳаёти ҳам унча осон кечмас эди, шунинг учун ҳам Петя ўртоғидан хафа бўлмади.

Ҳаёт бошқача бўлиб қолган, ҳар хил икир-чикирларга эътибор қилишга вақт йўқ эди.

Петяни ташвишга солган нарсаси ўқиш эди. Ўтган сафар Васёк болаларни яна дарсларга мунтазам қатнай бошлайдиган қиламан, деб ваъда берган эди. Петя ташвишланар, ўртоқларини кутар, келмаётганларига хуноб бўларди.

Екатерина Алексеевна Петя билан гаплашиб ҳам тинчимади. Бирор ғам, ташвиш қийнаган ҳар қандай одам сингари, у ўзи билан ўзи узоқ сўзлашар, дам болаларнинг бешинчи синфни битириш ҳақидаги аҳдини қувватлагани учун ўзидан ўпкалар, дам — ахир, қувватламасдан бўлармиди, деб ўзига ўзи қизғин қарши чиқарди.

Ўқишга истаклари зўр... Иззат-нафси баланд, обрў талаб болалар-да! Ким билсин, мажбуран синфда қолиш уларга қандай таъсир қиларди. Петя эндигина оёққа босди, унинг дўсти Коля Мазин ҳам шундай. Бу болаларда ўқишга муҳаббат уйғотгунча озмунча меҳнат кетдими?

Екатерина Алексеевна Русаковлар уйига келган дастлабки кунларини ва дадаси олдида минг хил ҳийла-найранг ишлатишга одатланиб қолган, қаровсиз Петяни хотирасига келтирди. У вақтларда бола унга қўрқиб ва ишонмай боқарди — нимагаки у болага фақат «ўғай она» эди, холос.

Буни хотирлар экан, Екатерина Алексеевна аччиқ кулиб қўйди. Ўғил билан отани яраштирман деб қийналганларини ҳеч ким билмайди! У болани тарбиялаш масъулиятини ўз зиммасига олди, отанинг ўғлига дўқ уриб қўрқитишларига йўл бермади. Шундан кейин Петя кундан кун тузалиб борди. Ўтган йили у бешинчи синфга аъло баҳолар билан кўчганлигини қандай севинч билан айтган эди! Екатерина Алексеевнани «ойи»

дер экан, қандай севинди, Екатерина Алексеевна учун эса бу сўз энг олий мукофот эди. Унга яхши она бўлиш Екатерина Алексеевнанинг эзгу орзу-си, юксак муроди эди! Худди ана шу важдан у Петя учун, унинг ўртоқлари учун улар билан машғулоти олиб боришга рози бўлган эди. Худди шунинг учун дарсларга тайёрланар, асабийланар, кам ухлар эди.

У уруш гамом бўлиб, Петянинг дадаси қайтиб келадиган вақтларни орзу қилар эди. Уларнинг оиласи аҳил, меҳнаткаш оила бўлди. Екатерина Алексеевнани боланинг отасига бефарқ қараши ташвишлантирар эди. Петя дадасини камдан-кам эсга оларди, ундан кўра кўпроқ, астойдил куюниб ўз ўқитувчиси ва Митя ҳақида гапириб турарди.

Екатерина Алексеевна Петяга дадаси тўғри-сида кўп гапирар, кишининг дадаси унинг энг яқин ва азиз кишиси бўлади, деган фикрни аста-секин миясига қуяр эди. У дадасининг Петяга қилган қаттиқ муомалаларини оқламас, лекин буни келтириб чиқарган чуқур, кечирарли сабабларни топиб айтар эди. Петянинг кўнгли аста-секин ийиб борди...

Шуларни бирма-бир ўйлар экан, Екатерина Алексеевнанинг фикри яна дарсларга келиб тақаларди. Нима қилмоқ керак? Ҳозир ташласа — энди кеч. Болалар қиш бўйи жонлари борица тиришиб ўқидилар. Ўйлаб-ўйлаб, охири у ҳамма фанлардан болаларнинг олган билимларини яна бир бор яхшилаб текшириб кўриш, ундан кейин Леонид Тимофеевичнинг олдига бориб, ҳамма гапни очиқ айтиб, маслаҳат сўрашга қарор берди.

«Июль, август...» — дея миясида санади Екатерина Алексеевна. — Атиги икки ой қолибди.

НЮРА СЕНИЦИНА

Нюра палата деразаси олдида туриб, шамол шовқинига қулоқ солар, дераза токчасига шох уриб, майингина шитирлаб унинг қўлларини силаётган Валянинг қайин дарахтига боқар ва қоронғида ёш ниҳолнинг ингичка, оппоқ танасини кўриб, Валяни кўмсаб юраги эзиларди.

Палатада чироқ ёқишмас эди. Ярадорлар каваротда ётиб олиб, қоронғида очиқ деразадан кўринган буталарга, тахта деворнинг оқ қозиқларига, дарахтларга тортилган арқонлардаги ювилган халатларга, хуллас, ойнадан кўринган ва ўзи билан палатага аллақандай хилма-хиллик киритадиган нарсаларнинг ҳаммасига қарар эдилар.

«4-Б палатаси»да унда-мунда уйқуга кетганларнинг пишиллаб нафас олганлари эшитила бошлади. Гира-ширада ярадорларнинг юзлари хирагина оқариб кўринар, гоҳ-гоҳда бошларини қучоқлаб ётган қўллар қимираб қолар эди. Кимдир, туфлисини шипиллатиб, аста коридорга чиқди...

Нюранинг қулоғига шивирлашиб гаплашган овоз эшитилди. Вася ёстиғига ёнбошлаб олиб, ҳамсоясига ҳикоя қилар эди:

— ...Шу денг, кетаябмиз, ҳамма ёқ қалин ўрмон... Совуқ оёқ остида шишадай чирсиллайди. Шохлар қирсиллаб синади. Тунаш керак. Бир арча тагидаги қорни курадик-да, навдаларни тўшаб, устидан палаткани ёздик, кейин тўрталамиз бир-биримизни иситиб тиқилишиб ётдик...

Нюра қайин дарахтининг кўм-кўк шохлари устига эгилди. У Валянинг учи қайиш белбоғичига қистирилган узун сарғиш соч ўрминини, қў-

лига бураб ушлаб олган кўк дафтарларини ва Мирониханинг узун кофтаси устига сочилган бўта-кўз гуллар дастасини хотирлади.

— ...Шундай қилиб, устимизга палаткани тортиб, сал-пал исидик... Бир вақт бундай қарасам, осмонни ой ёритиб турибди, унинг нури шохлар орасидан ўтиб, устимизга тушяпти. Командирим бўлса... қўлида дурбин, тиззасигача қорга ботиб, тик турибди... Шапкаси оппоқ қор, ялтираб жилоланади, қошлари-ю, киприкларини ҳам совуқдан оқ қиров босиб кетипти. Ҳамма ухлаб ётибди-ю, у тик турибди...

Васянинг ҳикоясини тингларкан нима учундир Нюра хавотирланди. Тарин ким тўғрида гапиряпти у? Командири тўғрисидадир, албатта... Нима учун командири ухламайди?.. Нюра аста деразадан нари кетади-да, қулоқ солади, кўз олдида оппоқ қор билан қопланган дала, қорга кўмилган вазмин арча шохлари, бўрон супуриб келган қор уюмлари ва шу қор уюмлари ичида устида аскар шинели, қор босган шапкасида қизил юлдузча чўғдай ёниб турган, белигача қорга ботган командир намқён бўлади...

Шу чоғ палата бурчидан Егор Ивановичнинг:

— Қизим, сув...— деган овози эшитилади.

Нюра авайлаб юриб, каравотлар орасидан ўтади-да, чашкага сув қуйиб ярадорга элтади. Егор Иванович каравотида чайқалиб ўтиради. Олақоронғида қаттиқ қилиб боғланган қўллари ва қорачадан келган бўйнига ўралган энлик дока оқариб кўринади.

— Суякларим сирқираб оғрияпти, чидаб бўлмаяпти... Бир ҳафталардан кейин. электрга солишади. Мен Нина Игнатьевнадан илтимос қилдим: сен мени обориб келасан, қизим. Узоқ эмас,

кўчанинг нариги юзида... Ишқилиб, тезроқ бўлсин-да,— дейди у секин, кенг пешонасини буриштириб ва уйқусизликдан ич-ичига ботиб кетган кўзларини Нюрага тикиб.— Иссиқдан оғриқ ҳам қолади, нафас олиш ҳам енгиллашади.

— Доктор айтса бўлди, бораверамиз,— дейди Нюра меҳрибонлик билан.— Унча узоқ эмас, аста-секин бориб келаверамиз.

Егор Ивановичга сув ичириб бўлиб, у яна дераза ёнига боради-да, дераза тоқчасига ўтириб олиб, ҳовлига аста-секин қоронғи тушишини томоша қилади. Бугун Нюра ойиси билан қаттиқ айтишиб қолди. Қизи орқасидан эшикни ёпиб қоларкан ойиси жаҳл билан:

— Билиб қўй, охирги марта юборишим! Бу қандақа бемазагарчилик, бир кунам уйда ўтирмайсан. Ҳозир кеч кирди. Ҳамма одобли қизлар уй-уйида ўтирибди. Қаёққа борасан, айтсангчи?— деди.

Нюра индамади. У ойисининг кўзига қарамай, кўпинча қайсарлик қилиб жим туриб олади. Ойиси бўлса кутади, жавоб талаб қилади; Нюранинг индамай туришини кўриб, унинг бадтар хуноби чиқади.

«Унга бир нарсани айтиб бўладими?— деб ўйлайди Нюра хафа бўлиб.— Кейин ўз гапимни ўзимнинг юзимга солиб таъна қилаверади!»

— Нюра, сен биз билан худди бегонадай яшайсан...— деди бугун ойиси. Унинг семиз бақбақаси титраб, кўзлари ёшга тўлди.

Ойисининг асабийлашиб рўмолчасини гижимлаб кўзларига тутганига, Нюра юрагини ҳовучлаб қараб турди.

— Нюра, нимага доим индамай турасан?

Ойиси гўё тоқати тоқ бўлгандай бирдан ғазаб билан таъна қила кетди:

— Сенга ўртоқларинг ота-онангдан азизроқ! Кун бўйи улар билан бекордан бекор лақиллаб шаҳар кезасан... Лекин мен буни шундай қўймайман! Мен қизимни аллақандай болалар билан бекор шаталоқ отиб юрсин, деб тарбиялаганим йўқ.

— Улар аллақандай болалар эмас... Бундай деб гапирманг, ойи!

Она билан қиз бир-бирларига ўқрайиб қараб қолдилар. Кейин Нюра ойисидан кўзини узиб, эшикка қараб юрди.

Иш ошиб-тошиб ётибди! Борган сари кўпайгани кўпайган. Энди ишлар тонг отганданоқ бошланади. Ҳамма болалар ишда. Ойиси буни тушунармиди!..

Уйга кечаси алламаҳалда қайтар экан, Нюра, ҳар доим юраги зирқираб биргина:

— Ҳайрият-э, келар экансан!..— деган сўзни эшитарди.

Кейин йўл-йўлакай пальточасини ечиб, хонага кирар экан, ойиси ҳарсиллаб, дўқ қилиш, жазо бериш ва шикоят қилиш ҳуқуқига эга бўлган даҳшатли судя сингари, унинг орқасидан эргашиб кирар эди.

— Бу энг охиргиси бўлсин! У қулоғинг билан ҳам эшит, бу қулоғинг билан ҳам: агар мени алдаб юрган бўлсанг... госпиталга бораман деганларинг ёлғон бўлса-чи...— дейди ойиси бармоқлари билан столни уриб. Унинг овози қичқирган даражага етади: — Главврачнинг олдига бораман! Сенга раҳм қилиб ўтирмайман... Кун бўйи ақли-ҳушимни йўқотиб, қизим қаёқда қолди экан, деб уйда оёғи куйган товукдай елиб, югураман... Ахир сен Украинада қолиб кетганингда даданг иккимиз озмунча ташвиш чекдикми? Қанчадан-қанча кечаларни уйқусиз ўтказдим! Бераҳм бола!

Ойиси қўллари билан юзини беркитиб, мадордан кетиб стулга ўтиради; бармоқлари орасидан дона-дона кўз ёшлари оқиб тушади.

— Бемехрсан! Борман — билмайсан, йўқ бўлай — кейин тушунасан, кўрасан.

Нюранинг юраги ваҳмага тушади, раҳми келади. У ойисига ташланиб, қўлларини ёзмоқчи бўлади, юзларини юзига босади:

— Ойижон, ахир, биргина мен эмас ҳамма болалар шундақа! Мен алдаётганим йўқ — ҳаммамиз ишляпмиз.

— Ким у «ҳаммамиз» деганинг?— деб дўқ қилиб сўрайди ойиси.— Ким? Трубачёвингми? Сени бузганлар ўшалар бўлади! Қани менинг қизим? Қизим ўзгариб кетган, мен уни танимай қолдим... Шунинг учун ҳам улар қораларини кўрсатмайдилар-да! Уялишади-да... Бор-йўғ кучқувватимни сенга сарф қилганман. Сен бўлсанг, кўринган одамга ота-онангни алиштириб юборасан. Уятсиз! Сенинг ҳеч кимга раҳминг келмайди!

Ойисининг кўз ёш тўкиб, ғазабланиб қилаётган таъналарини Нюра энди эшитмайди — барибир у ўзининг ҳақ эканлигини исботлашга ожиз.

Ярим кечаси, дадаси заводдан қайтиб келганда, ичкари уйда оғир жанжал бошланади. Нюра каравотда ётиб, кўзларини очиб қоронғиликка қараганча, дадасининг ҳар бир сўзини жон қулоғи билан тингларди.

Нима қилсин? Эҳтимол, дадаси уни тушунар?

Дадаси доим заводда одамлар орасида бўлади. У ҳозир ҳар ким кучи борица ишлаши зарурлигини билади...

Дадаси жуда барвақт туради; қизи билан уришавериб ҳолдан тойган ойиси ҳали ухлаб ётган бўлади. Нюра кўйлакчан олдинги уйга югуриб чиқиб, дадасининг қучоғига отилади:

— Дада, тўхтанг! Гапим бор, гаплашайлик!

— Нюражон, суянган тоғим, нимасини гаплашамиз? Ойингга раҳм қил, қизим... Ҳаммага қийин, унга ҳам қийин. Уруш бораяпти. Ўзинг тушунишинг керак, жоним... Энди катта қиз бўлиб қолдинг... Ҳаммамиз ишга шўнғиб кетганмиз. Шундай қилмасак бўлмайди. Ойингни кўп койитма, касал, сени деб йиғлайвериб кўзларида нам қолмади. Бунини тушунишинг керак, оппоқ қизим.— Дадаси Нюранинг сочларини силайди, унга кўнгли ғаш бўлиб, ёлворгандай тикилади.— Урушгача мен оиламни: сен билан ойингни ўйлар эдим, энди бўлса ишим шундай кўпки, уйда атиги бир неча соат бўламан. Энди ёш бола эмассан, Нюра, пионерсан. Ҳар биримизнинг мамлакат олдида бурчимиз... юксак бурчимиз бор, бунини билишинг керак.— Дадаси беҳол атрофга назар ташларкан, ишонтирадиган таъсирли сўзлар излайди.— Вожатийинг шу ерда бўлганда сизлар билан гаплашишни биларди — дарров тушунтириб берар эди. Мен, кўряпсан, ҳозир шошиб турибман...— Дадаси пальтосини елкасига илиб, ҳадаҳа қизини ўпади.— Дадангга раҳм қил, қизим... Яхши қиз бўл, ойингни қийнама, бебошлик қилиб катталарга жабр қилма. Ҳозир жанжалларингизга аралашгани вақтим йўқ, мен ишлашим керак, бошқа иложим йўқ...— дейди йўл-йўлакай мингиллаб дадаси.

— Дада, дадажон... менинг ҳам бошқа иложим йўқ!— дейди Нюра ночор ўпкаси тўлиб йиғлаб ва унинг ҳам Ватан олдида ўзига яраша бурчи борлигини айтмоқчи бўлиб, йўлдан тўхтатгани дадасининг қўлидан ушлайди.

Нюранинг йиғисини эшитиб ётоқхонадан ойиси чиқади. Қиз дадасининг қўлини қўйиб юбориб, югуриб ўз хонасига кириб кетади. Ўз дардини

айтадиган, кўнглини ёриб ҳамдамлашадиган ҳеч кими йўқ... Қани энди бу ҳақда Лида билан, ўртоқлари билан гапиришиб кўрса! Аммо Нюра бундай қилмайди, у ичимдан топ деганлардан. У ота-онасидан шикоят қилишга уялади, ойисини айблаб гапиришларини хоҳламайди. У ҳатто ҳеч маҳал бирортани уйига ҳам чақирмайди, Нюранинг ойиси мана бунақа экан, деб кетишларидан уялади. Ойиси уларга таъна қилиши, бидирлаб уришиб бериши мумкин. Ўртоқларининг шундай уйга келиши мумкинми, ахир? Шунинг учун ҳам Нюра, дардини ичига ютиб, фикр этмайди.

Уйида у ойисига ёрдам беришга ҳаракат қилади. Эрталаб индамай карточкани олиб, нон олгани дўконга боради. У доим нон олгани бурчакдаги мана шу дўконга боради. Уйдан анча нарида бўлишига қарамай, Коля Одинцов ҳам ўз карточкасини шу дўконга аъзо қилган.

Коля Нюрани узоқданоқ кўради. Нюрага навбат олиб туради, кейин юз грамм сингиб пишган сухари қўшиб олади. Коля ўртоғининг йиғлайвериби шишиб кетган кўзларига қарамасликка ҳаракат қилади ва у нон дўконидан чиққанда, қўлига ўз сухарисини тиқиштиради:

— Ол!.. Тортинчоқлик қилма... олавер!— дейди у.

— Йўғе, олмайман! Яхшиси бувингга олиб бор,— дея унча-мунча эътироз билдиради Нюра.

— Ол дегандан кейин олсанг-чи! Еб кўр! Бувимга оқ нон олдим,— деб уни кўндиради Одинцов.

Кейин сухарини қирсиллатиб еб, бирга-бирга кетишади. Нюранинг йиғлаганини кўриб, Колянинг кўнгли безовта бўлади. Лекин «Нимага йиғладинг?» деб сўрагани тили бормади. Чунки

Нюра ҳамма гапни яширади. Яшириб нима қилади-а? Коля ҳам, бошқа ҳамма ўртоқлари ҳам унинг уйдан нотинч эканлигини билишади-ку? Яқинда ҳаммалари Лидага ёпишиб: «Сен нега сўрамайсан? Ахир, унинг дугонасисан-ку!»— дедилар. Лида бўлса, уларнинг таъналаридан қаттиқ ранжиб: «Сўрадим... Камида йигирма марта сўрагандирман, лекин у айтмайди, менинг билишимни истамайди. Сизлар ҳадеб менга таъна қилаверманглар! Ўзим ҳам нима қилишимни билмай юрибман!»— деди.

— Яқинда мен ҳар куни обеддан кейин Егор Ивановични электрда даволагани олиб боришим керак бўлади, — дейди Нюра, ўзи ҳақида ўйлаб.

— Кел, сенинг ўрнингга мен олиб бораман!— дея дарров таклиф қилади Одинцов.

— Мумкин эмас. У мен билан бормоқчи. Уйда ҳудди мендай қизи бор экан, шунинг учун мен билан жуда иноқ.

— Нюра,— дейди эҳтиёт билан Одинцов,— ойинг бир нимага сендан хафа бўлса керак-а? Сен бизга айт... Балки сенга уйдан ҳадеб чиқариш мумкин эмасдир?

Нюра индамайди, шунинг учун Одинцов берган саволидан ўзи чўчийди. Лекин энди барибир, чунки бошлашга бошлаб қўйди.

— Нюра, биз ҳаммамиз ўртоқмиз, бир-биримиздан ҳеч нимани яширмаймиз... Фақат бизга айтсанг бас, балки ойинг олдига бориб, гаплашишимиз керакдир... Сева борсинми ё Трубачёвми?

Нюра бир учиб тушади:

— Йўқ, йўқ, қўйсанг-чи! Уйда ҳеч нарса бўлгани йўқ... Ойим сал асабийроқ, холос — кўчага чиқсам ёқтирмайди.

— Катталарнинг ҳаммасиям асабий-ку-я,— деб мингиллайди Коля.

Лекин кутмаганда Нюра қатъий қилиб дейди:

— Хотиринг жам бўлсин, мен барибир уйдан чиқиб кетавераман. Керак бўлгандан кейин қиламиз-да. Ҳов походда, муздай совуқ, чуқур ариққа дуч келиб қолганимиз эсингдами, ўшанда уни кечиб ўтиш керак бўлар экан, деб ҳаммамиз қўрқиб кетган эдик, Валя бўлса шиппагини еча солиб, жўнгина: «Керак бўлгандан кейин кечиб ўтамиз-да» деган эди. Эсингдами?

Одинцов эслолмайди, аммо ўртоғининг хотираси, ҳурмати юзасидан бошини ғамгин қимирлатади.

— Мен ҳам энди доим шундай қиламан. Керак бўлгандан кейин чиқиб кетавераман!— дейди Нюра.

— Ҳар ҳолда, ота-онанг олдида сенга қийин,— деб гап бошлайди Одинцов.

Аммо уйдагиларга гап текизишни истамаган Нюра унга ҳадиксираб қуруққина боқади. Коля-ийманиб, охирги сухарини бир тишлайди-да, Нюрага узатади:

— Хўп, ҳеч нарсa демаганим бўлсин... Ма, билмасдан тишлаб қўйибман... Ё ҳазар қиласанми?

— Вой, уят эмасми!— деб қизишади Нюра ва исботи учун сухарини шошиб-пишиб оғзига солади. Сухари унинг бақувват тишлари орасида қарсиллаб синиб, қоқ иккига бўлинади.— Ана, қоқ ўртасидан бўлинди! Ма, ярмиси сенга!— дейди у суюниб..

— Жуда боплаб синдирибсан-у, қоқ ярмия!— дейди Коля, ўз бўлагини алоҳида завқ-шавқ билан курсиллатиб еб.

Икковлари ҳам ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ кулиб, қувониб кетадилар. Ёнида дўсти ва ўртоғи бор экан, Нюра уйга етгунча оийси билан ўрталарида бўлган кўнгилсизликларни сира эсига олмайди.

29-б о б

2-М А К Т А Б

Илгари яланглик бўлиб ётган бу кичкинагина майдон шаҳар аҳолисининг диққатини жалб қилди. «2-мактаб»—деб ўқишарди улар бўлажак хиёбонга кираверишда ерга қоқилган пастак устундаги эълонни. Одамлар тўхтаб, теварagini дарахтлар ўраган кенг ҳовлига, унинг ўртасидаги катта бинога қизиқсиниб қарар эдилар.

Томда тунукасознинг тарақлатиб болға ургани эшитилар, дурадгорлар ром ўрнатишар, ҳовлида эса ғалтакарава суришиб, замбил, белкуралар кўтаришиб, ўқувчилар югуришиб юришар эди. Ўғил болаларнинг қуёшда қорайган елкалари терга ботиб ялтирар, қизларнинг рўмолчалар танғиб боғланган бошлари худди рангбаранг лолақизғалдоқларга ўхшаб яланглик саҳнида липиллаб кўзга чалинар эди. Ҳовли тозаланиб бўлган, ахлат ташланган чуқур устидан тупроқ тортиб текисланган, шағал тозаланган, улар ўрнида майсалар қад кўтарган, сариф ва ҳаво ранг иван-да-марья, кўк каличиклар, майда гулли мойчечаклар гуллаб ётар эди.

Ишчиларнинг:

— Қани, бўлақолинглар тезроқ!— деган ҳайқириқлари эшитилар эди.

Тахта ва ромларни иккинчи қаватга арқон билан тортиб чиқарар эдилар. Болалар бақувват

оёқларини ерга тираб олиб, темир нарвонни ушлаб турар ва асбобларни олиб берар эдилар.

Шу пайт томдаги тунукасоснинг:

— Ҳой, болалар, қайси бирларинг чаққонроқ-сизлар, омбирни бу ёққа олиб чиқиб беринглар!— деган овози эшитилди.

— ЕСТЬ, ҳозир олиб чиқиб берамиз!

Йўл-йўл тўр кўйлак кийган бола бошқа ўртоқларидан олдинроқ нарвон тагига югуриб борди-да, кафтига туфлаб олиб, маймундай илдамлик билан тепага чиқиб кетди. Матросча шапкасининг қора ленталари ҳавода ҳилпирарди, бир лаҳзадан кейин томда унинг ғурур билан:

— Буйруғингиз бажарилди! ЕСТЬ, пастга тушишга!— деган овози эшитилди.

Матросча шапкасининг ленталари яна ҳавода ҳилпиради, кейин бола ерга сакраб тушди.

Болалар машинанинг овозини эшитиб, суюнчдан шовқинлашиб кўчага югуриб чиқар, йўл-йўлакай у ер-бу ерда сочилиб ётган тахта ва парча-пурча тунукаларни йиғиштириб олардилар.

— Олиб келишябди! Олиб келишябди!

— Нарироқ туринглар, граждaнлар! Четроқ туринглар!

Ялангликка оҳакдан оппоқ оқариб кетган машина кириб келди. У қаттиқ-қаттиқ гудок бериб, ҳовлини бошига кўтарди. Оғир ёнбоши шарақшуруқ қилиб очилган эди, оқ тўзон кўтарилиб, болаларнинг соч ва елкаларини қоплади.

Оҳак махсус қазилган чуқурга тўкилди, белкураклар тақир-туқур қилиб машинанинг тагини қириб тушди. Шофер кабинадан бошини чиқариб қараб, машинани орқага юргизди:

— Эй, кичкина ишчилар! Нарироқ туринглар!

— Ҳайдайверинг, амаки, ҳайдайверинг!

— Тўхта, тўхта! Тахтани босасан!

Машиналардан бири тўппа-тўғри устун олди-га келиб, мих тўла яшиқлар билан оғир тунукалар туширди.

Грозний иккита ишчи билан тунукаларни тахлай бошлади.

Васёк, иссиқлаганидан ҳўл бўлиб кетган пешонасидаги кокилини орқасига ташлаб, қўл сил-китди:

— Эй, болалар! Замбилларни келтиринг-лар!

Лида билан Нюра ялт этиб қараб, замбилни кўтариб чопдилар. Васёк мих солинган яшиқни икки қўллаб ушлаб кўтармоқчи бўлиб кўрди. Ўртоқлари ҳар томондан унга ёрдамга югурдилар. Яшиқларнинг оғирларини улар ўт устида из қолдириб, судраб олиб кетдилар.

Буни томоша қилиб турган гражданлар ҳам чидаб туролмай устун қоқилган чизиқдан сакраб ўтиб, пиджакларини тахлаб қўйилган ғўлалар устига ечиб қўйдилар-да, ишга тушиб кетдилар.

— Тўхтанглар, болалар! Арқон керак! Арқон олиб келинглар!

Ҳовлида:

— Эй, ар-қон кел-ти-ринглар! Ар-қон!— деган овоз янгради.

Мих тўла яшиқларни арқон билан боғлаб, иккинчи қаватга тортиб чиқардилар. Қуёш шуъласида ялтираб турган ажойиб оқ тунукалар одамларнинг бошларида уйга томон сузар эди.

Собиқ яланглик ҳаётбахш, меҳнатсевар чумоли уясига ўхшаб қолди. Мазиннинг эълони бутун шаҳардаги собиқ мактаб ўқувчиларини ишга чақирарди. Болалар ҳовлига кирар эканлар ўз кўзларига ишонмас, суюнган ва таажжуб қолган-

ларидан илжайиб, ишлаётган ўқувчи болаларга қарашар, бир-бирларини таниб, қувониб саломлашар эдилар.

— Директор қаерда? Болалар, Леонид Тимофеевич қани?

— У ёғоч ташиш билан банд! Ёғочга кетган!

— Эй, сўраб нима қиласан! Сенинг мактабингми?

— Бўлмаса-чи! Иккинчи мактабми? Меники! Мен бешинчида ўқир эдим, танимаябсанми?

Нега танишмасин?! Болалар дарров таниб олар, ишда чанг-тупроқ бўлган қўлларини янги келган ўртоқларининг тоза кафтига шақиллатиб уриб кўришардилар.

— Майкангни еч! Ишга туш!

Янги ўқувчи майкасини еча солиб, ишга тушиб кетар эди.

Кўчадан уч тонналик машинанинг гулдирагани эшитилди. Болалар шофернинг қулогини батангга келтириб, кабинага ёпирилдилар. Кабинадан шошмай директор тушди-да, қўй кўзларида мулойим кулги билан янги келганларни қаршилади, фамилияларини эслаб, ўзига узатилган қўлларни қисди.

— Салом, салом! Мактабингиз топиб олдимизларни? Кўнглим тоғдай ўсди... Қайси синфдансиз? Олтинчидан? Жуда соз! Ишга тушинглар! Ху анави Иван Васильевич қаерда ишлаш-ни кўрсатади.

— Ёрдамчилар жудаям кўпайиб кетдимиз дейман! Устма-уст келишяпти!— деб тўнғиллади Грозний.— Бунақада иш ўрнига булар билан нуқул машмаша бўлар дейман.

Мазиннинг ҳийласи ялангликка мактаб ўқувчиларинигина эмас, уларнинг ота-оналарини ҳам

жалб қилди. Улар эълонни ўқиб, болаларини мактабга ёздириш учун шошила бошладилар.

Директор келувчиларни ҳовлида қабул қиларди. Томда тунука қоқилар, уй атрофидаги ҳавозалар устида ишчилар юрар, деворлардан кўчириб ташланган эски шувоқ тўкилар, ерда тоғтоғ пайрахалар уюлиб ётар эди.

— Ҳали мактаб битгани йўқ. Ремонтни тугатайлик, кейин болаларни ёза бошлаймиз,— деб тушунтирарди директор ҳорғинлик билан.

Ремонт иши жуда жадал борар эди. Директорнинг Москвага бориб, ҳар хил идораларга кириб, материал ундириши керак бўлди.

У ялангликка қайтганда доим:

— Ишлар қалай?— деб сўрар эди.

— Тахта келтирилди! Мазин билан Миронич бобо бориб олиб келишди!— деб чаққон ҳисоб берарди Васёк Трубачёв.

— Бошқа Мироничнинг иши қалай? Ромларни ясаб бўлдимиз?

— Ўрнатишни бошлади!

Тасодифдан бўлиб, икки дурадгорнинг исми-шарифи бир хил, яъни Миронич бўлиб чиқди. Каттаси Миронич бобо, серсоқол, жингалак сочлари оқарган — доим хушчақчақ ва сергап эди; кичкинаси — Миронич амаки эса, аксинча, кўзлари ҳурпайган қошлари остига яширинган, камгап киши эди. У қийшиқ бармоқлари билан ўзига бириктирилган ёрдамчининг орқасига маъноли қилиб чертиб, ўзига керакли нарсага қошлари билан имо қилар эди. Иккала дурадгор ҳам жон куйдиришиб ишлардилар.

— Ўртоқ директор, биз сидқидил ишлаймиз. Биз одамгарчилик важдан меҳнатимизни аямаймиз, нимага десангиз, болаларимизга мактаб керак... Сиздан ишлаганимизга пул олмаймиз,

чунки бизни завод юборган. Биз ишчилар кол-
лективи номидан келганмиз. Бу иш — фахрли
иш, Ватанимиз ҳам буни ҳисобга олади,— деди
Миронич бобо тахталарни суаркан.— Хўш де-
ганингиздай, ишдан кейин бир кружка пиво кел-
тирсангиз йўқ демаймиз, буни ичсак бўлади.
Нима дединг-а, Миронич?

Ёш Миронич директорга кўз қирини ташлаб:
— Менга қолса барибир, иссиқда чанқоқ бос-
ди қилмасак агар...— деб жавоб берди.

Леонид Тимофеевич Грознийни пивога юбор-
ди. Грозний, Миронич бобога ўқрайиб қараб,
бош чайқади-да:

— Кечқурун, ишдан кейин ичиринг. Бу чол
кўп сергап чиқиб қолди,— деб маслаҳат берди.

Бинонинг ташқи кўриниши аста-секин ноппа-
нозаниндай бўла борди. Энди пастки қават-
даги уйларни безаш ишига ўтиш мумкин эди.
Печкачи бўлмаганидан бу иш тўхтаб қолди.

— На иложинг бор!— деб куйинар эди мак-
таб қоровули.— Йўқ бўлгандан кейин йўқ-да.
Леонид Тимофеевичнинг қидирмаган жойи, сўра-
маган одами қолмади! Шаҳардаги печкачилар
қаёққа кетди экан-а?

— Топилмайдиган мато-да! Ҳозир печкачи-
ларнинг бозори чаққон,— деди катта Миронич
қатъий қилиб.

— Нима қилсангиз қилинг-у, лекин топинг.
Печсиз мактаб — мактаб бўлмайди,— деди кичик
Миронич қовоғини солиб.

Хонада яхшилаб тахланган ғиштлар турарди.
Болалар қум, тупроқ ташиб кирар, аммо печка-
чи йўқ эди.

Леонид Тимофеевич ҳар кун эрталаб, кўчага
кийиб чиқадиган костюмини Грознийнинг ёрда-
ми билан тозалаб, печкачи излаб кетарди.

Бир сафар у қайтиб келиб, қувониб қорувулнинг елкасига қоқди-да:

— Бир-икки кун ичида печкачи келади!— деди.

— Қаёқдан?— деб шоша-пиша сўради Грозний.

— Райком комсомолдан,— дея қувлик билан мийғида кулиб жавоб берди Леонид Тимофеевич.

Қоровул қошларини маънодор қилиб керди-да, ишонч билан:

— Райком комсомолдан бўлса, албатта келади!— деди.

30-б о б

ОРЗУНИНГ ТУҒИЛИШИ

Қуёш иссиғидан тротуарларнинг баъзи жойлари эгри-бугри бўлиб ёрилган, буталарга, деворларга қалин чанг ўтирган эди.

Иш қизғин пайтда бирдан яшил ялангликка кўчадан сўнгги ахборот ўқиётган дикторнинг ҳаммага таниш, янгроқ овози эшитилди.

Ишни шартта тўхтатиб, катталар-у болалар кўчага югуриб чиқдилар ва юзларини карнай томонга ўгириб, фронт ахборотини эшитдилар. Ишни ташлаб чиқа олмаганлар қайтганлардан сабрлари чидамай:

«Хўш, нима гаплар бор? Фронтда аҳвол қалай?»— деб сўрадилар.

Бугун Васёк ахборотни эшитгани, Витя Матрос билан кўчага чопиб чиқди. Улар бир-бирларидан ўзиб, дикторнинг овози келган томонга югурдилар ва анча-мунча йиғилган ўткинчиларнинг орқасида туриб, эрталабки ахборотни тинг-

ладилар. Витя Матрос Васёкнинг ёнида чаросдай қоп-қора кўзларини катта карнайдан узмай қараб турар эди.

Уруш воқиалари Витянинг фикри-зикрини банд этган эди, у бирорта ҳам ахборотни эшитмай қолмас, қаҳрамонлар ҳақидаги ҳикояларни жон қулоғи билан тинглар, ўзи ҳам қаҳрамонликлар кўрсатишни орзу қилар эди.

Витяларнинг уйида, чердакда, худди туйнук оғзида, бир вақтлар унга кема хизматини ўтаган эски яшик ағанаб ётарди. Яқиндагина Витя чердакка чиқарди-да, ўзини капитан фараз қилиб, ўрни-тубида йўқ матросларига: «Тепага чиқилсин! Асбоблар олинсин! Шторм яқичлашмоқда! Виктор Бобровга айтинг, ҳузуримга кирсин!»—деб команда берар, кейин ўзи: «Есть, Виктор Бобров чақирилади!..»—деб жавоб берарди. «Виктор Бобров! Сиз душман жойлашган ерларни аниқлаб келасиз. Запас қайиқни олиб, дарров йўлга тушинг!»—«Есть капитан!»

Эски яшик қайиққа айланар, ғичиллаб, зўр бериб чайқала бошларди. Ойиси чўтка билан шипни тақиллатарди.

«Витя, Витя!—деб қичқирарди у.— Нима қиялсан у ерда, ҳой бемаза бола! Шипнинг шувоғи кўчиб тушяпти-ку».

Буни эшитиб Витя бир нафасгина жим бўлиб қолар, кейин қўққисдан: «Денгизда одам кўриняпти!»—деб жони борица бақирарди-да, қайиқ устидан қулочини кенг ёзиб, пахтаси ичидан пружинаси чиқиб ётган эски, илма-тешик диван устига ўзини отарди. Ўйин яна қизиб кетарди.

Аммо уруш бошланиб, севган акаси фронтига кетгандан бери Витя ўзининг болалик тўполонларини унутди. Чердакдаги туйнук оғзига ўргумчак уя қуриб юборди, эски яшиқни эса қиш қат-

тиқ келганидан Витянинг ўзи бузиб, аясига ўтин қилиб берди.

Ҳозир Витя Матроснинг бутун фикри-зикри Қора денгиз флотининг денгизчиси бўлмиш акаси Николай Бобров жанг қилаётган Севастополь бўсағасидаги тош қирғоқларда эди.

Ҳаяжонланганидан юзлари оқариб кетган бола дикторнинг ҳар бир сўзини жон-дили билан тинглар эди:

«Севастополь ҳимоячилари ўз номларини абадий шон-шарафларга ўрадилар. Улар Совет тупроғининг ҳар бир қарич ерини немис-фашист босқинчиларидан зўр шижоат билан, мардона ҳимоя қилмоқдалар...»¹

Васёк Витяга кўз қирини ташлаб, унинг қуёшда қорайган ингичка бармоқларини аста қисди.

«Акасини ўйлаябди...»— деб кўнглидан ўтказди у меҳр-шафқат билан.

Ахборот тамом бўлди. Ўткинчилар аста-секин тарқаб кетишди, Витя бўлса ўзини унутиб, ҳамон юқорига, катта карнайга тикилганича турарди. Васёк унинг елкасига туртиб:

— Кетдик!— деди.

Витя аста унга бошини ўгирди. Унинг кўзлари жиққа ёш эди. Васёк хавотирланди:

— Витя, аканг қайтиб келади, қўрқма,— деди у шошиб-пишиб, ўртоғини овитиш учун.

Витянинг киприклари дона-дона кўз ёшларини тўкиб титради, лаблари учди, ўзи бўлса ҳеч нима демай, қўйнидан газетага ўралган бир даста хат олди. Хатлар ёғимланиб, кўп ўқилганидан ҳарфлари ўчиб, унниқиб кетган эди. Витя

¹ Совет информация бюросининг 1942 йил 2 июль эрталабки ахбороти.

бир хатни очиб, акасининг жангга кириш олдида ёзган азиз сўзларини ўқиди.

Хат жиддий, сердаҳшат бўлса ҳам, унинг сатрлари орасидан аканинг ўз укасига бўлган улуғ меҳри-муҳаббати сезилиб турарди. Хат шундай сўзлар билан тугар эди:

«...Денгизчилар жонларини тикканлар. Совет кишилари бизга ишонаверсинлар, сўнгги томчи қонимиз қолгунича курашамиз. Витя, сен ҳам ёдингда тут: аканг қайтмаса, ўз постида мардона туриб ҳалок бўлди, деб бил. Ўлсам, акам ўлди деб йиғламагин, укажон. Ойингни овут, уни мен учун ҳам, ўзинг учун ҳам эҳтиёт қил. Катта бўлсанг, денгизчи бўласан. Ушанда денгизга чиқ-у, қаҳрамон шаҳар — Севастополга, бизнинг қонларимиз тўкилган соҳил бўйидаги тошларга боқ-да, шонли Қора денгиз ҳимоячилари олдида шапкангни ол, Витяжон. Чунки сенинг аканг Николай ҳам шулар орасида ётган бўлади...»

Бола хатни ушлаб турган қўлини туширди. Қўзлари қатъий қарорга келганлик гуруридан чақнади:

— Мактабни тугатай — денгизчи бўламан. Ватаним менга бирор буйруқ бергудай бўлса, акамнинг рзини ерга қаратмайман!

Васёк катталардек шижоат билан ўз қайғусини енгган ва келажак йўлини қатъий билган болага зўр ҳурмат билан қаради.

Васёк ташвишланиб, ўзи ҳақида ўйлади. У — Васёк Трубачёв ким бўлади? Унинг қалбини аллақандай ноаниқ фикрлар хавотирга соларди.

У ўзини гоҳ отряд командири, гоҳ қурувчи, гоҳ геолог сифатида тасаввур қилар, аммо булар-

нинг биронтаси ҳам Витя танлаган бир умр ўзгармас, аниқ ва муҳим йўлга ўхшамасди.

Чуқур ўйга чўмган Васёк Витянинг ўз қўлидан аста тортиб, алланима деганини эшитмади.

У фақат ўртоғининг денгиз ҳақида, совет ҳарбий кемаларининг тинч турмас тўлқинларни ёриб ўтиб, душман устига босиб бораётгани, соҳилларда Севастополь денгизчилари жонларини тикиб жанг қилаётгани, қўл жангларида душманларнинг омон қолмаслиги ҳақида гапираётганини англаб олди.

Витя овозини баланд қўйиб, ҳаяжонланиб гапирар эди, шунинг учун ҳам унинг сўзларидаги шижоат Васёкнинг дилини банд этди. Кейин у жимиб қолди. Юзлари дилига яширинган орзуларининг беқиёс гўзаллиги билан порлади.

— Денгизга кетайлик, Трубачёв! — деди у қўққисдан, юраги тошиб. — Денгизнинг нималигини сен билмайсан! Мен денгиз қирғоғида ўсганман... Мен уйдай келадиган баланд-баланд тўлқинларни кўрганман, улар катта-катта тошларни отиб, майда-майда қилиб юборади... Лекин денгизчилар ҳеч нарсадан қўрқишмайди. Кемага кетайлик, Трубачёв! Сен денгизчилар қандай одамлар эканини билмайсан!

Витянинг овози Васёкнинг юрагига кириб боради. Довюрак совет денгизчиси бўлиш, ўз Ватанига хизмат қилиш, уни душманлардан ҳимоя этиш, Қора денгиз денгизчилари Севастополь бўсағаларида жанг қилгани сингари, жонни аямасдан жанг қилиш...

Васёк бошини баланд кўтарди. Кўм-кўк кенг осмонда вазмин оқ булутлар аллақачонларга қараб сузади. Унинг кўзига гўё кўз кўрмаган узоқ бир денгизда ҳарбий кемалар душман сари сузиб бораётгандай, палубаларида қора бушлат кийган

денгизчилар тургандай, баланд мачтада бўлса, қуёш нурига кўмилиб, совет байроғи ҳилпираётгандай кўриниб кетди.

— Денгизга кетайлик, Трубочёв!— деб шивирларди Витя ҳамон.

Кишининг юрагида бирор орзу туғилар экан, ташвишли ҳамда қувончли лаҳзалар бўлади ҳаётда. Васёк ўзига ана шу орзунинг қанотлари тегиб ўтканини сезади.

— Бунга ҳали анча вақт бор-ку, Витя! ҳали биз мактабни тугатишимиз керак,— дейди хаёли паришон ҳолда Васёк, зўрға ўзини ўз ишларига, ҳозирги ҳаётга қайтариб.

— Бўлмаса-чи, албатта! Мактабни тамомлаб, денгиз билим юртига борамиз... Ҳали кўп ўқишимиз керак!— дея қувониб унинг сўзини қувватлайди Витя.— Лекин олдин айтиб қўй — борасанми?

Васёк унинг елкасидан маҳкам қучоқлайди:

— Бораман... Раҳмат сенга, Витя! Раҳмат...

Васёк бу қора кўз болага нима учун миннатдорлик билдираётганини билмайди, аммо Витя Матрос унга жанговар кемалари билан мовий денгизни, шунингдек, денгизчилар бушлатини ҳамда келажақда қилинадиган қаҳрамонликларни ҳады қилганини сезади.

Орзу шу йўсинда туғилади...

31-б о б

ҲОВУЗ БУЙИДА

Кечқурунга бориб, ялангликда иш тинди. Ишчилар уй-уйларига қараб кетдилар. Фартукларини думалоқлаб ўраб, дастгоҳ тагига тиқиб қўйиб, иккала Миронич ҳам кетди. Тунукасоз ичинини тамомлади-да, болғаси билан янги сув трубасини

уриб кўриб, директорни кутди. Иккита аёл зина-
поя билан ўқитувчилар хонасига ажратилган ик-
кинчи қаватдаги бир хонани шошиб ювар эди.
Болалар ҳовлида сочилиб ётган асбоб-ускунани
йиғиб, уйга олиб кирар эдилар. Грозний кираве-
ришдаги хонага уйиб қўйилган калта-култа тах-
талар ёнида курси олдига ўтириб олиб, керосин-
када чой қайнатарди.

Леонид Тимофеевич иккинчи қават деразаси-
дан бош чиқариб, болаларга қўлини силкитди:

— Тамом қила қолинглар! Етар! Уйга қайтиш
керак!

Васёк белкуракларни йиғиштириб, устига
брезент ёпди-да, қаддини ростлади. Қуёшдан ва
чангдан қорайган, тимдаланиб кетган елкалари
чарчаганидан қақшаб оғрир, лекин у оғриқни
сезмас, юрагида ҳамон Витя Матроснинг қизғин
чақириғи садо берар, кучига аллақандай янги куч-
лар келиб қўшилгандай бўларди. Унинг назарида
ҳозир ҳаётда ҳар қандай нарсани енгил мумкин-
дай эди.

Қизлар кружкада сув келтириб, бир-бирлари-
нинг қўлларига қўйдилар. Мазин индамасдан
уларнинг қўлидан кружкани олди-да, илиқ сувни
ташналик билан ичди, кейин ерга тупуриб, ўзини
оқлаш учун:

— Барибир бу ерда яхшилаб ювина олмай-
сизлар. Бекорга ерни лой қилманглар,— деди.

Ҳеч ким у билан баҳслашиб ўтирмади. Ҳам-
малари индамасдан кўйлакларига қўнган оҳак
чангини қоқдилар, оппоқ бўлиб кетган шиппак-
ларини ўтга суриб тозаладилар.

— Мана яна бир кун ўтди...— деди Одинцов
алланечук маънодор қилиб, дард билан.

Васёк бошини кўтариб қараб, Петянинг ғам-
гин кўзларига кўзи тушди.

— Ҳовуз бўйига борайлик!— деди дадил Васёк.— Уша ерда яхшилаб ювинамиз ҳам гаплашамиз.

У ҳамманинг юрагида оғир тош бўлиб ўқишгами ётганини билар эди. Ҳамон мунтазам дарсга қатнаш амалга ошмаган, ҳар кун бирорталари келмай қолар эдилар.

Ҳар доим, дўппи тор келиб қолганда гапирганидек, Одинцов:

— Бир маслаҳатлашиб олиш керак,— деди.

Кун тугамоқда, лекин олдиларида узундан-узоқ оқшом бор эди.

Болаларга жон кирди:

— Ҳовуз бўйига борамиз! Ҳовуз бўйига! Қизлар, кетиб қолманглар!

— Мен уйга боришим керак,— деб бошини ирғади Нюра.

— Васёк, мен бугун ойимга вақтлироқ келаман, дегандим. Ойим ҳозир сиёсий ўқиш билан жудаям банд, мен бориб овқат пиширишим, идиш-товоқларни йиғиштиришим керак,— деди секингина Лида. — Эртага ойим ишга боради, балки...

— Йўқ, бизнинг ортиқ эртанги кунимиз йўқ. Биз олтинчи синфга ўтмай қолишимиз мумкин, тушунилдими?

— Аллақачон тушунганмиз!— деб ғудуранди Мазин.

— Бугун ҳовуз бўйида ўтказиладиган сбор мажбурий деб эълон қиламан,— деди Васёк гапни шарт кесиб.

Сбор! Бу таниш сўз болаларнинг кўзини чирроғдай очиб, уларни дарров сафарбар қилди, ҳаммалари қувониб кетдилар. Петя Русаков миннатдорчилик билан Трубачёвга қаради.

— Қойил!— деди маъқуллаб Одинцов.

Сева Малютин Лида билан Нюранинг олдига борди:

— Қаёққа кетябсизлар?

— Юр, юр, сборимиз бор! Ҳозиргина Труба-чёв эълон қилди!

— Нима? Мен ҳеч нимадан беҳабарман-ку! Айтишмабдиям-а!— деб хафа бўлди Сева.

— Ҳозиргина айтилди. Биз ҳам ҳеч нимадан беҳабар эдик, бирдан:— Сбор! деб қолди,— деб шивирлашди қизлар ҳовлиқиб.

— Қўпдан бери эшитганимиз йўқ эди!— деб мийғида кулди Мазин, кейин худди Одинцов син-гари маъқуллаб:— Қойилман, Труба-чёв!— деди.

Васёк орқасига қарамасдан, ўртоқларининг ҳамма гапларини эшитиб, энг олдинда борар эди. «Сбор» сўзи оғзидан беҳос чиқиб кетди, шунинг учун уларнинг пионер эканликларини, пионер ишини олиб боришлари зарурлигини, уларнинг ҳаётида ва меҳнатида етишмайдиган ҳар қандай нарсаси мужассам топганини эслатган бу қисқа ва тантанали сўздан энди унинг ўзи ҳам ҳаяжонда эди. Бу сўзда аниқ ҳаракат, матонат, интизом ва яна алланималар бор эдики, улар ҳаётни содда ва ишончли қилади ҳамда вақтни бекор ўтказгани қўймайди. Бундан бир-икки минут олдин Васёк ўртоқлари билан нима ҳақда гапиришини ва ўзлари тушиб қолган қийин аҳволдан қандай қилиб қутулишларини билмас эди. Лекин энди у билади. Чунки сбор бор! Доим энг муҳим масалалар сборда ҳал қилинар эди.

У ишонч билан, шахдам қадам ташлар, ўртоқларида ҳам ғайрат ва шижоат пайдо бўлганини сезиб борар эди.

Камдан-кам муяссар бўладиган дам олиш соатларида эски ҳовуз бўйи болаларнинг энг се-

вимли жойи эди. Ҳамма ёғини ўт босиб кетган ҳовуз бўйи уларга Хилват жарлигини эслатар эди. Худди ўша ердагига ўхшаб кун ботаётганда кўм-кўк сув юзида қуёш нури жило берар, тепада шовиллаб шохлар чайқалар, қушлар париллаб учиб ўтаётиб қичқирар эди. Фақат сувга ботган тўн-гак йўқ эди, холос. Бу ерда, арчалар орасида, қоронғи соҳил бўйида, тасодифан келиб қолган меҳмондай чиройли оқ қайин ҳовузга юз тутган эди. Унинг нозик танасида Мазин ўйган: «Р. М. З. С» ҳарфлари қорайиб кўринарди. Собиқ ертўла олдида эса, шохларини тарвақайлатганича каттакон арча дарахти ерга маҳкам томир отиб адл турар эди.

Йўқ, бу ер Хилват жарлиги эмас! Ҳовуз атрофида қалин ёнғоқзор йўқ, бу ерда болаларни ёт, қўрқинчли оёқ шарпаси қўрқитмайди... Шунга қарамасдан, серсоя жойда, ҳовуз бўйида ўсган ўтлар орасида болалар хотирасида азиз, таниш чехралар гавдаланар, гўё шундай қўл чўзсанг — ёнингда ўтирган Генканинг қўёшда куйган иссиқ тиззасига тегадигандай, кўзингни юмсанг, қаршингда қора қошларини бир-бирига туташтириб, кубанка шапка кийган Игнат тургандай, Игнатнинг орқасидан эса чақчайган кўк кўзли Федька қараётгандай, Грицько ҳам ўртоқлари бошидан ошириб, кучли қўлини чўзиб: «Салом, ҳей бола, қўлингни бер...» деяётгандай туюларди.

Ё бўлмаса қўққисдан ҳовуз суви қизил рангга киради-да, унда ўлик Ничипорнинг болаларча таажжуб билан боқувчи чехраси кўриниб кетади, Николай Григорьевичнинг кумушдай оппоқ боши, унинг ёнида эса қалин, ўсиқ қошли, юзида тиртиғи бор бошқа бир калла пайдо бўлади...

Юрак қаттиқ азоб чекади, тепадаги қайин аста нола қилади, Михайло бобонинг чўзилиб

кетган ориқ жасади даҳшат солиб хаёлни чулғайди.

Ҳой, пионерлар, кўрганларингизни, эшитганларингизни сира ёддан чиқарманглар, маккор душман эсингизда бўлсин!..

Йўқ, жонажон ҳовуз Хилват жарлигига ўхшамайди, фақат бу ерда хотиралар ўткир ва дардли, узоқдаги дўстлар янада яқин келгандай. Шунинг учун ҳам бу хилват жойни болалар яхши кўриб қолишган...

— Ювининглар!— дейди Васёк ва чанг босган иссиқ қўлларини мазза қилиб сувга тикади.

Болалар унинг қилганини қиладилар ва ғайир пешона сочини намлаганига, шошмасдан галстугини боғлаганига зийраклик билан қараб турадилар. Мана, у тоза ювиниб, тараниб, тайёр бўлади. Ҳўл юзидаги кўк кўзлари ўртоқларига меҳрибонлик билан чақнаб боқади. Ҳаммалари беихтиёр галстукларини ушлаб, учини астойдил текислашади.

— Биз пионерлармиз, — дейди Васёк, — шунинг учун ҳам ҳозир, мана шу сборда ҳамма ишларимизни ҳал қилиб олишимиз керак. Ишимиз нима бўляпти? Дарсга боролмаяпмиз, госпиталга боришга сира қўлимиз тегмаяпти, ҳатто Васяни ҳам бориб кўролмаяпмиз. Ишга келсак, кун бўйи ҳаммамиз бир жойда уймалашганимиз уймалашган. Кейин бир-биримизнинг орқамиздан юриб: ўқишни нима қиламиз-а? деб сўраймиз. Тўғри гапираябманми?

Болалар индамасдан бошларини қуйи солдилар.

— Ахир ўзинг биласан-ку — вақт етишмаябди, — деб елкасини қисди Мазин.

— Вақтми?— деб такрор сўради Васёк. — Дарс жадвалимиз қани? Эсларингга олинглар,

мактабда қанча дарсимиз бор эди, қанча тўғараклар ишларди... Неча-неча марталаб коньки ва чанғиларда учардиг-у, неча-неча марталаб киного борар эдик... Шуларнинг ҳаммасига вақтимиз етар эдими?

Лида Зорина қўлини кўтарди:

— Менимча, буни ҳозирги вақт билан таққослаб бўлмайди. У вақтда Сергей Николаевич бор эди, Митя бор эди. Улар ҳамма нарсани кузатиб туришар эди. Интизомни ҳам қаттиқ ушлашар эди.

Васёк шашт билан Лидага ўғирилди:

— Нима демоқчисан, мактабда ремонт кетаётган ҳозирги пайтда, сенга интизомингга қараб туришсин деб ўқитувчи билан вожатий боғлаб қўйсинларми? Ўзинг ҳеч нарса қила олмайсанми? Қичкинамансан?

— Нимага мени гапирасан?— деди аччиғлашиб Лида.— Мен ўзимни гапирябманми?

Болалар шовқин солдилар.

— Васёк тўғри гапираябди!— деб қичқирди Одинцов.— Биз пионермиз, ўзимизнинг кучимизга ўзимиз ишонишимиз керак, тагин бундай қийинчилик кунларда катталарга ёрдам беришимиз ҳам лозим!

— Ўзимизни бойвачча қилиб, энага ахтаришимиз керак эмас!— деди Мазин аччиғлашиб.

— Сабр қилинглар!— деб ўртоқларини тўхтатди Васёк.— Мактаб очилсин, ўқитувчилар ҳам бўлади, вожатийлар ҳам. Ҳозир эса биз, албатта, ўзимизгагина умид боғлашимиз керак. Шундай экан, келинглар, масалани ҳал қилиб олайлик, биз учун энг муҳим нарса нима? Ўқиш! Ўқиш учун эса вақт керак. Вақтимиз эса, сомондай соврилиб кетяпти. Менимча, ҳаммадан ёмони шу.

Нюра ёз бўйи анча ўсиб қолган сочини бўй-нидан олиб орқасига ташлади:

— Васёк, вақтимиз сомонда соврилябди, деб тўғри айтди! Яхши ишлаябмиз, бунга бир нарса деёлмайман, ҳеч ким ялқовлик қилаётгани йўқ, лекин бошқа ҳамма ишларда биз улгирмовчилар, қолоқлармиз! Биз... умуман айтганда... ёш бола эканимиздагига қараганда... ҳозирги ҳаётимиз тамом ўзгача бўлиб кетди.

— Ўтган ишга саловат,— деди ўрнидан туриб Одинцов.— Ҳозир уруш пайти, шунинг учун ҳар бир одамга оғир...

— Нима, биз бирор нарсадан шикоят қилябмизми?— деб унинг сўзини бўлди Мазин.— Мен ишдан қочадиган одам эмасман!— У қўлини чўзиб, дағаллашган, ғадир-будир кафтларига кўз тикди ва қаноат билан:— Мана бу қўлларни қаранглар! Қандай чиройли!— деди.

Болалар кулиб юборишди.

— Қўйинглар энди, болалар!— деб чинқирди Нюра.— Куладиган ери йўқ! Рост-да! Бундай муҳокама қилиб кўрайлик, нимага ҳеч нарсага улгуролмаймиз?

Васёк бош ирғади:

— Аниқ жадвалймиз бўлиши керак, ундан вақтимиз қаёққа кетаётгани билинсин.

Петя Русаков қўлини кўтарди:

— Трубачёв, менга сўз бер!

Васёк бошини қимирлатди.

— Ойим айтадики...— деб сўз бошлади Петя.

Аммо Мазин тиши оғригандай юзини буриштириб, қўлини силкитди:

— Ҳеч кимнинг ойиси бизга ёрдам қилолмайди бу ишда!

— Мазин!— деб бақириб берди Васёк.

Петя жони чиқиб, лабини тишлади.

— Қани, айт, ойинг нима дейди?— деди Мазин, бир оз хижолат тортиб.

Аммо Петянинг аччиғи чиқиб кетди.

— Ойим айтадики,— деб уртоғининг аптига қараб қичқирди у,— сен қаёқдаги аянчли сўзларни йиғиб олиб, ахмоққа ўхшаб тўрвангда кўтариб юрар эмишсан!

— Нима, нима дединг?— деб ўртоғига ўшқирди Мазин.

— Ойим нима дейди, дединг?— деб қизиқиб сўрашди болалар.

Васёк ҳам уларга қўшилиб:

— Қайтариб айт, Петя,— деди.

— Ойим, Мазин аллақаяёқдаги иложи бўлма-япти, улгуролмаяпмиз, уддасидан чиқолмаяпмиз деган аянчли сўзларни топиб олибди, унақа ганларни бутунлай эсдан чиқариб ташлаш қозим, деди!

Болалар бир-бирларига қарашди.

— Жуда боплабди!— деди Одинцов завқ билан.

Мазин бирдан бошини бир ёнга ташлади-да, кўзларини юмиб, ўзини чалқанча ерга ташлади:

— Ўлдирди! Жонимни олди!— деб қичқирди у, оёқларини типирлатиб.

Болалар хохолаб кулишди. Ҳатто Петя ҳам ўзини тутолмай илжайди. Лекин Васёк Мазин устига ташланиб, жаҳл билан қўлидан тортди:

— Қийшанглама! Қилмишингга яраша-да! Ҳаммамизга ҳам таъзир берипти! Биз бу ерда нима тўғрида гапиряпмиз? Нимадан шикоят қил-ябмиз? Иложи бўлма-япти, улгиролмаяпмиз, уддасидан чиқолмаяпмиз деганимиз деган... Екатерина Алексеевна бизнинг дилимизни ойнадай кўриб туради! Шу бугундан бошлаб...— Васёк бошини силкиб, пешонасига тушган сочларини

кафти билан ғижимлади,— шу бугундан бошлаб ҳамма ишимиз бутунлай бошқача бўлсин... Сева Малютин, ёз!..

Сева шошиб-пишиб чўнтагидан қалам билан ён дафтарини олди.

— Шундай деб ёз: «Қарор қилинди...» Тўхта!— Трубачёв Петяга савол назари билан қаради.

— «Аянчли сўзлар айтилмасин»,— деб шошиб луқма ташлади Петя.

Васёк Севага бошини қимирлатди:

— Ёз!

Сева ёзди.

— Ундан кейин-чи?

— «Аниқ жадвал тузиб олинсин...»— деб айтиб турди Васёк.— Ёз: «Бир оғиздан қарор қиламиз: ҳар бир соат ҳисобга олинсин!..»

— Тўхта, Васёк, агар... бирор нарса... масалан... тасодифан бирор кор-ҳол чиқиб қолса-чи?— деб сўради Лида.

— Ҳа, тўғри, бирор кор-ҳол чиқиб қолса нима бўлади? Келинглار, бирваракай унга ҳам вақт ажратамиз!— деб таклиф қилди Нюра.

— Албатта ажратиш керак! Ахир, нуқул уст-ма-уст ҳар хил кор-ҳол чиқиб турибди. Яна қўқ-қисдан бир воқиа рўй бериб қолса-ю, бизнинг вақтимиз бўлмаса, унда нима бўлади?— деб елкасини қисди Саша.

Болалар ўйланиб қолишди.

— Рост-а, Васёк! Сен нима дейсан?

Васёк сабри чидамай, Малютинга қараб бошини қимирлатди:

— Ёз: «ҳар хил тасодифий ишларга кунига ярим соат вақт ажратилсин!»

— Кам-э!— деб тўнғиллади Мазин, лекин

Васёкка қаради-ю, эътироз билдиргани ботинмади.

— Кундалик жадвал тузишни кимга топширамиз?— деб сўради Малютин.

— Ўзим тузаман,— деб қўлини кўтарди Васёк ва Севанинг ён дафтарида йиртиб олинган бир варақ қоғозни қўйнига соларкан, тантанали қилиб эълон қилди:— Пионерлар! Сбор тамом, деб эълон қиламан.

32-б о б

УНУТИЛГАН КУНДАЛИК ДАФТАР

Эртасига Васёк тузилган жадвални бергани болаларни ўз уйига чақирди.

Вақтнинг кўпчилиги қисми Екатерина Алексеевна билан машғулот ўтказишга ажратилди. Госпиталда навбатчилик қилишга ҳам вақт топилди, «ҳар хил тасодифий ишлар» чиқиб қолган кунлари ўшандай тасодифлар учун ҳам ярим соат ажратилди.

Бундай қараганда ҳаммаси жойида эди-ю, фақат бундан кейин эрталаблари ялангликда иш-ламасликлари кўнгилларини хижил қилар эди.

— Леонид Тимофеевичнинг олдида ишга бундай кеч боргани уялади-да одам! Танбаллик қиялптилар деб ўйлаши мумкин,— деди Васёк.

— Албатта шундай деб ўйлаши мумкин, ле-лин чорамиз қанча! Одам кўпайгани ҳўб яхши бўлди-да, ёрдам беришаверади,— деб ўртоғини тинчлантирди Одинцов.

— Иван Васильевич айтди — яна иккита янги бола келибди, олтинчи синф ўқувчилари эмиш,— деди Петя.

Васёк яна жадвалга боқди. Қаранг, қандай осон бўлди-я! Ишлаш ҳам мумкин, ўқиш ҳам!

Албатта-ку қийинликка қийин-а, лекин бу-

нинг эвазига мана ман деган мактаб бўлади!
Деразалари кенг, ёруғ, ичкарида кенг коридор,
пастда каттакон зал! Ҳаммаси жойида бўлади!
Коридор этагидаги бир хона ҳозирданоқ олтинчи
синфга ажратиб қўйилган. Ҳов пастдаги хона...
Кеча унинг деразаси тагидаги ахлатларни тоза-
лаб, ерни сал кавладилар.

Болалар ҳаёлга берилдилар...

Ҳадемай ҳаммалари биргалашиб бино ичини
безаш ва ҳовли атрофини тўсишга киришадилар.
Панжарани жуда боплаб ясайдилар, кўкка
бўяб, кузда мактаб ҳовлисига дарахт экадилар.

Кеч кириб қолган эди. Васёк шошиб деди:

— Хўп, болалар, мен ҳозир ҳар қайсиларинг-
га бир варақдан қоғоз бераман, жадвални яхши-
лаб кўчириб оласизлар, билиб қўйинглар, кейин
ҳеч қандақа важ-паж бўлмаслиги керак!

Васёк шкафга яқин борди:

— Бу ерда дадамнинг қоғозлари бор. Кунда-
лигимиз ҳам шу ерда. Кўпдан бери унга қара-
ганим ҳам йўқ!

— Қандақа кундалик? Кўрсат, Васёк?

Павел Васильевич ясаган кичкина шкаф-
ча ўз ўқи атрофида айланди. Васёк унинг эшик-
чаларини очиб, токчасидан ҳаммага таниш бўл-
ган клеёнка муқовали дафтарни олди. Унинг би-
ринчи саҳифасига катта-катта босма ҳарфлар би-
лан:

ОТЯДИМИЗНИНГ ҲАЁТИ. 1941 ЙИЛ.

деб ёзилган эди.

Болалар ўринларидан ирғиб туриб, столга
энгашдилар. Одинцов севинчи ичига сиғмай, даф-
тарнинг силлиқ қора муқовасини силаб:

— Кундалигимиз! — деди.

— Нега бунақа эсимиздан чиқиб қолибди-

я!— деб ҳайрон бўлишди болалар.— Бунда ҳаммаси ёзилган-ку, ахир! Митя ҳақида ҳам, Матвеич ҳақида ҳам, Степан Ильич ҳақида ҳам.

Одинцов кундаликнинг сўнгги саҳифасини очди.

— «Хвеко-хвеля Хвео-хведин-хвещов»...— дея дона-дона қилиб ўқиди у охирида.

— Биз бу кундаликни тамомлаб, мактабга совға қилишимиз керак, токи ҳамма болалар Михайло бобо, Матвеич ва Николай Григорьевичнинг қандай қаҳрамонлар эканлигини билишсин!— деди Васёк кўюниб.

— Биз бу кундаликни пионерлар хонасига қўямиз, токи ҳамма пионерлар Марина Ивановна ҳақида, бизнинг Валямиз тўғрисида ўқиб кўришсин...— деб таклиф этди Лида, дафтарни очиб қараётиб.

— Албатта... Одинцов, кундаликни охиригача ёзиб тугатишни сенга топширамыз!— деб, Васёк тантана билан ўртоғига мурожаат қилди.— Удда қилоласанми?

— Удда қиламан, албатта! Ҳаммаси эсимда. Эсимдан чиққан жойлари бўлса, ёрдам қиласизлар. Ҳозирданоқ ёзишга киришаман!— дея жондиди билан рози бўлди Коля Одинцов.

Ўртоқларининг ишончларидан кўнгли кўтарилган Коля дафтарни авайлаб думалоқлади-да, қўйнига солиб қўйди.

— Яширмай тур. Ҳозир ўқиб кўрсакмикан дейман? Нима ишлар бўлгани қизиқ-ку!— деди Петя Русаков, болаларга савол назари билан қараб.

Васёк бошини тебратди.

— Ҳозир вақти эмас. Келинглار, жадвални ёзиб олинглар... Айтгандай, Коля, сен кундаликни ёзиб тамомлагунча госпиталга борма.

Одинцов маъюс бўлиб қолди:

— Васяни жудаям кўргим келяпти. Фақат бир марта бораман, хўпми?

33-б о б

УША КУНИ КЕЧҚУРУН

Болалар кетгандан кейин хонага оҳиста юриб Дуня амма кирди-да, Васёкнинг олдига чой қўйди. Васёк унинг қўлидаги ликопча билан чашканинг титраганини пайқаб, «чарчабди...» деб хаёлидан ўтказди.

— Аммажон, нега ҳадеб юраверасиз-а? Мен ўзим қуйиб ололмайманми чойни?..— деди у хафа бўлиб.— Ундан кўра мана бу ерга ўтириб, бир оз дам олинг.

— Бунинг нима ўзи?— деб сўради Дуня амма стол ёнига ўтираркан қизиқиб.

Васёк ўз ишлари: ўқиши, мактабдаги ремонт тўғрисида қисқа сўзлаб берди. Буларни Дуня амма бир неча марта эшитган бўлса ҳам, доим юрагига яқин оларди.

— Бугун директоримиз ўқитувчилар хонасида ўзига стол қўйди. Иван Васильевич тез кунда госпиталдан янги мактабга кўчиб ўтади. Унинг бу ердаги кийим ечадиган жойда ҳам худди ўшандақа хонаси бор. Ҳозир ўша ерда ётиб қолади— биров материалларни олиб кетмасин тагин, дейди-да.

— Йўғе, бунисини бекор қилади!— деб аччиғланди Дуня амма.— Мактабнинг материаллини ким олиб кетар экан! Бундақанги ярамас одам бутун шаҳарда ҳам йўқ. Мунча эҳтиёткор бўлмаса у?

— Фақат шунинг учун ётиб қолаётган бўлмаса керак, шунчаки қоровуллик қилгиси келса

керак-да... ҳалиги... Ўз касби бўйича ишлагиси келадими...

— Касби бўйича бўлса — бошқа гап. Одамларга туҳмат ёғдирмаслик керак. Мактаб деса одамлар жонини беради. Доим унинг олдида одам уймалашгани уймалашган... Мен ҳам кеча мактаб олдидан ўтдим. Ҳовлига кириб чиқдим. Бирам чиройли бино бўладики! Ҳовлида болаларнинг сон-саноғи йўқ! Сени ҳам кўрдим, лекин чақириб ўтирмадим.

Дуня амма ўз чашкасидаги чойдан ҳўплаб, астагина бир бўлак қанд тишлади, кейин йўталиб олиб, рўмолчасини чиқарди-да, бир учи билан кўзини артди:

— Эсимда, даданг жўнаб кетаётиб... шинель кийиб келди-да, мана шу ерга ўтириб, мени бағрига босди. Мен бўлсам, йиғидан ўзимни тиёлмайман. «Паша,— дедим,— Васёкка сиздан нима деяй, азизим? Хайрлашиш олдида унга айтадиган бирор гапинг бордир балки?»— дедим. У бўлса бошини тебратиб: «Керак эмас, опажон. У ҳаммасини билади, мен нима ҳам дердим»,— деб айтди. «Паша, у қаёқдан билсин?»— дедим. У бўлса гапимга кулиб, ўз айтганидан қолмади: «Билади, опажон! Яхши ўғил бундай пайтларда даси нима дейишини билади»,— деди.— Дуня амма кафтига тираниб ёнбошлади-да:— Чиндан ҳам биласанми-а?— деб сўради.

— Биламан, ҳар доим биламан!— деб қувнониб кулди Васёк.— Мана ҳозир ҳам биламан... Бир кўзини қисиб сени кўрсатарди-да: «Бугун нечундир Дуня аммангнинг кўзи нам... Қани, Сарғим, унга яқин бориб эркалат-чи...»— дерди.— Васёк ўрнидан туриб, аммасини қучоқлади-да, юзларини юзларига босди.— Зарари йўқ,— деди у,— бир амаллаб кун кечирамиз...

— Кучим етмай қолябди...— дея унинг бошини бағрига босиб, пичирлади Дуня амма.— Хат келмаябди... Хатлар қаёққа гумдон бўлдийкин-а?

— Ғам еманг, хат келади. Ўзингиз биласиз, гоҳида йўлда тўхтаб қолади. Йиғламанг, ишқилиб, ҳаммаси яхши бўлиб кетади!— деб аммасини овута бошлади Васёк, ўзини зўр билан хотиржам тутиб.

Шу дақиқада унга гўё дадаси гапини эшитиб тургандай ва маъқуллаб бошини қимирлатиб: «Қўйма, йиғлагани қўйма, Саригим... Амманг кекса, касал. Сендан бўлак уни овутадиган ким бор?...»— деётгандай туюлди.

— Қани, амма, картага қарайлик-чи, қаерларда жанг бораётган экан.

Васёк картани келтириб, столга ёзди-да, қутичадан кичкина-кичкина қизил байроқчалар олди:

— Мана, кўринг, ҳозир бизникилар шу ерларда жанг қилишябди!

Дуня амма кўзойнагини олгани чўнтагига қўл солди. Кўзларидаги ёш қуриди, кейин у Васёк билан бирга қизил байроқчаларни картага санчиб туриб, қаҳр билан:

— Зарари йўқ, бизга ҳам давр келади! Биз уларни нақ Берлингача қувиб борамиз!— деди.

— Сиз аслида фронтга борадигансиз-да, Дуня амма!— деб ҳазиллашди Васёк.

Ухлагани жуда кеч ётдилар. Кечаси Васёкнинг тушига дадаси кирди. Аллақайси бир кенг далада, тутун ва олов ичида санитар поезди югуриб бораётган эмиш. Васёкнинг олдидан паровоз будкасидан қараган дадасининг оппоқ оқариб кетган серташвиш юзи, кўм-кўк жиддий кўзлари, учи пастга осилган таниш мўйловлари лип этиб ўтар эмиш. Васёк поезд орқасидан югурармиш, шу пайт тутун булути ичидан душман бомбарди-

мончиси отилиб чиқармиш-да, паровознинг ён-бошига оғир снаряд келиб тегармиш. Васёк қич-қириб юборди, тўлғанди ва уйқусираб, аллакимнинг иссиқ қўлидан чиққани яна анча маҳалгача талпинди... Кейин кўзини очиб, хавотирланган Дуня аммасини кўрди.

— Кўзингни оч, Васёк, кўзингни оч, жигарим...— деб мулойим шивирларди аммаси Васёкни ушлаб.

Васёк бошини ёстиққа буркаб олди.

— Хат йўқ, Дуня амма, хат...— деб уҳ тортди у.

— Ҳеч нарса қилмайди, Хат келади... Ўзинг биласан, гоҳида хатлар йўлда тўхтаб қолади...— деб овутди уни аммаси.

34-б о б

АНДРЕЙКА

Эрталаб Васёк тушини кўп ўйлади. Дадасини соғингани каттакон тош каби юрагини эзди. Дуня аммаси — яқин, туғишган одами, лекин даданг бўлмагандан кейин ўз уйинг ҳам ҳувиллаб, ғалати кўринар экан.

«Бугун депога бораман»,— деб кўнглидан ўтказди Васёк.

Деподаги ҳар бир нарса дадасини эслатар эди. У ерда ҳаёт ўз маромида бормоқда, ишчилар унинг дадасиники сингари ёғ босган, паровоз қуруми уннаб кетган калта камзул кийиб юришади; ёп-ёруғ мастерскойдаги стахановчилар сурати орасида ҳамон дадасининг расми турибди, тагига катта босма ҳарфлар билан: «Павел Васильевич Трубочёв» деб ёзиб қўйилган.

Васёк уйидан чиқиб, баланд томи сал кўри-
ниб турган вокзал биносига, унинг орқасидаги те-
мир йўл изи ёқалаб чўзилган узун кўкиш депо
биносига суқланиб қарайди. Борайми-бормайми,
деб дарвоза оғзида туриб қолади.

Соат тўққизда ялангликда бўлиши керак.
Улар Екатерина Алексеевнанинг олдига ҳамма-
лари бирга бормоқчи бўлганлар. Анча дарсга
борилмагандан кейин, биринчи бўлиб кириб бо-
ришга ҳеч кимнинг юраги дов бермас эди. Аммо
ҳозир вақт эрта. Атиги ярим соатга бўлса ҳам
депога чопиб бориб келса-чи!

Васёк икки қўлини ёнига қисиб, кўчадан югу-
ра кетди. Уйлар, боғчалар, дарвозалар, кўча
эшиклари ва магазинлар кўз олдидан липиллаб
ўтди. Мана, вокзалга ҳам етди... Темир йўллар
бир-бирига тутшиб кетган, шпаллар устида узун
қора илонга ўхшаб, рельслар чўзилиб ётади.
Васёк буғдан намиққан ва кўмир чангидан на-
фасни бўғадиган таниш ҳавони симириб ютиб
боради. Аллақандай бир аёл шошиб-пишиб
унинг йўлини кесиб ўтади. Қўлидаги пақирда
паровоздан чиқариб ташланган кўмир чўғи ло-
виллаб ёнади.

Васёк тепалик устига чиқиб ўтиради. Бу ер-
дан депо дарвозаси кўриниб туради. Запас йўл-
да бир паровоз турибди. Брезент комбинезон
кийган ишчилар брондспойт судраб кетяптилар.
Васёк билади — ҳозир паровозни чўмилтириша-
ди. Кейин тозаланиб, қоп-қорайиб, чиройли бў-
либ олган паровоз янги сафарга жўнайди.

Депо дарвозасидан бегоналар қўйилмайди.
Васёк ўзини бегона ҳисобламайди, лекин у эшик
олдида тўхтатишларини истамайди. Бундай қил-
салар унга алам қилади. Яхшиси тепада ўтириб,
Андрейка деган таниш болани кутгани маъқул.

Андрейка — малладан келган, кичкина, жонсарак бола. Депога уни уруш бошлангандан кейин олишган. Қандай вазифада ишлашини ҳали унинг ўзи ҳам тузук-қуруқ билмайди, ҳар бир одамга ёрдам қилишга интилади.

Васёк у билан тасодифан танишиб қолди. Бир куни Васёк обед пайтида тепа устида бир ўзи ўтирар эди, малладан келган Андрейка ўзининг ёмғир ўтмас брезент кийимини пеш қилиб, шошмасдан унинг олдига чиқди-да, ёнига келиб ўтирди. Чақнаб турган кўзларини қисиб ва сепкили кўплигидан ола-була бўлиб кетган юзларини буриштириб, тортинмасдан ҳамсоясини узоқ кўздан кечирди. Кейин қўйнидан қотган балиқ билан бир бўлак нон олди. Иккаловлари ҳам чурқ этмасдилар. Васёк кўз қирини тешлаб, «депочи» боланинг балиқ терисини шилаётганига ва қотиб кетган балиқни оппоқ тишлари билан чайнаб еяётганига, сарғиш буғдой ранг сочлари тагидаги пешонасидан милт-милт тер чиқаётганига қараб турди. Жим ўтириш жонга тегди.

— Шу ерда ишлайсанми?— деб сўради Васёк, боши билан депо томонга ишора қилиб.

— Ҳа,— деди Андрейка қанқайган бурнини тортиб.— Ёрдамчи бўлиб.

— Кимнинг ёрдамчиси бўлиб?— деб қизиқсинди Васёк.

— Ким билсин... Ким тўғри келса ўшанинг. Паровозларнинг олдида юраман. Баъзида сортировочнийга юборишади.

Андрейка қўлидаги балиғини айлантириб, бирор жойида тишга илинадиган гўшти қолмадимикин, деб синчиклаб қаради-да, қўққисдан шубҳаланиб сўради:

— Ўзинг бу ерда нима қилиб ўраллашиб юрибсан? Сени бу ерда биринчи марта кўраётганим

йўқ. Мана ҳозир ҳам сени деб, қайноқ сувсиз обед қилиб ўтирибман.— У оқимтир қошларини чимирди.— Эҳтимол жосусдирсан? Билиб қўй, шартта фош қилиб ташлайман!

— Сен ёрдамчи эмас, аҳмоқ экансан!— деди Васёк аччиғи чиқиб.— Менинг дадам шу депода ишларди. Павел Трубачёв, коммунист, стахановчи.

— Оббо сен-эй!— деди ажабланиб Андрейка.— Павел Трубачёвни кўрганман... Бизда унинг портрети осиглиқ турибди. Машинист-а? Тўғри! Мажлисда ҳам бизга Трубачёвни намуна қилиб кўрсатишувди!

— Мен унинг ўғли бўламан!— деди фахр билан Васёк.

Андрейка янги танишига мамнуният билан назар ташлади-да, комбинезонининг этагига қўлини артиб, Васёкка қўл узатди:

— Бўлмаса танишайлик. Мен Андрей Иванович бўламан!

Васёк унинг кўмир тўзонидан қорайган қўлини маҳкам қисиб кўришди-да, ҳовлиқиб:

— Дадам тўғрисида нималар гапиришади?— деб сўради.

Андрейка қолган нонини қоқ иккига бўлди-да, Васёкка қизариб пишган горбушка томонини узатди:

— Ол! Мен машинист Трубачёвни сортировочнийдагилардан эшитдим. Қаҳрамон экан у. Ярадорлар тушган поездларни ҳайдар экан, фашистларнинг нақ тумшуғи тагидан омон олиб чиқиб кетар экан.

— Ярадорларни қаёққа олиб борар экан, эшитмадингми?

— Йўқ, эшитганим йўқ, қаёққа бўларди — бирор яқинроқ жойга-да. Бир сафар бизнинг йў-

лимиздан ўтган, лекин тўхтамай, тўғри Москвага қараб ўтиб кетган.

Васёкнинг кўз олди хиралашди.

— Бизнинг йўлимиздан... шу ердан-а?— деб секин сўради у.

— Ҳа. Жуда зарур поездни ҳайдаб ўтган-да... Мунча оппоқ оқариб кетдинг? Бу гап бундан анча илгари, фашистлар Москвага яқинлашганда, уларни бу ердан тириқтириб қувганда бўлган.

— Мен дадамини уруш бошлангандан бери кўрганим йўқ... Кутавериб ўлиб бўлдим... У бўлса... индамай ўтиб кетаверибди..— деб ғудурлади Васёк хафа бўлиб.

Андрейка қовоғини солди:

— Томошага эмас, иш билан ўтган... Сен нега мунча дадангга ёпишасан? Кичкина бола эмассан-ку, ўзингни ўзинг эплай оласан, иш десанг тўлиб ётибди. Мен ҳам ота-онам этагига ёпишиб олган эдим, қишлоғимизга фашистлар келди-ю, ҳамма аралаш-қуралаш бўлиб кетди: ота ҳам партизан, ўғил ҳам партизан... Қари чоллар-чи, улар ҳам партизан... Ҳеч ким ёшига қараб ўтиргани йўқ. Эмадиган болаларгина онасининг қўлида қолмаган бўлса — билмадим...

Васёк ҳамон дадасини ўйлар эди:

— Хат ҳам ёзмабди, ўтиб кетаверибди, мен бўлсам, ҳеч нарсадан хабарсиз қолаверибман...

— Уруш — на иложинг бор! Мана менинг ота-онамни ўлдирдилар, бир ўзим қолдим. Ун икки ёшимгача ёш боламан деб юрдим. Энди ўзимни ўзим уdda қиламан.

Васёк ҳушига келиб, «депочи» болага меҳр билан қаради:

— Бу ерда ҳеч кимнинг йўқми?

— Йўғи нимаси! Тез-тез шаҳарга бориб тураман — элатларим тўлиб ётибди у ерда.

— Элатларим дейсанми? Ҳамқишлоқларингми?

— Ҳамқишлоғим бўлиши шарт эмас. Ҳамма қишлоқлар ўзимизники, — комбинезонидан нон ушоқларини қоқиб, шошмасдан жавоб берди Андрейка, кейин шу заҳотиёқ: — Сен ўзинг ўқувчимисан? — деб сўради.

— Албатта. Пионер ўқувчман.

Васёк ўзи тўғрисида, ўртоқлари тўғрисида гапира бошлади. Кейин ўрнидан туриб, шошиб деди:

— Хўб, хайр, Андрей Иванич!

— Ишда «Андрей Иваничман», бундайига отим оддийгина Андрейка.

— Менинг отим Васёк. Васёк Трубачёв. Шаҳарга тушсанг, бизникига кир.

Васёк адресини айтди-да, чўнтагидан қалам олди:

— Ёзиб ол, бўлмаса эсингдан чиқиб қолади.

— Эсимдан чиқмайди, хотирам кучли. Мен комсомол мажлисларида ўтириб, ҳамма гапни миямга жойлаб оламан, — деб махтанди Андрейка.

Васёк мийиғида кулди.

— Сен комсомолмисан? — У Андрейканинг ориқ жуссасига кўз югуртириб, жиддий йўсинда: — Бекорга махтанма! — деди.

Андрейка хафа бўлди:

— Махтанаётганим йўқ! Комсомолга бир йилдан кейин қабул қилишади. Ёшим етмаябди. Қизиққанымдан очиқ комсомол мажлисларига қатнашиб тураман. Бизда яқинда кечки мактаб очилади, ўшанга қатнайман. Нима бўлса ҳам, маълумотимни тўғрилаб оламан, — деди у ишонч билан.

Васёк қўлини чўзди:

— Хўб, хайр, Андрейка! Яхши бола экансан. Андрейка унинг қўлини маҳкам қисиб:

— Даданг ҳақида бирор гап эшитсам борарман. Сен ҳам зерикиб қолсанг, келавер,— деди.

Шундан бери улар дўст бўлиб қолишди. Икковлари тепача устида ўтириб олиб, бир-бирларига ўз ишларидан гапириб берадиган бўлишди. Бир куни Андрейка кичик мастердан шикоят қилиб қолди:

— Ўзи ёш-у, эски тартиб-одатларга муккасидан кетган. Ёмон сўзлар айтиб сўкади, бугун менга мазут солинган пақирни отмоқчи бўлиб ўқталди.

Васёк газабланди:

— Нимага индамайсан? Шартта бориб, катталарга атмайсанми? ❹

Андрейка бошини ориқ қўлларига тираб, оғир хўрсинди:

— Мумкин эмас. У: «Мен касалман, асабим бўш» дейди. Касал одамдан қандай шикоят қиламан? Бир куни партия комитетининг секретари, жуда яхши чол, мени чақириб, «Нима бўлди, Андрей Иванович, хафа кўринасан? Биров хафа қилябдими?» деб сўради.— Андрейка кул ранг қисик кўзларини қисди.— Мен индамадим. Ишни чувалаштириб нима қиламан? Касал одам бўлса! «Ҳеч-да, ҳеч ким хафа қилгани йўқ, бундан кўра сиз кичик мастерга путёвка олиб беринг, санаторийга борсин, менга ҳам яхши бўлар эди»,— дедим.

Дарҳақиқат, кичик мастерни даволангани юбордилар. Васёк Андрейканинг ўз дилозорига путёвка тўғрилаб бериб, санаторийга жўнатганига қотиб-қотиб кулди.

Яқинда Васёк кўчада Андрейкани кўриб қо-



либ, ўқишга вақт йўқ, ремонт ишлари кўп, ҳозир ишчи топиш жуда қийин, деб шикоят қилди.

— Шундақа экан, нега айтмадинг? Менинг элатларим жуда мард одамлар. Бир оғиз айтсам бас — ҳаммаси келади... Ҳаммаси ишчилар синфи, ҳар хил касбдан бор. Айтсанг бас!

Васёк нечундир бутун бир темир йўлчилар армиясини кўз олдига келтирди-да, кулиб юборди:

— Керак бўлиб қолса айтаман,— деди у, янги ўртоғини хафа қилиб қўймаслик учун.

Мана энди Васёк тепача устида тураркан, Андрейканинг уларникига бораман деб, бормаганини эслади. Ҳозир ҳам у нима учундир ўртоғини кўргани келмаябди.

Васёк қўлини пешонасига қилган ҳолда анча-гача тикка туриб, депонинг очиқ дарвозасини, бир-бирига тутшиб кетган темир йўл изларини, комбinezонлари мўйга беланган ишчиларни томоша қилди. Андрейканинг малла ранг, оқиш боши ҳеч қаерда кўринмади.

«Ишлаётган бўлса керак. Эрталаб уни кўриб бўлмайди, обед маҳали келишим керак»,— деб хаёлидан ўтказди Васёк маъюс бўлиб, кейин якка ўзи ўтира-ўтира зерикиб, шошиб-пишиб шаҳарга йўл олди. Болалар уни кутмоқдалар, соат ўнда ҳаммалари бирга Екатерина Алексеевнанинг олдига борадилар. Майдондаги соат — тўққизни кўрсатиб турибди.

35-б о б

ЭСКИ ВА ЯНГИ УРТОҚЛАР

Болалар аллақачон ялангликда йиғилган эдилар. Васёк ҳовлига кўз ташлади. Назарида болалар яна ҳам кўпайиб кетгандай кўринди. Алла-

қандақа қызлар Лида ва Нюра билан қучоғла-
шиб кўришар эдилар. Васёкни кўриб, ҳаммалари
унга қараб чопдилар.

— Васёк! Салом, Васёк!

— Трубачёв, салом!

Васёкнинг кўз олдидан лип-лип этиб таниш
чехралар ўтди, болалар тўрт томондан унга қўл
узатардилар.

— Васёк, биз олтов келдик. Украина ҳақида
ҳамма гапни айтиб беришди. Вой ўшанда сиз-
ларни шундай кутдикки, асти сўрама!..— деб
бидирлаб кетишди ҳамма қизлар бараварига.

— Келсак бунда янги мактаб ремонт қилина-
ётган экан. Бахтимизни қаранг! Ҳаммамиз шу
ерга келдик-қўйдик,— қувониб-кулиб, деди Надя
Глушкова.

— Қойилман сенга, Трубачёв!— деб Васёк-
нинг елкасига қоқди синфдоши Коля Черни-
шев.— Болалар ҳаммасини айтиб беришди. Ук-
раинадан кейин, қайтиб сени кўрарман, деб
ўйламаган ҳам эдим! Бирдан эски мактабимизга
борсак, сизларни омон-эсон юришибди, мактаб
эса бошқа жойда бўлади, деб айтишди... Хўш,
сен бу ерда кимсан? Бригадир бўлсанг керак-а?
Биз ҳам ишлаймиз.

Шу пайт бирдан Васёкнинг олдида аллаким-
нинг сочи ёжик қилиб олдирилган малла боши-
пайдо бўлди.

— Белкин! Лёня Белкин!

Болалар қаттиқ қучоқлашиб кўришдилар.

— Хўш, тирикмисан? Тирик эканлигини
билган эдим. Ўлай агар, ҳеч маҳал ёмон фикр
хаёлимга ҳам келган эмас...— деб гудуранди
Лёня Белкин, оқ киприкларини пирпиратиб,
Васёкни бағридан қўймай.— Васёк, қара, ҳов
ана — Медведев турибди.

Кичикроқ, бежирим кийинган бир бола илжайиб Трубачёвнинг олдига келди.

— Мен ҳам келдим...— деди у тортиниб.

— Биз Леонид Тимофеевич билан кўришдик. У бугун сени сўраган эди. Печкачи келган экан,— деб чуғурларди тўлагина, икки бети қипқизил бир қиз, Васёкнинг енгидан тортиб.— Биз Уралда бўлдик, ўша ерда ўқидик. Олтинчи синфга ўтдик.

Васёк эски ўртоқларининг қўлларини қисиб кўришиб, саволларига зўрға жавоб бериб улгурар эди.

— Биласанми нима, Васёк, печкачи — аёл киши,— деди Саша қошларини кериб, сирли қилиб.

— Аёл киши бўлса нима қипти?— деб гапга аралашди, эски дўгоналари орасида турган Лида Зорина.— Эшитдиларингми, қизлар, печкачи — аёл киши экан! Жуда қизиқ-а, тўғрими?

— Қани ўзи? Қани?..

— Тўхтанглар, ҳаммаларинг бирданига қараманглар,— деди Нюра, уларга яқин келиб.— Яхши эмас. Аёл печкачини ҳеч кўрмаган одамга ўхшайсизлар-а!

— Одинцов,— деб қичқирди Васёк,— булар нима дейишяпти? Печкачи аёл киши эканми?

— Ҳа! Ҳозир ўзинг кўрасан. Леонид Тимофеевич билан гаплашяпти... Мана булар янги келган болалар.— Одинцов нарироқда турган ўғил болаларга қўл силкитди:— Бу ёққа келинглар, болалар! Бу Васёк Трубачёв бўлади! Танишинглар!

— Менинг отим Боря Тишин, бу эса ўртоғим Гриша Петрусин.

Васёк улар билан кўришди.

— Нечанчи синфда ўқийсизлар?

— Биз ҳамма фанлардан беш баҳо олиб, олтинчига ўтдик, аълочилармиз,— деди Тишин, куракка ўхшаган, бармоқлари калта йўғон кафтини кериб.— Биз умуман, ўртоқларча қизиқамиз: мактабимиз нима бўлади, шуни билмоқчимиз. Бу кетишида, биринчи сентябрга битмайдиганга ўхшайди-ку.

— Биринчи сентябрга битмайдиган бўлса, ўзингизга маълум, бизнинг ишга аралашиб юришимизнинг фойдаси йўқ, қисқаси бу ерда лойга беланиб юришимизнинг ҳожати йўқ,— деб пичинг қилди чинқириб Петрусин.

Васёк янги келган болаларни диққат билан кўздан кечирди. Икковининг устида ҳам озода калта камзул, шимлари дазмолланган. Тишиннинг бўйи пастроқ, пешонаси тагидан кул ранг кўзлари ўқрайиб боқади, чўччайган устки лаби тепасида қанқайиб турган япалоқ бурнини майда сариқ сепкил босган. Петрусиннинг юзи бўлса, аксинча, ёқимли бўлиб, бежиримгина бурни тўғри жойлашган, кўзлари суҳбатдошига мулоийм боқади, хуллас, келишган жуссасининг барча ҳаракатларидан туғма эпчиллиги сезилиб туради.

У яна:

— Фойдаси йўқ, деганимнинг тағин бир томони...— деб сўз бошлаган эди, Васёк гапни шартта кесиб:

— Мактаб ремонт қилиняпти. Биринчи сентябрда ўқиш бошлашимиз учун ҳамма ишлаши керак. Камзуллариингизни бир четга ечиб қўйинглар, кийим ечадиган хонамиз ҳали битганча йўқ. Ҳамма билан бирга ишлайсизлар. Мен ҳозир бориб, бугун нима иш қилиш кераклигини биламан,— деди.

У тез юриб директорнинг олдига кетди.

Бу гапларни эшитиб турган Мазин ҳалиги болалар олдига аста юриб келди-да, масхараомуз:

— Қийимларингни ечишларингни илтимос қиламан!— деди.

Бироқ болалар иккиланиб, бир-бирлари билан алланимани маслаҳатлашганча бир четга бордилар. Саша, Мазинга қараб кўзларини ўқрайтирди-да, уни елкасидан қучоқлаб, Васёкнинг кетидан олиб кетди:

— Юр, печкачини кўрамиз. Нега сен бундай дарров тегишаверасан-а?

— Гапини қара! Фойдаси йўқ эмиш! Олиф-талигидан ўргилиб қўйдим!— деб бўғилди Мазин.

— Менинг Қора денгизда хизмат қилаётган акам бўлганда бу ердан ҳайдаб соларди уларни,— деди Витя Матрос, чирт этдириб тупуриб.— Жуда зор қолган эканмиз-да!

— Астароқ, Матрос, мунча дағал гапирмасанг?— дея ёнидан ўтаётиб, унинг елкасига қоқди Одинцов.— Яхшимас.

Витка кўзларини ўқрайтириб унга бир қаради-да, жим бўлди.

Леонид Тимофеевич янги келган печкачига уйни кўрсатмоқда эди. Болалар эшик оғзига етганларида, директор зинадан тушиб келиб:

— Албатта, ҳаммасидан олдин печкаларни битказиш керак, бусиз уйларни оқлашга кириша олмаймиз,— деди.

Унинг ёнида келаётган қиз эшик оғзида турган болаларни кўрди-да, ҳурпайган қора қошларини чимириб, астагина бир нима деди. У эгнига ёқасида молнияси бор тенниска, қора юбка, оёғига спортчилар киядиган оқ туфли кийган эди. Сочлари сариғ, калта қилиб қирқтирилиб, учи жингалак қилинган; кенг пешонаси остидаги мо-

вий кўзлари кишига тик ва жиддий боқарди. Қўлтиғида аллақандай тугунча, қўлида эса — калта ёғоч куракча.

Мазин Одинцовга кўзини ғилай қилиб қарадида, Васёкни аста туртиб қўйди:

— Ана халос!

— Салом, Леонид Тимофеевич! — деди Васёк бир оз тортиниб, меҳмонга қарамасликка ҳаракат қилиб. — Биз бугун нима иш...

— Салом, салом! — деб унинг сўзини бўлди директор ва печкачига кулиб қараб, таништирди: — Мана, Елена Александровна: Васёк Трубачёв ва ўртқолари! Мен сизга шулар ҳақида гапирувдим. Булар, ҳалиги дегандай, мен билан бирга шу кўклам ялангликни ўзлаштирган биринчи пионерлар, асос солувчилар бўлади. Бу ерда улар тўла саставда эмас, булар орасида қизлар ҳам бор. Ундан кейин, илгариги тўртинчи «Б» дан бошқа болалар ҳам келишган. Умуман, ҳамма синфлар аста-секин тўлиб борябди, лекин ҳозирча мактаб ҳовлисида, — деб ҳазиллашди директор. — Бу болалар эса, энг биринчи бўлиб келишган... Мана, Трубачёв, танишинглар. Елена Александровна бизга ёрдам бергани рози бўлдилар. Бу киши ўша биз қидириб юрган сеҳргар печкачи бўладилар, буларсиз сизу биз бамисоли қўлсиз-оёқсиз одамлармиз!..

— Салом... — уялинқираб, оғирликларини гоҳ у оёқларига, гоҳ бу оёқларига солиб, янги печкачи билан саломлашишди болалар.

— Салом! — деб қувноқлик билан бошини қимирлатди қиз.

Унинг кўксида комсомол значоги ялтираб кетди, болалар беихтиёр бир-бирларига қараб олдилар. Елена Александровна ҳовлига кўз югуртириб чиқди.

— Мен бунда ҳамма ёқни кўриб чиқдим, менимча, олдин печкадан эмас, ишни аниқ ташкил қилишдан бошлаш керак. Сизлар жуда кўпчилик экансизлар, ичларингизда юқори синф ўқувчилари ҳам, қуйи синф ўқувчилари ҳам бор экан. Келинлар, кичкинагина ишлаб чиқариш кенгаши ўтказайлик-да, ҳар бир синфга иш участкасини белгилаб берайлик. Балки ҳаммаларингни бригадаларга бўлармиз, бўлмаса ҳеч ким нима иш қилишни аниқ билмайди.

— Биз нима иш бўлса қилаверамиз! Нима иш кўрсак, ўшани қиламиз,— деди Мазин.

— Бугун нима иш қилмоқчи эдиларинг?— деб сўради Елена Александровна.

— Бугун ишчиларга тахта қоққани ёрдамлашсак керак. Ундан кейин, Леонид Тимофеевич ёғочга борамиз девдилар,— деди Васёк.

— Бахтга қарши ҳали ёғоч олиб келишга машина тополганим йўқ,— деди куйиниб Леонид Тимофеевич ва соатига қараб шошилди:— Елена Александровна, сиз бу ердаги ишларга бош бўлиб туринг, болалар билан мажлис масаласида келишиб олинг, мен борай, ишим бор.

Леонид Тимофеевич кетди. Елена Александровна тугуни билан куракчасини Мазинга узатиб:

— Мазин, мана буни бирор жойга қўйиб қўй, менга бугун керак бўлмайди,— деди. Кейин Мазиннинг индамай турганини кўриб:— Сен Мазинмисан ахир?— деб сўради.

— Ҳа, Мазинман.

Коля турган ерида бесўнақай типирчилаб. Елена Александровнанинг тугуни билан куракчасини олди.

— Грозныйга элтиб бера қол,— дейишди шошиб болалар.

Елена Александровна зинага ўтирди.

— Ўтиринглар, гаплашамиз. Директор шу бугуноқ ҳар бир синфни алоҳида қилиб, барча болаларнинг рўйхатини олишни сўради. Бу ишни сизларга топшироқчиман. Рўйхат олиниб бўлгандан кейин ишлаб чиқариш мажлиси чақирамиз.

— Биров келди,— деб юборди бирданига Саша.

Ховлига тез юриб, енгил машина кириб келди ва бурилаётиб «2-мактаб» деб ёзилган эълон қоқилган устунга тегиб ўтди. Кабинадан ҳаво ранг камзул кийган узун бўйли бола сакраб тушди.

— Иккинчи мактаб шу ерми?— деб сўради у чинқириб.

Бир нечта бола ишни ташлаб, машинани ўраб олди.

— Бу ким?— деб сўради Елена Александровна.

— Алёша Кудрявцев,— деди Васёк ҳам бироз ўкинч, ҳам хурсандлик билан.

У бир қарашдаёқ ўзи яқинда заводда танишган болани таниди ва ўшанда у билан жанжаллашиб қолганини эслаб, қовоғини солди.

Одинцов билан Саша Трубачёвга ҳайрон бўлиб қараб турардилар.

— Нима, бу Кудрявцев ҳам сизлар билан ишлайдими? Нега машинада юрибди?— деб сўради Елена Александровна.

— Биз уни биринчи марта кўряпмиз,— деди Одинцов Васёкка қараб туриб.

— У бизнинг мактабимизда ўқимоқчи,— деди Васёк ўртоқларининг таажжубланиб боқишларига жавоб бермай.— Машина дадаси — генерал Кудрявцевники.

Машина олдига аллақачон бир тўда болалар

йиғилиб олишган эди. Алёша қўлини силкитиб, уларга алланимани ҳикоя қиларди. Тишин билан Петрусин унинг ёнида турар эдилар. Тишин машинанинг ялтироқ кузовини силар, Петрусин бўлса, оғзини сал очиб, оппоқ тишларини кўрсатиб, Алёшага боқар, унинг ҳар бир гапига қаҳ-қаҳ уриб кулар эди.

— Ўҳў, бутун бошли сарой экан-ку! Болалар ҳам кўп экан! Мен ҳам шу ерда ишлайман. Болалар, мени ҳам қабул қиласизларми?— деб сўради Алёша.

— Қабул қиламиз, қабул қиламиз!— деган шовқин эшик оғзигача етиб келди.

— Трубочёв, у ерда нима бўлаётган экан, бориб билиб келасанми?— деди Елена Александровна.

Васёк ўрнидан туриб, оёғи тортмай машинага қараб кетди. У ўша жанжалдан кейин Кудрявцев билан қандай муомила қилишини билмасди, лекин ўзини ялангликнинг ўз одами деб билганидан, янги келган бола билан саломлашишни лозим кўрди.

— Салом, Кудрявцев, — деди у, Алёшага яқин келиб.

Бироқ Алёша унинг саломига жавоб бермади. Юзини четга ўгириб, бепарволик билан машинага тирсагини тиради-да, ҳеч нарса билмагандай ёнидаги бола билан алланимани гапиришаверди.

— Э, янги бола... Фамилиянг нима эди... Кудрявцев! Сенга салом деябди! Сен билан Трубочёв саломлашаябди!— деб шовқин солишди атрофидаги болалар.

— Трубочёв?— деб кўзини қисди Алёша.— Бундақа одамни танимайман!

Васёкнинг жони чиқди.

— Сен танимасанг, мен сени танийман!— деди у баланд товуш билан, рақибининг беҳаё, равшан кўзларига тик боқиб. Бу кўзларда яширин душманлик ва заҳарханда акс этиб турар эди. Васёк хижолат тортди.

— Яхши билмас экансан?— деб заҳарханда қилди Кудрявцев, ёқасидаги молниясининг занжирина уйнар экан, унинг хижолат тортганидан завқланиб.

Атрофга тўдалашган болалар жанжал чиқадиганга ўхшайди деб, миқ этмай, икковларининг юзларига тикилиб турардилар. Трубачёвнинг кўз олди қоронғилашиб кетди, мускуллари таранг тортилди, аммо у ўзини босди. Кудрявцев бўлса, болаларнинг қараб туришганига бадтар ўчакишиб, энди оппоқ тишларини қаттиқ қисган ҳолда уни очиқдан-очиқ масхаралаб кулар эди. Кудрявцевнинг ёнида бошини новвосчага ўхшатиб эгиб, рақибининг кучини чамалаган одамдай қараб, Тишин турар эди. Бир ёнбошидан эса иржайиб Петрусин мўраларди.

Кутилмаганда тўда ичидан Мазин дарғазаб бўлиб отилиб чиқди-да, Алёшага қараб:

— Сен қаёқдан келдинг?— деди.— Ҳой Трубачёв, нимага қараб турибсан? Бу олифтани машинаси билан улоқтириб ташламайсанми бу ердан?

Витя Матрос муштлашиш бўла қолса ўша заҳотиёқ ўртоғининг ёнини олишга шайланиб, Трубачёвнинг ёнида турар эди. Аммо уриш бўлмади.

Трубачёв бошини кўтарди-да, муштларини ёзиб, баланд овоз билан:

— Биз бу ернинг хўжайинларимиз, бу бўлса — меҳмонимиз!— деди ва елкасини бир қисиб қўйиб, болаларнинг шовқин-сурон кўтариб маъқуллашлари остида Кудрявцевнинг олдидан ўтиб кетди.

— Қойилман, Трубачёв! Чин сўзим, ҳақиқий пионер экансан! Мен ҳаммасини кўриб турувдим,— деди новча бўйли еттинчи синф ўқувчиси Толя Соколов Васёкнинг олдига келиб.— Биргина мен эмас, булар ҳам кўрдилар...— У кўзи билан имлаб, бир четда турган Елена Александровнани кўрсатди.

Ҳаммалари гўё Елена Александровнани эрдан чиқариб қўйгандай эдилар. У ўзи ёлғиз турар, қоп-қора қошлари жаҳл билан чимирилган, кўзлари эса Кудрявцевга тикилган эди. Васёк ўгирилиб қаради, лекин Елена Александровна уни кўрмади.

— Мазин, болаларни чақир, дарсга борадиган вақт бўлди,— деди Васёк ва кўчага чиқди.

У кетгандан кейин, Елена Александровна тез юриб Кудрявцевнинг олдига борди-да, баланд овоз билан:

— Бу кимнинг машинаси?— деб сўради.

— Меники, — деб мулоғим жавоб берди Алёша.

— Ҳайронман, сен қаёқдан олдинг машинани? Нима — масъул хизматчимисан? Кимсан ўзинг? — деб кескин сўради Елена Александровна.

— Дадам генерал. Машина ўшаники,— деди Алёша уялмай-нетмай.

— Дадамнинг машинаси дегин-да. Уни бир чеккага чиқариб қўй-да, ишга туш. Бу ерда болаларни тўплаб, бекор валақлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ... — Кейин у тўпланишган болаларга мурожаат қилди:— Сизларга ҳам ҳайронман, болалар. Худди умрларингда машина кўрмаганга ўхшайсизлар-а! Қани, бу ерга нимага тўпланиб олдиларинг? Кудрявцев, сенинг ўрнингда мен бўлсам хафа бўлардим: сени ҳайвонот боғидаги



маймундай томоша қилишяпти булар!— у елкасини қисиб, кулиб юборди.

Петрусин бемаврид пиқ этиб кулиб қўйди. Тишин ҳайрон бўлиб, нафрат билан унга бошдан-оёқ қараб олди. Кудрявцев бўзарди-да, ҳуштак чалиб, машинага ўтирди.

— Эй, отинг нима эди... Тишин, ўтир, директорни кутамиз!— деди у худди ёнида турган Елена Александровнани кўрмагандай.

— Директор бугун келмайди!— деб қичқирди унга Толя Соколов.— Яхшиликча туёгингни шиқиллатиб қол!

Алёша афтини буриштириб, рулни бурди. Машина қўзғалди. Петрусин қўлларини силкиб, унинг орқасидан югурди.

— Ҳа, ҳа! Югур тезроқ, югур, думидан ушлаб ол, бўлмаса кетиб қолади!— деб қаҳ-қаҳ уриб кулишди болалар.

36-б о б

ДАРСДА

Петя Русаков уйига югуриб кирар экан, севиниб:

— Келишяпти! Ойи, ҳаммалари келишяпти!— деб қичқирди.

Екатерина Алексеевна юзига жиддият олди:

— Ҳозир уларни бир ўхшатай! Шунча вақтни ўтказиб юборсалар-а! Бундан беъмани иш бўлмас!

Болалар юраклари бетламай, орқама-кетин уйга киришди. Қизлар биринчи бўлиб Екатерина Алексеевнанинг олдига боришди-да, икки ёндан унинг кўзларига боқиб:

— Биздан хафамисиз?.. Вой, хафа экансиз! Гапнинг рости, келгани қўрқдик...— дейишди.

Екатерина Алексеевна куруққина қилиб:

— Албатта хафаман-да,— деди ва қизларни нари суриб, болаларга юзланди.

Болалар гуноҳкорлардай бош эгиб эшик оғзида турар эдилар. Ҳеч қайсилари ўтирмадилар. Екатерина Алексеевна, келишганда албатта айтаман деб бир қоп аччиқ гаплар йиғиб қўйган эди, лекин ўқувчиларининг ориқлаб кетган юзларига қараб, қисқагина хўрсинди-да, қўли билан стулларни кўрсатди:

— Ўтиринглар! Кейинги вақтларда дарсларимизнинг мазаси бўлмади. Бу жуда ёмон, айниқса арифметикадан бўш бўлганларга ёмон,— у Трубачёвга кўз ташлади.

Васёк қошларини чимириб, пешонасини артди.

Екатерина Алексеевна программани стол устига қўйди.

— Гап бундай, болалар, мен ўтилмай қолган дарсларимизни кўриб чиқдим-да, уларни ёзга аниқ қилиб тақсимладим. Вақтимиз унча кўп эмас. Шунинг учун охири мартаба айтаман: мунтазам суратда, ҳар кун ўқиш керак.

Болалар индашмасдан стол олдига ўтирдилар.

Екатерина Алексеевна дарсликни очди.

— Биз сизлар билан оддий касрларни бўлишга келиб қолган эдик. Бу арифметикадан. Рус тилидан бўлса, ишимиз анча-мунча тузук: бутун программани ўтиб бўлганмиз, фақат такрорлаймиз. Тарихдан қадимги афсоналарни ўтаётган эдик. Бундан ташқари, Костя: ўзинглар ўтарсизлар, деб қолдириб кетган дарсларни анча юзаки ўтдик. Демак, географияни ҳам қайтаришимиз керак бўлади.

Болалар индамай ўтирар эдилар.

— Бугун дарсни энг муҳимидан — арифметикадан бошлаймиз. Саша Булгаков, доскага чиқ!

Саша калта камзулининг этагини тортиб, имиллаб юриб доскага чиқди.

— Мисол ёз: $8\frac{5}{6}$ ни бўламиз $2\frac{1}{3}$ га.

Саша мисолни яхшилаб ёзди-да, аралаш сонни нотўғри касрга айлантира бошлади. Бунини тўғри бажариб бўлиб, доска олдида анчагача миқ этмай, қотиб туриб қолди.

Екатерина Алексеевна унга ёрдамга Лидани чиқарди. Улар биргалашиб мисолни ечдилар-да, тутилиб-тутилиб қондасини айтиб бердилар.

Дарс қийинчилик билан борди. Петя Русаковдан бошқа ҳеч ким бўлишдан бирорта мисолни ўзи мустақил чиқара олмади.

Охирида Екатерина Алексеевна болаларга тикилиб, шундай деди:

— Кўрдиларингми, тагин ҳаммасини эсдан чиқариб қўйибсизлар. Аввалги дарсимизда ишимиз анча тузук борувди. Бўддий касрни бўлиш устида яна ўтириш керак бўлади.

Навбатдаги дарс тарих эди.

Екатерина Алексеевна, бошқа дарслардаги сингари, тарих дарсида ҳам болаларнинг фақат топширилган вазифани аниқ айтиб беришларини эмас, балки уларнинг нутқлари тўғри бўлишини ҳам кузатди. Болалар буни билишар, шунинг учун ҳам уйларида дарс тайёрлаётиб, ўқиган нарсаларини ҳар доим овозларини чиқариб, ўзлари ўзларига айтиб берар эдилар.

Бу сафар Мазин аргонавтлар ҳақидаги афсонани гапираётиб, ўз ҳикоясини ҳеч бир эпга солиб ололмади.

— Греklar... ҳалиги... сузишни яхши кўрар эдилар... Ҳалигидай... узоқ мамлакатларга сузишни... шундай қилиб, бир подшоҳ... оти нима

эди... ҳа... Пелей... бир одамга... анави-чи, ҳалиги... Ясонга... олтин жунли қўй терисини... олиб келишни буюрибди... Иннайкийин, ҳалиги Ясон узоқ сафарга кетибди... Хўш, ҳалиги... шундай қилиб... жуда хатарли йўлга чиқибди...

— Тўхта, Коля,— деб Мазиннинг гапини бўлди Екатерина Алексеевна.— Нималар деяпсан? «Умуман, ҳалиги, анави, иннайкийин...» Бу нима деган чули-чули ўзи? Рус тили жуда чиройли, жуда бой тил, унда сенга керак бўлган ҳамма сўзлар бор. Тил бойлигидан тўғри фойдаланишни ўрганиш керак, ахир. Сен ўз нутқингни ортиқча, кераксиз сўзлар билан тўлдириб юбординг, натижада нутқингдан алафлар ўсиб чиқди. Сиз билан биз жуда кўп ўқиймиз, ҳар бир асарни муфассал муҳокама қиламиз. Шуларни нима учун қилябмиз?— У болаларга ўғирилди.— Ахир, тўғри гапиришни ўрганинглар-да. Гапирганда билиб гапиринглар, бир-бирларингнинг гапларингни тўғриланглар. Яхши эмас-да, ахир!

Тарих дарсида болаларнинг омади ҳеч ҳам юришмади.

Аълочи ўқувчи Сева, Мазинга берилган танбеҳдан қўрқиб қолган эканми, бутун хотирасини ишга солиб, Геракл афсонасини бошдан-оёқ ёддан айтиб берди. У сўзини айнан дарсликда ёзилгандай:

«Геракл кўпдан-кўп қаҳрамонликлар кўрсатгандан сўнг, ниҳоят, Зевс томонидан осмонга олиб чиқиб кетилди ва худо бўлиб қолди»— деб тамомлади.

Екатерина Алексеевна норози бўлиб елкасини қисди:

— Мен сизларга афсоналарни ёдлаб олинглар, деган эмасдим-ку. Ҳайронман, сен нега бундай қийин ишни зиммангга олдинг?

Сева довдираб қолди, кейин ўқитувчи нима учун уни уришаётганини тушунмай, шошиб:

— Ахир у ростдан ҳам тириклай осмонга олиб чиқиб кетилган-да,— деди.

Болалар хохолаб кулиб юборишди.

— Бу дарслардан кейин мени ҳам тириклай осмонга олиб чиқиб кетишмаса дейман-да,— деб ҳазиллашди Екатерина Алексеевна.— Болалар, бундан кейин дарсни ўз сўзларинг билан айтиб беришга ҳаракат қилинглар. Лекин ҳали Мазин айтиб бергандай қилиб эмас. Мен ундан жуда хафа бўлдим.

Болалар кетаётиб, энди биз қатъий жадвал тузиб олдик, «ўлсак ҳам» биронта дарсни қолдирмаймиз, деб ўқитувчиларини астойдил ишонтирдилар.

— «Ўлсак ҳам» деган сўз ҳам ортиқча,— деб уларнинг сўзини тузатди Екатерина Алексеевна эшик бўсағасида.

37-б о б

ВАСЯ ҲУЗУРИДА

Обед маҳалида болалар Васяни бориб кўришга қарор қилдилар.

Йўлда кетатуриб Трубачёв ўртоқларига Кудрявцев билан дастлаб танишганини, кейин жанжаллашиб қолганини гапириб берди.

— Нима учун шуни бизга олдинроқ айтмадинг? — деб ҳайрон бўлишди болалар. — Унга бурнингни осмонга кўтарма, деб ўртоқларча дангал айтардик!

— Атайи айтмай юрувдим. Аввалданоқ унинг махтанчоқлигини ҳамма билиб қолмасин, ўзини тутиб олар, деб ўйловдим. Шунинг учун ҳам ундан олдин салом бердим... Ҳар ҳолда, у заводда

менга ёрдам қилмоқчи бўлувди-да... Умуман айтганда, у менга ёқади... машинани ўзи ҳайдайди...

— Р-рост... Мен ҳам олдинига ундан бирор камчилик топганим йўқ эди,— деди Саша.

— Ўргилиб қўйдим ўша Кудрявцевингдан, қип-қизил бойвачча-ку!— деб қовоғини солди Одинцов.

— Йўғе, қўйсанг-чи, бойваччага ўхшамайди!— деб эътироз билдирди Васёк.— Ишлашни яхши кўраман, деб менга ўз оғзи билан айтган. Махтанчоқ, холос!

— Зарари йўқ! Болалар йўлга солиб олишди. Лекин анави иккови нимага унинг пинжига тиқилиб юрибди?— деб сўради Саша.

— Тишин билан Петрусинми? Улар ҳам янги-да. Эҳтимол машинаси борлиги учун шундай қилишгандир,— деб тусмол қилди Петя.

— Нима учундир ўша иккови бир кўришдаёқ менинг кўзимга ёмон кўриниб қолди! Бир кўришдаёқ-а!— деб юзини буриштирди Сева.

Болалар кулиб юборишди:

— Оҳо, Севкамизга ёқмабдики, демак бир балоси бор!

— Ийи, нима дейпсизлар, мен ҳаммани ҳам яхши кўравераманми? Фақат ошкора айтмайман-да, кейин ёқалашишга мазам йўқ, бўлмаса-ку...

Болалар яна ҳам қаттиқроқ кулиб юбордилар. Сева хафа бўлди:

— Ҳа, нима, менинг ҳам ўзимга яраша ақлим бор.

— Биламиз, ақлинг бор, ҳар қандай одамнинг камчилигини нинасидан ипигача айтиб бера оласан, лекин кейин буниси бундай, униси ундай, деб сабаб кўрсатиб, оқлашга тушасан... Сен жудаям раҳмдилсан, жудаям кўнглинг бўш, Севка!

— Мени яхши билмас экансизлар, — деди Сева кўнгли ранжиб. — Эҳтимол раҳмдил, кўнгли бўшдирман, одамларнинг майда-чуйда камчиликларига унча парво қилмасам қилмасман, лекин ҳеч қандақа аблаҳликка тоқат қилолмайман. Бу масалада ҳеч кимга раҳм ҳам қилмайман! Ўзига шартта айтаман ростини!

Васёк ўйланиб туриб:

— Севка ўзи бир оз заиф-у, лекин ҳар қандай зўрдан қўрқмайди, — деди.

— Бу тўғри. Севка довюрак бола, — дейишди болалар.

Мазин бирдан Елена Александровнани эслаб:

— Негадир у печкачига ўхшамайди. Худди ўз уйига келгандай бемалол келди. Аллақандай нарсалар билан бир куракчани менинг қўлимга тутқазди! — деб кулди.

— Нимага ўхшамасин? У ўқимишли печкачи. Бундақалар ҳозир ачиб ётибди. Кўкрагидаги комсомол значоғи кўрдингларми? — деди Трубачёв юраги тошиб.

— У асл печкачи. Ахир, Леонид Тимофеевичнинг ўзи бориб чақириб келди-я. Лекин ҳамма гап унинг комсомол эканида, шунинг учун ҳам ишда тартибсизлик борлигини кўрди-ю, ўша заҳотиёқ аралашди, — деб тушунтирди Одинцов.

— Болалар, бу ишларинг яхши эмас. Бир одам эндигина келган бўлса-ю, дарров танқид қилишга тушсаларинг, — деди Нюра норози бўлиб. — Умуман олганда, унинг ким эканини суриштиришнинг ҳожати йўқ. Печкачими — печкачи. Аёлларимиз қандақа вазифаларда ишлашмаябди! Ҳозир урушда майор, полковник бўлган аёллар бор. Нима, бу даражалар уларга бекорга берилганми?

— Ахир биз ҳеч нарсa деяётганимиз йўқ-ку,— деди хижолат чекиб Одинцов.

— Ҳали бу ҳеч нарсa демаганингларми? — деб дугонасининг ёнини олди Лида. — Мазин ҳаммани масхара қилиб кулишни яхши кўради. Аёллар урушда қанақанги қаҳрамонликлар кўрсатишябди! Фронт орқасида ҳам қанақанги ишлашяпти! Менинг ойим ярим кечада ишдан қайтади. Бунинг устига, ҳозир партияга киргани тайёрланыбди, баъзида эрталабгача китоб ўқиб чиқади. У бемалол ўқиб олсин деб, ҳозир уйдаги ишларнинг ҳаммасини ўзим қиламан.

— Партияга ўтаябди дейсанми?— деб ҳадаҳа сўради Одинцов. — Қойил-ку! Сен чиндан ҳам ҳар ишда унга ёрдам беришинг керак. Партияга қабул қилишяётганда ҳар хил саволлар берилади-я, бирор нарсани билмай қолмасин тагин!

— Йўғе, яхши билади, менинг ойим уялиб қоладиганлардан эмас!— деди ҳовлиқиб Лида.

Болалар унга маъқуллаб, фахр билан боқдилар:

— Сен бизга унинг партияга ўтадиган кунини шипшитиб қўй, бориб табриклаймиз!

Нюра индамади. Унинг хаёлини ўз уйи, устига халат кийиб олиб, кун узун рўзғор ишлари билан овора бўлиб, ивирсиб юрган ойиси банд этди. Унинг ойисининг умрида ундақа тантанали кун сираям бўлмайди. Ахир, одамларга ҳеч қандақ ёрдам бермаса, ҳеч қаерда ишламаса, уни ким ҳам махтаб гапирсин! Бирдан Нюранинг ойисига жуда-жуда раҳми келиб кетди. У бошини қуйи солиб, қадамини секинлатди.

Одинцов хавотирланиб, унга ўгирилиб қаради.

— Нюраҳон, сенга нима бўлди?— деб секингина сўради Сева.

— Шундай, ўзим.— Нюра ўртоғига миннатдорчилик билдириб илжайди.

Сева одамнинг юрагида қандай ўй, қандай дард борлигини билиш учун ҳар доим пайтида бориб ҳол-аҳвол сўрашга қобил эди. У ўртоғини эркалаб, фалончижон, пистончихон дейишдан уялмас, кўпчилик олдида ойисига эркаланишдан ҳам тортиниб ўтирмас эди.

Сева — жасур бола эди, масхаралашлардан ҳайиқиб ўтирмасди.

У бир сафар ўзи тўғрисида: «Мен нодон одамлардан қўрқмайман, ўзимнинг нодон бўлиб қолишимдан қўрқаман»,—деган эди.

Нюра яна бир марта миннатдорчилик билан ўртоғига қаради. Қани энди у Нюранинг қандай қийналаётганини билса! Лекин уйдаги гапни кўчага чиқариб бўладими? Ёпиғлиқ қозон ёпиғлиқ қолаверсин!

Мана, таниш эшик. Аввалги мактаблари ялангликдаги кенг бинога қараганда кичкина бўлиб кўринди.

— Биз ҳам ўсдик, мактаб ҳам ўсди,— деб ҳазиллашди Васёк.

Шунга қарамасдан, аввалги, эски мактабларига нечундир ҳаммаларининг кўнгиллари ачиди. Бу ерда қанчадан-қанча яхши ишлар бўлган! Васёк бирдан ойисининг биринчи марта уни қўлидан ушлаб мактабга олиб келганини эслади. Қандай хурсанд бўлган эди у! Худди мана шу ерда, шу эшик олдида она-бола бир зум тўхташган эди. Ойиси шошиб-пишиб уни ўпган ва камзулининг этагини тортиб қўйиб, ўзининг ҳам шарфини тузатган эди.

Васёк бошини жуда паст эгиб, йўлак эшик олдидан, ойналар тагидан ўтди-да, ўт босиб кетган йўлқадан юриб кетди.

— Васёк!.. Болалар, Васёк қаёққа кетябди?

— Шовқинлашманглар... — деб шивирлади
Сева.— Васяларнинг деразаси тагига кетябди...

Болалар аста юриб, Васёкнинг кетидан бо-
ришди. Госпиталда обед маҳали экан. Ҳовлида
ҳеч ким йўқ. Дарахтлар тагидаги столлар усти-
да шашка, шахмат, доминолар турибди. Сани-
тарлар ҳовлига енгил каравотлар олиб чиқиб,
кўрпа-ёстиқ тўшашмоқда. Овқат еб бўлгандан
кейин, соғаябошлаган ярадорлар очик ҳавода
ухлашади.

— Бевақт кебмиз, Нина Игнатъевнанинг
жаҳли чиқади!— деб тўрт томонга хавотирланиб
қарашди болалар.

— Бир минутга ҳеч нима қилмас...

Улар оёқ учида юриб, дераза тагига борди-
лар. Қалин ўсган кўм-кўк қайин майин шитирлаб
шоҳларини силкитди.

— Вася!..

Палата бўшга ўхшайди. Соғайиб қолганлар
ошхонада овқатланади. Вася шўрва солинган та-
релкани тиззасига қўйиб, ёлғиз ўзи каравотида
ўтирибди. Иштаҳа билан нон тишлайди, жағлари
қимирайди, сингиб пишган нон тишлари ораси-
да курсиллайди. У оғзи овқатга тўла бўлганидан:

— Ҳим-м... — дейди ва тарелкани тумбочка
устига қўясолиб, қўлини силкитади.

— Буёққа киринглар! Ҳеч ким йўқ! Ойнадан
тушаверинглар!

Болалар тирмашиб деразага чиқадилар-да,
палатага сакраб тушадилар; қизлар ҳам болалар-
дан қолишмайдилар. Ҳаммалари навбатма-нав-
бат Васяга яқинлашиб, унинг қўлини қаттиқ қи-
садилар.

— Қалай, Вася, тузукмисан? — деб шошиб
сўрашади улар, каравот олдига ғуж бўлишиб.

— Менми — яхшиман! Энди тузалиб бораяпман. Энг муҳими — фронтга яроқлиман! — дейди қувониб Вася.

— Менга болалар сени тузук деб айтишди, лекин ўзим ҳеч келиб кўролмадим. Эҳ, Вася! Тузалиб турганингдан кейин мактабимизга бир боргин. Яқинда ремонт тугайди, ишлар юришиб кетади! Борасанми? — деб сўрайди Васёк.

— Бормай бўладими! Жавоб оламан-у бора-ман. Энди кўп ётмайман. Менга бу ердаги док-торлар, организминг чидамли, маҳкам экан-у, худо сабр-тоқатдан бермаган экан, дейишади!

Вася кулади, юзидаги кулгичлари ўйнаб кетади. Кейин у тўсатдан пешонасига бир уриб, шо-ша-пиша ёстиқ тагига қўлини тикади.

— Тўхтанглар! Менга нима бўлди-я? Украин-надан сизларга хат бор, ахир. Бир бола олиб ке-либ берди. — Вася чеккалари каноп ип билан чатилиб, бурчаклари сургучланган узун кўк кон-вертни олади. — Мана, яққол кўриниб турибди — жуда муҳим хат!

Болалар қўлларига олгани юраклари бетла-май, хатга қараб турадилар. Унда нима гап бор-лигини ким билсин? Чеккаларига сургуч урилган, ҳам эгри-бугри қилиб каноп ип билан чатилган бу кўк конверт аллақандай ғалати, ваҳимали кў-ринди. Конверт устига катта-катта ҳарфлар би-лан чиройли қилиб:

Пионерлар отрядига

Отряд командири

Васёк Трубочёв ва унинг ўртоқларига

— деб ёзилган эди.

— Генкадан... Генкадан... Болалар, Генкадан келган!

Трубочёв Васянинг қўлидан конвертни ола-ди-да, шоша-пиша тиши билан ипини узади. Ке-

ийн конверт ичидан зич қилиб букланган қогозни авайлаб олади.

Болалар унинг атрофига ғуж бўлиб:

— Тезроқ ўқи! — деб шипшийдилар.

38-б о б

УКРАИНАДАН ХАТ

— «Азиз ўртоқлар! Узоқ Украинадан партизанлик саломим ва ўй-хаёлларим сизлар томон учмоқда. Биз бу ерда бутун кучимиз билан фашистларни қийратмоқдамиз, у аблаҳлардан кўпининг ёстиғини қуритдик, лекин ўзимизнинг азиз одамларимиз ҳам нобуд бўлди. Менинг вафодор отим Жийрон қашқа, ўқ еб яраланган жангчимиз, сизнинг вожатийингиз Митяни жанг майдонидан олиб чиқди. Қони оқиб, мадордан кетган Митяни лагерга етказиб келди-да, ўзи ҳам ертўламиз олдида ерга йиқилди. Оёғидан қаттиқ яраланган экан. Жангда Митянгиз ҳам оғир яраланди. Воқиа шундай бўлди. Тонг отаётганда Митя Яков Пряник билан разведкага жўнаб кетди, улар билан яна бешта жангчи бирга йўлга чиқди. Улар йўлда фашист ва полицайларнинг катта отрядига дуч келиб қолибдилар. Жанг қилиб улар орасини ёриб ўтибдилар. Граната билан қирқ кишини ерга қулатибдилар... Партизанлар жуда қаттиқ олишибдилар, шундай бўлса ҳам душманни бартараф қилиб бўлмабди. Митянгиз ўртоқларига лагерга жўнашни буюрибди-да, ёлғиз ўзи ҳалок бўлган Яков Пряник олдида қолиб, душманни граната билан қийратаверибди. Граната тамом бўлгандан кейин, Жийрон қашқага минибди-ю, ўткир қиличини яланғочлаб, бир ўзи шунча душманга қарши қўл жангига кирибди. Қаҳрамон Митянгиз уч еридан ўқ ебди, бун

менинг вафодор отим пайқаб қолибди — чунки қулоқлари орасидан қайноқ қон оқиб, кўзларини беркитибди. Жангчимиз отнинг бўйнига йиқилибди, қўлидаги юган бўшашиб кетибди... Шунда жанговар отим олдинги оёқларини силкитиб, туёқлари билан йўлидаги душманларни эзиб-янчиб ўтибди-да, партизанлар лагерига қараб ўқдай учибди... Душман ўқи икки сафар кетидан қувиб етиб, Жийрон қашқани оёғидан ва биқинидан оғир ярадор қилибди, жангчи билан отнинг қони қўшилиб кетибди... Мен ўрмонда узоқдан от дукурини ва кишнаганини эшитдим-у, эс-ҳушимни йўқотиб ертўладан югуриб чиқдим...

Митяни эгардан олиб, яраларини боғладик. Жийрон қашқанинг ҳам ярасини боғладик.

Азиз ўртоқларим, Митянгиз қаттиқ ярадор. Командир уни госпиталга юбормоқчи бўлди, лекин ҳозир жойидан қўзғатиш мумкин эмас. Мен кечаю кундуз унинг олдидаман, ҳамшираларга қўлимдан келганча ёрдам бераман, шу бугун кечаси у биринчи мартаба кўзини очди, ҳалок бўлган Яков Пряникни эслаб, оғир хўрсинди. «Менинг болаларимга комсомоллик саломимни ёзиб юбор. Эҳтимол, қайтиб кўришиш насиб қилмас. Айт, болалар менинг ота-онамга хат ёзишсин... Танимда жоним бор экан, ўлим билан курашаман, шунга қарамай, қари ота-онамни олдиндан огоҳ қилиб қўйиш зарур», деб айтди.

Жонажон ўртоқлар, бу хатни ишончли одамдан юбордим.

Мен ҳам жангда қатнашдим, жасурлигим учун медаль билан мукофотландим, душманни қирдим, ўлимдан қўрқмадим! Энди бўлса, Митя олдида ўтириб, йиғлаганим йиғлаган. Худди туғишган акамдан ажралиб қолаётганга ўхшайман. Партизанларимиз ҳам ертўламиз олдида

ўтиришгани ўтиришган, қувсанг ҳам, ялинсанг ҳам кетишмайди. Шундай, азиз дўстлар, ўргоқ-жонлар, токи иложимиз бор экан, Митянгизга ўлимни яқин келтирмаймиз. Жийрон қашқам бўлса умрбод чўлоқ бўлиб қолди. Содиқ отим жанг қилиб бўлди! Бутун партизанлардан унга ҳурмат ва эҳтиром бўлсин, уруш тамом бўлгач, мен уни уйимга олиб кетаман, колхозда бирга яшаймиз.

Қолганларнинг ҳаммаси омон-эсон, сизларга партизанлик саломларини йўлладилар. Ўқитувчингиз ҳақида нима билсангиз ёзиб юборинг, Оксана хола уни жуда соғинган.

Степан Ильич қўшни қишлоқдан яширинча машҳур бир докторни олиб келди. У докторнинг чамадонида ҳар хил асбоблари бор экан. Митя тирик қолса ажаб эмас... Сизларга яхши таниш бўлган ботир жангчи Яков Пряникни эса, Иван Матвеич билан Николай Григорьевич ёнига кўмдик, менинг бобом ҳам ўша ерда — улар билан ёнма-ён ётибди.

Грицько билан Федька Гуз ҳам сизларга пионерлик саломини йўллади. Игнатни бошқа отрядда алоқачи деб эшитдик, Коноплянко уни кўрибди. Тоғ билан тоғ учрашмайди, одам эса ўз одамини ҳамма вақт топиб олади, учрашади.

Биз ўқиябмиз, ўқишни қолдирмаймиз. Баҳорда Степан Ильич ва Мирон Дмитриевич олдида олтинчи синфга имтиҳон бердик. Бизни Коноплянко ўқитди. Уруш тамом бўлгач, у Марина Ивановнанинг ўрнига бизнинг мактабда ўқитувчилик қилади.

Хайр, азиз дўстларим! Севага айтадиган алоҳида сўзим бор эди, ҳа майли, вақт-соати келар, маҳкам қўлни қўлга бериб, ёнма-ён ўтирармиз. Ўшанда айтарман... Фақат шонли жангчи ва партизан, ўз комсомол онтига содиқ бўлган вожати-

Йингиз Митя омон қолса бўлгани. Галаба қозони-шимизга оз вақт қолди. Ватанимга содиқ бўлиб қоламан, деб

жангчи-партизан *Гена Наливайко*».

Болалар пиқ-пиқ йиғладилар. Вася хатни эшитиб бўлиб, бирдан:

— Менинг командирим кўз ёши тўкканни ёмон кўрар эди,— деди.— У доим: «Ўлган ўртоқ учун йиғлаш керак эмас, балки, унинг хотираси учун шонли ишлар қилиш керак!»— дер эди. Ҳа, шундай дер эди командирим!— деб такрорлади Вася, қоронғилашиб кетган кўзларини тўппа-тўғрига тикиб.

Госпиталда обед маҳали тугади. Палатага ярадорлар йиғила бошлади. Коридорда старший ҳамширанинг овози эшитилди. Трубачёв ўрнидан турди.

— Биз кетайлик, Вася!

— Кетайлик!— дейишди болалар ҳам.

Кейин улар битта-битта деразадан тушиб, кўздан ғойиб бўлдилар.

— Анави меҳмонларни қаранг-а! Топган йўлларини кўринг! Ҳамширадан қўрқдилар шекилли?— деб кулишди жангчилар.

Болалар эса кўчада қаёққа ва нима учун бо-раётганларини билмай келар эдилар. Узоқдан-узоқ Украинада, партизанлар лагерида дўстлари ва улкан ўртоқлари Митя азоб чекиб ётар эди.

Васёк бирдан таққа тўхтади.

— Болалар! — Унинг овозида ҳамон йиғи оҳанги бўлса ҳам, кўзлари баҳор ёмғири ювиб ўтгандай тоза ва равшан эди.— Васянинг командири нима деганини эшитдиларинг-а?— Васёк командирнинг сўзларини аниқ хотирга келтирмоқ учун қошларини чимирди:— «Ўлган ўртоқ учун

йиғлаш керак эмас, балки, унинг хотираси учун катта ва шонли ишлар қилиш керак». Бундай сўзлар бутун умр эсда қолади, болалар. Биз ҳам буни ҳамиша ёдда тутайлик. — Васёк ўртоқларининг юзига бир-бир қараб олди-да, қатъий қилиб: — Юринглар, ишга борамиз. Жадвалга кўра, соат тўртда ишда бўлишимиз керак! — деди.

39-б о б

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАЖЛИСИ

Мажлис соат олтига тайинланди. Васёк олтинчи синф ўқувчиларининг рўйхатини тузишни Белкинга топширди. Бошқа синфларнинг рўйхатини тузиб чиқишни еттинчи синф ўқувчиси Толя Соколов ўз устига олди.

— Трубачёв! Манави Тишин билан Петрусин иккови ҳам бизнинг олтинчи синфга ёзилишди, Кудрявцев ҳам, — дея малла қошларини чимириб, шивирлади Белкин. — Ундан кейин, сени, Мазинни, Одинцовни, Синицинани... ҳалиги, Ук-раинада сен билан бирга бўлган болалар бор-ку, ўшаларни қайси синфга ёзишни билмаябман... бешинчигами, олтинчигами?

— Албатта олтинчига-да! — деб елкасини қисди Васёк.

— Эсинг йўқ-да сени, Лёнька! — деб кулди Мазин. — «Қайси синфга ёзишни билмадим» эмиш! Нима, биз икки йил бир синфда ўтирадиганларданмизми?

— Олдин мен ҳам худди шундай деб ёздим! Кейин, тагин, бу қандақа бўлди, деб ўйланиб қолдим. Қизиқ-да, ҳамма болаларимиз олтинчида бўлар эмиш-у, отряд советининг раиси бешинчида бўлар эмиш! Ақлга тўғри келмайдиган гап-а!

— Бундан ташқари, Елена Александровна ҳар бир синф алоҳида бригада бўлсин, деб таклиф этди. Бизнинг ўз бригадиримиз бор!— деди Одинцов.

Мажлис очикда ўтказилди. Болалар яшиқлар келтириб, устига тахта қўйишди, сиёҳга беланган эски мактаб столини олиб чиқишди, катталар учун скамейка тайёрланди. Стол ёнига Елена Александровна, иккала Миронич, Грозний, тунукасоз (бўёқчи ҳам ўшанинг ўзи), мактабга ҳозиргина келган, қуйи синфларга дарс берадиган кекса ўқитувчи Федосья Григорьевна ўтиришди. Раис ўрнини Леонид Тимофеевич эгаллади. Столдан сал нарида, синфларга бўлиниб, бўлажак мактаб ўқувчилари турар ва ўтирардилар. Еттинчи синф ўқувчилари атиги уч киши эди, улар ўзларини катталардай ҳис этиб, столга яқинроқ туришар, Толя Соколов бўлса, ўқтин-ўқтин оёқ учига кўтарилиб, дўриллаган овоз билан:

— Жим, болалар! Интизомга риоя қилинглар!— деб қичқариб қўярди.

Олтинчи синф қарийб тўла йиғилган эди. Ўртада Васёк Трубачёв ҳамда тўртинчи «Б» синфнинг собиқ ўқувчилари турар эдилар. Янгилар бор-йўғи бир нечта ўғил бола эди; булар орасида бўйи новча, келишган Алёша Кудрявцев кўзга яққол ташланиб турар эди, унинг олдида — юзлари қип-қизил, бежирим, кўзлари жавдираб турувчи Петрусин билан қовоғи солиқ, бузоққа ўхшаб боқувчи Тишин турар эди.

— Ҳали мактаб йўғ-у, ўқувчилар штати деярли тўлди,— деб ҳазилашди Леонид Тимофеевич.— Хўп, берироқ ўтиринглар, ишлаб чиқариш мажлисимизни бошлаймиз. Мактабингизни ремонт қилишда ҳаммаларингиз бир ёқадан бош

чиқариб, сидқидил ишлаётганларингиздан беҳад хурсандман. Тўғриси айтганда, бу уйни қайта тиклашдай оғир ишни зиммамга олар эканман, албатта, сиздай ёрдамчиларим бўлади, деб ишонган эдим. Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, деган гап бор.

— Ура Леонид Тимофеевичга! Ура! — деб қичқирди Толя Соколов.

— Ура! Ура! — деб бараварига уни қувватлашди болалар.

— Болалар! Директоримизга раҳмат айта-миз! Қани, уч, тўрт!

— Ле-о-нид Ти-мо-фе-е-вич-га раҳ-мат! — дея бўғин-бўғин қилиб қичқиришди ўқувчилар.

— Тўхтаңглар! Тўхтаңглар! — деб қўлларини силкитди директор.

Аммо шовқин тўхтамади. Елена Александровна болғача билан столни аста тақиллатди.

— Тинчликни сакланглар, Леонид Тимофеевич гапирадилар. — Печкачининг овози жаранглаб чиқди, болалар унинг гапидаги кескин, амирона оҳангни фаҳмлаб, бир-бирларига қарадилар.

Леонид Тимофеевич рўмолчаси билан тепа-кал бошини артиб, кўзойнагини олди.

— Мен сизларга айтсам, болалар, «Ура» деб қичқиришга ҳали вақт бор. «Ура» деб қичқиришга ҳали улгурамиз. Ҳозирча мен Елена Александровнадан қиладиган ишимизни аниқлаб олиш учун сизларни йиғишни сўрадим. Сизлар оз эканингизда ҳар қайсиларинг кучларинг етганча ишладиларинг, яъни маълум плансиз, қайси иш тўғри келса шунга ёрдам бердингиз. Энди бўлса, плансиз ишлашимиз қийин. Бундан буён ҳар бир синф ўзини бир бригада деб билиб, ўзига топширилган иш бўйича жавоб беради. Тушунарлими?

— Тушунарли!

— Ундай бўлса гап бундай, мактаб очилгунча, яъни биринчи сентябргача бир ярим ойдан сал ошиқроқ вақт қолди. Бинонинг асосий ремонти ҳали тамом бўлгани йўқ, хоналарнинг ичини ишлаш, участкамизнинг теварагини тўсиб, бира-тўла жойлашиб олиш ҳам озмунча вақтни олмайди. Мана, мутахассисларимиз бўлмиш дурадгорлар Иван Миронович билан Фёдор Мироновичлар ҳам шу ерда ўтиришибди. — Леонид Тимофеевич нозик бир имо билан савлат тўкиб ёнма-ён ўтирган Мироничларни кўрсатди. — Улардан илтимос қиламиз, яна нималар қилишимиз кераклигини айтиб берсинлар.

Болалар қарсак чалишди.

Кекса Миронич бошини ирғаб, ўрнидан турди-да, сўз сўради. Кичик Миронич ҳам ўрнидан сал турди-ю, аммо сўз сўрамади, тагидаги яшикни пайпаслаб, қулайроқ жойлашиб ўтирди.

— Болалар, мен сизларга шуни айтаман: иш, албатта, бор ҳали. Биз ишдан қочмаймиз, иш ҳам орқамиздан қувмайди! Хона пардозланмаса хона бўлмайди, парта бўлмаса синф ҳам синф бўлмайди. Гаҳим тўғрими?— Миронич бобо болаларга кўз қисиб қўйди-да, ўнг қўли билан оппоқ соқолини қисимлаб, кулиб турган қув кўзлари билан Елена Александровнани имлаб кўрсатди:— Печкачимиз бор. Хўш, шундай экан, нима бўлса ҳам печкамиз бўлади. Сиз нима дейсиз, печкамиз бўлади-а?— деб қувлик билан сўради чол.

Болалар кулимсираб, зўр қизиқув билан Елена Александровнага қарадилар.

— Печка бўлади,— деди Елена Александровна бемалол, нозик қўлларини орқасига қилиб ва Мироничга кулмасдан қараб.

— Иш битди! Демак, заявка қилинди!— деди шошилиб чол.— Энди яна бир савол, буни расмий равишда, аниқлаб олиш учун беряпман. Мана, тунукасоз ўртоқ бўёқчилик ихтисосига ҳам эга. Тўғрими гапим?— деб тунукасозга мурожат қилди чол.— У ҳам, албатта, ўз заявкасини сизга расмий равишда баён қилади.

Елкалари кенг, қора кўз, тепа сочи сал тўкилган тунукасоз жиддий қилиб:

— Иш менга қараб қолмайди,— деди.— Леонид Тимофеевич бир оғиз айтса, бас, қилавераман. Қаерини ипак рангига, қаерини мрамор рангига, баъзи жойларини пардозлаб бронза рангига киритиш керак бўлади. Гапнинг қисқаси, синфлар билан зал, масалан, пардозда бирибидан фарқ қилади. Бу — факт. Хуллас, менга аниқ план тузиб беринг, мен ўзим ишимни билиб қиламан.

— Ана, айтмадимми, гап яна ихтисосга бориб тақалади. Демак, тўғри қиялбмиз,— деб бош силкитди Миронич.

— Хўб, тўғри бўлса, жойингга ўтир,— деди қовоғини солиб кичик Миронич, тўлғаниб ўзи ўтерган яшикни ғижирлатиб.— Кўпам вақиллайверсанг бўлмайди. Ўтир деябман.

Кекса Миронич истар-истамас стол ёнига ўтди.

— Шундай қилиб, раҳбар кучларимизнинг ҳаммаси аниқланди. Энди ҳар бир иш участкасига ёрдамчилар бириктиришимиз қолади,— деди Леонид Тимофеевич.— Баъзи бир ишларни, масалан, ҳовли атрофига панжара қилишга ўхшаган ишларни ўзларингиз мустақил қила оласизлар десак бўлади. Сизларнинг иш вақтларингизни тақсимлаш ва бригадалар ташкил қилишни Елена Александровнадан илтимос қиламиз.

Елена Александровна ўрнидан туриб, рўйхат-
ни ўзига яқин сурди:

— Болалар, мен бу рўйхатларни кўриб чиқ-
дим. Ҳали баъзи синфларда ўқувчилар оз —
кўплар ҳали келмаган, айниқса кўпчилик юқори
синф ўқувчилари ҳозир колхозларда ишламоқ-
далар, ўқиш йили бошлангунча мактаб тўлиб қо-
лади. Ҳозир ҳам асосан баъзи синфлар тўла йи-
тилган. Демак, бу синфларда пионер отрядлари
ташқил қилиниши керак.

Ўқувчилар орасидан суюнчли шов-шув кўта-
рилди. Елена Александровна қўлини кўтарди ва
вазминлик билан сўзини давом этдирди:

— Отряд бўлар экан, унда отряд советининг
раиси ҳам бўлиши керак. Эҳтимол, биз тўла-тў-
кис йиғилиб бўлгунимизча, яъни ўқиш йили бош-
лангунча, отряд советларининг раислари этиб,
эски мактабда сайланган болаларни қолдирар-
миз. Қайси отрядда отряд советининг раиси йўқ
бўлса, ўзларингга вақтинча раис сайлаб олиш-
ларинг керак бўлади. Ҳозир бизда қизғин иш
бораётгани учун ҳар бир отряд ўзини ишчи бри-
гада деб бўлади, отряд советининг раиси бўлса,
бригадир бўлади. Розимисизлар?

— Розимиз! Розимиз!

Болаларга жон кирди. Улар мактабларида
пионер ташкилоти қайтадан вужудга келаётгани-
ни, ўзларининг отрядларга бирлашганларини,
энди улар ҳақиқий ўқувчилар эканларини дарҳол
ҳис этдилар. Бундан ташқари, улар худди катта-
лар сингари ишчи бригадалари деб аталади-
лар.

— Юқори синфлардан бошлаймиз. Ҳамма-
нгизга маълумки, ишнинг энг масъулиятли участ-
калари катталарга топширилади...— деб яна сўз
бошлади Елена Александровна.

— Албатта! Албатта!— деб шовқин солишди ўқувчилар.

Шу пайт қўққисдан аллакимнинг қўли баланд кўтарилиб, шу кўтарилганча ҳавода қотди.

Елена Александровна олдинга эгилди:

— Ким тушунмади?

Тишин олдинга чиқди.

— Баъзиларимиз тушунмай қолдик, нима учун икки синф қўшиб юборилди,— деди у қисиқ, ўқрайган кўзларини Елена Александровнага тикиб.

— Нимага икки синф қўшиб юборилар экан? Қайси-қайси синфлар?— деб сўради Елена Александровна, қўлидаги рўйхатни титкилаб.

Ўқувчилар жим бўлишиб, қизиқсиниб қулоқ солдилар.

— Қўшиб юборишган-да!— деди пичинг қилиб Тишин, бошини бир ёнга эгиб.— Бешинчи синф билан олтинчи синф қўшиб юборилган.

Мазин ҳадаҳа Трубачёвнинг биқинига туртди. Васёк ҳушёр тортди. Лёня Белкин хавотирланиб, болаларга бир нима деб шивирлади. Қизлар бир-бирларига қараб олишди.

— Лёня Белкин деган шу ерлик ўқувчи рўйхат тузаётганда, масалан, Трубачёв ва яна бир нечта бола, кейин яна икки қизнинг синфда қолганлигини эсидан чиқарибди.

— Қим синфда қолган? Трубачёв синфда қолган эканми? Ёлғон айтибди!

— Тишин ёлғон айтаябди!

— Ўҳў, кечагина келиб, дарров ўзини кўрсатяпти-ку!

— Эътибор берманглар унга!

Болалар жунбушга келишди, ғазабланиб шов-шув кўтаришди, бир-бирларига «жим, жим» деб қичқаришди.

Леонид Тимофеевич ўрнидан турди:

— Бу нима деган гап? Эсларингга солиб қўяй, бу ерда мажлис бораябди. Кимки ўзини тутолмаса, ўз ишчи коллективини ҳурмат қилмаса, бу ердан чиқиб кетсин, ўзига яраша бошқа иш топсин!

Тўла тинчлик чўкди. Леонид Тимофеевич ўтирди:

— Елена Александровна, давом этинг.

— Трубачёв, сен бу ёққа кел!— деб чақирди Елена Александровна.

Болалар йўл беришди. Васёк ўзини хотиржам тутди, аммо юраги дукиллаб урарди.

— Биринчи сентябрда биз олтинчи синфга келамиз. Ҳозир бешинчи синф программасини уйда ўтаябмиз. Шунинг учун Белкин бизни олтинчи синф рўйхатига қўшган,— деди у баланд овоз билан.

Тўда ичидан Петрусиннинг ичи қоралик билан қаҳ-қаҳ ургани эшитилди, Кудрявцев масҳара қилиб:

— Нимага тўппа-тўғри еттинчига келавермайсизлар, азизларим?— деб кулди.

Елена Александровна тоқатсизланиб елкасини қисди-да, яна Трубачёвга мурожаат қилди:

— Ҳўш, адолат нуқтаи назаридан ўзинг айтчи, сенингча, қурилиш пайтида сизларни олтинчи синф рўйхатида қолдирган маъқулми ёки бешинчи синф рўйхатига ўтказган маъқулми?

— Қаерда ишласак ҳам бизга барибир, мен бунинг учун жанжаллашиб ўтирмайман,— деди Васёк ёғжиниб.

Тўда ичидан ўқувчиларнинг ҳаяжон билан:

— Бизлар бунга йўл қўймаймиз!

— Ҳаммамиз жанжал кўтарамиз!— деб қичқирганлари эшитилди.

— Трубачёв бизнинг синфдошимиз! Бешинчи синфга бермаймиз уни! — деб қичқирарди Лёня Белкин.

Коля Чернишёв яшиқ устига ирғиб чиқиб, баланд овоз билан:

— Трубачёв доим бизнинг отряд советимизнинг раиси бўлиб келган, энди бўлса бригадамизнинг бошлиғи бўлади, — деди, — болалар, қўлларингни кўтаринглар, ким шуни хоҳлайди?

Собиқ тўртинчи «Б» синф болалари туртиниб-суртиниб олдинга чиқдилар-да, қўлларини кўтардилар.

— Биз ҳаммамиз Трубачёвнинг томонимиз! — деб чинқирди Надя Глушкова. — Биз ҳамма болаларимиз номидан — Нюра Сеницина, Лида Зорина, Петя Русаков номидан Трубачёв учун овоз берамиз...

Елена Александровна қўлини қаттиқ силкиб, шовқинни тўхтатди:

— Етар! Биз бу ерга ишни яхшироқ йўлга қўйиш учун гаплашгани йиғилдик. Иш отрядларга қараб тақсимланади. Трубачёв билан унинг ўртоқлари — бешинчи синф болалари билан бирга бўлишади. Жим! Мен ортиқ бу жанжални давом этдиришга рухсат бермайман. Олтинчи синфга бошқа отряд совети раиси сайлашни таклиф қиламан.

Тўда ичида шивир-шивир кўтарилди. Секин айтилган:

— У нимага аралашади? Леонид Тимофеевич айтсин! — деган овозлар эшитилди.

Елена Александровнанинг ёноқларига сезилар-сезилмас қизиллик югурди, пешонасида чуқур ажин пойдо бўлди. Леонид Тимофеевич бошини силкитди:

— Сизлар мени Елена Александровна ва

мажлисимизга чақирилган бошқа дўстларимиз олдида уялтириб қўйдинглар. Ҳайрон бўлиб қолдим: менинг собиқ ўқувчиларим шу бир йилга етар-етмас вақт ичида тартиб-интизомни шунчалик эсдан чиқариб, виждонларини шунчалик йўқотиб қўйибдиларки, ишдаги муҳим масалаларни ечиш ўрнига, бизларни, Трубачёвни қайси рўйхатга ёзиш керак: бешинчи синф рўйхатигами ё олтинчи синф рўйхатигами, деган сершовқин ҳангамани эшитиб ўтиришга мажбур қилсалар-а.— Директор қўлларини ёзди.— Бундан чиқди, сизлар муҳим масалалар ҳал қилинадиган мажлисларга иштирок этишга ҳали ёшлиқ қилар экансизлар-да?

— Йў-қ... йўқ... — дея ўзларини оқлашга уринишди ўқувчилар.

— Ҳали бизнинг вожатиймиз йўқ. Шунинг учун мен Елена Александровнадан сизнинг пионер ишларингизга ёрдам беришни илтимос қилдим. Лекин сизлар ўзларингизни шундай тутаяпсизларки, Елена Александровна йўқ деб қолмасалар, деб қўрқаман.— Леонид Тимофеевич жим бўлиб, болаларга кўз югуртириб чиқди. Кейин сув сепкандай жимлик чўкканини кўриб, сўзида давом этди:— Менда шундай таклиф бор: эртагаёқ ҳар бир синф менга ўз бригадирини кўрсатган ҳолда бригада рўйхатини тузиб берсин. Яъни ҳар бир отряд ўзининг отряд совети раисини сайласин. Бу ишда Елена Александровна сизларга ёрдан беради. Бригадалар ўртасида ишни ўзим тақсимлайман. Шу билан мажлисимизни тамомлаймиз. Шуни яхши билингларики, майда-чуйда ғаразлар, бир-бирларингга ёмон муносабатда бўлишлар умумий ишимизга халал беради.

Болалар директорларининг кўнгли ранжиганини билдилар. Елена Александровна ҳам хафа

эди. Қошлари чимирилган, кўзлари дарғазаб ва совуқ боқарди.

Васёк ўзини алдамчилик қилиб қўлга тушган кишидай ҳис қилиб, иззат-нафси койинди, ҳам-малари икки йил бир синфда ўтиргандай, бешинчи синфга тушиб қолганларидан таъби тирриқ бўлди. Булар ҳаммаси уни хуноб қилар, Тишинни болалар ўртасидан хип бўғиб чиқиб, қулочкашлаб башарасига солгуси келар эди...

Тишин бўлса, болалар орасида туриб ғалаба қозонгандай керилар:— ҳамма мақтанчоқ ва чиранчоқларнинг сирини фош қиламан, шарманда-сини чиқараман, деб қичқирар эди. Бу дўқларнинг қаердан келиб чиқаётганини Васёк яхши билар эди. Лекин бош айбдор Алёша Кудрявцев узоқдан унга масхараомиз кулиб боқар, Петрусиннинг ёнида туриб олиб, унга аллақандай қизиқ нарсани ҳикоя қилар, очиқ, мардона юзи ҳамда таъсирчан, хотиржам кулгиси билан болаларнинг диққатини беихтиёр ўзига жалб қилар эди.

Васёк ўз ўртоқларини хотирлади. Яхшиямки, Тишин сўзлаётганда улардан бирортаси бир оғиз сўз демади. Ҳатто Мазин ҳам ўзини тийиб турди. Хўш, энди қаёққа кетишди улар-а?

Ўқувчилар синф-синфга бўлиниб, отряд советларига раис сайлар, дам у ерда, дам бу ерда Елена Александровнанинг овози эшитилиб қолар эди.

Ўқитувчи аёл олдидан ўтаётиб, Леонид Тимофеевич:

— Бу воқиа тўғрисида сиз билан биз алоҳида гаплашишимиз керак,— деди.

Васёк гап ўзи ва ўртоқлари ҳақида бораётганини тушунди, лекин қайрилиб боқмади ҳам.

Олтинчи синф болалари тўпида Петрусин:

— Болалар, мен Кудрявцев бўлсин дейман! У билан бўлсак дард қолмаймиз!— деб қичқирди.

— Кудрявцев бўлсин! Кудрявцев!— деб қичқирди янги келганлар.

Надя Глушкованинг жаҳл билан:

— Кимни сайласанглар сайлайверинглар, менга барибир!— дегани эшитилди.

Васёкнинг тўртинчи «Б» да бирга ўқиган аввалги ўртоқлари аччиғлари чиқиб индамай турардилар. Васёк бир чеккада турган бешинчи синф болаларини кўрди. Васёкнинг ўртоқлари ўшалар олдида туришар эди.

«Худди жазоланганларга ўхшашади-я»,— деб хаёлидан ўтказди Васёк ичидан зил кетиб. Шу пайт бирдан унинг қулоғига баланд овоз билан:

— Тру-ба-чёв! Тру-ба-чёв! — деб қичқирган товуш эшитилди.

Васёк яқинлашиб борган сайин бешинчи синф болаларининг табриклаб қичқириб тургани тобора баралла эшитиларди:

— Тру-ба-чёв! Тру-ба-чёв!

Витя Матрос соявонсиз шапкасини осмонга отиб, ҳаяжон билан:

— Васёк Трубачёв! Ура!— деб ҳайқирди.

Одинцов унга:

— Бешинчи синф болалари севинишяпти! Ҳамма сени бир оғиздан отряд советининг раиси ва командир қилиб сайлади!— деди.

— Хўп, бўпти, ишлаганимиз бўлсин,— деди Васёк оддийгина қилиб. Унда командирлик ҳисси уйғонди:— Эртага бригадамизга қандай иш топширилишини биламан-да, ҳаммаларингни жой-жойларингизга қўяман. Ҳозир кетишларинг мумкин!

У жилмайди, лекин кўзлари ғамгин боқар, фақат ўртоқларигина бу табассумнинг унга қанчалик оғир тушганини тушунар эдилар.

Бешинчи синф болалари шовқин-сурон кўтариб тарқалишгач, Васёк секингина:

— Юринглар, бирга кетамиз,— деди.

Лида унинг қўлидан ушлади.

— Эсингдами, кичкиналгимизда қишда ер тийғаноқ бўлганда нуқул қўл ушлашиб юрардик,— деди Лида меҳрибонлик билан.

Васёк бош иргитди:

— Ҳайронман, ўша кичкина бола пайтларимиз қаёққа кетди-а? Ёшимиз кўпга борган йўқ-ку ҳали!— деди у маъюс бўлиб.

40-б о б

ОРИЯТЛИ БОЛА

Уйида Васёкни фавқулудда меҳмон — Андрейка кутиб ўтирар эди. У Дуня амманинг рўпарасида, стол ёнида одоб сақлаб ўтирар, ўткир тишлари билан курсиллатиб қанд тишлаб, ликопчадан чой ҳўплар эди.

— Яна бир чашка ичинг, Андрей Иванович!— деб уни бажонидил меҳмон қиларди Дуня амма.

— Раҳмат... Ўтираверсам ичаверадиганга ўхшайман... — дерди Андрейка пешонасидаги терларини артиб, жиддий.

Дуня амма тўлдириб чой қуйилган чашкани унинг олдига суриб қўйди, Андрейка бўлса унга қараб, сал ўйлашиб турди-да, яна ича бошлади.

Васёкни кўриб, у ўрнидан турди ва такаллуф билан қўлини чўзди.

— Мана, бизнинг хўжайин ҳам келдилар!— деди Дуня амма худди бир вақтлар Павел Васильевич келганда айтгандай қилиб.

Аммасининг бу гапи ва Андрейканинг такал-
луф билан муомила қилганини кўриб, Васёк ўзи-
ни катталардай ҳис этди.

— Хўш, ишлар қалай?— деди у, стол ёнига
келиб ўтираётиб.

— Ёмон эмас, бизнинг ишлар ҳаммаси жойи-
да.— Андрейка ўртоғига разм солиб қаради-да,
сиполик билан ҳол сўради:— Нима бўлди, хафа-
га ўхшайсан?

— Шундай, ўзим... ишда бир оз кўнгилсизлик
бўлди,— деб кулиб қўйди Васёк.

— Ишда дейсанми? Қаерда — мактабдами,
госпиталдами?— деб сўради аммаси ташвишла-
ниб.

— Мактабда,— деди хўрсиниб Васёк ва маж-
лисда бўлган гапларни сўзлаб бера бошлади.

Гап Тишиннинг сўзга чиқишига етганда, Дуня
амма жаҳли чиқиб қўлини силкитди:

— Вой муттаҳам-э! Генералнинг ўғлига қўл
бериб, мухлис бўлибди-да! Бундақа аблаҳлар қа-
ёқдан пайдо бўлади-я? Тагин ҳаммаси қачон ва
кимнинг олдида думини ликиллатишни билади...

— Эскининг қолдиғи...— деди сиполик билан
Андрейка, янги қуйилган иссиқ чойни ичаётиб.—
Бундақаларни фош қилиб ташлаш керак. Мен
касал деб ўйлаб, шундақа қолдиқлардан бирига
бошлиқлардан санаторийга путёвка ундириб бе-
рувдим. У бўлса, ўша ёқда ҳам «мен унақа, мен
бунақа» деб ўзини пеш қилаверибди. Лекин
врачлар билан ҳазиллашиб бўлади дейсизми?

— Ҳов анави сени хўрлаган мастерми?— деб
ҳадаҳа сўради Васёк.

— Хўрлашга, унча хўрламаган бўлса ҳам,
сочимдан тортиб, шалоқ сўзлар билан сўкинади.

— Хўш, кейин нима қилишди уни?

— Нима қилишарди! Авра-астарини ағдариб

фош қилиб ташлашди. «Ҳеч қандақа асаб касалингиз йўқ, безорисиз, холос», дейишибди.— Андрейка қаноат ҳосил қилгандай стул суянчигига суянди-да, мулоҳаза билан деди:— Одам деган ўзини унақа қўйиб юбормаслиги керак. Темир йўл — масъулиятли пост. Бизда одамларнинг сараси ишлайди. Ибрат оладиганлар кўп. Устахонада, масалан, сизнинг Павел Васильевич Трубачёвингизнинг ҳам портрети осиглиқ турибди.

— Яхшилиқ билан хотирлаганинг учун раҳмат, Андрей Иванович! Мана, одамларнинг эсидан чиқмабди... Ёшлар ҳам ундан ибрат олишябди... Вой, нега чойингизни ичмаябсиз, Андрей Иванович? Иссиғидан қўйиб берай, ичинг!— деди типирчилаб Дуня амма.

— Ортиқ ичмайман, онажон, раҳмат,— деди Андрейка чашкани ўзидан нари суриб.

У Трубачёвларнинг меҳмондўст уйида ўзини азиз меҳмон деб ҳис этди. Унинг пучуқ бурни ялтирар, оқиш сочлари пешонасига ёпишар, кўзларида мамнуният акс этар, ўзи нимжон, устида эскироқ пиджак, сипо ўтирар эди.

Биринчи қарашдаёқ Андрейка бутун туриш-турмуши билан:

«Ким бўлмай, ҳар ҳолда, ўз қадримни биланман»— деяётгандай бўларди.

Андрейканинг ингичка, ишдан ғадир-будур бўлиб кетган бармоқлари, бўйнига ўтириб қолган кўмир чанги, эски калта камзули кишида беихтиёр унга ҳурмат туйғусини уйғотар эди. Васёк у билан дўст бўлганидан фахрланарди.

Андрейка кетмоқчи бўлиб ўрнидан турганда Дуня амма Васёкни ошхонага чақириб олди-да, паришон ҳолда:

— Васёк, унга дадангнинг шимини берсак дейман. Қара, устидаги шими эскиб кетибди. Ор-

қасига солинган ямоқни қўли билан беркитиб юрибди. Олиб чиқиб бергин!— деди.

— Йўғ-э! Улса ҳам олмайди. Хафа бўлади!— деб қўл силтади Васёк.

— Хафа бўлгани нимаси! Ахир, ўртоқсизлар-ку! Ота-онаси бўлмаса, тузукроқ ямоқ солиб, тикиб берадиган ҳеч кими йўқ.

У сандиқдан Павел Васильевичнинг нафталин иси келиб турган шимини олди-да, бениҳоя ийманишини кулги остига яшириб, Андрейканинг олдига чиқди.

— Андрей Иванович, жигарим, шимингизни алмаштириб олсангиз...

— Нимага алмаштираман?— деди Андрейка тушунолмай.

— Манави шим тузукроққа ўхшайди. Бирпасда бўйингизга лойиқ қилиб қисқартиб бераман. Ўзингизникини ҳозирча қолдириб кетинг. Барибир Васёкникини ямайдиганман, ўшанда сизникини ҳам ямаб қўяман,— шошиб деди Дуня амма, Андрейканинг равшан кўзларидаги савол аломатидан ҳадиксираб.

— Сиздан жуда миннатдорман, онажон... лекин мен қандай қилиб сизларнинг нарсангизни кияман? Кейин, нима қилибманки, сиз менинг учун заҳмат чекасиз... Ундан ташқари, дам олиш куним ҳали узоқ, шимингизни ишга кийиб, кир қилиб қўйишим мумкин,— деди Андрейка.

Васёк кухняда турар, киришга ботинолмас эди.

— Андрей Иванович, мен уни сизга совға қилиб бераябман! Павел Васильевичдан совға,— деди Дуня амма оғзини катта очиб кулиб.

Андрейка тортинди:

— Мен совға олмайман, онажон. Ўзимни ўзим боқаман. Бу менинг учун принципага масала.

Мен ишчи одамман. Бунинг устига, муваффақиятларим учун ҳадемай бош-оёқ кийим беришади. Кўпдан кўп раҳмат, онажон, лекин шимингизни олмайман.— Андрейка ўрнидан турди-да, шимининг уч бурчак бўлиб кўриниб турган ямоқ ерини чап қўли билан бекитиб, шартта кепкасини қўлига олди.

Дуня амма қип-қизариб, шимни каравот устига қўйди-да, хангу манг бўлиб хона ўртасида тўхтади.

— Нима қилганинг, Андрейка, шимни олмайсанми? Аммам дўстлик юзасидан бераябдилар уни сенга!— деди Васёк, уйга кираётиб.

— Шундай ҳам дўстликнинг қадрига етаман. Лекин менга ҳеч қанақа текин нарса керак эмас, ишимга яраша ҳақ оламан. Хўп, депога бориб тур, Васёк. Балки Павёл Васильевичдан бирор хабар бўлиб қолар. Мажлисларда қаҳрамон темир йўлчилар ҳақида тез-тез гапириб туришади.

— Ҳа-ҳа, шундай бўлсин... Бирор нарса эшитиб қолсангиз албатта хабар қилинг, Андрей Иванович. Васёк икковимиз роса азобимизни едик, отасидан хат келмаябди,— деди Дуня амма кўзларини пирпиратиб.

Андрейка кетгандан кейин у каравотнинг бир четига ташланган шимни олди-да, сандиққа сола туриб:

— Бизнинг кўнглимиздагидек, айтганини қиладиган, орийатли бола экан! Васёк, ундан ажрала кўрма!— деди.

41-б о б

БЕГОНАЛАР

Нюра юрагини ҳовучлаб соатга қарар эди. Кеча госпиталда навбатчилик қилган Сева Малютин дарс пайтида унга: Обеддан сўнг Егор

Иванович электрда даволаниш учун бориши керак экан, деб айтди.

— Худди туғилган кун келгандай севинади-я. У, Нюра кечикмасдан етиб келсин, деб илтимос қилди. Мен Васёк билан гаплашиб қўйдим. Сени ишдан озод қилди. Лекин кечикиб кетма!

— Кечикканим нимаси?— деб жавоб берди Нюра, ойисини ўйлар экан, паришон ҳолда.

Сўнгги пайтлар она-бола деярли гаплашмас эдилар. Нюра уйга фақат овқатлангани келар, кечқурунлари ҳам кўпинча госпиталда узоқ қолиб кетар, ойисининг ташвиши ва ғазаби тобора ортиб борарди.

Мана ҳозир ҳам қизининг аллақаяёққа шошиляётганини кўрган она юрагида алам ўт олаётганини ҳис этди.

Индашмай овқатландилар.

— Чой ич,— деди ойиси.

Нюра соатга бир қараб олди-да, итоат қилиб ўтирди. Ойиси унинг олдида чашкада қайноқ сув қўйиб, икки қошиқ сут порошоги солди-да, қандни аралаштириб, семиз қўлларини иягига тираган ҳолда рўпарасида ўтирди. Нюра унга қарамас, аммо ойисининг кўзлари ҳар бир ҳаракатини кузатиб турганини биларди. Соат аста-секин учга занг урди. Уч яримда врач қабул қила бошлайди. Нюра тўртинчи палатада санитаркалар Егор Ивановичнинг касал қўлига енгини кийгизаётганини, Егор Иванович эса ташвишланиб эшикка боқаётганини кўз олдида келтирди. Чашкани олдида тортди-да, оғзини куйдириб, оппоқ қайноқ сувдан ҳўплади.

Ойиси ғазаб билан, совуққина қилиб:

— Ҳа, шошилябсанми?— деб сўради.

Нюра унга қўрқа-писа кўз ташлади-да, ўжарлик билан лабларини қисди.

— Билиб қўй, Нюра, сенга неча мартаба: директоринг олдига бораман, госпиталга ҳам бораман деб айтганман, шу вақтгача гапимнинг устидан чиқмаган бўлсам, бугун чиқаман... Мактабингга, директоринг олдига ҳам, госпиталга ҳам бораман...— Ойиси бармоғи билан столни урди. У қизини нима қилишини билмас, аммо назарида уни тузатиш учун дарҳол ҳамма чораларни кўрадиган пайт келгандай туюларди.— Эшитяпсанми Нюра, мен қизимнинг эртадан кечгача бекор сандироқлаб юришига йўл қўймайман. Ҳамма сирри атворингни суриштириб биламан!— Ойисининг овози дам шивирлагандай пасаяр, дам ҳайқиргандай кўтарилиб кетарди.— Директорингни бу бемаза машмашаларингга аралашишга мажбур қиламан! Шу кунгача даданг иккимиз сенинг учун қўлимиздан келганини қилиб келдик! Бутун кучимиз, бутун ҳаётимизни сенга сарф қилиб, адо бўлдик, ўша Украина сафари ўлгурга кетгунингча гапга кирадиган, яхшигина қиз эдинг. Аммо ўша бемаза ўртоқларинг ичида юриб, бузилдинг-қолдинг. Ота-онангнинг шунча жон куйдирганларига, куйиб-пишганларига ношукурчилик билан жавоб бердинг...

Ойиси бир лаҳза тўхтаб, жавоб кутгандай қизига тикилди, лекин Нюра индамади. Унинг юраги ғам-ғуссадан совиб кетган, унда ҳозир ойисига муҳаббат ҳам, раҳм-шафқат ҳам йўқ. Нюра ҳатто ойисининг нималар деётганини эшитмайди ҳам, сўзлар бирикиб, асабий ҳайқириклар қулоғини шанғиллатади, холос. Нюра ойимнинг қичқирганини қўшнилар эшитишади деб уялади. Улар ҳар доим эшитадилар ва ҳаммасига Нюра айбдор деб биладилар.

Соат тили уч яримга яқинлашиб қолди. Энди вақтида етиб бориш учун югуриш керак бўлади.

«Керак бўлгандан кейин қиламан-да»,— деди ўзича Нюра ва стулни суриб, эшикка қараб юрди.

— Нюра, гапимни ёдингдан чиқарма! Яхшиликча қайт!— деб қичқирди ойиси орқасидан.

Аммо қизи аллақачон йўлак эшикни тарақлатиб ёпиб кўчага чиқди-да, ўткинчиларни қувиб етиб, югурганча кетди. Кеч қолди, кеч қолди!

Тош кўчадан елиб келаётган оғир юк машина оз бўлмаса йўлини кесиб ўтаётган нозиккина қизни босиб олай деб, шартта четга бурилди. Шофер кабинадан бошини чиқариб, жаҳл билан:

— Сенга нима бўлди, калланг жойидами? Ўзлари ғилдиракнинг тагига тикилишади-да, кейин ким айбдор — шофер айбдор!— деб қичқирди.

Аммо Нюра буни эшитмади, чунки қулоғи остида ҳамон ойисининг овози шанғилларди.

Госпиталь ҳовлиси ярадорлар билан тўла: баъзилар юришибди, баъзилар ўтиришибди. Палаталарда ётавериб зериккан ярадорлар электрда даволаниш баҳонасида нариги биногача юриб бориш имконига эга бўлганларига суюнадилар. Қуёш қаттиқ қиздиради, унинг ҳароратидан ўтлар ерга ётиб сўлийди. Егор Иванович соғ қўли билан зинапоя қанотини маҳкам ушлаб, эшик олдида турибди. Кесакдай оқариб кетган юзидаги ҳар бир ажин якқол кўринади.

— Ана, ана, қизим чопиб келаябди... Ўзи олиб бориб келади. Ташвиш қилманглар,— деди у ҳамширага.

Нюра ҳансираб, ҳовлига чопиб кирди:

— Кетдик, Егор амаки, юринг!

У ориқ елкасини ярадорга тутиб, пешонасига ёпишган сочларини тепага сидириб қўйди.

— Суяниб олинг, амакижон, суянаверинг: мен кучлиман!

Егор Иванович дока билан боғланган ярадор қўлини бағрига босиб, Ньюра билан ёнма-ён секин юриб борди.

— Қизим, сен билан биз худди катта қарағай билан кичкина қайинга ўхшаймиз,— деб ҳазиллашди у, қизга меҳр билан боқиб.

42-б о б

БУЛАЖАК МАКТАБДА

Елена Александровнанинг ёрдами билан Леонид Тимофеевич ҳар бир бригаданинг иш участкасини аниқ белгилади... Еттинчи синфда ўқийдиган уч бола хоналарни пардозлаш учун бўёқчи билан кекса Миронич ихтиёрига берилди. Олтинчи ва бешинчи синфларга тахта девор олиш топширилди. Уларга ёрдам бериш ва раҳбарлик қилиш учун кичик Миронич боғланди.

Алёша Кудрявцев Трубачёв бригадаси билан ишлашни истамади.

— Менга алоҳида участка беринг, бошқаларнинг иши учун жавоб беришни истамайман,— деди у Елена Александровнага.

Умумнинг розилиги билан бўлажак девор икки қисмга бўлинди. Бўлингандан кейин ҳар иккала бригада топшириқни бажариш муддатини келишиб олишди, кейин Кудрявцев Трубачёвни мусобақага чақирди.

Печка қуриш учун Елена Александровна учинчи ва тўртинчи синф болаларидан ёрдамчилар олди. Фақат кичкинтойларга ҳеч қандай иш топширилмади, лекин улар ҳам бекор ўтиришмади. Уларнинг жонкуяр ва ишчан ўқитувчиси Федосья Григорьевна дарров ҳамма кичкинтой-

ларни атрофига йиғиб олди-да, бошига дуррасини танғиганича эрталабдан бошлаб дам у бригадага, дам бу бригадага ёрдамлашиб, болалар билан бутун ҳовлини тўлдириб юрди, у ҳамма ўқувчи болаларни, ёшларидан қатъий назар, «ўғилчаларим», «болажонлар» деб атар эди.

— Мазин, болажоним, кичкинтойларим сизнинг участкангизда пайрахаларни теришиб юрсин, хўбми? Бу ёққа келинглар, ўғилчаларим! Теринглар! Мана бундай қилиб... Мана, кўрдиларингми? Топ-тоза бўлди-қўйди... Тераверинглар, ҳа, тераверинглар!

Икки қўйи синф ўқувчилари чумчуқлар галасига ўхшаб, у чақирган жойга югуриб келар, оёқ остида ўралишиб-туртишиб, ишга халал берар эдилар. Болаларнинг жони чиқар эди. Мазин кўзларини олайтирар, аммо Федосья Григорьевна билан баҳслашиш фойдасиз эди.

— Ҳеч нарса қилмайди! Улар сизларга халақит беришмайди! Ахир, ҳамма ҳам ишлаши керак-да!— дер эди Федосья Григорьевна, елкасини кўтариб, болаларга таъна билан боқиб.

— Ундан кўра печкачининг олдига борсаларинг бўларди. Қум ташиб берардиларинг,— деб алдарди ўқувчилардан бирови.

— Зарари йўқ, зарари йўқ, уни ҳам қиламиз, буни ҳам; ишсиз ўтирмаймиз ишқилиб!.. Тўғри-ми, болалар?

— Тўғри, тўғри!— деб қичқиришарди иккинчи синф ўқувчилари.

Пайрахаларни йиғиб бўлиб, Федосья Григорьевна шовқин-сурон билан нари кетар, кейин ҳовлининг нариги бурчидан унинг:

— Болажонлар! Ҳой, болажонлар!— деб чақиргани эшитилар эди.

Мазин очиқ кўнгил билан:

— Жўжажонлар! Ҳой, жўжажонлар!— деб тегишарди.

Федосья Григорьевна болажонларини печкачининг олдида олиб бормасди, чунки у ер чанг ва дим эди, гишт оғир, лой ёпишқоқ. Алоҳида бригадаларга ёрдам берганларидан ташқари, Федосья Григорьевна ҳадеб ўз болалари учун бирор нарса—гоҳ уларнинг ўйнаши учун тозаланган майдонча, гоҳ сояда ўтиришлари учун скамейка керак, деб хархаша қилар эди. Леонид Тимофеевич истар-истамас дурадгорларни ишдан олиб, уларнинг истагини бажартирар, кўпинча бу ишларга юқори синф ўқувчиларини юборар эди. Ўқувчиларга бу алам қилар, шунга қарамасдан, иккинчи синф ўқитувчисининг ҳамма айтганларини сўзсиз ўрнига қўяр эдилар. Шу йўсинда Федосья Григорьевна билан Саша Булгаков ҳам танишиб олди.

— Яхши ўқитувчи экан,— деди у болаларга, ўйлаб туриб.— Нюткамни унга олиб келиб топширишим керак экан, уйнинг тўпалонини чиқариб юборяпти.

Саша Нюткани олиб келиб Федосья Григорьевнага топширди-да, иш пайтида синглизига узоқдан кўз-қулоқ бўлиб юрди. У Нютканинг сира ўқитувчиси кетидан қолмай юриб, бутун кучи билан унинг ҳамма топшириқларини бажаришга тиришаётганини кўрди.

Шундай қилиб, Нютканинг уйда ҳадеб: «Бизга ундай деб буюришди! Бизга бундай деб буюришди!» деяверганини эшитган ва бир сафар унинг шамоллаб қолиб, қурилишга бора олмагани учун анча маҳалгача бўкириб йиғлаганини кўрган Саша, бу ўқитувчининг сингилларидан бирини тарбиялаш масъулиятини унинг билан баравар ўз зиммасига олганини тушунди.

— Кейинроқ бошқаларини ҳам мактабга бераман! Шу зайилда аста-секин ҳаммаси одам бўлиб қолади,— деди суюниб у ўртоқларига.

* * *

Трубачёвнинг бригадаси икки смена бўлиб ишлар эди. Биринчи сменада Екатерина Алексеевнада дарс ўқиётган болалардан бошқа ҳамма бешинчи синф ўқувчилари ишга чиқар эди. Улар орасида Витя Матрос Васёкнинг ўнг қўли бўлиб қолди. Тетик, зийрак Витя жуда меҳнаткаш бола эди. Васёкдан топшириқ олар экан, Витя чўгдай ёниб турган қора кўзларини унга тикарди-да, талаб қилинаётган ҳамма ишларни тўла-тўқис бажаришини билдириб, бош иргитиб қўяр эди.

Васёк «кичиклар» бригадасига енгилроқ ишларни берарди, бу тўғрида у аввалданоқ қовоғи солиқ Миронич амаки билан келишиб олган эди.

Миронич амаки, ҳамма болаларни атрофига йиғиб олиб, девор чиройли ва тўғри чиқсин учун, қандай қилиб режа олиш кераклигини кўрсатди.

Миронич икки болани бир-бирдан анча нари тургизиб, чўнқайиб ўтиринглар-да, мана бу узун таёқни ерга яқин ушлаб тўғри тортинглар, деб ўргатар эди.

— Масалан, сиз икковинглар устунсизлар, дейлик, манави таёқ бўлса, устуннинг пастига ва баландига қоқиладиган белбоғ. Хўп... Белбоғлар қоқилди, орадаги масофа ўлчанди, энди панжараларни қоқиш мумкин, деб фараз этайлик.— У тепаси уч бурчак қилиб чопилган ингичка тахталаларни қўлига олди.— Панжара тахталар шулар бўлсин. Буларнинг бири калта, иккинчиси узун бўлса, қандай қилиб қоқиб бўлади?

— Кесиш керак!— дейишди болалар дарров тушуниб.

— Тўғри. Кесиш керак. Демак, деворнинг бўйини қанча баланд қилмоқчимиз, ўлчаб оламиз.— Миронич панжара тахтасини белбоғ тахталарига тираб, болаларга савол назари билан қаради.— Баландроқ қилсак ҳам бўлади, пастроқ қилсак ҳам, бу таъбимизга боғлиқ.

— Баландроқ бўлгани тузук, бўлмаса болалар ошиб тушаверади,— деб маслаҳат беришди болалар, ўзларига унча ишонишмай.

— Демак, бу ернинг характериға қараб, баландроқ қилар эканмиз. Ҳозир баландлиги қанча бўлишини сантиметр билан аниқ ўлчаб оламизда, қалам билан тахтаға чизамиз. Мана, бу ўлчов тахтамиз бўлади. Унинг устиға иккинчи тахтани қўямиз, ишни тезлатиш учун устиға яна битта тахтани қўйиш мумкин, ана энди қалам билан чизилган жойдан арра соламиз.— Миронич қаламини қулоғига қистириб қўйди.— Тушундиларингми? Тушунган бўлсаларинг, ишға тушинглар!

Болалар қўл арраларға ёпишишди, бир-бирларига «ўлчов»лар беришди. Миронич шошмасдан папирос тутатди:

— Аммо лекин билиб қўйинглар, иш жойида бўлсин! Бир сантиметр ҳам хато кетилмасин. Чамага ишонманглар. Унча шошилмасанглар ҳам бўлади, нимаға десаларинг, ҳали устунлар келганича йўқ.

Леонид Тимофеевичнинг гапига қараганда, девор устунлари ҳали ўрмонда «ўсиб ётган» эди. Уларни олиб келиш учун машина керак эди, машина эса йўқ. Дурадгорлар билан маслаҳатлашиб, Леонид Тимофеевич ўрмонға поход уюштирамоқчи, у ердан мос келадиган дарахтларни танлаб, кесиб, тарашлаб, олиб келиш учун тайёрламоқчи бўлди.

Ҳозирча эса, Трубачёв билан Кудрявцев вақт-ни бой бермаслик учун ҳар қайсиси ўз участкаси-да устун қоқиладиган жойларни белгилаб, қоziқ-лар қоқишга ва чуқурчалар қазигга тушишди. Ер тошлоқ чиқиб, иш оғир бўлди.

— Ҳушёр бўл, Матрос,— деб тайинлади Васёк,— навбатма-навбат қазинглар, ким чарчаса ўтириб мих тўғриласин ёки панжараларни ўлча-син.

— Ҳўп,— деб бошини қимирлатарди Матрос, лекин синфдошлари билан ўзи ёлғиз қолганидан кейин, қўлига белкуракни оларди-да, кафтига туфлаб, нуқул ўртоқларига:— Қани, ҳа, бўш кел-манглар! Трубачёвчилар! Тупроқни от! Замбил-ни кўтар! Кучи етмаганларинг ўтириб мих тўғри-ланглар!— деб қичқирарди.

Шундай дер экан, унинг тетик кўзлари улар билан мусобақа ўйнаган Кудрявцев бригадаси томон ўқтин-ўқтин боқарди. Матрос, Кудрявцев бригадасида нималар бўлаётганини ипидан игна-сигача билар эди. Ҳар кун эрталаб барвақт, ўт-лар устидан ҳали шабнам кўтарилмасдан, у мак-таб ҳовлисига келарди-да, бир кунда Кудрявцев бригадаси қанча иш қилган, қанча чуқур қазиган, панжаралар қандай кесилган ва асбоб-ускуналар қай аҳволда сақланаётганини тез ва аниқ билиб олар эди.

Обеддан сўнг Матрос ишнинг бориши ҳақида Васёкка доклад қилар экан, кўзларини чақна-тиб:

— Уларнинг одами кўп, эрталаб биздан ошиб кетишябди. Қечқурунга бориб етиб оляпмиз. Аслида биз улардан олдинда боришимиз ке-рак!— дер эди.

Васёк қовоғини солиб:

— Майли, тез орада уларга ҳам, бизга ҳам

иш қолмайди, негаки устунлар йўқ,— деб жавоб берарди-да, директор олдига кетарди.

Бино ичидан бўёқ ҳиди келар, коридор лойқа кўлмак сув бўлиб ётарди. Печкаси қурилиб бўлган хоналарда ишчилар шипларни оқлар, деворни бўяр эдилар. Бўм-бўш уйда Миронич бобонинг овози шанғиллаб эшитиларди.

Чол кўпроқ Грозний билан тортишар, бунда ўзи завод газетасидан ўқиб олган ёки бирор мажлисда эшитган баландпарвоз ибораларни ишга соларди.

— Иван Васильевич, сен синфларни ёғли бўёқ билан бўяш керак дейсан-у, лекин ёғли бўёқнинг ҳамма ҳавони тортиб олишини, кейин бу синфларда болалар бўғилиб ўтиришини ҳисобга олмайсан. Ватан биздан кишиларнинг соғлигини назарда тутиб, ҳалол меҳнат қилишни талаб қилади.

Пастки қаватда печкачи ишлар эди. Қалтағина малла сочларини дурраси билан маҳкам танғиб, устига тупроққа беланган комбинезон кийиб олган Елена Александровна ёрдамчисининг қўлидан ғиштни оларди-да, куракчаси билан унга шап этдириб пақирдаги лойдан суриб, қарамасдан иккинчи ғиштни олгани қўл чўзар, уни биринчи ғишт устига кўндалангига қўяр, кейин сув солинган пақирга қўлини тиқиб, баланд кўтарилаётган деворни ҳўл кафти билан силлиқлаб чиқар эди. Шу билан бирга, сариғ чанг босган юзини тириштириб ва қўлининг орқаси билан дуррасини тузатиб, гоҳ-гоҳ:

— Сув! Лой қоринглар! Бутун ғишт беринглар!..— деб қисқа-қисқа буйруқлар бериб қўярди.

Печкачининг ишини кўргани ҳамма келар эди. Грозний бошини чайқарди-да, қуриб бўлин-

ган печканинг ичига ишонқирамай қарар ва қопқоғи оғзига қоғоз ёндириб тутар эди. Қоғози қўлидан учиб чиқиб, гурра ёнганича печь ичига кириб кетар экан, чолнинг кўнгли жойига тушарди.

Леонид Тимофеевич Елена Александровнанинг ишига қизиқсиниб қарар ва болаларга кўз қисиб:

— Қишда мактаб совуқ бўладиган бўлса, Елена Александровнадан штраф оламиз!— деб ҳазиллашар эди.

— Иссиқ бўлса-чи?— деб сўрашарди болалар.

— Унда ҳам штраф!

— Бу инсофдан эмас, тўғри эмас!— деб нозилик билдиришарди болалар.

Леонид Тимофеевич ўзини ҳайрон бўлган қилиб кўрсатиб:

— Нега инсофдан бўлмагин? Елена Александровна — печкачилар! Аввалдан температурани ҳисобга олишлари керак,— дерди.

— Аввал директор бу ёғини ҳисобга олсалар бўларди, ёз тугаябди-ю, ўтиндан ҳали дарак йўқ!— дерди кулиб печкачи.

— Аҳа! Аҳа!— деб ирғишлашга тушишарди қизлар.— Ўтиндан дарак йўқ! Ўтиндан дарак йўқ!

Леонид Тимофеевич ўқитувчилар хонаси учун ажратилган юқоридаги кичкина хонада турар эди. Грозний ҳам кўпинча кийим ечадиган жойдаги кичкина ҳужрада ётиб қолар эди.

— Леонид Тимофеевич, бор-йўқ буюмларимизни госпиталдан тезроқ келтирсак бўлар эди. Балки парталаримиз қиш бўйи туриб, тоб ташлаб қолгандир, тузатиш керак бўлар,— дерди мактаб қоровули.— Кейин ҳамшира қиз менга

уйингизни бўшатиб берсангиз, кладовка қилсак, деябди.

— Ҳаммасини қиламиз, қария! Ремонтни тугатайлик, ялчиб қоламиз,— деб жавоб берар эди Леонид Тимофеевич кулиб.

У ҳар доим тетик ва қувноқ кўринар, аммо ўзи кундузги ташвишлар ва ҳар хил ишлар кетидан югуриб юриб, кечқурун ботинкасини ечаркан, ичидаги чармини қўли билан пайпаслаб кўриб, стельканинг силлиқ эканини ва ҳеч қаерда мих-пих йўқлигини билиб жуда ажабланар эди.

— Қизиқ-а, кун узун мих устида юрибман деб ўйловдим,— дерди у Грознийга, елкасини қисиб.

— Бир оз дам олсангиз бўларди, Леонид Тимофеевич,— деб хўрсинарди чол.

— Чарчаганим йўқ. Ишлаганим — менинг дам олганим,— деб жилмаярди директор.

43-б о б

НЮРА СИНИЦИНАНИНГ ОНАСИ

Елена Александровна комбинезонини ечиб, юз-қўлларини ювди-да, ҳўл тароғи билан тўзгиган сочларини тараб, дам олгани ўтирди.

Ўқитувчилар хонаси бўшдай кўринар, салқин ва тоза эди. Стол олдида иккита кресло, оқланган девор тагида эса — юмшоқ чарм диван турарди.

Леонид Тимофеевич иш билан кетди, кетаётиб Елена Александровнадан ишчилардан бирортаси сўраб-нетиб қолса унинг ўрнига жавоб қилишини сўради.

Елена Александровна, якка ўзи қолгандан кейин, креслони столга яқин сурди-да, қўлларини нягига тираб ўйга толди. Вайрон қилинган уйни

ремонт қилишдай катта ишни ўз зиммасига олишдан қўрқмаган директорни ўйлади. Мажлисни эслади. Ўсиқ қошлари чимирилди, кўм-кўк кўзлари чуқурлашиб, ғамга тўлди. «Интизом йўқ. Ўзининг келгусидаги ўртоғига қарши чиққан анави Тишин деган болани қаранг, Кудрявцев ҳам... Трубачёвнинг масаласи қизиқ бўлди. Бунни тузукроқ суриштириб билиш керак бўлади...— Елена Александровна оғир хўрсинди.— Умуман, вақт ўтиб борапти, мактаб тайёр эмас... Айткандай,— деб эслади у,— Леонид Тимофеевич эртадан кейин ўрмонга олиб боришини болаларга айтиб қўйиш керак-ку. Худди дам олиш кунига тўғри келади. Ҳозир ўрмон яхши. Смола-ю мевалар ҳиди гуркираб ётибди. Салқин, баҳаво... Менинги ўзим ҳам, ўрмонга бораман деб ёш болалардай суюнабман. Болалар бир оз югуриб-елиб ўйнашса, дам олишса яхши бўларди-да. Ҳозир уларга анча қийин бўлябди...»

Шу пайт пастда хотин кишининг баланд овоз билан:

— Директорда ишим бор эди!— дегани эшитилди.

— Леонид Тимофеевичдами?— деб сўради мактаб қоровули хушмуомалалик билан.— У киши йўқлар. Иш билан кетганлар.

— Йўғи нимаси? Қандақа иш билан кетади? Мактабдан бўлак унинг ҳеч қандай иши бўлиши мумкин эмас. Иш билан аллақаёқларга бориб юргандан кўра, болаларга қараса бўлмайдими?— деб дўқ урди ҳалиги аёл.

— Гражданка Синицина, директор нимага қараш кераклигини ўзи билади,— деб жавоб берди Грозний дили оғриб.

Елена Александровна овозларга қулоқ солиб, аста-секин пастга тушди. Оқара бошлаган сочла-

ри устига чалпак қилиб қора берет қўндириб олган кексагина бир аёл уни кўк кўзларини ўқрайтириб қарши олди.

— Нима гап?— деб сўради Елена Александровна.— Эҳтимол, директорнинг ўрнига мен жавоб қиларман. Марҳамат, ўқитувчилар хонасига чиқайлик!

Хотин индамади, лекин Елена Александровна унинг жавоб беришини кутмасдан, шартта орқасига бурилди-да, илдам юриб, яна зинапоядан чиқди ва янгигина бўялган оқ эшикни очди. Нотаниш аёл истар-истамас унинг орқасидан чиқиб борди.

— Айтинг-чи, сиз ўзингиз ким бўласиз?— деб ёғжилиб сўради аёл, креслога ўтираётиб.

Елена Александровна хотиржамлик билан:

— Ҳозир мен директор ўрнидаман,— деб жавоб берди-да, бегона аёлни тез кўздан кечириб чиқди. Бундақа кўк кўзларни у аллақерда кўрган эди-я.

Аёл тоқатсизланиб креслода тўлғанди:

— Яхши. Ҳали жуда ёш экансиз, эҳтимол, она бўлиб кўрмаган бўлсангиз ҳам керак, майли, сиз билан бир гапиришиб кўрай. Менинг фамилиям Синицина.

— Нюра Синицинанинг онасимисиз? — деб сўради Елена Александровна шошиб. У Нюрани яхши кўрарди, шунинг учун оғзидан шакар томгандай бўлиб кетди.

— Ҳа, онасиман. Худди шунинг учун сиздан сўрагани келдим, қизимга нима бўлди ўзи?.. Мен уни кўрмайман сира. Кун узун банд. Қаерда бўлади — билмайман. Аллақандай гопситалда, аллақандай болалар билан... У ёғини сўрасангиз, мен болаларни танимайман. Бир қисми, қизимнинг илгариги синфдошлари бўлса керак. Улар

Украинада бўлишган, душман ишғол қилган ердан зўрға қутулиб чиқишган.

— Ҳа, директордан эшитувдим, — деб бош иргитди Елена Александровна:— Жуда яхши болалар, мактабнинг гули — Трубачёв ва унинг ўртоқлари бўлади.

— Яхшими, ёмонми — билмайман,— деб заҳарханда қилди Сеницина,— лекин ўртоқлари онасидан азиз бўлса, уларнинг обрўйи ота-она обрўйидан баланд турса, бунга чидаб бўлмайди... Мен кун бўйи қизимни кўрмайман, у ўз ишларидан мени хабардор қилишни лозим кўрмайди, унга она — бир пақир. Ньюра мен билан дадасига — менинг ўз бурчим, ўз вазифам бор дейди. Бу қандай бурч экан ўзи, шуни менга аниқ қилиб айтиб берсангиз. Мен онаман! Мен уни тарбиялайман, бу тарбиямни бузгани ҳеч кимга йўл қўймайман!

Сеницина ғазабини зўрға тийиб турарди; у чурқ этмай ўтирган суҳбатдошига стол оша эгилиб, худди ёзув машинаси тақиллагандай бидирлаб ва асабийлашиб гапирарди.

— Эрим кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлаётган бўлса, мен юрагим касал эканига қарамай, оилани боқиш учун очередларга югуриб юрсам-у, тинчлигим бўлмаса — нима деган гап. Лекин бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Менинг қизим худбин бўлиб ўсаябди, онаси билан асло иши йўқ. Мен бўлсам...— Сеницина қовоқлари қизариб, йиғламсирай бошлади,— мен бунга барҳам беришим керак,— деб сўзини тугатди у шивирлаб, кўз-ёшларини артаркан.

Елена Александровна маъюс бўлиб ва ажабланиб бошини силкитди:

— Тинчланинг, гражданка Сеницина... Вой, ўзингизни қай аҳволга солибсиз-а? Бу сира ҳам сиз айтганча эмас. Мен қизингизни биламан, ўр-

тоқларини ҳам биламан. Улар тўғрисида кўп яхши гаплар эшитганман,— деб мулойимлик билан тинчитди у асаби қўзиб кетган аёлни.

— Бунинг нимаси яхши экан? Қизим ўшаларнинг таъсирида қолган,— деб йиғларди Синицина.

Бу бегона қиз нималар деб гапираётганига аёл кулоқ солмасди. Унинг гапириши осон, чунки бегона. Махташи ҳам осон. Ана шу махтовлар бузади-да болаларни. Ўз дўстларини ойисини жеркишга, ундан ҳамма сирини яширишга ўргатадиган бу ўртоқларнинг нимаси яхши! Нюра ҳеч маҳал уйда бўлмайди...

Елена Александровна қайта-қайта Синицинани овутмоқчи бўлди. Қиз госпиталда ишласа, бунинг нимаси ёмон? Ҳозир каттаю кичик ўз Ватанига ёрдам беради. Бу одамлар кимлар? Соф виждонли граждaнлар, коммунистлар, комсомоллар, пионерлар. Нюранинг ҳамма ўртоқлари ишлайди, у коллективдан ажралолмайди, ажралиши ҳам мумкин эмас.

Елена Александровнанинг гаплари Нюра онасига йиғлаб туриб айтган гапларнинг худди ўзи. Бу эса Синицинанинг жонини ҳалқумига келтирди. У ўрнидан туриб, титраган қўллари билан бошидаги беретини тузатиб кийди:

— Бир-биримизнинг тилимизга тушунмаябмиз! Менинг бу ерда ўтириб, сизнинг насиҳатларингизни эшитишга тобим йўқ. Мен ҳам совет аёлиман, менга ташвиқот қилишингизнинг кераги йўқ. Бунинг устига, мен онаман! Она! Буни сиз тушунмайсиз!

Синицина хайрлашмасдан, эшикни шартта ёпиб чиқиб кетди. Грознийнинг хайрлашишига ҳам жавоб бермай, ишлаётган ўқувчи болаларга қарамай, бошини баланд кўтариб, ҳовлидан ўтиб

борди. Майли! Мактаб ёрдам беришни истамас экан, унинг ўзи қизининг уддасидан чиқади. Ҳозир госпиталга бориб, бош врачни чақиради. Қизининг қай гўрларда юришини билиб олади...

Бу қиз учун, афтидан, бу нарсалар оддий ва енгил туюлади. Айткандай, у ким ўзи? Бунинг унча аҳамияти ҳам йўқ. Афсуски, унга Ньюрада рostaкам ўқиш деган нарса йўқ, у иккинчи йил синфда қолади, чунки ойисининг гапига қулоқ осмай ўртоқлари кетидан эргашигани-эргашгани, деб айта олмайди. Уларга ким дарс бераёпти? Ўша болалардан бирининг ўғай онаси. Албатта-ку, бу у хотиннинг қилган яхшилиги-я. Боринг, ана ўзи жуда билимли ҳам бўлсин, лекин у ўқитувчи эмас-да! Бунинг оқибати нима бўлади? Шундай экан, она бир четда қизининг қандай хароб бўлаётганига томошабин бўлиб қараб турсинми?

Синицина тўхтади. У жуда ҳам эзилиб кетди... Уйи шу ўртада. Уйда ҳамма нарсани очиқ-чочиқ қолдирган, ҳатто кострюлдаги шўрвани плитадан олиб қўйгани ҳам йўқ. Майли, ҳаммаси кўйиб кетсин! Қўшнисига берса яхши бўларди, унинг болалари ёш, эри бўлса фронтда... Бирор нарсани бирга баҳам кўрса, қўшниси шундай миннатдор бўладими, асти қўясиз. Ҳозир ҳамма нарсани баҳам кўриш керак, фақат ўзи тўғрисидагина ўйлаши мумкин эмас. У, Синицина, буни тушунмайдими ахир? Шундай бўлатуриб, аллақандай бегона бир қиз гўё она ўз қизининг одобли бўлиб етишишини истамагандай, унга дийдиё ўқийди! Қизининг ҳар бир муваффақиятидан терисига сиғмай суюнган, ҳар кун эрталаб уни мактабга узатаётиб, бўйнидаги пионер галстугини силлаган — она бўлмай ким?.. Хўш, қаёққа бориш керак? Уйгами? Госпиталгами?

Синицина шартта госпиталга қараб бурилди. Бурчакдан ўтгани замон у... аввалги мактабнинг лангочиқ дарвозасидан санитар қизларга суяниб, қўлтиқ таёқда судралиб чиқиб келаётган ярадорларни кўрди.

Синицина қадамини секинлатди.

Эй худойим, эй худойим, бу қандай бедодлик! Ахир, ҳаммасининг ҳам онаси, хотини, болалари бор-ку... Унинг ўз дарди бор, у оналарнинг эса — ўз дарди...

«Уйда ўтириб, нуқул плита олдида ивирсишдан нари бормайсан киши. Ҳеч кимга ҳеч қандай фойданг тегмайди... Ньюрадан уларга папирос бериб юборсам бўлар экан,— деб кўнглидан ўтказди Синицина, ярадорлар орқасидан қараб қоларкан.— Эҳ, худойим, кошки кўзларим буларни кўрмаган бўлса!..»

Тош йўлда унга таниш кичик сарафан кўйлак ва кўк лента тақилган малла соч ялт этиб кўришиб кетди. Ньюра ярадор билан бир хилда оёқ ташлашга уришиб, уни секин-секин кўчанинг нариги юзига олиб ўтаябди. Унинг ориқ елкаси ярадорнинг оғир қўли остида сал-пал эгилади.

Мана, улар тротуарга ўтиб олишди...

Синицина одамлар орқасига яшириниб, аста-аста қизи кетидан бора бошлади. Эҳтимол, Ньюра қийналаётгандир, у Ньюрага ёрдам бера олар эди. Ярадор жангчи Ньюрага нималар деб гапиряпти экан?

— Раҳмат, оппоқ қизим, раҳмат. Онангга ҳам раҳмат, бориб айт. Сенга яхши тарбия берибди. Озмунча меҳнати сингмаган, албатта. Меҳнатсиз бу марҳамат юзага келмайди. Она — она деганча бор... Кечаю кундуз миясида боласининг ташвиши. Унинг учун энг муҳими, ўз боласини одам қилиш. Унинг оналик хизмати ҳам



худди мана шунда... Онанг жуда меҳрибон бўлса керак-а?

— Ҳа, меҳрибон,— деб аста жавоб берди Нюра, диққат билан оёғи остига боқар экан. Бироқ Нюра қанчалик секин гапирмасин ойиси унинг ҳар бир сўзини, ҳар бир нафасини эшитарди.

— Шундай қизни ўстиргани учун унга минг-минг раҳмат! Яхши одам тарбиялаб етказгани учун онангга бир умрлик раҳмат! Сен уни жуда яхши кўрсанг керак-а?— дея меҳр билан қизнинг юзига тикилди Егор Иванович.

— Яхши кўраман.

Нюранинг овози йиғламсираб чиқди. Бегона одам буни пайқамайди, аммо она дарҳол пайқади.

У аста орқасига бурилди-да, ўз юрагидаги бир нимани чўчитиб юборишдан қўрққандай, тез юриб уйига қараб кетди.

«Ишқилиб, Нюра кўрмаган бўлсин-да, ишқилиб, кўрмаган бўлсин!»— дерди у тезроқ бурчакдан ўтиб кўздан яшириниш учун шошиларкан.

44-б о б

ДИРЕКТОР

Синицинанинг келиб кетганини эшитиб, Леонид Тимофеевич Елена Александровна билан узоқ суҳбатлашди.

Елена Александровна аччиғланиб ва қизишиб, Нюранинг ойисини айбларди.

— Эшитсангиз ҳайрон қоласиз, Леонид Тимофеевич! Йиғлайди, шовқин солади, гапирсангиз гапингизга қулоқ ҳам солмайди. Даҳшат-а, даҳшат! Қандай қилиб тинчитишни билолмай қолдим-да.

Леонид Тимофеевич креслода оғир тўлғаниб, жиддий қўй кўзларини қисди.

— У сизнинг гапларингизга қулоқ солмаган бўлса, сиз унинг гапларига яхшилаб қулоқ солдингизми?— деб сўради у бирдан.

Елена Александровна директорга савол назари билан боқди:

— Бўлмасам-чи. Тушунтираман деб шундай уриндим-ки...

— Йўқ, бундай хотинга бирор нарсани тушунтириш қийин, лекин унинг сўзларини диққат билан тинглаш ниҳоятда зарур. Чунки нима қилса ҳам у она. У мактабга келган. Жигибийрон,

йиғлайди. Демак, у ўзини бутунлай ифода қилолмай қолган. Борингки — биз унинг фикрларига қўшилмадик, ундан хафа бўлдик, дейлик; лекин унинг куйиб-пишиб гапирган гапларини, мактаб устига, менинг, сизнинг устингизга юклаган айбларини, хуллас, бор гапни яхшилаб тушуниб олиш керак бўлади. Биласизми, бу масала сиз учун янги нарсас, мен учун эса янги эмас. Сиз — ёш, қизиққон одамсиз...— Леонид Тимофеевич мулойим жилмайди.— Бировни оқлашдан кўра, айблаш осонроқ. Лекин ҳамма вақт ҳамма нарсанинг бирор сабаби бўлади. Сабабсиз нарсас бўлмайди. Эҳтимол, бу ишда бизнинг ҳам бирон-бир айбимиз бордир...

Елена Александровна директорнинг гапларини жиддий боқувчи кўк кўзларини ундан узмай, астойдил тингларди.

— Синицинани нима важдан оқлаётганингизга тушунмаябман. Агар оқлашга ваз топсангиз, унда мен сизни...— Елена Александровна қизишиб кетди, қалин қошлари қаншарида туташди, тикондек диккайди.— Леонид Тимофеевич, мен сизни кўнгли бўшлиқда, раҳмдилликда айблайман. Сиз билан бундай гаплашишга ҳақим йўқ-ку, шундай бўлса ҳам мен сизни айблайман!— деди у тажанг бўлиб.

Леонид Тимофеевич ўрнидан турди:

— У — она. Бу жуда катта гап. Ҳарқалай, уни оқлаш учун баъзи бир вазлар топарман, деб ўйлайман. Қаердан топасиз денг? Бизнинг хатоларимиздан!

— Бўпти, гражданка Синицина хатоларимизни жон деб санаб беради сизга,— деди Елена Александровна зарда қилиб.

— Ҳа-да, бўлмасам-чи! Мен унинг бундай қилишига тўла имконият бераман. Биласизми,

биров бизнинг олдимизга бирорта масалани ҳал қилиб кетгани келар экан, биз қандай бўлмасин у билан астойдил гаплашиш йўлини топишимиз керак... Айткандай, гапиришганингизда уни нима деб атадингиз: гражданка Синицина дебми ёки оти ва отасининг оти биланми?

— Мен унинг отини ҳам, отасининг отини ҳам билмайман,— деб елкасини қисди Елена Александровна.

Леонид Тимофеевич унга кулиб қаради:

— Сўраш керак эди. Кишини оти, отасининг оти билан атаб гапиришганда унга нисбатан аллақандай эътибор борлиги сезилади, гапдаги расмийчилик оҳанги юмшаради, натижада икки ўртадаги суҳбат самимийроқ, содда бўлади. Хуллас калом, ҳозир ўзим унинг уйига бориб, нима сабабдан бундай хафа эканини биламан.

Леонид Тимофеевич мункайиб, столдан шляпасини олди. Остонага етганда, орқасига ўгирилиб, Елена Александровнанинг болаларча қайсар энгагига, унинг чимирилган қошларига қувлик билан боқди-да, оталарча деди:

— Сизга ҳам баъзи нарсаларни ўргатиш керак бўлади, ҳали ёшсиз, иш кўрмагансиз. Мактаб ҳамма учун: ота-оналар учун ҳам, ўқитувчилар учун ҳам, вожатийлар учун ҳам мактаб! Сиз фақат болалар учунгина деб ўйлаган бўлсангиз керак-а?

* * *

Шивалаб ёмғир ёғар эди. Нюра панамкасидан мунчоқдек ялтироқ ёмғир томчиларини қоқиб, секин уйга кирди.

Йўлакда қўшниси шивирлаб унга:

— Уйингизга директор келди,— деди.

Нюранинг қочиб кетгиси, бирор жойга бориб яширингиси келди. У кийим осиладиган вешалка тагига, бегона пальтолар орасига кириб, қалтираган қўллари билан жакеткасининг тугмаларини ечди, кейин яна қадади. Қулоқ солди.

Уйдан икки кишининг овози эшитилар эди: бири бир озгина бўғилиб, сўзларни юлиб-юлқиб, тез-тез гапирар, иккинчиси — равон, хотиржам сўзлар эди. Ҳар сафар биринчи овоз тўсатдан кескин баландлашганда, иккинчи овоз секингина бир савол ташлаб, мулойимлик билан уни босиб қўяр эди. Нюра жуда узоқ турди. У ичкаридагиларнинг нималар деб гаплашаётганига қулоқ ҳам солмас эди, кетолмасди ҳам. Леонид Тимофеевичнинг овози аста-секин унга далда берди.

«Киранман!»— деди у ўзига ўзи.

Шу вақт эшик қия очилди, директор сўзини давом этдириб, деди:

— Мана шундай, Мария Ивановна: ҳал қилиб бўлмайдиган нарса йўқ. Демак, сиз билан келишдик. Бизнинг ота-оналар коллективига кирганингиздан кейин, тез-тез учрашиб турамиз, ҳамма масалаларни келишиб ҳал қиламиз. Хўп, илтимос, бориб тулинг! Уқишлар бошлангунча бординг. Доим ёрдамнингиздан бошимиз осмонда бўлади!

— Билмасам... қандай қилиб...— дея гулдурарди ойиси, паришон ҳолда.— Мен сизга қандай ёрдам бера олар эканман? Ҳеч нарса қўлимдан келмаса...— Кейин, жуда секин, худди кечирим сўрагандай:— Сизни безовта қилдим, Леонид Тимофеевич...— деб илова қилди.

Нюра ҳозир мени кўриб қолишади, деб уялганидан қип-қизариб, аллакимнинг мўйна ёқасига юзини буркаб олди. Леонид Тимофеевич шляпасини қўлида кўтарганича унинг олдидан ўтиб

кетди. Ойиси унинг кетидан чиқиб келарди. Шу пайт Нюра бирдан ташқарида ёмғир ёғаётганини эслади-да, шартта дадасининг зонтигини олиб, эшик оғзига чопиб чиқди.

— Леонид Тимофеевич, мана бу зонтикни тутиб олинг! Мана зонтик!— дея ийманиб такрорлади у, ойисининг унга ҳайрон бўлиб, кулиб қараб турганини кўриб.

Аммо Леонид Тимофеевич ҳайрон қолмади.

— Зарари йўқ, қизим, зарари йўқ! Ҳамма ишлар яхши бўлиб кетади, ҳамма ишлар яхши бўлиб кетади,— дерди у зонтикни очиб, бошига тутар экан.

У сочи тўкилиб бораётган бошини зонтик тагида паст эгиб, шляпасини қўлида кўтарганича кўча эшикка қараб кетди. Она-бола уй эшиги олдида унинг орқасидан қараб турар, икковлари ҳам ўзларини уйларига ажойиб доктор келиб, номаълум оғир дарддан халос этиб кетгандай ҳис этардилар.

45-б о б

«НИМА ҚИЛИБ БЎЛСА ҲАМ...»

Мажлисда бешинчи синф рўйхатига киргизиб қўйилганларидан кейин, болалар бор кучлари билан ўқишга берилдилар. Бешинчи синф болалари ўз бригадирлари ва отряд советлари раисининг топшириқларини сўзсиз бажаришларига қарамай, Васёк ўзи ва ўртоқларининг синфда қолган ўқувчилар сифатида бешинчи синф рўйхатига киритилишига чидай олмади. Васёк алаmidан ориқлаб кетди. Кечқурунлари у узоқ ўтириб дарс тайёрлар, уйнинг у бошидан бу бошига юрар, қўлида китоб, дарсини унутиб кутилмаганда: «Нима қилиб бўлса ҳам ўтамиз!..»— деб юборарди.

Екатерина Алексеевнанинг розилиги билан энди ҳар сафар дарсда Свердловскка бориб, қишда бешинчи синфда ўқиган собиқ тўртинчи «Б» синф ўқувчиларидан бирови иштирок этарди. Кўпинча аълочи ўқувчи Медведев қатнашар эди. Жуссаси кичкинагина Медведев бўрсиқдай бўлиб, қора кўзларини астойдил тикиб, доска олдида ўтирар, ўртоқларининг жавобларига қулоқ солар экан, киприкларини пирпиратар, гоҳида қўлини ёнламасига аста кўтариб, қўрқаётган одамдай:

— Жавоби нотўғри. Менга рухсат этинг...— дерди.

Екатерина Алексеевна рухсат берар эди. Кейин Медведев ҳарф ва сонларни чиройли қилиб ёзиб, масалани тушунтириб берар эди.

Бир сафар Васёк уйда бир мисолни ечолмай, Екатерина Алексеевнадан уни доскага чиқаришни сўради. Мисолни биргалашиб чиқардилар. Петя Русаков ҳар вақтдаги сингари ҳаммадан зеҳни ўткирлик қилди. Дарсдан кейин Медведев жиддий йўсинда:

— Ичларингда Русаков арифметикадан биринчи ўринда боряпти. Свердловскдаги мактабда бўлганида аълочи бўлар эди,— деди.

Бунни эшитган Мазин кўзларини катта очди ва дўстига тикилиб олиб, секингина қўйлади:

Ўқишарди қалин дўст бўлиб
РММИ иккови бир мактабда,
Кетди Петя Коляни ташлаб
Аълочилар сафига... Ҳа-ҳа!

Болалар кулиб юборишди. Екатерина Алексеевна ҳам илжайиб қўйди. Мазин Петянинг олдига борди-да, бирдан маҳкам қучоқлаб олди:

— Петька, гойида сенга у-бу деб мингиллаб қўяман-у, лекин кўп яхши бола чиқдинг-да...

— Хўб, энди арифметикадан бўлак ҳамма дарслардан кўнглим тўқ сизлардан,— деди бир куни Екатерина Алексеевна болаларга.

— Арифметикадан ҳам етишиб оламиз!— деб ваъда берди Петя, қувонч билан.

— Айниқса қолоқларни тезроқ етиштириб олиш зарур,— деб таъкидлаб қўйди Медведев, кейин бармоқларини бирма-бир букиб, баланд овоз билан шартта-шартта қолоқлар номини айтди:— Менимча, булар Трубачёв — бир, Мазин — икки, Нюра Синицина — уч...

— Нима, мен ҳам қолоқманми?— деб сўради Нюра, паришон ҳолда Екатерина Алексеевнага боқиб.

— Бўлмасам-чи. Мисолларни зўрға-зўрға чиқарсан,— деб тасдиқлади Екатерина Алексеевна.

Нюра чуқур ўйланиб қолди: «Эҳтимол ойимнинг баъзи гаплари тўғри чиқар, нуқул югурганим югурган. Ахир ҳаммадан муҳими — ўқиш-ку...»

46-б о б

РАҚИБЛАР

Мактаб эшиги олдидаги тахтага деворий газетанинг янги сони илинган. Катта варақ қоғозга: «Ишчи варақаси» деб ёзилган сарлавҳа кўзга яққол ташланиб туради. Сарлавҳа тагига рассом Сева Малютин қўлига пақир ва чўтка ушлаган бир пионернинг расмини ишлаб қўйган; пионер уй девори олдида турар ва бўёқ томиб турган чўткасини баланд кўтариб, меҳнатга ундаб кўлар, кўзлари кўм-кўк, юзлари қип-қизил эди.

Бу бутун коллектив биргалашиб чиқарган биринчи газета эди.

Ҳамманинг розилиги билан редактор этиб еттинчи синф ўқувчиси Толя Соколов, редактор ўринбосари этиб Одинцов сайланди.

Мақолалар етарли эди. Яқинлашиб келаётган ўқиш ҳақида, қурилишда ишнинг бориши ҳақида жиддий мақолалар бор эди. «Ундан-бундан» деган бўлимда эса, ҳатто баъзиларга тегиб ҳам ўтилганди.

Ичида учта бола ялпайиб ўтирган енгил машина тасвирланган расм остига:

Машина деб дўст бўлсанг —
Бу дўстлигинг бир пақир!

деб ёзиб қўйилган эди.

Газетадан яна, узун-узун ёғочлар ортиб, булутлар ичида сузиб юрган арава тасвирланган жумбоқли расм ҳам бўлиб, бу расм тагида ҳеч нима деб ёзилмаган эди. Ундан кейин, расмсиз ўткир мақола босилган эди:

«Бугун ҳурматли тунукасозимиз Сёма амаки ҳурматли Миронич бободан бир тахта тунукани томга чиқариб беришни сўради. Лекин Миронич бобо унга: «Сенинг ишинг бошқа, менинг ишим бошқа», деб жавоб берди. Редакция, қурилишдаги ҳар қандай иш — умумий, деб билади».

Мақола тагига: «Редактор ўринбосари Одинцов» деб имзо қўйилган эди.

Газета олдида эрталабдан бошлаб болалар уймаланишарди.

Миронич бобо мақолани ўқиб, Коля Одинцовни чақирди.

— Ўртоқ Одинцов, сен ҳали катталарга ўргатишга ёшлик қиласан, — деди жиззакилик қилиб, кейин тунукасозга ёрдамлашгани томга чиқиб кетди.

Алёша Кудрявцев газетага яқин боришни

истамади, у аллақачон Тишиндан шериклари билан қўшиб, уни газетага урганларини эшитган эди, шунинг учун ҳам, алам қилиб Одинцовга ўзи мақола ёзиб келтирди.

— Мана, марҳамат қилиб газетангга бос,— деди у Коляга бир варақ қоғоз узатаркан, мазақ қилиб кулиб.— Газетангда жой бор экан, ҳозирок ёпиштириб қўйсанг бўлади.

Одинцов қоғозга дарров кўз югуртириб чиқди.

«Минг афсуски,— деб ёзилган эди мақолада,— газетанинг масъул редакторларидан бири қилиб, ўз ўртоқлари билан бирга олтинчи синфга суқилиб олмоқчи бўлганда хизматига яраша бешинчи синфга тушириб қўйилган Одинцов сайланган».

Одинцов мақолани ўқир экан, Алёша унинг ёнида туриб олиб, Колянинг юзида ажабланиш ёки ғазаб аломатларини кўриш учун унга ўткир кўзларини тикиб турди. Алёша, бундай мақолани сираям босиб бўлмайди, деган жавобни кутар эди, аммо Одинцов оддийгина қилиб:

— Ҳозир ёпиштирамиз,— деганда у жуда ҳайрон бўлиб қолди, қизариб кетди ва унинг қўлидан мақолани қайтариб олди.

— Мен ҳали бир қарорга келганим йўқ,— деди у. Кейин мақоласини ёғжимлаб, чўнтагига тикди.

Бирдан унинг кўнгли ғаш бўлиб кетди, ўзининг бу қилиғи қасос олиш учун қилинган пасткашликдай кўринди. Одинцовдан шартта юз ўгириб, ўз участкасига қараб кетди.

У ерда ҳамма ишлар жойида — батартиб эди. Устунлар кўмиш учун қазилган чуқурлар аниқ ўлчовда, бир текис чуқурликда кавланган; бир ўлчовда тайёрланган панжара тахталари, бола-

лар кейинча ташиймиз деб, овора бўлиб юрмас-ликлари учун, ҳар бир чуқур лабига тахт қилиб қўйилган эди. Ҳамма иш битган. Фақат деворни ўрнатавериш учун устунлару кўндаланг қоқиладиган тахталар етишмас эди, холос. Алёшанинг қўллари қичир, бунинг устига, ишни бажариш муддати ҳам яқинлашиб қолган эди. Июль тугаган, барча ремонт ишлари еттинчи августда та-момланиши керак.

Кудрявцев олдига Петрусин билан Тишин келди. Алёша мақола ҳақида ўртоқларига ҳеч нима демади, лекин ичини тирнаётган аламини босишга ожизлик қилиб:

— Директорнинг айби билан ишсиз ўтириб-миз!— деб кесатди.

— Рост-а, нега Леонид Тимофеевич пайсалга солади? Биз билан ўрмонга бормоқчи эди, нимагадир пайсалга солгани солган, биз бўлсак беиш ўтирибмиз. Аллақачон устун келтириб, иш бошлаб юборсак бўларди,— деди Петрусин Кудрявцевнинг елкасидан бўйнини чўзиб.

— Трубачёвларга ҳам иш йўқ,— деб кулди Тишин,— ана, тўп бўлиб ўтиришибди.

Алёша ўз участкаси чеккасида тўхтаб, ёнидан отасининг дурбинини чиқарди-да, рақибининг участкасини кўздан кечира бошлади. Тишиннинг ҳаваси келганидан кўзлари чақнаб кетди. У оҳиста қўл чўзиб, сабри чидамаганидан бармоқларини қимирлатди:

— Чур, Кудрявцевдан кейин мен қарайман!

Петрусин бурнини чимириб, бир кўзини қисди-да, ҳеч бўлмаса дурбиннинг бир кўзидан қарашга интилди. Лекин Кудрявцев уни тирсаги билан нари сурди-да, дурбиндан боқар экан, тоқатсизланиб:

— Халақит бермай тулинглар!— деди.

Трубачёв бригадасида ҳам ҳамма иш битган: уларники сингари маълум масофада чуқурчалар қазилган, панжара тахталари тахлаб қўйилган эди. Алёша дурбинни Трубачёвга тўғрилади. Бешинчи синф болаларининг бригадири аллақандай қоғозни ўт устига ёзиб, тўрт бурчагига тўртта тош бостириб қўйди-да, ундан кўз узмай қараб турган Матросга бир нима деди. Матрос қуёшда қорайган оёқларини ялтиратиб, чопганча уйга қараб кетди.

Алёша дурбин ғилдиракчасини бураб, шошиб:

— Петрусин, улар нима қилишаябди, билиб кел! — деди.

Дурбиндан Трубачёвнинг катта қоғоз устига эгилган боши яққол кўриниб турар эди. Бир неча бола ўз бригадирини ўраб олишганди. Матрос қаламдонга ўхшаган узун қутича кўтариб, ҳал-лослаганча қайтиб келди.

— Байроқчалар келтиришди. Карта кўришаябди... — деди эриниб Тишин. — Ўзларини маданиятли қилиб кўрсатишмоқчи.

— Картани қаердан олишди экан-а? — деб сўради Алёша қизиқиб.

— Елена Александровна олиб келибди. Пионерлар хонасига осиб қўймоқчи эмиш. Байроқчаларни бўлса, қизлар лентадан ясашибди, — деди қайтиб келган Петрусин, шошиб-пишиб.

— Бу инсофдан эмас! Нима учун келиб-келиб ўшаларга берди экан? — деб қовоғини солди Алёша.

— Миронич: эртага пионерлар хонаси тайёр бўлади, деди. Кеча Елена Александровнанинг ўзи ўша ерда ишлади. Плакатлар ҳам сотиб олишибди, — деди Петрусин. — Ҳозир бўлса, Трубачёв бориб, картани сўраб олибди.

— Трубачёв — арзанда-да! — деди Тишин ғи.

жиниб.— Елена Александровна ундан ҳеч нима-ни аямайди!

— Бе-э! Нега у бу ерда хўжайинлик қилади! Қургани печка-ю, керилишини қара-я!— деб кесатди Петрусин.

Алёша индамасдан дурбинни унинг қўлига тутқазди-да, бино томон қараб шахдам юриб кетди.

Елена Александровна пионерлар хонасида эди. У дераза ва эшикларни очиб қўйиб, янги бўялган пол устига ташланган тахтачаларни эҳтиёт бўлиб босиб, стол устига аллақандай ўйин, плакат ва қизил алвонга ўралган портретларни тахлар эди.

— Кудрявцев, секинроқ, пол ҳали қургани йўқ. Нима ишинг бор?

— Менга карта беринг!— деди Алёша.

— Карта Трубачёвда. Матога ёпиштиряпти. Бугун кучқурун шу ерга осиб қўямиз, кейин ҳар куни фронт чизигини байроқчалар билан белгилаб борамиз,— деди Елена Александровна.— Қартани кўрмоқчи бўлсанг, Трубачёвнинг олдига борақол.

— Мен Трубачёвнинг олдига бормаيمان! Трубачёв менинг олдимга келсин,— деб зарда қилди Алёша,— мен унинг олдида ўзимни ерга уриб юрмайман. Биринчи синф боласи эмасман. Қартани дадамдан олсам ҳам бўлади. Дадам генерал, бундақа карталар унда...

Елена Александровна шахмат қутисини тақирлатиб нари суриб, Кудрявцевга ўгирилди:

— Даданг генерал эканини ҳаммамиз эшитганмиз! Сен даданг билан фахрланишинг, дадангдай бўлиш учун тиришишинг мумкин, лекин сен ҳозирча ҳеч нима қилганинг йўқ, шундай экан, кўринганга мен генералнинг ўғлиман деб

махтанавериш — уят, бу бемаънилик, эшитган киши ҳазар қилади.— Қони қайнаганидан Елена Александровнанинг юзлари қип-қизариб кетди.— Эсингда бўлсин, Кудрявцев, уят, бу бемаънилик, киши ҳазар қилади!— деб такрорлади у.

— Бундай дейишга нима ҳаддингиз бор! Сиз бир печкачисиз-да!..— деб гудранди гангиб қолган Алёша.

— Чиқ бу ердан! Ўзингни босиб олганингдан кейин кел, гаплашамиз!— деди эшикни кўрсатиб Елена Александровна.

— Сиз билан гапиришгани сираям келмасман! Тушингизни сувга айтинг!— деб қичқирди Алёша, эшикдан чиқаётиб.

У зинадан чопиб тушди-да, ҳовли эшиги тагида тўхтади, бир дақиқадан кейин орқасига қайтди. Унинг сочларида ёмғир томчилари ялтирар, кўзлари совуқ боқар эди:

— Мен аълочиман! Бошқалардан ёмон ишлаётганим ҳам йўқ...

— Яхши ишляяпсан.— Елена Александровна хавотирланиб деразага қаради.— Ййи, ёмғир ёғаётганга ўхшайди. Циқиб айт, картани олиб киришсин.

Алёша яна эшикдан чиқиб, кўздан ғойиб бўлди.

Пастдан унинг жаҳл билан:

— Эй, Петрусин! Бешинчиларга айт, картани олиб киришсин!— деб бақиргани эшитилди.

Елена Александровна чуқур хўрсинди-да, яна стол устидаги ўйинларни кўздан кечира бошлади.

Трубачёв картани келтирганда Елена Александровна бошини кўтармасдан:

— Ёпиштирдиларингми?— деб сўради.

— Ёпиштирдиг-у, ҳали қуригани йўқ,— деди Васёк.

— Столга қўйгин-да, болаларга айт: кетишаверсин. Ҳа, сал бўлмаса эсимдан чиқай дебди! Якшанба куни ўрмонга поход қиламиз. Соат еттида шу ерга йиғиламиз. Бригадирларга эълон қил.

— Ҳозир!

Васёк картани стол устига қўйиб, ҳовлига чиқди.

— Якшанба куни ўрмонга поход қиламиз. Ҳамма катта болалар боради!— деди у қувонч билан, кейин узоқда турган Кудрявцевни кўриб, қўл силкиди:— Кудрявцев, якшанба куни ўрмонга поход қиламиз! Болаларингга айт! Соат еттида йиғиламиз!

Кудрявцев ҳайрон бўлиб қошини керди-да, жавоб қайтармоқчи бўлди, лекин Тишин аста ҳуштак чалиб қўйди-да, масхара қилиб:

— Сенинг олдингда керияпти, ўзини хўжайин қилиб кўрсатяпти...— деди.— «Биз бу ернинг хўжайинларимиз, у—меҳмон», дегани эсингдами?

Петрусин бошини силкиб:

— Тўғри, тўғри!— деди.

Алёшанинг кўзлари яна аламдан чақнаб кетди.

Ундаги Трубачёвга тўғрилиқча жавоб бериш истаги шу заҳотиёқ йўқолди.

— Бу ерда ким хўжайин экан, кўрамиз ҳали!— деди у қўлларини чўнтагига тиқиб.

47-б о б

ИШ КЎРМАГАН ҚИЗ

Елена Александровна болаларга жавоб бериб юбориб, ўқитувчилар хонасига чиқди, оёғини йиғиштириб креслога ўтирди-да, шивалаб ёғаётган ёмғир пардаси орасидан кўчага қаради.

«Леонид Тимофеевич аллақачон келиңи керак эди. Мунча узоқ қолиб кетди-я?»

Унинг кекса директорга раҳми келар, лекин бу сезгисига алам ва бетоқатлик қўшилиб кетар эди.

«Нима учун ўзи боради-я? Уша Синицинани шу ерга чақира қолса бўларди-ку. Энди директор қилган гуноҳидан қўрқиб келди, деб ўйлайди, турган гап. Умуман, Леонид Тимофеевичнинг хаддан ташқари кўнгилчанлиги мактабга зиёндан бўлак ҳеч нарса келтирмайди. Тагин ийиб кетиб, Нюра ойнисининг гапларига қулоқ солмасдан жамоат ишларини қилаётгани учун айбни ўз устига олмаса гўрга эди... Шундақа ҳам нота-вонлик бўладими ахир!»

Елена Александровна маъюс кулиб қўйди.

«Агар шундақангги бўлаверса, мен бу ерда ишлаёлмайман» — деб хаёлидан кечирди у, кейин уни, ёш ўқитувчини район комсомол комитети шу ерга ишга юборган кунни эслади. У, болалар директор бошчилигида мактаб учун бино ремонт қилаётган кўм-кўк ялангликка келди, унинг отаси печкасоз эди, у болалигида отасига кўпинча ёрдам бергувчи эди, энди ўша ҳунари жуда қўл келиб қолди. У ишга астойдил киришиб кетди — печкалар қурди, болаларни уюштиришга интилди. Лекин у шундақа мактабни орзу қилган эдими? Ахир унга тажриба кўрган ўқитувчи ўртоқлар керак эди-ку, у ҳали ҳеч ерда ишлаб кўрмаган ахир. Тўғри, директор уни ўз отасидай меҳрибонлик билан қарши олди ва аввалида ҳақиқий, мустаҳкам иродали одам бўлиб кўринди. Унга ҳамма қулоқ солар, мактаб ўқувчилари учун эса, унинг ҳар бир сўзи темир қонун эди. Лекин Синицина воқияси унинг ўта кетган даражада раҳмдил эканини фош қилиб қўйди. У оддий бир кўн-

гилчан одам, иродасиз, кўнгли бўш киши! Бундай киши билан қандай қилиб ишлай олади? Ундай бўлса, нима учун бу ердан кетгуси келмайди?

«Меҳнат кишини ўзига жазб этиб олади», — дер эди отаси унга. Мактаб ремонти унинг ҳам жонажон иши бўлиб қолди. Мактаб битмасдан кета олмайди. У болалар билан энди-энди таниш-япти.

Сборлар, қизиқ-қизиқ машғулотлар ўтказиш, болалар билан яқиндан танишишга имкон бўлсин учун у пионерлар хонасини шошиб жиҳозлаяпти.

Елена Александровна ирғиб туриб, ҳаяжон ичида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Тезроқ ремонт тугаб, бошқа ўқитувчилар ҳам кела қолса эди. Ўқитувчи ва вожатий — бу жуда катта куч. Умуман олганда, бу ердаги болалар яхши болалар-а... Лекин ҳар хиллари бор...

Тишин жуда хунук қилиқ бола, мажлисда унинг қисилган кўзларига у яхшилаб қарай олмайди.

Бугун бўлса манави Кудрявцевнинг қилиғини қаранг! Трубачёвда нима ўчлари бор экан-а буларнинг? Тўғри, у ҳамма болалар бирдай яхши бўлишади, деб кутган эмас эди! Шунга қарамасдан, улар олдига кўнглингни очиб борсанг-у, улар уялмай-нетмай сенга қўпол гаплар айтишса — алам қилади-да...

Елена Александровна яна оёғини йиғиштириб креслога чиқиб ўтирди ва бошини кафтига қўйиб, томга шовиллаб тегаётган ёмғир овозига қулоқ солди: «Бу раҳмдил директор қаёқда қолди экан-а? Синицина қулоғини қоқиб қўлига берган бўлса керак!»

Эшик гижирлади. Иван Васильевич иссиқ

чойнак кўтарган қўлини оҳиста киргизиб, оёқ учида стол олдига келди.

— Чой қайнатдим. Ҳовли жиққа сув. Леонид Тимофеевич келса бирор пиёла ичар...

У чойнакни стол устига қўйиб, юмшоқ сочиқ билан ўради-да, Елена Александровнага ўгирилиб қаради:

— Сиз нега бундай етим болага ўхшаб ўтирибсиз?

— Леонид Тимофеевични кутаябман,— деди Елена Александровна хўрсиниб.

— Ҳа, келиши керак эди! Лекин иши шундақа сермулозамат — то кўндириб, гап тушунтириб бўлгунча...

— Директорингиз жуда раҳмдил экан! — деди жаҳл билан Елена Александровна.

Унинг сўзини махтов деб билган Грозний:

— Ҳа, баҳоси йўқ одам. Бунақалар билан гаплашиш йўлини билади,— деди мамнуният билан.— Бунга у жуда уста. Ҳар бир гўдакка ҳам, ҳар бир онага ҳам муомила қилиш йўлини билади, мана сиздақа ўқитувчиларга ҳам мос гап топиб гапиради. Матонати зўр одам, бўлар-бўлмасга хафа бўлавермайди, ишни бдплайди, ишни. Билармон одам-да, хулласи калом — директор!

Елена Александровна оёқларини тушириб, сочларини силаб қўйди.

Иван Васильевич директорини махтаб-махтаб чиқиб кетди. Эзиб ёғаётган майда, мунгли ёмғир ҳамон дераза ойнасига сачрар эди.

Ниҳоят, кўчада таниш сиймо кўринди. Леонид Тимофеевич ҳовлидан тез юриб ўтди, очиқ зонтик боши устида дам ўнгга, дам чапга қийшаяр, ундан оққан сув пальтоси устига қуйилар эди.

Елена Александровна ирғиб турди-да, яқинда мактабда ўқигандаги қилиғини қилиб, бир ҳак-

лашда иккитадан зинани ўтиб. зинапоядан пастга югуриб тушди. Иван Васильевич икковлари директорнинг устидан ҳўл пальтосини ечиб олдилар.

— Мен сираям ивиганим йўқ!— деди у рў-молчаси билан бўйнини артиб, қувноқлик билан.

Ўқитувчилар хонасига кирганда Леонид Тимофеевич стол тортмасидан шошмасдан блокнотини олди-да, эсдан чиқармаслик учун алланималарни ёзиб қўйди, сўнг Елена Александровнанинг бетоқат бўлиб қараб турганини кўриб, деди:

— Мана, бўлди... Менимча, Нюра Синицинанинг онасини аста-секин кўндирамиз, уни биз бўлгуси ота-оналар комитетига аъзо қилиб киритамиз ҳамда, мен сизга айтсам, кўз остимизда сақлаймиз. Бу ишда бошқа оналар бизга ёрдам беришади.

— Ўзи рози бўлдимиз?— деб ишонқирамай сўради Елена Александровна.

Леонид Тимофеевич бош иргитди:

— У ўз кучига ишонмайди. Биласизми, доим уйда ўтирган, эри қарамоғида бўлган, ўрганмаган. Бироқ, аста-секин коллектив ишига қўшилиб, мактаб манфаатини кўзлайдиган бўлиб қолади... Кўпинча шундай бўлади ўзи...— У ўйга толиб, бармоқлари билан столни чертди.— Ҳозир менинг кўнглимни бошқа нарса ғаш қияпти. Биласизми, Синицина беқарорроқ хотин, бундақа одамлар кўпинча дилларини оғритган нарса бу ёқда қолиб, тамом бошқа нарсага шовқин соладилар. Билсангиз, гаплашиб туриб, ҳар ҳолда биз ҳам бунга айбдор эканимизни аниқладим.

Елена Александровна қуруққина қилиб илжайди.

«Шундай бўлар деб ўйлаган эдим-а»,— дер

эди унинг боқиши. Аммо директор бунга эътибор бермади.

— Ҳа, ҳар ҳолда айб бизда, қанчалик айбимиз бор — тез орада маълум бўлади. Гап шундаки, биз бу ерда ремонт билан овора бўлиб, болаларнинг бу ишларга астойдил киришиб ишлаётганларидан хурсанд бўлиб юрганимизда, Трубочёв ва ўртоқлари ўз синфдошларига етиб олгани ҳаракат қилаётган эканлар. Мен дастлаб келганимда қизлар: қишда яхши ўқидик, деб айтишувди, мен ўтганларни қайтаришгандир, деб ўйлабман, ҳеч қайсиси келиб мен билан гаплашгани, маслаҳатлашгани йўқ. Биласизми, Елена Александровна, бундан бир неча кун илгари, мажлисда Трубочёвнинг жуда ғалати арзини эшитиб ўйланиб қолувдик, шунда унинг гапининг қанчали жиддий, рост эканини билмоқчи бўлувдик. Нюра Синицинанинг онаси бўлса, қизим қаёқларда юради, қачон ва қаерда дарс ўқийди, нима учун на эрталаб уйда бўлади, на кечқурун, шунча иш бошида турганда қандай қилиб олтинчи синфга ўтади, ким унга бешинчи синф курсидан дарс беради, деб кўпдан бери ташвишда экан. Булар она учун табиий бўлган саволлар, шундан кейин мен масаланинг нимада эканлигига тўла-тўкис тушундим.

Елена Александровна директорнинг сўзларига жуда диққат қилиб қулоқ солди.

У ишонқирамай:

— Хўп, борди-ю улар чиндан ҳам ўқиётган бўлсалар...— деб гап бошлаган эди, Леонид Тимофеевич унинг сўзини бўлди:

— Ўқиётганмикинлар? Унда ўқиш учун қанча вақтлари қолади? Буни аввалроқ билганимизда уларни қурилишдаги ишга асло тортмаган бўлардик. Энди бўлса, катталар ўз вақтида ўқи-

гани ёрдам бермаганлари учун бешинчи синфда қолишса, бу болаларга жуда-жуда алам қилади!

Елена Александровна мажлисни, Трубачёвнинг юзи бўздай оқариб кетганини ва унинг ишонч билан гапирган гапларини хотирига келтириб, ҳаяжонланди:

— Бешинчида қолишмайди, улар ҳозирданоқ ўзларини олтинчи синф ўқувчиси деб ҳисоблашади! Менимча, ҳозир ҳам астойдил тайёрланишяпти. Мен уларни бешинчи синф рўйхатига киритган бўлсам ҳам, бу фақат кузгача, холос. Уларни ҳеч ҳам синфда қолган деб бўлмайди.

— Уларни олтинчи синф ўқувчилари дейиш керакми, бешинчи синф ўқувчилари дейиш керакми, бу — уларнинг билимларини текшириб кўргандан кейин маълум бўлади. Кейин бирор йўлини қилишнинг иложи бўлмайди, нимага десангиз, ҳадемай июль тугайди.

Леонид Тимофеевич сўзидан тўхтаб, Елена Александровнага тикилди. Елена Александровна қўлини иягига тираб, ҳаяжон тўла кўзларини директорга тикиб ўтирарди.

— Қалай, энди нима учун ҳар бир онанинг сўзини тинглаш зарурлигини ва айбимиз нимада бўлиши мумкин эканини тушунгандирсиз?

Елена Александровна индамай бош иргитиб қўйди. Леонид Тимофеевичнинг унга раҳми келди.

— Синицина айтди, уларга Петя Русаковнинг онаси дарс бераётган эмиш. У жуда ўтқир хотин. Эҳтимол, улар жуда яхши ўқишгандир, чунки вақтлари тўла-тўқис етар эди,— деди у, мулойим кулиб.— Хуллас калом, буни тез орада биламиз. Якшанба куни ўрмонга поход қиламиз, походдан кейин Русаковнинг онаси билан учрашиб, бор гапни аниқлаймиз... Энди уйингизга боринг, азизим!..

И К К И Х А Т

Болалар Митянинг ота-онасига хат ёзиш учун Васёкнинг уйига йиғилдилар. Кекса ота-онага бошларига тушган мусибатни хабар қилиш осон эмас эди. Болалар чуқур ўйга ботиб, хатни нимадан бошлашни билмай ўтирардилар. Уй ичи жимжит. Дуня амма госпиталдан қайтгани йўқ. Электр ёнмасди, шунинг учун Васёк шишасининг бир чеккаси учган думалоқ лампани олиб стол устига қўйди. Лампа болаларнинг жиддий юзларини ёритди. Ёзишга тайёрланиб, қўлига ручка ушлаб олган Сева дамба-дам сиёҳдонга ботириб, сиёҳ томиб кетмасин учун қоғоздан чеккароқ тутиб ўтирар, болалар чурқ этишмас, ўйга ботишган эди.

— Митянинг қандай одам эканини, Яков амаки билан бизнинг кетимиздан қандай юрганини, бизни қандай қилиб лагерга олиб борганини ҳеч ким билмайди...— деди Саша ғамгин.

— Яков амакига шундай кўнглим ачийди-ки!— деб шивирлади Петя Русаков.

— Наҳотки Митяни ҳам қайтиб кўрмасак?— деб сўради Нюра қайғуриб.

Васёк чуқур хўрсинди:

— Бундақа хатни қандай қилиб ёзиб бўлади? Неча марта бош қотирдик, ҳеч нима чиқмайди. Ахир ота-онасини хабардор қилиш керак-ку.

Малютин перони сиёҳдонга ботириб, қоғозни ўзига яқин сурди:

— Энг муҳими — бошлаб олиш,— деди куюниб Саша.

— Ёз: «Митянинг қимматли ота-оналари!»— деди Лида таъсирчан қилиб.

Сева ёзди.

— Бу ёғини жуда эҳтиёт бўлиб ёзиш керак,— деб огоҳлантирди у хавотирланиб.

Болалар тўғри келадиган сўз ахтариб жим қолдилар.

— Яхшиси — «Бизга Митя оғир яраланди, деб хабар қилдилар...» деб очигини ёзавериш керак,— деди Мазин.

— Эсингни едингми?— дейишди аччиғланиб қизлар.— Шунақа деб ёзиб бўладими? Митянинг онаси қари, юраги чиқиб кетади.

— Бўлмасам-чи. Аввал турмуши ҳақида... умуман... қандай яшаётганлари ҳақида бирон нарса ёзиш керак... Нима дединг, Васёк?— деб сўради Одинцов.

— Мен ҳам биратўла тўғрисини айтардим,— деди Васёк бир оз иккиланиб.

— Йўқ, аввал уларни тайёрлаш керак, кўпчиликнинг бошида ғам-ҳасрат, чунки уруш боряпти, дейиш керак,— лампага қараб туриб, сўз бошлади Нюра.— «Митянинг қимматли ота-оналари! Ҳозир ҳамманинг бошида ғам-қайғу...»

— Эҳтимол, шундай қилганимиз тўғридир...— деб хўрсинишди болалар.

— Келинглар, аввал хомаки қилиб ёзамиз, кейин кўчираимиз,— деди Сева Нюранинг сўзларини ёзиб.

Лекин у ёғига иш юришмади. Болалар дам ундай деб, дам бундай деб таклиф қилиб кўрар, лекин ҳаммаларига ҳам бу сўзларда улар ўйлаган илиқ ҳарорат ва юпанч йўқдай туюларди.

— Ўзимизнинг юрагимиз ачишиб кетябди-ю, тагин бу ҳақда хат ёзишимиз керак,— деб ғулдуради Мазин паришон ҳолда.

— Нега бунақа ёзолмаяпмиз-а?

— Ахир оддий хатлардан эмас-да бу,— деб жиддий эътироз билдирди Малютин.

Васёк соатга қаради, вақт жуда кеч бўлиб кетган эди.

— Гап бундай, болалар: энди уй-уйингларга боринглар! Эртага ўрмонга боришимиз керак. Бугун хат ёзишни тўхтатиб турайлик, лекин ҳар ким яхшилаб ўйласин. Эртага тагин йиғиламиз.

Қовоқлари солинган, ўзларидан койинган болалар Васёкнинг хат ёзила бошлаган қоғозни стол тортмасига солиб қўяётганига индамай қараб турдилар.

Ҳамма кетмоқчи бўлиб турганда бирдан эшик очилиб, тез юрганидан нафаси оғзига тиқилиб кетган Дуня амма кириб келди.

У остонада турибоқ уч бурчак қилиб букланган кичкина кўкиш хатни баланд кўтариб:

— Васёк! Госпиталга, сенинг номингга келибди,— деб қичқирди.— Тезроқ ўқи! Йўл бўйи чопиб келдим. Қимдан экан-а?..

Васёк хатни ола солиб, лампа олдига югурди.

— Болалар, Генкадан!— Унинг қўллари қалтирар эди.

Болалар лол бўлиб қолдилар.

Хат шошиб-пишиб бир неча қаторгина ёзилган эди.

«Қадрдон ўртоқлар, дўстларим! Бир киши бу хатни сизларга етказаман деб сўз берди, шунинг учун шошиб хабар қиламанки, Митянгизни ўлим чангалидан олиб қолдик, энди жангчи Митя эсон-омон тузалиб кетади, йиғлаб юрмаңглар, дўстларим. Митянгиз ҳали ўрнидан туролмайди, ўзи хат ҳам ёзолмайди, лекин унинг яраси тузалаётганига шубҳаланмасликларинг учун сизларга ўз имзосини юборади ва алангали комсомол саломини йўллайди.

Сизнинг *Гена Наливайконгиз*».

Хат остида қинғир-қийшиқ қилиб «М. Б.» деб ёзилган иккита ҳарф турарди.

— Митя Бурцев! — деб шивирлади Васёк, суюнганидан нафаси тикилиб.

— Митя!.. Митенька! Бахтимиздан ўргилай! — дея қизлар бир-бирларини қучоқладилар.

Болалар кўзларига ишонмай, Генканинг қинғир-қийшиқ хатига ва унинг остидаги сеҳрли «М. Б.» ҳарфларига тикилардилар.

Мазин бирдан кепкасини ерга уриб:

— Ўтир Севка! — деб бақариб юборди. — Ҳалиги хат қани? Бошқатдан ёзамиз. Бехато, тоза қилиб ёзамиз. Ўтир Севка!

— Ўтир, ўтир! — деб ўртоқлари Севани ўтқазишди-да, севинганларидан энтикиб, тўрт томондан янги хатни диктовка қила бошладилар.

— Вой тавба! Ҳаммаларинг барабар қичқирмасаларинг-чи! Қулоғига қичқирманглар уни! — деб куларди Дуня амма, уларга қараб.

— Майли, майли... — деб ғулдирарди Сева, болалар айтган гапларни битта қолдирмай ёзганини шошиб.

Янги хат, Ватанимизнинг содиқ фарзанди Митя Бурцев фашистлар билан мардона жанг қилиб, жуда қаттиқ ярадор бўлган эди, сонпа-соғ бўлиб тузалиб кетди, тезда яна жангга киради, деган мазмунда ёзилди.

Сева Малютин хат охирига: «Шундай ўғил ўстирган ота-онага минг раҳмат! Бизлар шундай вожатийимиз борлиги билан фахрланамиз!» — деб ёзди-да, тантана билан: «2-мактаб пионер отряди» деб имзо қўйди. Кейин ҳар бир бола хат тагига исми, фамилиясининг бош ҳарфини ёзди. Васёк ҳам худди Митяга ўхшатиб: «В. Т.» деб имзо чекди.

У Р М О Н Д А

Эрталаб соат еттида болалар мактаб олдига йиғилдилар. Леонид Тимофеевич ўша ерда иккала Миронич билан алланима тўғрида қизгин суҳбатлашарди. Болалар бир пасда болта, арраларни оливолишди. Елена Александровна кеча кечқурун нон, бодринг тайёрлаб қўйган эди, энди уларни қўлма-қўл бўлашиб берди. Кўчага чиқдилар.

— Тош йўлга сочилиб юрманглар, — деди Елена Александровна, — шаҳарда уюшиб юриш керак.

Хали барвақт бўлишига қарамасдан, одамлар шошилиб борар эдилар. Болалар олдидан юк машиналарида қизил аскарлар ўтиб кетишди, кейин ишчи кийими кийган ҳунар мактабининг ўқувчилари ўтишди. Йўлда ҳарбий кийим кийган қизлар учради.

— Ишга кетяпсизларми? — дея қичқиришди улар пионерларга.

— Ҳа, дарахт кесгани ўрмонга кетяпмиз! — деб жавоб беришди болалар, чуғуллашиб.

Шаҳар чеккасида қоп, белжурак кўтарган боғдорлар учрай бошлади.

Болалар шаҳардан чиқиб, шлагбаумдан ўтдилар. Қаршиларида кенг, теп-текис тош йўл очилди.

Васёк ўртоқларига бир-бир қараб чиқди. Болалар жуда кўп — синалган эски ва янги ўртоқлари, синфдошлари. Шунингдек, бошқа синфларда ўқийдиган дилкаш болалар ҳам бор, Васёк улар билан яқиндагина қурилишда танишган эди. Улар ҳаммалари Васёк билан яқин, дўстона муносабатда эдилар.

Аммо болалар орасида Тишин, Петрусин қабилар ҳам бор эди. Васёк Алёша Кудрявцевни, унинг ҳамма қилмишларидан қатъи назар, ҳатто хаёлида ҳам улар билан бир қаторга қўйишни истамасди.

Трубачёвнинг эски қадрдон ўртоқлари йўл бўйи у билан ёнма-ён юриб, фронтдаги воқиялар ҳақида, Митя тўғрисида, урушнинг тез орада туғаши ҳамда ўқитувчилар билан Митя мактабга, уларнинг ёрдами билан ремонт қилинган янги мактабга қайтиб келиши тўғрисида гаплашиб бордилар.

Тош йўл ёқалаб қалин ўрмон чўзилиб кетган эди. Леонид Тимофеевич, Елена Александровна ва иккала Мироничлар мактаб ўқувчилари қуршовида йўл ўртасидан борар эдилар. Ҳазил, кулги, чуғурлашган овозлар эшитиларди.

Трубачёвнинг эсига қўққисдан ўтмиш хотиротлари келиб кетди. Назарида худди кўзларини юмса бас — мусаффо Украина саҳари, Митя, Сергей Николаевич, ўқитувчининг отаси тушган арава кўринадигандай туюлди... Булар ҳаммаси яқинда бўлиб ўтган... Сергей Николаевич мана бундай юриб борар, тош йўл ёқалаб эса Митя келарди... Катта-катта оқ мойчечакларни узиб, Валя келарди.

Ундан кейин тош йўлдан юзларини чанг босган, қовоқлари солиқ жангчилар ўтишди. Ўқитувчи бу оқим ёқасидан болалар рўбарўсига юраркан, ўзининг шу ерда эканини билдириб, устма-уст горн чаларди...

Сергей Николаевич хайрлашаётиб, уларнинг қўлларини ўз кафтларида бирлаштириб ушлаганини Васёк ҳеч қачон ёдидан чиқармайди...

Васёк орқасига қаради. Саша катта-катта, маъюс кўзларини унга тикиб, чуқур хўрсинди.

Қизлар ўрмон ёқасидаги сўқмоқ йўлдан юриб борар эдилар. Нюра дугоналаридан кейинда қолди, унинг қизғиш сарафани дарахтлар орасида лип-лип этиб кўринарди. Петя эски одатига кўра, Мазиннинг ёнида келар, Мазин бўлса, қовоғини уйиб, ерга қараб борар эди.

Шунда бирдан Одинцов худди бошлаган гапини давом этдиргандай ҳеч кимга қарамасдан:

— Мана энди ўзимизникилар орасидамиз, у ерда эса, ҳамон тўрт томонда ёв. Эҳтимол, ҳозир мана шу дақиқада, жанг бўлаётгандир... — деди-да, Трубачёвнинг елкасига қўлини қўйди:— Ҳов, кечаси йўлда бўлган воқиа эсингдами?

Васёк дарров дарахтларнинг тунги шовқинини, узоқдан эшитилган от дўпирини, жийрон от минган жангчини эслади...

Васёк бошини силкиб, ўртоқларига ўғирилди:

— Мунча кейинда қолиб кетмасак-а, болалар?— деди-да, қўлини силкиб, қаттиқ қичқирди:— Эй, Белкин! Шошмай туринглар! Қизлар! Катта йўлга тушинглар! Қаёққа кетябсизлар?

— Худди бир жойга ўт тушгандай шошишадия ҳаммаси!— деб минғиллади Мазин.

Қизлар шоша-пиша сўқмоқ йўлдан чопиб тушдилар.

Трубачёв қадамини тезлатди. Елена Александровна йўлда тўхтаб, буларни кутди. Шамол унинг берети тагидан чиқиб турган малла ранг сочларини юлқиб ўйнарди; қизлар унинг қўлига ҳар томондан гулдасталар тутишди.

Леонид Тимофеевич билан иккала Миронич ҳам қадамларини секинлатиб, орқаларига қарадилар. Болалар уларга этиб олиб, ёнма-ён юриб кетдилар.

Аммо болалар орасида Тишин, Петрусин кабилар ҳам бор эди. Васёк Алёша Кудрявцевни, унинг ҳамма қилмишларидан қатъи назар, ҳатто хаёлида ҳам улар билан бир қаторга қўйишни истамасди.

Трубачёвнинг эски қадрдон ўртоқлари йўл бўйи у билан ёнма-ён юриб, фронтдаги воқиялар ҳақида, Митя тўғрисида, урушнинг тез орада туғаши ҳамда ўқитувчилар билан Митя мактабга, уларнинг ёрдами билан ремонт қилинган янги мактабга қайтиб келиши тўғрисида гаплашиб бордилар.

Тош йўл ёқалаб қалин ўрмон чўзилиб кетган эди. Леонид Тимофеевич, Елена Александровна ва иккала Мироничлар мактаб ўқувчилари қуршовида йўл ўртасидан борар эдилар. Ҳазил, кулги, чуғурлашган овозлар эшитиларди.

Трубачёвнинг эсига қўққисдан ўтмиш хотиротлари келиб кетди. Назарида худди кўзларини юмса бас — мусаффо Украина саҳари, Митя, Сергей Николаевич, ўқитувчининг отаси тушган арава кўринадигандай туюлди... Булар ҳаммаси яқинда бўлиб ўтган... Сергей Николаевич мана бундай юриб борар, тош йўл ёқалаб эса Митя келарди... Катта-катта оқ мойчечакларни узиб, Валя келарди.

Ундан кейин тош йўлдан юзларини чанг босган, қовоқлари солиқ жангчилар ўтишди. Ўқитувчи бу оқим ёқасидан болалар рўбарўсига юраркан, ўзининг шу ерда эканини билдириб, устма-уст горн чаларди...

Сергей Николаевич хайрлашаётиб, уларнинг қўлларини ўз кафтларида бирлаштириб ушлаганини Васёк ҳеч қачон ёдидан чиқармайди...

Васёк орқасига қаради. Саша катта-катта, маъюс кўзларини унга тикиб, чуқур хўрсинди.

Қизлар ўрмон ёқасидаги сўқмоқ йўлдан юриб борар эдилар. Нюра дугоналаридан кейинда қолди, унинг қизғиш сарафани дарахтлар орасида липлип этиб кўринарди. Петя эски одатига кўра, Мазиннинг ёнида келар, Мазин бўлса, қовоғини уйиб, ерга қараб борар эди.

Шунда бирдан Одинцов худди бошлаган гапини давом этдиргандай ҳеч кимга қарамасдан:

— Мана энди ўзимизникилар орасидамиз, у ерда эса, ҳамон тўрт томонда ёв. Эҳтимол, ҳозир мана шу дақиқада, жанг бўлаётгандир...— деди-да, Трубачёвнинг елкасига қўлини қўйди:— Ҳов, кечаси йўлда бўлган воқиа эсингдами?

Васёк дарров дарахтларнинг тунги шовқинини, узоқдан эшитилган от дўпирини, жийрон от минган жангчини эслади...

Васёк бошини силкиб, ўртоқларига ўғирилди:

— Мунча кейинда қолиб кетмасак-а, болалар?— деди-да, қўлини силкиб, қаттиқ қичқирди:— Эй, Белкин! Шошмай туринглар! Қизлар! Катта йўлга тушинглар! Қаёққа кетябсизлар?

— Худди бир жўйга ўт тушгандай шошишадими-я ҳаммаси!— деб минғиллади Мазин.

Қизлар шоша-пиша сўқмоқ йўлдан чошиб тушдилар.

Трубачёв қадамини тезлатди. Елена Александровна йўлда тўхтаб, буларни кутди. Шамол унинг берети тагидан чиқиб турган малла ранг сочларини юлқиб ўйнарди; қизлар унинг қўлига ҳар томондан гулдасталар тутишди.

Леонид Тимофеевич билан иккала Миронич ҳам қадамларини секинлатиб, орқаларига қарадилар. Болалар уларга етиб олиб, ёнма-ён юриб кетдилар.

Миронич бобо ўрмонда бўлган ёнғинлар ҳақида сўзлаб борарди:

— Шундай қилиб, бобом ўрмончи эди, бутун умр уни ўрмон боқди... Кунлардан бир кун у ўрмонда тунаб қолибди, бошига чакмони билан болтасини қўйиб мизғиб кетибди. Бир вақт бундай қулоқ солса — биров инграётганга ўхшар эмиш, оғир-оғир уҳ тортиб, унинг юзига иссиқ упираб эмиш... Бобом кўзини очиб, ўрнидан туриб ўтирибди. Тепасида қушлар учиб юрган эмиш, олмагонлар жон халпида шохдан шохга сакрашар эмиш, қуёнлар бўлса оёққа ўралишиб тирқирашиб қочар эмиш, хуллас, ўрмондаги ҳамма жониворлар олдидан чопиб ўтаверибди... Бобом ўрнидан ирғиб турибди. Тун қоп-қоронғи, дарахтлар орасидан эса ёруғ кўринар эмиш, олов ўт устидан илонга ўхшаб ўрмалаб келаётган эмиш. Қулоққа гувиллаган овоз эшитилар эмиш. У ўрмон ёқасига чопиб чиқибди... Қараса, ўрмон ёнаётган эмиш... Эй, шўрим! — дебди-да, бобом тиз чўкиб йиғлаб юборибди: «Эй, ризқи-рўзимиз, меҳригиё-миз!» дебди. Ўрмон бўлса одамга ўхшаб инграб эмиш... Бобом чўқиниб олиб, қишлоққа қараб югурибди. Кейин одамлар паншаха, белкурак олиб югурибдилар. Хандақ қазибдилар, ичига сув тўлдирибдилар. Сойдан пақирлаб сув ташибдилар — у вақтларда қишлоқларда ўт ўчирувчиларнинг уруғи ҳам йўқ экан. Хуллас, ўрмон бутунлай ёниб кетибди, фақат диккайиб тўнгалар қолибди, холос... Яқинда мен юртимга бориб келдим — ўша ўрмон ўрнида баланд жавдар ўсиб ётибди. Ичига кирсанг бошингдан кўмиб кетади. Ёнғин бўлган, бобом шўрлик қон йиғлаган ўша жойларни таниб бўлмайди. Ҳозир дарахт ўтқазиб янги ўрмонлар барпе қилишган, шундай яхши, сарвиқомат дарахтлар ўсганки, асти қўявера-

сиз... Кўрсангиз оғзингиз очилиб қолади, жуда кўркам.

— Ёнғин нимадан чиққан экан?— деб сўради болалардан бири.

— Нимаданлиги маълум: чўпонлар ёндириб юборишган. У вақтда одамлар ҳеч нарсани тушунмас эди. Гулханни ёқиб қўйиб, ухлашаверган — ёнғин чиққан-кетган!— Миронич бобо йўл ёқасидаги баланд-баланд қарағайларга кўз ташлади.— Леонид Тимофеевич, мана шу қарағайлардан мачта қилинади. Кўрдингизми, то тепасигача текис кетган!— У бир дарахт олдига бориб, танасига болта билан тақ-тақ уриб қўйди:— Қарағаймисан — қарағай-да! Урушдан илгари десаңгиз, мен Қора денгиз бўйидаги бир санаторийда дам олган эдим, ўша ерда қарағайзор ўрмонни кўрдим. Жуда бошқача дарахтлар! Игналари узун-узун, уруғи-чи, муштумдай-муштумдай келади...

Болалардан бири Артекада пробка дарахтини кўрганини айтди. Миронич тагин бир нимани ҳикоя қила бошлади.

Елена Александровна Васёкка яқинлашди:

— Трубачёв, ишларинг қалай, гапириб бер. Уқишларинг қалай борапти?

Васёк шошиб қолди.

— Петя Русаковнинг ойиси бизга дарс берапти. Биз олтинчи синфда ўқиймиз!— деб жавоб берди Васёк таажжуб билан.

— Олтинчида ўқиш учун бешинчи синфда ўтиладиган дарсларнинг ҳаммасини ўтган бўлишинглар керак,— деди Елена Александровна жиддий қиёфада.— Леонид Тимофеевич менга сизларнинг билимларингни текшириб кўришни топширди. Екатерина Алексеевнага айтиб қўй, эртага дарсига бораман.

— Хўп,— деб жавоб берди Васёк ҳаяжонланиб ва кўнглига саросима тушиб.

Болалар унинг юзига боқиб, муҳим бир ҳодиса юз берганини дарҳол пайқадилар.

— Нима деди у?— сўради Одинцов.

— Кейин айтаман,— деб қўл силкиди Васёк. Бугун у болаларнинг кайфларини бузишни истамади.— Кейин айтаман, кейин!— деб сўз берди у йиғилишиб келган ўртоқларига.

Алёша Кудрявцев ҳам бир неча марта қараб қўйди.

— Трубачёв печкачи билан гаплашди, биз томонга қараб-қараб қўйганига қараганда, сендан шикоят қилган бўлса керак,— деб шипшиди дарров Тишин.

— Шикоят қилса қилаверсин! Ўзига қийин,— деди ғазабланиб Алёша.

Уларга дарахт кесиш учун ажратиб берилган жой шаҳардан олти километр нарида эди. Ўрмонга кирганларида Леонид Тимофеевич ҳаммага дам олиб, овқатланишни таклиф этди. Болалар халталаридан нонларини олиб, йўл-йўлакай оғизларига солиб, ҳар ёнга тарқалиб кетдилар.

Ўрмон қалин, баланд ўсган, серсоя эди. Ям-яшил терак ва оқ қайинлар орасида жигар ранг қарағай таналари кўзга ташланарди.

Елена Александровна болаларга, узоққа кетиб қолманглар, деб қичқирди-да, қизлар билан ёнғоқзорга қараб кетди.

— Бу ёққа келинглар!— деб чақирди у чаққонлик билан ёнғоқ шохларини эгиб.— Ёнғоқнинг кўплигини қаранглар! Бир қуббасида бештадан-а.

Унинг овозини эшитиб, болалар чопиб келишди. Ёнғоқ шохлари эгилиб, қирсиллади, ёнғоқ ҳали ғўр, ичида худди пахтага ўралгандай оппоқ

мағзи бор эди. Болалар битта-битта еб кўриб, ўрмон меваларини излаб кетдилар.

Леонид Тимофеевич иккала Миронич билан бирга ўрмон қоровули олдиға борди. Унгача ўғил болалар ўзларига таёқ қирқдилар, дарахтларга чиқдилар, олмахонлар кетидан чопдилар. Витя Матрос Елена Александровна олдиға қуш уясини кўтариб борди. Уя ичида яхшигина каптар тухумининг пўчоғи бор эди.

— Бундан чиққан қушчалар қани экан?— деб сўради бешинчида ўқийдиган, сочи олинган қо-рагина бир қиз.

— Қушчалари учиб кетган,— деб кулди Елена Александровна, кейин жиддий қиёфада илова қилди:— Шундай бўлса ҳам, ҳеч маҳал қуш уясига қўл урмаслик керак.

Мазин ёнғоқзорга кириб, ҳуштак қирқиб олди-да, чалиб кўришни хоҳлаган бир гала болаларни атрофига йиғиб, чинқиртириб чала бошлади.

Шу пайт Леонид Тимофеевичнинг:

— Қани, ишчиларим! Шовқинламанглар! — деган қувноқ овози эшитилди.

У ўрмон қоровулини эргаштириб келди. Ўрмон қоровули уларга дарахт кесадиган жойни кўрсатиб бериб, қайтиб кетди. Иккала Миронич пиджакларини ечиб, дарахтларни кўздан кечира бошладилар. Баъзиларини бўр билан чизиб белгилаб чиқдилар.

— Мана булар теп-текис, устун бўлади, эгрилари бўлса ўтиндан бошқага ярамайди,— дейишарди улар болаларга.

Леонид Тимофеевич билан Толя Соколов битта дарахтни танлаб олишди-да, чўккалаб арралай бошлашди. Қуёшда ўткир тишларини ялтиратиб, ўрмонда арралар ғириллай бошлади. Мазиннинг

ҳам арра торткиси келиб, кўзлари ёнди. У Миронич бобо олдига югуриб борди:

— Бобо, келинг икковимиз арралаймиз! Бу ишда мен устаси фарангман!

— Устаси фарангман дегин?— деб кулди дурадгор, кейин кичкина Миронич томонга ишора қилди.— Фёдор Миронич иккимиз шу дарахтни йиқитайлик, кейин у бутаб туради, сен билан иккимиз бошқасини арралаймиз.

Дарахтни йиқитганларидан кейин, Миронич бобо бир эски қарағайга қараб юрди.

— Устаси фаранг бўлсанг, ушла,— деди у Мазинга, қўлига туфлаб, бир тиззасини ерга қўяр экан.

Мазин ҳам кафтига туфлаб, тиз чўкди-да, аррани шартта ўзидан нари сурди. Арра майишиб, шикоятмуз овоз чиқарди-да, ўткир тишларини дарахт танасига санчди.

Дурадгор мийиғида кулиб Мазинга қаради-да:

— Устаси фаранг эмас, устаси таранг экансан! Аррани итармагин, ўзингга қарата тортсанг бўлди. Усталигингдан ўргилиб қўйдим-у!— деди.

Теварак-атрофдагилар кулиб юборишди.

— Қани, болалар, сизлар кетинглар бу ердан,— деди Миронич.— Устларингга келиб тушса балога қоламан! Йиқитиб бўлайлик, кейин шохларини бутайсизлар.

Арраланган дарахтлар бир ёнга оғиб, шохлари ёнверидаги дарахтларга илашиб, қарсиллаб қулаб тушарди.

— Қоч! Қоч! Йиқиляпти!— деб қичқиришди болалар.

Васёк ўзининг бешинчи синф ўқувчиларидан иборат бригадаси билан шох-шаббаларни бутай бошлади.

Витя Матрос қора кўзларини чақнатиб:

— Устунлар бу ёғда экан-у!— деб севинар, болтасини силкитиб, ҳаммадан олдин йиқилган дарахт олдига югуриб борарди.— Силлиқ қилиб бутанглар, болалар! Буларни деворга устун қиламиз-а!— деб қичқирарди у бешинчи синф ўқувчиларига.

Тишин у томонга бошини ўгириб, заҳарханда қилиб, ўқрайиб қарарди. Бунини пайқаган Витька, бошини силкиб, яна ҳам қизғинлик билай!

— Ҳа, кўтар! Бўш келма! Фёдор Миронич олдига олиб бор!— деб команда берди.

Қаттакон тўнғак олдида туриб олган Фёдор Миронич ҳар бир ходани топ-тоза қилиб бутаб чиқар ва болалар ёрдамида ҳали жиққа нам бўлган сарғиш, силлиқ устунларни бир ёнга тахлаб қўяр эди. У ўрмонда ўзини хўжайин ҳис этар, кесилган қарағайлардан келиб турган смола ҳидини симириб ютар экан, кутмаган ерда ўзидан ўзи гапдон бўлиб кетар эди!

— Мана, масалан, қайинни олинг: чиройли, фойдали дарахт. Баъзи бир бемаза одамлар онгсизлик қилиб, худди жонли нарсанинг терисини шилгандай, унинг танасидан қовиғини шилиб олишади! Дарахт бундан хароб бўлади... Уларнинг эса парвойига ҳам келмайди!

Алёша Кудрявцев Мироничга кўмаклашар эди. У тайёр ходаларни тахларкан, қора қошларини чимириб, куюниб сўрар эди:

— Фёдор Миронич, буларнинг қайсилари деворга яхши! Бирини узун, иккинчиси калта бўлса ҳеч нарса қилмайдими? Ерни чуқурроқ қазиб кўмган тузукми ёки учидан кесган маъқулми?

— Чуқурроқ қазиса ҳам бўлади, кесса ҳам, бу ўзимизга боғлиқ,— деб бепарво жавоб берди Миронич. — Фақат тўғридан-тўғри кўмавериш

бўлмайди. Учига қорамой суртиш ёки куйдириш керак, бўлмаса чириб кетади, бунинг эса ҳеч кимга қизиғи йўқ. Девор бир-икки йилга қурилмайди...

Алёша диққат қилиб қулоқ солар ва кучли, чаққон қўллари билан энг силлиқ ва тўғри ходларни бир ёнга ғилдиратар эди. Тишин унга ёрдамлашар ва киши билмас бу ходаларга қизил қалам билан белги қилиб қўяр эди. Улардан сал нарида Елена Александровна қизлар билан бирга буталган шох ва бутоқларни бир жойга уяр эди.

— Буларни печкага ёқамиз. Бир шохини ҳам қолдирманглар,— деб тайинларди у қиш ғамини еб.

Обедгача ҳормай-толмай ишладилар. Обедга ўрмон қоровулининг хотини бир қозон иссиқ картошка билан тузланган бодринг олиб келди.

Иккала Миронич ходалар устига ўтириб олиб, халталаридан нон билан туз чиқардилар. Леонид Тимофеевич, рўмолчасини бошига ёпиб, улар ёнига ўтирди. Болалар ҳам, қўлларида иссиқ картошка, атрофни қуршаб ўтирдилар.

Қурилиш ҳақида гап кетди.

— Ўз қўлингда иш тезроқ битади. Мана ҳозир биз ўрмоннинг ўзида, ўзимизга керак нарсани улгурганимизча тайёрлаймиз, сўнгра Миронич иккимиз яна бир-икки марта келамиз-да, қолган қутган ишни битириб кетамиз. Кейин шартта ортамиз-у жўнаймиз. Лекин бу ерда тахта тилолмаймиз, албатта; бунинг учун тахта тиладиган заводга ялиниш керак бўлади, ундан бўлак ишларни эса ўзимизга қўйиб бераверинг... Бу ерда ҳаммаси топилади, қарағай ҳам бор, қайин ҳам, унда-бунда дуб ҳам бор... Ёмон жой беришмапти,— деди Миронич бобо.

Кичик Миронич бўлса, сўзамол ўртоғи олдида

ҳар қачонгидек жим ўтирар, фақат баъзи-баъзи-да луқма ташлаб қўяр эди.

— Бор бўлгандан кейин гапириб ўтиришнинг ҳам кераги йўқ, йўғини эса топиш керак.

— Сенга қолса нима керак яна?— деб сўради чол, шўх кўзларини қисиб.

— Нима кераклиги маълум — машина керак. Буларни ташигани машина керак. Ёмғиргарчилик бошланиб қолса йўлнинг пачаваси чиқиб кетади,— деди кичик Миронич директорга бир қараб олиб.

— Машинани шу кунларда топаман,— деб бош иргитиб қўйди директор.

— Машина, ўртоқ директор, жуда керак, бу тўғри гап. Дарахт ташигани машина сўранг. Бошлиқларга айтинг: дарахт кесилган, ўрмонда ётибди, денг... Вақт кетиб боряпти, мактабни очишга тайёрлаш керак,— деб тайинлади кеҳса Миронич Леонид Тимофеевичга.

Овқатланишиб бўлиб, яна ишга тушдилар. Кечқурунга бориб дарахт кесилган майдонда тозаланган, яп-янги сарғиш устунлар уюлиб қолди, тоғдай қилиб уйилган шох-шаббалар ғарами пайдо бўлди. Тахта бўладиган адл, узун қарағайлар ташиб кетиш учун тайёрлаб қўйилди. Болаларнинг елкалари ва қўллари зирқираб оғир, лекин улар чарчаганликларини билдирмасликка тиришар эдилар.

Болалар:

— Леонид Тимофеевич, кўп иш қилдикми? Битта қарағайдан қанча тахта чиқади? Полларни тузатгани етармикан?..— деб директорни саволга кўмиб юбордилар.

— Қимда арқон бор? Ҳаммаларинг бир қучоғдан шох кўтариб олинглар!— деб буюрди Елена Александровна.

— Қўйинг, керак эмас, чарчашиди, йўлда ўйнаб кетишсин,— деди Леонид Тимофеевич.

— Бўш кетгандан нима фойда! Қаранг, қанчамиз, озмунча ўтин ташиб оламизми! — деб эътироз билдирди Елена Александровна, ўзи учун бир қучоқ ўтин боғларкан.

— Албатта-да! Тўғри! Биз чарчаганимиз йўқ! Оз-оздан кўтарамиз,— дейишди болалар!

Улар ўтин кўтаришиб, ортга қайтдилар. Васёк ўз бригадаси билан бирга келар экан, қуволиб дер эди:

— Ана энди яна ўз участкамизда иш бошлаймиз. Устунлар бўлса бор, ташиб келишлари билан иш бошлаб юборамиз!

— Биз Кудрявцевни қувиб етиб, ўзиб кетишимиз керак! Биз Трубачёвчилармиз!— деди фахр билан Витя Матрос, кейин Алёша томонга кўз ташлаб, пичирлади:— Бўлмаса улар жуда айёр...

— Пичирламай гапир!— деб унинг сўзини шарт кесди Васёк.— Дангал гапиравер, кампирмисан, пичирлаб гапирасан.

Витя доводи раб қолмади.

— Улар доим шивирлаб гаплашишади-ку,— деди у.— Ҳозир бориб, нима дейишаётганини билиб келаман.

У Трубачёвдан ажралиб, билдирмай Кудрявцевнинг орқасидан кетди.

— Бизга олти киши керак, тушундингми? Қолганлар тушдан кейин чиқишсин,— дерди овозини пасайтириб Алёша.

Тишин маънодор қилиб, бошини қимирлатиб қўйди.

Витя яна Алёшанинг:

— Эрталаб соат еттида етиб келинглар!— деганини эшитди.

Кейин улар шивирлашиб гаплаша бошлашди.
Петрусин ҳам бориб қўшилди.

Витя Трубачёвнинг олдига югурди.

Васёкка яқин бориб:

— Улар алланима қилмоқчи бўляптилар!—
деди у, қора кўзларини чақчайтириб.

Трубачёв кулди, унинг сочи калта қилиб
олинган бошини қучоқлаб, меҳр билан бағрига
босди-да, диккайиб турган қаттиқ сочларини тўз-
дириб:

— Олов боласан-да! Изқувар!— деди у меҳр
билан.

— Худди менинг ўзим-а!— деб кўз қисди
Мазин.

Витя мамнун бўлганидан қизариб, бармоқла-
рини қарсиллатди-да:

— Мен уларни боплайман, Трубачёв! Эрта-
га ҳамма сирларини билиб оламан,— деди. Ичи-
да эса: «Ўзим нақ еттида қурилишга етиб кела-
ман» деб аҳд қилиб қўйди.

Васёк бўлса Кудрявцевнинг кирдикорини ас-
ло ўйламас, ўртоқлари ўртасида бораркан, улар-
га Елена Александровна билан бўлган гапни га-
пириб берарди.

— Эртага дарсимизга келмоқчи, Леонид Ти-
мофеевич унга билимларимизни текшириб қў-
ришни топширибди. Эртага бўш келманглар, бо-
лалар!

Мазин ўзи севиб айтадиган ҳикматли сўзни
эслаб:

— Эҳ, ҳаёт!— деб қўйди, сўнг энгсасини қа-
шиб:— Бу печкачидан ҳар бало келади деб айтув-
дим-а!— деди.

Болалар эртанги дарсни ўйладилар.

АЛЁША КУДРЯВЦЕВ

Тишин Алёшани уйигача кузатиб қўйди. Ўртоғи билан хайрлашгач, Кудрявцев, ҳовлини кесиб ўтиб кичкина уйга борди. Усти қора қоғоз билан ёпилган тахта гараж олдида шофёр Егор Иванович машинани тузатар эди. Алёша нима учундир машинани айланиб ўтди, запас ғилдираги билан орқадаги буферини ушлаб кўрди, машинанинг ичига кўз солди, эшигининг кенглигини чамалаб кўрди-да, кейин:

— Дадам уйдами?— деб сўради.

Шофёр бурни олдиға қора нуқталар тушган мулойим юзини ўгириб, боши билан уй томонга ишора қилди:

— Генерал уйдалар.

Алёша уйга кириб кетди, бир лаҳзадан кейин иккита чўтка кўтариб қайтиб чиқди-да, камзулини ечиб, яхшилаб чўткалай бошлади.

— Қаерда бунча чангга ботдинг?— деб сўради шофёр, Алёшанинг камзулидан кўтарилаётган чанг тўзонини кўриб.

— Ишда,— деб жавоб берди Алёша, кейин ботинкасини чўткалай бошлади.

Алёша тоза бўлиб ва сочларини тараб олиб, ўртадаги катта уйга кирди-да, ҳавони искаб кўриб, кухняга кўз ташлади.

Уйда ойиси йўқ эди. Плита олдида қариндошлари — кекса Анна Петровна ивирсиб юрарди.

— Шу маҳалгача қаёқларда қолиб кетдинг? Аллақачон овқатланиб бўлдик, дастурхонни йиғиштириб қўйдим,— деди у.

— Ташвиш қилманг, кухняда овқатланаман,— деди Алёша мулойимлик билан, кейин

шкафдан тарелка олиб, кухня столига курсини яқин сурди.

Анна Петровна унинг олдига овқат қўйди.

— Даданг сўровди ҳали сени...— деб шивирлади у секингина.

— Ойимга дарахт кесгани борамиз, деб айтувдим-ку. Бутун мактаб дарахт кесгани ўрмонга бордик.

Анна Петровна дарров ҳовлиқиб кетди.

— Айтдим-а, бир кундаёқ ўзингни олдириб қўйибсан деб. Озиб кетибсан, бурнинг қолибди, холос.

Алёша юзини буриштириб, икки лунжини шиширди-да, қувноқлик билан:

— Ҳозир овқатни ейман-у, ҳўппасемиз бўлиб кетаман!— деди.

Алёша Анна Петровна қўйган ҳамма овқатни ана-мана дегунча еб бўлиб, ўрнидан турди-да, кампирнинг бетидан ўпиб, дадаси олдига йўл олди. Кабинет олдига борганда камзулининг этагини тортиб, галстугини тузатди-да, эшикни тақиллатди. Ичкаридан секингина:

— Марҳамат,— деган овоз эшитилди.

Алёша остонада тўхтаб:

— Менман, дада. Кирсам майлими?— деди.

— Ҳа, Алексей, кел!

Генерал ўғлига бошини ўгирди. Оқ тушган сочлари, юзларининг бронза ранги ва тиниқ кўк кўзлари генерал чеҳрасини чиройли ва сочига оқ оралаганига қарамай, ёш қилиб кўрсатар эди. У юрганда ҳасса таянар, аммо баланд, адл елкалари ва келишган қомати оқсаганини билдирмас эди.

Ота билан ўғил ўртасида қандайдир ўхшашлик бор эди.

Генерал диванга ишора қилди:

— Кечирасан! Ҳозир тугатаман ишимни, ўтириб тур!

Алёша диваннинг бир чеккасига ўтирди. Генерал аллақандай счётларни текширди, қоғозларга қўл қўйди, шошмасдан уларни портфелига жойлади. Сўнгра у портфелини стол устидан олиб, тортмага солиб қўйди-да, ўғлига ўгирилди:

— Ҳўш, ишларинг қалай? Кеч қолганингга хавотир бўлдим. Ўрмонда нима қилдиларинг? Директорларинг ҳам бирга бордимиз?

— Ҳамма борди: директор ҳам, тагин битта печкачи — комсомол қиз ҳам...— деб сўз бошлади Алёша.

— Ҳа, анави ёш ўқитувчи-да! Оти Елена Александровна шекилли?

— Ўқитувчи дейсанми?— Ҳайрон бўлди Алёша.— Оддий печкачи-ку! Оти Елена Александровна эканини қаёқдан билдинг?

— Мен директоринг билан танишдим,— деди дадаси жилмайиб, кейин гап орасида:— Елена Александровна сизларнинг синф раҳбарларинг бўлади,— деб қўшиб қўйди.

Алёша ирғиб турди:

— Дада, янглишаябсан, у оддий бир печкачи холос! Печка қураётганини ўз кўзим билан кўрганман!— У ҳатто кулиб юборди.— Чолни кўрсанг бобом дейдиган бўбсан, дада!

— Ўзинг шундақа бўлиб қолганга ўхшайсан, ўғлим. Ўқитувчининг печка қургани сени ажаблантирибди. Бир ҳунар ҳеч маҳал иккинчисига халақит бермайди. Аксинча, ҳар бир ҳунар кишини янги билим билан бойитади.

— Нимага у бизнинг синфимизга раҳбар бўлар экан?— деб тўнғиллади Алёша.

Генерал ўғлига ўгирилиб, унинг кўзига диққат билан боқди.

— Назаримда, сен Елена Александровна ҳақида бир оз ҳурматсизлик билан гапиряпсан!— деди у кескин.— Печкачи бўлганида ҳам, унинг тўғрисида бундай дағал гапиришга ҳаққинг йўқ.

Алёша жим турарди. Унинг кўз ўнгида Елена Александровнанинг ўксиган ва ғазабланган чеҳраси пайдо бўлди... «Сиз бир печкачисиз-да!»— деб қичқирган эди Алёша ўшанда унга...

— Айтгандай, директориңлар сизларни роса мақтади,— деди дадаси.— Ҳаммаларингнинг яхши ишлайди деб айтди. Баъли! Ўз мактабларинг тиклаяпсизлар. Менга у бир бориб, мактабни кўриб кетинг, деб таклиф қилди.— Генерал авайлаб касал оёғини чалиштириб, давом этди:— Шундай мустаҳкам коллективга кирганиңдан жуда хурсандман... Айтганча, у ерда урушнинг дастлабки кунларида Украинада қолиб кетган пионер отряди бор. Ўша пионерлар у ерда ўзларини дадил ва мардона тутиб, босқинчиларга қарши курашда катталарга ёрдам беришган. Шошма, шошма... Директор бу отряднинг командири бўлган болаинг фамилиясини ҳам айтувди...— Генерал пешонасини ишқади.— Ҳа, эсимга тушди: Трубачёв! Шунақа деган ўртоғинг борми? У сенинг синфдошинг бўлса керак?

— Трубачёв деган бола бор, лекин бизнинг синфда эмас, у синфда қолган, шунинг учун мен у билан ўртоқ эмасман!— деб кескин жавоб берди Алёша, ўрнидан туриб, кейин яна бир нималарни сўраб қолмасин деб, шоша-пиша гапни бурди:— Дада, бирор ёққа бормасанг, эртага эрталаб машинангнинг сўрамоқчи эдим.

Генерал ўйга ботиб ўғлига қараб турарди:

— Мен бир кун албатта мактабларингга бораман,— деди у оҳиста, ўз фикрларига жавоб бергандай. Кейин ўғлининг тик турганини кўриб,

қайта сўради.— Машина дейсанми? Нима учун керак бўлиб қолди?

— Болалар билан бирга бир нима ташиб келмоқчимиз. Ўзинг айтувдинг-ку, машинани яхши ҳайдайсан деб,— деди шошиб Алёша.

— Ҳайдашни биласан-ку-я, лекин кўчада юриш учун праванг бўлиши керак. Ундан кейин, Алексей... — Генерал яна диванни кўрсатди:— Утирсанг-чи! Ҳали гапимиз тугагани йўқ.

Алёша ўтирди.

— Алексей, назаримда сен, бизнинг тилимиз билан айтганда, болалар олдида мақтанишни яхши кўрадиганга ўхшайсан... Ўзингнинг, тўғриси — отангнинг машинасини пеш қиласан, балки, генералнинг ўғлиман деб ҳам мақтанарсан?...

Алёша қип-қизариб кетди:

— Дада...

— Тўхта. Дарров бўйин товлама. Агар менинг тахминим нотўғри бўлса, жон деб сўзимни қайтариб оламан. Биринчидан, кўриб турибманки, сен фақат печкачи бўлгани учун Елена Александровнага ҳурматсизлик билан қараябсан. Иккинчидан, мактабдаги ҳамма болалар сен генералнинг ўғли эканингни аллақачон билиб олишибди. Энди бўлса сен алланима учун машина сўраяпсан... Айтганча, менинг рухсатимсиз бир марта машинани олдинг ҳам.

Алёша хафа бўлиб жим ўтирар эди.

— Менимча, бу хатти-ҳаракатларинг бир оз ножўяроқ, Алексей. Буни ўйлаб кўр. Гапим янглиш бўлса, хурсанд бўлардим. Агар машина иш учун керак бўлса, Егор Ивановичдан сўрайман — эртага тушгача сенга вақтини беради.

— Машина иш учун керак,— деди Алёша, дадасига қарамай.

— Яхши. Шофёрни менга айтиб юбор.

Алёша шошиб ўрнидан турди-да, эшикка чиқди. Дадаси столни чертди-да, ўйланиб деразага боқди.

— Уғлим мактабга алланима ташиб беришни сўраябди. Илтимос қиламан, ёрдамлашиб юборинг,— деди у кириб келган шофёрга.

— Есть, ўртоқ генерал!— деб жавоб берди Егор Иванович тушунолмай.

«Енгил машинада нима олиб келиб бўлади?— деб ўйлади у ўзича.— Дафтар-китобга ўхшаган нарсамикин?»

Алёша кечаси анчагача ухлолмади. Ойиси билан Анна Петровнани безовта қилмаслик учун, кухняга чиқиб, дераза тагида ўтирди-да, чуқур ўйга ботди. Дадаси билан бўлган суҳбат уни ғазаблантирди, унга алам қилди. Аммо бу суҳбатдаги алланима сўнгги пайтларда унинг ҳаётида юз берган ҳодисаларни якка ўтириб, ўзича бошдан-оёқ ўйлаб чиқишга мажбур қилар эди.

Елена Александровнага нисбатан дағал муносабатда бўлгани масаласида, албатта, дадаси ҳақ. Гарчи Алёша, дадам~ Елена Александровнани ўқитувчи деб янглишаябди, деб ишонса ҳам, ҳар ҳолда, ўз айбини сезар эди.

«Директор унга бошқа бировни айтган бўлса керак...»

Алёшанинг кўнглини ҳаммадан кўпроқ ғаш қилган нарса — дадаси уни мақтанчоқ деб таъна қилгани эди. Унга ким шикоят қилди экан? Директорми? Директорга ким айтдийкин? Трубочёвми? Елена Александровнами?

Алёша бирдан Трубочёвни эслади ва ғазабни қайнаб кетди. Албатта ўша арз қилган! Тишин аллақачон айтган эди-я: Трубочёв қулай пайт келди дегунча сени мақтанчоқ деб айтади, деб. Тўғри, Тишиннинг ҳам ҳамма гапига ишониб

бўлмайди. У билан Петрусин ҳеч маҳал унинг чин дўсти бўлишга олмайди, чунки улар зымдан иш кўришга ўрганишган, Алёша бўлса тўғри сўз ва мард одамларни яхши кўради.

Беихтиёр равишда унинг кўз ўнгида пешона сочи орқасига қайтарилган, очиқ, мардона чехрали Трубачёв пайдо бўлди. Алёша неча-неча марта Трубачёвга киши билмас боққан, ораларидаги душманликни унутиб, унга енгиб бўлмас муҳаббат билан қараган эди! Тахта тиладиган заводдаги ўша дастлабки учрашувдаёқ у, бу бегона пионерга муҳаббат қўйган, ҳатто ўша заҳотиёқ Трубачёв ўқийдиган мактабда ўқишга аҳд қилган эди. Ундаги тушунтириш қийин бўлган бу туйғу кучайган сари алами ҳам зўраяр эди. Алёша мактабда Трубачёвнинг қўлини чўнтагига солиб, ёнидан ўтиб кетганини, марҳамат юзасидан кулиб туриб: «Биз бу ернинг хўжайинларимиз, Кудрявцев бизнинг меҳмонимиз!»— деганини эслади.

Алёша ўрнидан ирғиб туриб, жаҳл билан кухняда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Сукунатда оёқ босгани бутун уйга эшитилар эди. Генерал қулоқ солиб туриб, коридорга чиқиладиган эшикни очди-да, кухняга қаради. Кейин қайтиб кириб кетди, аммо ўғлининг оёқ товуши тинмагунча чирогини ўчирмади.

51-б о б

РАЗВЕДКА

Шу кун кечаси Витя Матрос яхши ухлюлмади: нуқул Кудрявцев билан Тишиннинг гапи уни безовта қилиб чиқди. Кудрявцевнинг «олти киши» дегани боланинг миясидан нари кетмади.

«Нимага унга олти киши керак бўлиб қолди? Нимага бутун бригада эмас-у, фақат олти киши?»

Бу нарса Витяга шубҳали кўринди, барвақт тайинланган учрашув эса, бу ерда бир гап борлигига уни қатъий ишонтирди.

Витя нуқул фавқулодда нарсаларни яхши кўрар, ҳатто уйдаги энг оддий нарсаларга ҳам сирли тус бериб юрар эди. Агар ойиси бирор синган идишни ахлат яшигига ташлаб кел деса, Витя ҳовли олдидаги боғчага кечаси чиқарди-да, буталар орасини кавлар, идиш синиқларини кўмар экан, ўзини одам яшамайдиган хилват оролда қиммат баҳо хазина кўмаётган денгиз қароқчиси деб ҳис этар эди. Гоҳида унинг бунақанги қилмишлари ёмон оқибатларга олиб келарди. Ўтган баҳорда Витя Москва дарёсининг музи устида сакраб юриб, сал бўлмаса чўкиб кетай деди.

Ҳозир эса Витянинг олдида Тишин билан Кудрявцевнинг разил фитнасини фош қилишдай чинакам иш турарди.

Чоракам олтида, уйда ҳамма маст уйқуда ётганда, Витя Матрос кўчага чиқди. Чаккасига қўндирилган соявонсиз матросча шапкаси қипқизил, япалоқ қулоғининг учини кўрсатиб, бошида диккайиб турар эди. Ойисининг меҳрибон қўли билан кичрайтириб тикилган акасининг йўл-йўл матросча кўйлаги кўксини сиқиб турарди, тўқаси кўзни оладиган қилиб артилган камари эса олтин лангарини ялтиратиб, қорнини бўғиб турибди.

Бола аллақанча кўчани босиб ўтиб, мактабга яқинлашди-да, секин ҳовлига кўз ташлади. Ҳовли бўм-бўш. Эшик ва деразалари берк бинода одам йўқдай, иккинчи қаватга нарвон қўйилган, унинг бир поясида бўёқ солинган пақир осиглиқ турибди, ичкарига олиб кириб қўйиш ҳеч кимнинг эсига келмаган бўлса керак. Участкалар

ёқасида устун кўмиш учун қазилган чуқурлар қорайиб кўринар, улар ёнида устма-уст қилиб тахланган панжара тахталари оқариб турар эди. Ҳеч қаерда ҳеч ким кўринмайди.

Витя ерга энгашиб олиб, Кудрявцевнинг участкасига чопиб борди.

У ҳамма чуқурларни қараб чиқди, кечаси ас-боб-ускуналар солинган яшиқлар ва белкураклар устига ёпиб кетиладиган брезентни кўтариб кўрди. Тўнтариб қўйилган, қақраб ётган эски бочкага кўзи тушди. Бу бочкада одатда мих ва болғалар турар, иш пайтида эса устига кийимлар уйиб қўйилар эди. Витя бочканинг занг босган темир чамбаракларини суриб, тахталар орасини кенгроқ қилиб очиб кўрди. Кейин у ёқ-бу ёққа қараб, биров келмаяптимикиан, деб қулоқ солди-да, бочканинг тагига кириб олди.

«Разведка бўлгандан кейин тузукроқ разведка бўлсин-да!»— деди у ориқ тиззаларини қучоғлаб тор ерда жойлашиб ўтирар экан, ўзига ўзи.

Атроф жимжит. Витя бир кўзини қисди-да, бочка тахталари орасидан каттароқ бир тешикни танлаб, бочка билан бирга кўча томонга ўгирилди. Тош кўчадан ва тротуардан одамлар шошилиб ўтиб борар, гоҳ-гоҳида гулдураб юк машина ўтиб қолар эди. Вақт ўтмоқда... Витянинг оёқларини увишиб қолди. У бочкани сал кўтариб, оёқларини чиқарди-да, ўтлар устига ёзиб юбориб, яна тортиб олди.

Ниҳоят, кўчада таниш овозлар эшитилди.

Витя қулоғини динг қилиб, бочка ёриғига кўз тикди. Ҳовлига бир нечта бола кириб келди; улар алланима тўғрисида маслаҳатлашиб, бочкага яқин жойда тўхтадилар. Худди шу пайт бино эшиги қарс этиб очилиб, Грознийнинг овози эшитилди:

— Ҳой, ишчилар, нимага бугун бунча бар-вақт турдинглар?

— Иш бор,— деб секин жавоб берди бир бола.

Витя Тишиннинг овозини таниди ва диққат билан қулоқ сола бошлади. Ҳовлига яна болалар кириб келишди.

— Ҳаммамиз нечта бўлдик?— деб сўради Тишин.

— Биз билан бешта! Кудрявцев келса олтита бўламиз!

Витя хурсандлигидан тилини чўкиллашиб қўйди.

Шунда:

— Ҳўш, нима иш қиламиз?— деб сўради бир бола, бочкага ёнбошлаб.

— Ҳозир биласан,— деб жавоб берди Тишин сирли қилиб.

Шу пайт кўчадан гулдураб бир машина келди-да, ҳовли олдида бурилиб, таққа тўхтади. Ундан Алёша тушди.

— Ҳаммаларинг шу ердამисизлар?.. Қани кетдик!— деди у.

Витянинг юраги зирқираб кетди. Уларнинг аллақандай ножўя иш қилишмоқчи экани энди аниқ ва равшан эди.

«Қаёққа кетишаётган экан? Яна қайтиб келишармикан?»

Шу пайт худди унинг ўйига жавоб бергандай, Алёша баланд овоз билан:

— Иш бошлангунча етиб келишимиз керак,— деди.

Болалар машинага минишди. Витя Матрос бочка ёригидан қараб, кабинадан қараган шофёрнинг ташвишланган чўтир юзини кўрди ва Кудрявцевнинг:

— Ҳеч нарсa қилмайди, бир илож қилиб си-
ғиб кетамиз. Шлагбаумдан ўтгандан кейин, уч
киши тушиб қолади, Егор Иванович!— дегани
эшитилди.

Машина ўрнидан жилиши билан Витя бочка-
ни ағдариб ташлади-да, кўчага қараб ўқдай
отилди.

— Чапга бурилди... — деди у тош кўчада ту-
раркан ғудирлаб.— Қайтамиз дейишди. Бўпти,
кутганим бўлсин.

Витя оёғининг чигалини ёзиб, кўчада бир оз
юрди, кейин келиб тағин бочка тагига кирди. Пе-
шонасини ёриққа тираб, ширин-ширин эснаб, анча
маҳал ўтирди. Ҳовлида аста-секин ғивир-ғивир
бошланди. Алланима тўғрисида чуқур фикрла-
шиб, иккала Миронич ишга ўтишди. Шоша-пиша
чопишиб, юқори синф ўқувчилари ўтдилар. Улар
билан йўл-йўлакай саломлашиб, директор Лео-
нид Тимофеевич ҳам ишга кетди. Юрган йўлида
алланималарни териб, Федосья Григорьевна ҳам
шошиб келди.

Ҳовли ўқувчиларга тўлди. Болғалар тақир-
лаб, пақирлар шақирлаб, бинода иш бошланди.

Бочка ичи димиқиб кетди. Витя бошини тиз-
засига қўйиб ухлаб қолди.

52-б о б

СИРЛИ ЭКСПЕДИЦИЯ

Алёша шофёр ёнига ўтирди, қолганлар бир
амаллаб машина ичига жойлашдилар. Егор Ива-
нович хафа бўлиб, бош чайқар, болаларга кўз
қирини ташлаб қўяркан, ҳар бир бурчакда қово-
ғини солиб:

— Тўғрига кетаверайми ё бурайми?— деб
сўрарди.

— Шаҳардан анча чеккага чиқамиз, Егор Иванович! Тош йўлдан юраверинг!

Алёша болаларга: жим ўтиринглар, ҳеч нима-ни сўраманглар, деб имо қилар эди.

— Қаёққа бораётганларингни билмадим-у, лекин бочкадаги балиқдай машинага тикилганларингни кўрса, генерал сира ҳам бундақа сайрга рухсат бермасди,— деб мингиллади шофёр.

— Болалар тушиб қолади, дедим-ку! Шаҳардан чиқдик дегунча тушиб қолишади! — деб ишонтирар эди уни Алёша.

— Тушди ҳам дейлик, кейин яна минишадига, тош йўлда қолиб кетмайдилар-ку! — дерди шофёр.

Сирли сафар болаларни қизиқтириб қўйди — улар гоҳ-гоҳида бир-бирларининг қулоқларига шивирлашиб, жим ўтирар эдилар. Орқадагиларнинг жим ўтиравериши шофёрнинг ғашини келтирди.

— Ҳеч бўлмаса, ашула айтсаларинг-чи! Ўлик кўмгани бораётганларинг йўқ-ку, шаҳар чеккасига кетяпсизлар. Сен-бу индамасларни қаёқдан топдинг? — деб сўради у Алёшадан.

— Нега индамас бўлишар экан? Мана ҳозир хушчақчақ бўлиб кетишади-да. Болалар, келинлар ашула айтамиз! — деб ўртоқларига кўз қисди Алёша.

Болалар «Катюша» ни айта бошлашди. Шофёр жонланиб, уларга жўр бўлди.

Темир йўлдан ўтадиган жойда шлагбаум меҳмондўстлик билан кўтарилди, машина темир йўл изидан ўтиб кетди.

— Бу ерда, тош йўлда, милиция бўлмаса керак-а, Егор Иванович? — деб сўради Алёша, машина ойнасидан қараб.

— Янгилик-ку...— деди шофёр чўзиб шубҳа билан.— Нимага милициядан қўрқиб қолдинг?

— Йўғ-е, қўрқаётганим йўқ... Шунчаки, тош йўлда милиция дежурлик қиладими, йўқми, деб сўраяпман-да.

Болалар ашулани тўхтатиб гапга қулоқ солдилар.

— Тўполончилар ҳеч қаерда милициядан қочиб қутилолмайди!— деди шофёр, маънодор қилиб ва ўз жавобидан мамнун бўлиб, папирос олиб чекди.

Бироқ, Алёша қўққисдан сапчиб тушиб, нақ унинг қулоғига:

— Стоп!— деб қичқирди.

Егор Иванович кутилмаган бу гапдан шартта тормоз берди-да, астойдил аччиғланди:

— Бунча қичқирмасанг! Биронта одамни босиб кетибмизми, дебман-а!

— Йўғ-е, шунчаки, болалар шу ерга тушишлари керак эди-да,— деб ўзини оқлади Алёша, кабинадан иргиб тушар экан.— Мунча асабий бўлмасангиз. Егор Иванович? Яна фронтда бўлган эмишлар!

— Фронт — бошқа, фронт орқаси — бошқа! — деб пичинг қилди Егор Иванович, орқамакетин машинадан тушаётган болаларга қараркан.

— Иккитанг туш. Петрусин, сен ҳам туш, бизни шу ерда кутиб туринглар!— деб буюрди Алёша, кейин бирдан шофёрга юзланиб, мулоқимлик билан:— Сиз ҳам тушинг, Егор Иванович!— деди.

— Мен қаёққа бораман?— деб унга тикилди шофёр.

— Мана шу ерда, ўт устида бир оз папирос чекиб ўтирасиз,— деб қувлик қилди Алёша.

— Ғамхўрлигини қаранг-у!— деб кулди Егор Иванович, машинадан тушиб, ўт устига ўлтирар экан.— Чекиш мумкин-ку-я, ундан кейин нима қиламиз?

Алёша унинг саволига жавоб бермай, ирғиб унинг ўрнига ўтирди-да, машинани ҳайдаб кетди.

— Биз ҳозир қайтамиз, хавотир бўлманг!— деб қичқирди у, машинани кучи борича ҳайдаб.

— Қараб тур, уйга борганингда роса гап эшитасан!— деб кулди Тишин, данг қотиб қолган шофёрга машинадан қараб.

Машина ғизиллаганча тўғри ўрмонга қараб кетди. Тишиннинг ёнида Кудрявцев бригадасида ишлайдиган, Трубачёвнинг собиқ синфдоши ўлтирар эди.

— Нима қилмоқчисизлар ўзларинг? — деб сўради у, қаёққа ва нима учун кетаётганларини тушунолмай.

Тишин тушунтира бошлади:

— Енгил машинада устун ташиб бўладими? Эсларингни едиларингми дейман!

— Устунларнигина эмас, майдароқ ходаларни ҳам ташиймиз!— деб қичқирди Алёша.

— Ахир шаҳарда милиция ушлайди-ку.

— Эси йўқ! Шлагбаум олдида болаларни бекорга қолдирдикми! Шаҳарда машинасиз ҳам ишимиз битади, ўзимиз арқон билан боғлаб тортиб кетамиз.

Тишин машина курсиси тагига яшириб қўйилган арқонларни олди.

— Ўзимиз ташиб нима қиламиз?— деб ҳайрон бўлди олтинчи синф боласи.

— «Нима қиламиз, нима қиламиз» эмиш!— деб унинг жиғига тегди Тишин.— Мусобақада

ютиб чиқамиз, билдингми! Леонид Тимофеевич устунларни ташиб бўлгунча, деворимизнинг бир қисми тайёр бўлиб қолади. Тушундингми?

— Тўхта! Бу ишларинг яхши эмас... Мен Трубачёвга қарши бормаيمان!— деди Васёкнинг собиқ синфдоши аччиғи чиқиб.

— Бормайманинг нимаси? Сен бизнинг бригадамиздасан, Трубачёвнинг бригадаси билан мусобақа қилгансан-ку. Шундай экан, барибир унга қарши борасан-да.

Боланинг жаҳли чиқди:

— Ҳалол мусобақа қилиш керак. Кудрявцевнинг машинаси бор, Трубачёвники йўқ. У нимада олиб келади?

Тишин кўзини қисди-да, ўртоғининг елкасига қоқиб:

— Хўб, бўпти, бир йўлини қилиб, бўлишармиз. Жуда бўлмаса, бир кунга машинани бериб турамиз. Тамом!— деди.

— Бўлишсак, унда розиман.

Ёғоч кесилган майдонгача боришнинг иложи бўлмади. Машинани қўриқлаб тургани Тишинни қолдириб, Кудрявцев бошқа болалар билан ўрмонга кирди. Қизил белги қўйилган устунлар кечаси билан нам олиб, оғирлашиб кетгандай туюлди. Тўртта устун ва тўртта кичикроқ хода танлаб олдилар.

Чаққон ва кучли болалар уларни арқонга боғлаб, тош йўлга судраб чиқдилар. Машинанинг иккала эшигини очиб, Тишиннинг ёрдами билан устунларни машинага орддилар. Ходаларнинг узун учи машинанинг икки ёнидан чиқиб турар эди.

— Йўлда ходаларга урилиб, пачақланмасин учун эшикларни ушлаб кетиш керак бўлади,— деди Алёша.

Қолган узунроқ ёғочларни ерда судралиб кетадиган қилиб орқадаги буферга боғладилар.

Болалар ўтириб олишгандан кейин, Алёша кабинага ирғиб чиқди-да, машинани юргизди.

— Эҳ, разлюли-люли ягода-малина!— деб қичқирди у, машинани кучи борича ҳайдаб. Орқага боғланган ходалар тош йўлда сакраб-сакраб судралиб келарди.

Егор Иванович ҳангу манг бўлиб тош йўлда ғизиллаб келаётган баҳайбат нарсага қараб югурди. У ўз машинасини таний олмади. Машинаси худди шишиб, ёрилиб кетганга ўхшар, ҳар томонидан аллақандай ходалар шўппайиб чиқиб турар эди; ҳатто орқасида ҳам қулоқ эшитмаган шовқин-сурон кўтариб йўғон-йўғон ёғочлар судралиб келар эди.

— Бу нима қилганларинг, эсларингни едиларингми ёки жинни-пинни бўлдиларингми!— деди у дудуқланиб, машина тўхтаганда.

53-б о б

«БОЧКА ИЧИДА ОДАМ БОР ЭКАН!»

— Федосья Григорьевна! Болалар хода олиб келишди!— деб чинқирди Нютка.

Бочка олдида ерга алланима гурс этиб тушди. Витя Матрос чўчиб кетди-да, бошини бочканинг тагига уриб олиб уйғонди.

Алёшанинг участкасига бутун бригада аъзолари йиғилишганди. Болалар ҳайратда қолиб, шовқин-сурон кўтаришди, устун ва ходаларни ушлаб кўришди, кейин алланима тўғрисида баҳслаша бошлашди. Бинодан кичик Миронич чиқиб, материалга кўз солди, маъқуллаб томоқ қириб қўйди-да, бир болани смола келтиришга юбор-

ди. Унинг кетидан қуйи синф ўқувчиларини эргаштириб, Федосья Григорьевна чиқиб келди:

— Болалар, ҳозир бизга иш топилади... Ҳой, болалар, нима иш қилмоқчисизлар? Биз ҳам ёрдамлашамиз.

— Эй, улар қиладиган ҳеч қандай иш йўқ бу ерда,— деб жавоб берди Петрусин хуш кўрмай.

— Ундай бўлса, устунларга смола суришганини томоша қиламиз,— деди Нютка.— Федосья Григорьевна, устунларга смола суришганини кўрамиз.

Устунларни кўриб Витянинг юраги чиқиб кетаёзди: «Бригадамиздан ўзиб кетмоқчилар. Шунинг учун борган эканлар-да. Бизнинг эса битта ҳам устунимиз йўқ. Трубочёвга бориб айтиш керак!»

У эндигина бочка тагидан чиқиб кетмоқчи бўлган эдики, Тишин бирдан бочка устига ўтириб олди-да, оёғи билан дўп-дўп уриб баланд овоз билан:

— Мусобақада ютиб чиқайлик, ўшанда кўрамиз: ким махтанчоғ-у, ким ишчан!— деди.

Алёша бочкага ёпишиб келди-да, хавотирланиб:

— Нима, Трубочёв бир нарсa дедими?— деб сўради.

— Бўлмаса-чи! У доим сени ялқов деб юради.

— Ёлғон! Ёлғон айтаябсан!— деди Витя, бочкани ағдариб, ўрнидан турар экан.— Трубочёв ҳеч маҳал бундай деган эмас!

Ўт устига ағанаб тушган Тишин қўрқиб Матросга тикилди. Алёша икковига кўз югуртирди-да, хоҳолаб кулиб юборди.

— Бочканинг ичида одам бор экан!— деб бўкириб юборди Нютка аллақандай бегона овоз



билан.— Федосья Григорьевна, бочканинг ичида одам бор экан!

Витя тахлаб қўйилган панжара тахталари устидан сакраб-сакраб ўтиб, кўчага отилиб чиқди-да, йўл-пўлга қарамасдан Трубачёвнинг олди-га югурди.

Аммо Трубачёвнинг уйи қулф экан. Эшик олдида малла ранг бир бола турар, қўлида хат, нима қилсам экан деб, атрофга олазарак боқар эди.

— Васёк Трубачёвни танийсанми?— деб сўради у Витядан.

— Танийман.

— Бир яхшилик қил, мана шуни бериб қўй. Андрей Иванович келди деб айт. Албатта бергин, хўпми?

У Витянинг қўлига икки букланган бир қоғозни тутқазиб кетди. Витя ҳар эҳтимолга қарши, товони билан эшикни қаттиқ тақиллатди-да, эшик оғзида бир оз кутиб турди. Сўнгра алланимани ўйлаб, яна чопиб кетди.

БИРИНЧИ СИНОВ

Елена Александровнанинг кўққисдан келиб қолиши Русаковани суюнтирди. Русакова аллақачонлардан бери шундай ёрдамни кутиб юрар эди. Елена Александровна дарс бошланмасдан аввал етиб келди ва болалар йиғилгунча, дарсларнинг қай йўсинда борганлиги, программага кўра қанча дарс қолгани ва болаларга қайси фан айниқса қийин кўчаётганлигини Елена Александровнадан сўраб билиб олди. Ўз ўқувчилари келгунча ҳар иккала ўқитувчи танишиб, бир-бирларига яқин бўлишиб олишди.

— Анчадан бери Леонид Тимофеевичнинг олдида бормоқчи бўлиб юрувдим, лекин болалар билан кўпроқ дарс ўтсам деб, вақтни ҳеч кўзим қиймади,— деди Екатерина Алексеевна.

Текшириб кўриш иши арифметикадан бошланди. Петя ҳар қачонгидай, яхши жавоб берди. Мазин, доска олдида туриб олиб, телва-тескари жавоб қилиб, энг охир бир амаллаб оддий касрдан берилган мисолни чиқарди. Бошқа болалар ўтирган ерларидан унга ёрдам бериб турдилар. Ҳаммаларининг билимлари барабар эмасди. Унли касрдан мисол ишлаган Васёк қандай сонлар йиғирма бешга бўлинишини айтиб беролмади.

Елена Александровна хижолатга тушиб, безовталанди.

— Агар Екатерина Алексеевна қарши бўлмасалар, арифметика дарсини мен ўз устимга оламан,— деди у,— лекин ҳар кун икки соат дарс ўтамин.

Екатерина Алексеевна суюниб кетди, аммо дарс соатларини белгилаётганларида, болаларнинг уйга берилган дарсларни тайёрлашга вақти

оз қолиши маълум бўлди. Васёк жадвалларини кўрсатди.

Елена Александровна уни диққат билан ўқиб чиқди, кейин қовоғини солиб, қизил қалам билан шартта госпиталдаги навбатчилик ва қурилишда ишлаш деган жойнинг тагига чизди.

— Ҳозир госпиталга бошқа болаларни юборамиз, сизларнинг ўринларингга бориб туришадди, ремонт ишидан ҳам сизларни озод қиламиз.

Болалар типирчилашиб қолишди.

— Госпиталга бошқаларни юбориш мумкин, лекин ремонтда ёрдам беришимиз жуда зарур!— деди Одинцов.

— Биз олтинчи синф бригадаси билан мусобақа боғлаганмиз!— деди Васёк.— Яқинда материал келтиришади, биз ишни охирига етказишимиз керак. Биз ўз зиммамизга девор қуриш мажбуриятини олганмиз, сўзимиздан қайтмаймиз.

— Унда қачон ўқийсизлар-у, қачон ишлайсизлар, қайси бирини удда қиласизлар? Вақтларинг оз-ку,— деб уларни кўндирмоқчи бўлди Елена Александровна.

— Биз ҳаммасини уддалашимиз керак. Умуман бизнинг ҳаётимизда: қилолмаймиз, улгуролмаймиз деган сўзлар бўлмаслиги керак, деб аҳд қилганмиз! — деди қатъий йўсинда Васёк, Екатерина Алексеевнага боқиб. — Биз озроқ ухласак ухлаймизки, лекин мўлжаллаган ишимизнинг ҳаммасини бажарамиз.

— Ҳозир сизнинг битта мақсадингиз бўлиши керак — у ҳам бўлса олтинчи синфга имтиҳон бериш. Ҳаммасидан муҳими шу. Ихтиёрингизда атиги август ойи қолди, ишингизни нима қилиш тўғрисида мен ўйлаб кўраман,— деди хайрлашаётиб Елена Александровна.

Болалар унинг шартта-шартта гапираётганидан ҳайрон қолишди, шунинг учун ҳам ортиқ тортишиб ўтиришмади.

— Ҳў, жуда қаттиқ киришяпти-ку!— деб бошини сарак-сарак қилди Мазин.

— Ана сенга печкачи!— деди Саша завқланиб.

— Қизиқ бўлди-ку,— деб кулди Петя.— Печкачи бўлиб келувди, кейин бирдан вожатий бўлиб қолди, энди бўлса бир юмалаб ўқитувчига айланди!

— Юмаланишнинг унга ҳожати йўқ!— деди Лида тантана қилгандай.— Арифметикани беш қўлидай билади. Қитдай хато қилдингми — дарров сезади, ҳақиқий ўқитувчи!

— Имтиҳон ҳақида нима деди, айтгандай? Биз ҳали имтиҳон ҳам берамизми? Менимча, программаларни ўтсак, бизларни шундай олтинчи синфга ўтказишаверади,—деб тахмин қилди Петя.

— Менга қаранглар, Леонид Тимофеевич Елена Александровнадан бизга ёрдам беришни сўрабдими, бас — у нима деса қулоқ солиш керак,— деди Саша.

— Қурилишда ишлагани рухсат бермасачи?— дейишди хавотирланиб болалар.

— Рухсат бермаса, бермас,— деб гапга аралашди Екатерина Алексеевна.— Бунга гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ! Уни бизнинг олдимизга юборгани учун Леонид Тимофеевичга раҳмат!

Болалар кўчага чиққанларида, Мазин кўчанинг нариги юзидан чопиб келаётган Витяни кўриб, Васёкни туртди:

— Қара, Матрос оёғини қўлига олиб чопиб келяпти!

— Бирор нарса бўлдимикин-а?— деди Саша хавотирланиб.

— Нуқул бир нарса бўлгандай Витянинг юзи бужмайиб юради!—деб кулди Нюра Синница.

— Эй, Витя,— деб чақирди Васёк.

Матрос шу ёққа қаради-да, ариқдан сакраб ўтиб, овоз келган томонга югурди.

— Трубачёв...— деди у, ҳаллослаб,— анавилар устун олиб келишди.

— Анавиларинг ким?

— Кудрявцев билан болалар. Тош йўлдан генералнинг машинасида олиб келибди, шаҳарда бўлса ўзлари ташишибди. Биздан ўзиб кетишмоқчи!— Витянинг кўзлари тоқатсизлик билан чақнар, худди учқунлар отилиб чиқаётганга ўхшарди.— Трубачёв, бизни ўрмонга юбор!— деди у охири ялингансимон.

Кутилмаган бу янгиликни эшитган болалар ҳайронликдан лол бўлиб қолдилар.

— Биз ўрмонга борганимизда,— деди аста-секин Трубачёв,— фақат ўз бригадамиз учун эмас, ҳамма учун ёғоч келтирар эдик, чунки қурилиш — умумнинг иши. Кудрявцев менга ўрناق бўлмайди!

Витя оғир хўрсиниб, бошини қуйи солди. Ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Мактабгача индашмасдан бордилар.

Ҳовлида, Алёшанинг участкасида тап-тайёр устунлар турарди. Ҳаммасининг учига қалин қилиб смола суртилган эди. Ундан сал нарида японги белбоғ ходалар ётар эди. Атрофини бир тўда болалар ўраб олган Алёша алланима тўғрисида қизгин баҳслашар эди.

— Ичи қора одамлар!— деди Мазин қовоғини солиб.

Болалар дилозор устунлардан кўзларини ўзиб, секин:

— Ҳм-м-м...— деб қўйишди.

— Генерал енгил машинасини ҳам аямабди-да,— деди Саша ачитиб.

— Қизиқ, қандай олиб келдилар экан? Кузо-вида келтирдилармикин, нима бало?— деди Петя қизиқсиниб.

Ҳеч ким жавоб бермади.

Олтинчи синф бригадасидан кутилмаганда Тишин ажралиб чиқди-да, Трубачёвнинг олди-га келиб, мулоимлик билан:

— Кудрявцев устун билан белбоғ бўладиган ёғочлар олиб келди. Трубачёв, у сен билан баҳам кўришсак деябди, битта устун билан иккита бел-боғ боп ёғоч олсаларинг бўлади!— деди у.

Тишин тантанали табассумини яширишга интилиб, бошини бир ёнга эгди. Трубачёв наф-рат билан уни бошдан-оёқ кўздан кечириб чиқди.

— Бор, жўна!..— деди Васёк унинг ёнидан ўтиб кетар экан, жаҳл билан секин. Кейин ўртоқ-ларига ўгирилиб:— Битта устун беришар эмиш — у билан ҳеч нима қилиб бўлмайди!— деб тушун-тирди.

Тишин Кудрявцевнинг олди-га қайтиб борган-да, уни Трубачёвнинг илгариги синфдошлари ўраб олишди.

— Қалай? У нима деди? Оладиган бўлди-ми? — деган саволлар ёғилди атрофдан.

Алёша тоқатсизлик билан унинг жавобини ку-тарди.

Тишин кафти билан терлаб кетган пешонаси-ни артиб:

— Йўқ,— деди.

Болалар Кудрявцевга боқдилар:

— Ана, айтмадикми? Энди қалайсан? Труба-чёв деб қўйибди-я уни! Билдингми!

Лёня Белкин, Медведев ва Надя Глушкова
Алёшанинг олдига келиб:

— Биз ишламаймиз!— дейишди.

— Биз ҳам! — дейишди бошқа болалар.

— Ҳаммага ёғоч келтирмагунларича ишлаймаймиз!— деб қичқиришди теварак-атрофдан болалар.

— Биз Трубачёвга қарши бормаймиз!

Алёша хуноб бўлиб:

— Биз ҳалоллик билан олиб келдик. Бутун шаҳардан елкамизда кўтариб олиб келдик. Улар ҳам ўзларига олиб келишлари мумкин!— деди.

— Ёлғон. Сизлар шаҳар чеккасигача машинада ташиб келдинглар, фақат шаҳар ичидан кўтариб обкелдинглар.

— Болалар! Юринглар, Трубачёвнинг олдига борамиз. Ишлайликми-йўқми, ўзи айтсин!— деб чинқирди Надя Глушкова.

Болалар Трубачёвнинг олдига югуришди. Васёк билан ўртоқлари тунука идишда бўёқ қоричаётган эди. Олтинчи синф болалари ҳовлиқиб Васёкнинг ёнига боришди.

— Манави Белкин билан Медведев ишлаймаймиз дейишяпти, қизлар ҳам, биз ҳам,— дейишди улар бир-бирларининг сўзларини бўлиб.

Мазин сабри чидамай:

— Қойил-ку!— деб юборди.

Аммо Васёк ўртоғига бир қараб қўйди-да, қошларини чимириб:

— Майли, шуни деб шовқин-сурон қилишиб ўтирмаймиз биз. Ҳар ҳолда, у сизларнинг бригадиринглар, айтганини қилишинглар керак!— деди.

— Шундай-ку, лекин унинг бу ишини биз нотўғри деб ҳисоблаймиз,— деди хижолат бўлиб Надя Глушкова.

— У сенга битта устун билан иккита белбоғ бўладиган ёғоч бермоқчи бўлди. Иккита устун бўлмаса ҳеч иш қилиб бўлмайди!— деб қичқирди Лёня Белкин жаҳл билан.

— Албатта мумкин эмас-да! Ўзига учта устун олиб қолди. У жуда айёр!.. Буларнинг ҳаммаси Тишиндан чиқаяпти!— деб қичқиришди болалар теваарак-атрофдан.

— Мен ҳаммасига тушунаман,— деди Васёк мулойим қилиб,— лекин интизомни бузмаслигимиз керак. Бориб ишланглар. Белкин, тартиб ўрнат!

Болалар аста-секин қайтишди. Васёк ўз ўртоқларига ўғирилди.

— Агар энди Елена Александровна бизга ишни ташланглар деса, Кудрявцев бизни қўрққанга чиқаради, қочди дейди,— деди у ўксиниб.

— Бунга ҳеч қайсимиз рози бўлмаймиз. Ҳеч бир! Ўлсак ҳам кўнмаймиз!— деб ўқирди Мазин.

— Энди биз нима қилиб бўлса ҳам мусобақада ютиб чиқишимиз керак,— деди Саша қайсарлик билан.

— Елена Александровна айтса-чи? Унга нима, бизнинг ишимизни билармиди!— деди хафа бўлиб Одинцов.— У ўзича ҳукм чиқараверади!

— Ундай бўлса, бор гапни очиқ айтиш керакда, шунда ҳаммасини тушуниб олади. Юринглар, айтамиз,— деб таклиф этди Сева.

— Трубачёв!— деб қичқирди Матрос кутилмаганда яна аллақаяқдан пайдо бўлиб.— Мен уйингга борган эдим. Бир бола сенга хат ташлаб кетди. Мана. Сал бўлмаса эсимдан чиқай деган экан.

Васёк блокнотдан йиртиб олинган бир варақ буклоғлиқ қоғозни очди. Хатни Андрейка ёзган эди:

«Ҳурматли ўртоқ Васёк! Эртага депога кел. Тушки овқат маҳали бизда митинг бўлади. Бир темир йўлчи, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, фронтда темир йўлчиларнинг ишлари қандай бораётгани ҳақида гапириб беради. Келгин!

Андрейка».

Васёк хатни ўртоқларига кўрсатди:

— Эртага ҳаммамиз борамиз. Сизлар аллақачон Андрейка билан танишишинглар керак эди. Жуда яхши бола!

— Ярим соатга бўлса ҳам борамиз. Андрейка қойил бола экан! Қара-я, митингга таклиф қилибди... Ақлли, тушунган бола экан, албатта борамиз!— дейишди болалар бажонидил рози бўлиб.

— Ҳозир эса Елена Александровнани топшимиз керак. У бугун пионерлар хонасини безатамиз деган эди... Витя, тепага чиқ-чи, Елена Александровна қаерда экан?— деб илтимос қилди Одинцов.

Болалар коридордан ўтдилар. Пастки қават ремонт тугаган эди. Тоза ювилган полга газета тўшалган, оппоқ эшиклар маҳкам ёпиб қўйилган. Пионерлар хонасининг эшиги ланг очиқ эди.

Болалар ичкарига киришди.

Столлар устида турли хил ўйинлар, китоблар, плакатлар уюлиб ётар эди.

Янги оқланган деворларга ҳали ҳеч нарса илинмаганди.

Трубачёв хонага кўз югуртириб:

— Бу ерда ҳам ҳали иш кўп,— деб қўйди.

— Зарари йўқ, бир амаллаб ясатиб оламиз!— деб уни тинчитди Мазин.

ЎҚИТУВЧИЛАР ХОНАСИДА

Елена Александровна ёзув столи ёнида, Леонид Тимофеевичнинг рўбарўсида ўтириб, Русаковникига боргани ва болаларнинг билимларини синаб кўрганини батафсил сўзлаб бера бошлади. Екатерина Алексеевна унда жуда яхши таассурот қолдирганди. Тасодифан ўқитувчи бўлиб қолган бу аёлнинг ўз ўқувчилари ҳақида ҳаяжон билан сўзлагани Елена Александровнанинг кўнглини эритиб юборган эди. Аммо Екатерина Алексеевна ўқув материалларини нотўғри тақсимлаган, шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг арифметикадан олган билимлари текис эмас эди. Елена Александровна бунга куюнар ва ўз ташвишини директордан яширмас эди.

— Мен улар билан дарҳол астойдил шуғулланаман, албатта, лекин ҳаммаси бўлиб бир ой вақт қолди. Афсуски, олдинроқ шу ишга қотишмаганмиз!

— Ҳа-а...— деди Леонид Тимофеевич ўйлашиб.— Вақт кам. Бир ой ичида ҳамма нарсалардан олган билимларини мустаҳкамлаш мумкин, холос. Лекин бошқа нарсани ўзлаштиришлари қийин бўлар дейман.— У бош чайқади.— Менимча, ҳар ҳолда бу болаларнинг бешинчида қолганлари маъқул.

— Бешинчида? Асло мумкин эмас!— қизишиб қаршилиқ кўрсатди Елена Александровна.

— Ўзларига яхши бўларди-да,— деди жиддий йўсинда директор.— Бир йилни йўқотадилар-у, лекин пухта билим оладилар. Тўғри, бизнинг мактабимизда икки йил синфда қолувчилар қарийб бўлган эмас, лекин бу тасодифий ҳодиса, менга қолса ҳам уларни иккинчи йил синфда

қолдиришга кўнглим йўқ, бунинг устига уларнинг ҳаммаси — аълочи болалар эди. Мазин билан Русаков сингари гулчинор зотлари тўртинчи синфда жуда беқарор эдилар, аммо янги ўқитувчи Сергей Николаевич қўл остида улар ўртоқларига тенглашиб, ўқиш йилини яхши тамомладилар. Бу болаларга ўқигани уруш халақит берди. Начора? — деб қўлини ёзди Леонид Тимофеевич. — Сизга маслаҳат бераман: яна бир-икки кун дарсларига бориб, ҳамма фанлардан олган билимларини яхшилаб текшириб кўринг, агар иложи бўладиган бўлса, майли, имтиҳон беришсин, бўлмаса, аста-секин, бешинчида қолиб ўқишга кўндиринг.

— Мабодо уларни олтинчи синфга шартли қилиб ўтказсак-чи. Биринчи чоракда биз доим ўтилганларни такрорлаймиз-ку! — деб эътироз билдириб кўрди Елена Александровна.

Аммо Леонид Тимофеевич йўқ дегандек қимирлаб қўйди:

— Мен бунинг томони эмасман. Ё имтиҳон беришлари керак, ё бўлмаса тўғридан-тўғри иккинчи йил синфда қоладилар. Хуллас, уларнинг қанчалик тайёрланганларини аниқланг, ўшанда ҳаммаси аён бўлади-қолади. — Леонид Тимофеевич Елена Александровнанинг ташвишли чехрасига боқди-да, мулойимгина кулиб қўйди.

Елена Александровна алам билан: «Тош юрак — деб кўнглидан ўтказди. — Лекин мен кўлимдан келганича ҳаракат қиламан, уларнинг бешинчида қолишларига асло йўл қўймайман. Директор бунинг болаларга, айниқса Трубачёвга ўхшаганларга қандай зарба бўлиб тушишини тушунмайди!»

Директор унинг ичидагини билгандай:

— Тўғри, синфда қолишадиган бўлса ачина-
сан киши, лекин шундай аълочилар синфда энг
кейинги ўқувчи бўлиб қолишса ундан бадтарроқ
бўлади,— деди.

— Улар ҳеч қачон кейинда қолишмайди!—
деди қатъий қилиб Елена Александровна.— Мен
бунга кафилман.

Директор бир нима деб улгуролмади. Биров
секингина эшикни тақиллатди, кейин Витя Мат-
роснинг боши кўринди. Леонид Тимофеевич бир-
дан хохолаб кулиб юборди:

— Ҳа, бочка ичидаги одам! Кел, кел! Қани,
бочканинг тагига нима учун кириб олувдинг, ай-
тиб бер?

Бочка воқиясини аллақачон ҳамма эшитган
эди. Елена Александровна ҳам кулиб қўйди.

— Айтгандай, Кудрявцев билан оралари-
нгизда нима гап бўлди?— деб сўради у шошиб.

Витя гапириб бера бошлади. Гап Тишиннинг
Трубачёвга битта устун билан иккита белбоғ хо-
дача бериш ҳақидаги таклифига борганда ғазаб-
дан унинг кўзлари чақнаб кетди.

— Битта устун билан иккита белбоғ ходача
берар эмиш-а. Бизни масхара қилишмоқчи! Бу
белбоғ ходачаларни нимага қоқамиз? Бунинг
ҳаммаси Трубачёвга ўчакишганидан!

Директор билан Елена Александровна бир-
бирларига қараб олдилар, Витя бўлса тантана
билан гапида давом этиб, бутун олтинчи синф
болалари ишлашдан бош тортиб, Трубачёвнинг
олдига келишди, деди. Трубачёв эса...

Шу ерга келганда Витя хафа бўлиб бурнини
тортиб, қўл силтади.

— Хўш, Трубачёв нима қилди?— деб барава-
рига сўрашди Елена Александровна билан ди-
ректор.

Витя чуқур хўрсиниб:

— Уларни ишланглар деб қайтариб юборди,— деди.— «Майли, интизомни бузиш ярамайди, бригадирларингнинг айтганини қилишларинг керак», эмиш.

Директор қувонч билан иккала қўлини ишқалади.

— Яхши, жуда яхши! Хўб, Витя, бор, болаларга айт: эртага ҳамма материал келтирилар экан, де. Тушундингми?

Витя суюниб бошини қимирлатди-да, эшикка чиқиб кўздан ғойиб бўлди.

Елена Александровна бирдан ийиб кетди.

— Леонид Тимофеевич, эртага албатта материалларни олиб келгани одам юборинг. Бир кунни ҳам қўлдан бериб бўлмайди! Утинаман, эртагаёқ одам юборинг!— деди у жўшиб.

Директор кулиб юборди:

— Сиз ҳам мусобақада ютиб чиқмоқчимисиз?

— Ютиб чиқмоқчиман! Мен Трубачёв тарафидан,— деб жавоб берди Елена Александровна, худди ўқувчи қизлардай.

Директор бошини қимирлатиб қўйди:

— Эртага материал келтирилади. Иккала Миронич билан гаплашиб қўйдим. Эрталаб ўша ёққа боришади. Айтгандай, биласизми машинани ким топиб берди? — деб сўради директор бирдан жонланиб.— Генерал Кудрявцев. Жудаям ажойиб одам экан-да! Ҳалиги Алёша деганимизнинг дадаси. Райком секретарининг олдида танишиб қолдик.

— Дадаси шундай яхши одам-у, ўғли бўлса мундақа!— деб бошини чайқади Елена Александровна.

Леонид Тимофеевич унинг қўлини ушлади:

— Азизим! Сиз болалар ҳақида нотўғри фикр юритаябсиз. Бизга фаришталар келмайди — ўзларига хос камчиликлари бўлган ҳақиқий, жонли болалар келишади. Уларни қандай бўлсалар, ўшандайича севишга ўрганинг. Алёша деганда қандай болани тасаввур қиламиз? Махтанчоқ, шуҳратпараст, ман-ман, шу билан бирга, ҳамма фанлардан аълочи, яхши ишчи ва ҳатто, менинг назаримда, анча тузук ўртоқ. Тишин — бошқа гап... — Леонид Тимофеевич жуда жиддий тус олди.— Биз ана шу болага алоҳида эътибор қилиб қарашимиз керак — бу анча чатоқ, тарбияси бузилган бола. Уни одам қилгунча кўп иш қилишимиз керак бўлади.

— Петрусин-чи? — деб унинг эсига солди Елена Александровна.

— Петрусинми — у ҳар мақомга ўйнайдиган бола. Уни тузатиш осон.— Директор яна очилиб кетди.— Сиз, Кудрявцев бу икки ўртоғини ҳурмат қилади деб ўйлайсизми? Ҳеч бир! Унга булар ҳозир Трубочёвга қарши курашда унинг ёнини олиш учун керак, ишонаманки, бу дўстлик — тасодикий дўстлик. Алёша бу ўртоқларидан уялади, уларга ишонмайди, ҳазар қилади.

Елена Александровна ишонқирамай жилмайди:

— У кимдан ҳазар қилмайди? Кимни ўзидан юқори қўяди ёки, ҳеч бўлмаганда, ўзига тенг кўради?

— Трубочёвни! — деб жавоб берди кутилмаганда Леонид Тимофеевич, кейин шартта Елена Александровнага томон ўгирилиб такрорлади:— Трубочёвни. Уни ўзидан ҳам, ҳамма болалардан ҳам юқори қўяди у. Трубочёвнинг рақиб сифатида майдонга чиқиб, Алёша уни чин кўнгилдан ҳурмат қилади, ҳатто, эҳтимол, ўзи ўзи билан ҳи-

соблашмай, у билан дўст бўлишни орзу қилади. Кудрявцев Трубачёвга қойил, билсангиз!

Елена Александровна кўзларини катта очиб, нима дейишини билмай бақрайиб қолди.

56-б о б

ПИОНЕРЛАР ХОНАСИ

Витя болаларга директорнинг гапини энди айтиб бўлган эди ҳамки, хонага Елена Александровна кириб қолди.

— Эртага материал келтиргани борадилар,— деди у, диванга ўтираётиб.— Мен директордан сизларнинг иш участканларни бошқаларга беришни сўрамоқчи эдим, лекин ҳозир мусобақадан воз кечишингиз қийин эканини ўйлаб айтмадим. Ҳозирча фақат госпиталдаги ишингиз ҳисобига дарс соатларини кўпайтириш керак бўлади. Ўрнингларга бошқа болаларни тайинлайман. Буни сени тўғрилаймиз. Дарс масаласида Леонид Тимофеевич билан гаплашдим. У кўпроқ бешинчида қолиб ўқишинглар тарафдори.

— Бешинчида дейсизми?.. Биз-а?..— Васёк ўрнидан туриб кетди-да, ҳовлиқиб Елена Александровна олдида тўхтади.— Леонид Тимофеевич шундай дедими?

— Ҳеч бир қолмасмиз!

— Қолмаймиз!

— Бутун мактаб олдида шарманда бўлишга тобимиз йўқ!— деб чуғурлашди болалар.

— Гапимга қулоқ солинглар,— деди Елена Александровна жиддий қилиб.— Бир ой вақт қолди. Олтинчига ўтишларинг учун бор кучимизни сарф қиламиз. Лекин шунда ҳам иложи бўл-

май қолса, тантилик қилиб, директорнинг фикрига қўшилишиш керак бўлади...

— Асло!— деб унинг гапини бўлди Васёк.

— Асло иккинчи йил қолишга кўнмаймиз!— деб такрорлашди болалар унинг кетидан.— Кечаю кундуз тайёрланамиз!

— Мен-ку ҳар томонлама ёрдам бераман-а,— деди Елена Александровна.— Сизларни ҳамма фандан синаб кўраман, бир неча кун ичида олтинчига ўта оласизларми — йўқми, маълум бўлади. Бу масалани директор ҳал қилади,— деб қатъий илова қилди у, болаларнинг чувиллашиб эътироз билдирганларидан гангиб.

Болалар индамай қолдилар. Ортиқ гаплашадиган гап қолмаган эди.

Елена Александровна стол олдига бориб, картани очди.

— Менимча, мана бу ерга, дераза олдига қаҳрамонларнинг расмларини осганимиз тузук,— деди у ҳеч нарса бўлмагандай.— Қани, болға билан кнопка олиб беринглар-чи.

Болалар ишга уннаб кетдилар.

«Пионерлар хонаси» деган намоёишкорона ном ҳар доим ўқувчиларнинг энг суюмли жойлари ҳисобланар эди.

Болалар хонани безар эканлар, Елена Александровнанинг гапидан хавотирланганлари бир оз унутилди. Севган ўйинлари, қизил мовут ёпилган стол, рангли плакатлар, бутун деворни эгаллаган катта карта уларни қувонтирарди.

— Мана бу ерга деворий газетамизни осамиз. Сева, сен биринчи сентябрга чиқадиған газетанинг сарлавҳасини чизаверсанг бўларди, тайёрланадиган пайт етди!— деди Лида Зорина.

Ўғил болалар Елена Александровнага ёрдамлашардилар.

Иш аини қизиган пайтда, Нюра Синицинанинг ойисини эргаштириб, Леонид Тимофеевич кириб келди.

— Ойи!.. — деб шивирлади Нюра, қип-қизил бўлиб.

— Қани, танишинглар! Мария Ивановна хонани безашда бизга ёрдамлашгани ваъда бердилар. Федосья Григорьевна икковлари хонани шинам қилиб безаш учун бир йўлини қилишар, балки деразага парда тутишар. Сизлар деразага парда қилишни ўйламагандирсизлар дейман-а?— деб болаларга кўзини қисиб қўйди Леонид Тимофеевич.

— Докаларинг бўлса, бунинг иложини қилиш мумкин,— деди Синицина бир оз тортиниб.

Елена Александровна хуш кўриб, унга қўл чўзди:

— Докамиз бор, ҳозир олиб келаман. Ўтиринг! Докамиз кўп, катта залга ҳам тутса бўлади — ҳар ҳолда бежиримроқ бўлади-да!

Шундай деб, у шошганича чиқиб кетди. Синицина ўтирди. Болалар ҳайрон бўлганларидан турган ерларида қотиб қолдилар.

Леонид Тимофеевич ҳеч нарса бўлмагандай:

— Нюра, ойингларга ўртоқларингни таништир. Мария Ивановна кўпдан бери уларни кўрганлари йўқ, ўтган йили буларнинг қандақа бўлганларини эсдан чиқариб юборган бўлсалар ҳам керак,— деди.

Нюра қўрқа-писа болаларга қаради.

— Васёк... Трубачёв...— деб таништира бошлади у, овози титраб.

Васёк Нюранинг ойиси уни ва ўртоқларини унча хуш кўрмаслигини билса ҳам, Нюрага юраги ачиганидан ниҳоятда шошқинлик билан Синицинанинг олдида борди-да, эгилиб таъзим қилди.

Мария Ивановна унга шубҳа билан бошдан оёқ назар ташлади-да, қўлини чўзди.

— Бўйинг ўсиб... каттагина бўлиб қолибсан...— деди у ўзини хушмуомала тутишга тиришиб, тусмол билан.

Болалар бирма-бир келиб таъзим қилишар, ийманиб жилмайишарди. Мазин ҳам келиб таъзим қилди ва кулиб туриб, баланд овоз билан:

— Бизлар умуман ёмон бола эмасмиз...— деди.

Бу манзарани кузатиб турган Леонид Тимофеевич қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Мария Ивановна ҳам кулиб юборди, ундаги қизининг «аллақандай ўртоқлари»дан чўчиш ҳисси ўзидан ўзи барҳам еди, ҳатто у Лида Зоринани олдиға тортиб:

— Нимага Нюрамнинг олдиға келмайсан? Бўш вақтларингда келгин!— деди.

Елена Александровна билан бирга, кичик болаларни эшик ортида қолдириб, хонаға Федосья Григорьевна кирди.

— У ёққа кириш мумкин эмас, ўқитувчимиз кирманглар дедилар!— дерди Нютка, тенгқурларига қаттиқ пичирлаб, улар унинг гапига кирдилар.

Елена Александровна каттакон бир ўрам оқ докани стол устиға қўйди. Федосья Григорьевна ишға уннаб кетди.

— Мария Ивановна, келинг — бир йўла ҳамма деразаларға ўлчаб қирқамиз-да, ишға тушамиз,— деди.

— Аввал ҳар хил рангға бўясакмикин? Масалан сариққа, яшилға бўяса бўлади,— деб таклиф қилди Синицина.

— Пионерлар хонаси учун эса байроқчалар ясаймиз,— деб илова қилди Федосья Григорьев-

на, кейин столдан бир тўп дока олиб: — Юринг, ҳовлига чиқамиз, у ерда скамейка билан кичкина стол бор, бемалол ишлаймиз. Юринг! Юринг! — деб таклиф қилди.

Мария Ивановна қуйи синфлар ўқитувчиси-нинг орқасидан чиқиб кетди.

Коридордан Федосья Григорьевнанинг:

— Болалар, болалар! Бу ёққа юринглар. Сизларга иш олиб келаяпман! Жуда қизиқ иш! — деган ширин овози эшитилди.

Елена Александровна директорнинг қараб турганини пайқаб, жилмайди. У Синицинанинг мактабга биринчи бор келганини эслади.

Ҳамма гап кўнгилдагидай бўлганидан суюнган Нюра, шивирлаб Лидага:

— Вой, бирам қўрқиб кетдимки! Фақат сизларгагина умид боғлаган эдим. Биласан-ку ахир, ойим ўзи келгани йўқ, Леонид Тимофеевич уни кўпдан бери келинг деб чақириб юрибди, — дерди.

Болалар қайтадан ишга киришдилар. Ҳовлидан бошқа синф ўқувчилари кела бошлашди. Бугун пионерлар хонаси жиҳозланишини ҳаммалари билардилар. Баъзилари уйларида плакатлар, откриткалар, суратлар олиб келишган эди.

Леонид Тимофеевич Васёкни чақирди-да, бурчакдаги думалоқ стол устидан тузуккина жой кўрсатиб:

— Бу ерга ўзимизнинг оилавий фотографиямизни жойлаштирсак бўлар дейман-а, Васёк, — деб ҳазиллашди. — Қани, мен билан юр-чи!

Васёк ҳеч нарса тушунмай, директор кетидан ўқитувчилар хонасига қараб кетди.

Леонид Тимофеевич портфелидан бир гуруҳ ўқитувчилар тушган фотосуратни олиб, Васёкка кўрсатди. Васёк таниш чехраларга кўз югурти-

риб чиқди-да, Сергей Николаевич билан унинг ёнида турган Митяни кўриб, терисига сигмай суюниб кетди.

Болалардан Митянинг оғир ярадор бўлганини эшитган Леонид Тимофеевич унинг соғайишига кўзи етмаганидан, бошларига тушган қайғуни қайтадан эсларига солмаслик учун мактаб ашёлари орасидан чиқиб қолган фото суратни илгари уларга кўрсатмаган эди.

Энди-чи, энди Митя тузала бошлаган, шунинг учун ҳам Леонид Тимофеевич суратни пионерлар хонасига бермоқчи бўлган эди.

Васёк Митя билан ўқитувчисига узоқ тикилиб турди, кейин ҳаяжон билан:

— Леонид Тимофеевич, бизнинг Сергей Николаевичдан ҳеч хабар борми? — деб сўради.

Болалар ўз директорларига тез-тез шу саволни бериб турар, аммо ўқитувчиларидан ҳеч қандай хабар йўқ эди. Шунинг учун Леонид Тимофеевич ҳар қачонгидай бу сафар ҳам ғамгин оҳангда:

— Йўқ, Трубачёв, хабар келмаяпти,— деди. Кейин шу заҳотиёқ болани алақситиш учун:— Қани, пастга чоп, жой тайёрла, мен ҳозир суратни олиб тушаман,— деб шоширди.— Болаларга ҳеч нима дема, кўриб бир суюнишсин.

Васёк пионерлар хонасига югуриб кираркан:

— Стол устини яхшилаб артинглар, у ерга ҳеч нарса илманглар. Бу жой банд!— деб қичқирди ўртоқларига.

Леонид Тимофеевич ҳадеганда келавермади.

— Ҳозир олиб келади... Ҳозир бир нарса олиб келади. Нималигини келганда кўрасизлар,— деб такрорларди Васёк, минут сайин эшикка боқиб.

Унинг ҳовлиқиши болаларга ҳам ўтди. Улар эшик оғзига ғуж бўлиб олиб, ўзаро пичирлашиб, ҳар хил тахминлар қилишар эди.

Васёк ҳадеб:

— Келганда кўрасизлар, келганда кўрасизлар... — деб такрорларди.

Болаларнинг тоқатсизланиб кутаётганларига қизиққан Елена Александровна директор олдига борди.

— Уларга нима ваъда қилувдингиз? — деб сўради у коридорда, папирос қоғозига ўралган каттакон фотографияга қизиқсиниб қараб.

— Севган ўқитувчилари билан севган вожа-тийларини, — деб кулди директор.

У пионерлар хонасининг эшигини очди. У ерда сув сепгандай тинчлик ҳукмрон эди.

— Мана сизга менинг совғам, — деди Леонид Тимофеевич, фотографияни оҳиста очиб, баланд кўтараркан.

Болаларнинг кўзлари фотографияга суқланиб боқди. Сукунат ичида Лиданинг ҳайрат билан, суюниб:

— Сергей Николаевич! Митя!.. Болалар! Сергей Николаевич! — деб хитоб қилгани эшитилди.

Директор атрофига йиғилганларнинг ҳаммалари чуғурлашиб, қимирлаб қолишди. Болалар бир-бирларини орқадан итариб, суратга интилардилар.

— Мана улар — Сергей Николаевич билан Митя! — деб қувониб, юраклари тошиб қичқиришди болалар бир-бирларига қадрдон таниш чеҳраларни кўрсатиб.

Суратда Митя гўё ўқитувчига марказий ўринни бергандай, унинг стулига суяниб орқада турар эди.

— Сергей Николаевич... Сергей Николаевич!..— деб такрорлашарди болалар меҳр ва ҳаяжон билан.

Елена Александровна бир чеккада гўё бир нарсани сўрамоқчи бўлган, аммо журъат этолмаётган кишидай ҳайрат тўла кўзларини катта очиб турар эди.

— Бу киши бизнинг ўқитувчимиз...— деди Васёк, унга умумий ҳаяжон сабабини тушунтириб.

Елена Александровна индамай ҳадаҳа бошини қимирлатди-да, столга алланимани тахлай бошлади.

* * *

Леонид Тимофеевич билан Елена Александровна чиқиб кетишгач, болалар сурат олдида уймалашиб, шивирлаша бошладилар.

— Шўрлик Сергей Николаевич...— деди бирдан Лёня Белкин ўқитувчининг юзига боқиб туриб.— Қандай мўминтой бўлиб тушган-а, бошига қандай фалокатлар тушишини хаёлига ҳам келтирмай ўтирибди-я... Ҳали сизлар бу ерда нима-лар бўлганини билмайсизлар!— деб илова қилди Лёня шошиб.— Қайтиб келганимизда бизни отоналаримиз вокзалда кутиб олишди. Баъзилар шу ернинг ўзидаёқ ўқитувчини буларни ўзинг билан олиб келибсан, қолган болаларни Митяга қолдирибсан, деб шундақаям айблашдики, асти сўраманглар...

Уртоқлари қўрқув билан унга боқдилар.

— Айблашди дейсанми? — деб сўради Лида ҳаяжонланганидан энтикиб.

Саша саросимага тушиб:

— Шу ҳам инсофдан-у... — деб шивирлади.

Васёк шартта Белкинга ўтирилди-да, елкасидан маҳкам тутди:

— Сенлар жим туравердиларингми? Ҳамма гапни айтиб бермадиларингми?

Белкин унинг қўлидан силтаниб чиқиб:

— Бўлмасам-чи! Айтдик! Қизлар бўлса йиглашди... — деди.

Надя энтикиб:

— Сергей Николаевич бизларни катталарнинг ишига аралашманглар, деб уришиб берди,— деб гулдуради.

— Бу нимаси-а? Ахир у машина топиб ҳаммани ўтқазди-ку. Митяга олдин сен кет, деганини ўз қулоғим билан эшитганман... У ишнинг яхшироқ бўлишини кўзлади! Нимага уни айблайдилар? — деб сўради Лида, ёноқлари ўтдай ёниб.

— Во-ей, жудаям хафа қилибдилар-да!.. — деб пичирлади Нюра.

Мазин жим турар, гўё бу хабарни айтгани учун Лёня Белкин ҳам бир нимада гуноҳқор экандай, унга ўқрайиб қараб, энтикиб-энтикиб нафас олар эди.

— Нима деб айблашди уни? — деб сўради Одинцов жиддий туриб.

— Нимага аризорга боради, нимага ўз отасини олиб кетади, дейишди...

— У аризорга Матвеични олиб келгани борган эди! Биз сборда ундан шуни илтимос қилувдик.

— Бундан чиқди, уларнинг ўйлашича, бир йўла отасини олиб бориб қўймаслиги керак эканда, шундайми? Бизга ҳамиша қарияларни иззат қилинглар, деб ўргатишади, у иззат қилмаслиги керак экан-да, шундайми? — деб чинқирди Нюра Лёняга дап қилиб. — Ундан кейин, бизларни Митя билан ёлғиз ташлаб кетган ҳам дебдилар! Биз

лагерларда доим биргина вожатиймиз билан походларга борар, ҳеч қандай ўқитувчисиз, ўрмонларда тунаб қолардик.

— Мен ҳаммасини айтдим уларга!— деб ўзини оқлади Лёня.— Биз Жуковка вокзалига келганимизда одам минди-минди эди. Сергей Николаевич станция начальниги билан гаплашди, начальник сизлар Митя билан станцияга етиб келган заҳотинглар ҳаммаларингни вагонга миндириб жўнатадиган бўлди. Худди шу кун кечаси фашистлар вокзални тилка-пора қилишини ким билибди!

— Умуман, уруш бўлишини ким билибди? Хўш, ким билибди? — деб шивирлади Лида, қўллари кўксида қовуштириб.

— Сергей Николаевич қарийб ҳамма болаларни ўзи билан бирга олиб келди. Бундан ортиқ нима қилсин?— деди Одинцов, ғазаб билан Белкинга.

Деворга қисиб қўйилган Лёня кўзларига ёш олиб:

— Нимага бу гапларни ҳаммаларинг менга гапирасанлар? Худди мен гуноҳкордай дап қиласанлар? Мен ҳам худди сенларга ўхшаб, Сергей Николаевичнинг ёнини олдим, ҳаммамиз унинг ёнини олдик, кейин ўзи жим туринглар деб уришиб берди...— деди.

Болалар ўзларига келишди.

— Қўйинглар, тегманглар; рост-да, унда нима айб! — деб унинг ёнини олди Лида.

Болалар овутмоқчи бўлиб Белкинга ташландилар. Лёня деворга ёпишиб олиб, пиқиллаб йиғлар эди.

— Лёня, биз сени айблаётганимиз йўқ — алам қилганидан айтаябмиз. Қўй, йиғлама!— деб оўта бошлашди ўртоқлари.

— Мен ўшанда, ота-оналар унга: болаларни ташлаб келибсиз, деганларида ҳам йиғловдим... Энди сизлар ҳам менга ёпишасизлар...— деди ҳўнграб йиғлаб Лёня.

— Рост-да, болалар, шу ишларинг яхшими...— деб Надя Глушкова ҳам йиғлаб юборди.

Севимли ўқитувчиси учун кўнгли қаттиқ ранжиган Васёк ўзича алланималарни ўйлаб, секин деди:

— У доим биз билан бирга бўлди, биздан ажралмади, ҳеч қачон, ҳеч қаерда бизни ташлаб кетган эмас... Қаёққа боришимизни билмай қолган ҳов ўша кечаси ҳам у менинг кўз ўнгимда эди... Ҳар доим кучимизга куч қўшарди, чунки биз уни хотирда тутардик...— Васёк чуқур хўрсинди-да, болаларга қаради. Лабларида аламли табассум кўринди.— Энди уни ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ яхши кўрамиз... Болалар ўз ўқитувчилари ҳақида бор гапни, ҳақиқатни биладилар!..

Ҳамма жим бўлиб қолди. Фото суратдан Сергей Николаевич тирик одамдай тикилиб қараб турар эди.

— Одамларнинг ноинсофлигини қаранг-а. Яхшироқ ўйлаб, ўзларини унинг ўрнига қўйиб ҳам кўришмайди,— деди Сева ғамгин ҳолда.

Мазин бирдан ўрнидан туриб кетди:

— Эҳ, Сашка, тагин сен ўқитувчи бўламан дейсан. Ўқитувчини ҳаммалари бир бурдадан қилиб юборишаяпти-ку. Ўзларининг қўлларидан келмаган ишни ўқитувчидан талаб қиладилар. Сал бир нима бўлдим — ўқитувчи айбдор. Агар Сергей Николаевич болаларни Митяга қўшиб юбориб, ўзи қолганда, бутун синфни вожатийнинг елкасига ортиб, ўзи еттита энг бақувват болани олиб қолибди, дер эдилар... Гапираман деса гап топилаверади! Йўқ, Саша, болалар ўз

ўқитувчиларини ҳаммадан яхши билишади. Утган йил бизнинг сборимиз бўлган эди, ҳали ҳам эсимда. Мен ўшанда Сергей Николаевичга нима деб сўз берган бўлсам, сўзимда тураман. Мен ҳали унга қандай асл ўртоқ эканимни амалда кўрсатаман!— деб ҳаяжон билан сўзини тугатди Мазин.

— Сен амалда кўрсатиб бўлдинг, Мазин... Сўзингнинг устидан чиқдинг, Коля!— деб чуғурлашишди атрофдагилар.

— Тагин исбот қиламан. Мен фақат бир мартаба кўрсатаман, деб ваъда берганим йўқ — мен бундан буёқ бутун умр шу сўзимда тураман!— Мазин столи бир муштлаб, жим қолди.

Хонага сукунат чўкди.

Кейин Саша:

— Мен албатта ўқитувчи бўламан,— деди.— Ҳеч қандай қийинчиликдан тап тортмайман. Болалар мени севишса бўлгани, ишқилиб... Ҳўш, сизлар нима дейсизлар, болалар мени севишармикин?

Болалар синаб кўраётгандек Булгаковга диққат билан тикилдилар. Саша қадини ростлаб, думалоқ бошидаги ўсиқ сочларини беихтиёр силаб қўйди-да, қора кўзларини каттароқ очиб, болаларга тикилиб қолди. Келажакда ўқувчилари уни севадими, йўқми — бу Саша учун ҳаёт масаласи эди.

— Севишади!— деди ниҳоят Одинцов.

— Севишади, севишади,— деб такрорлашди унинг кетидан ўртоқлари.

— Лекин сен ҳам уларга Сергей Николаевич сингари қаттиққўл бўл. Бўш қўйиб берма, билдингми? Борди-ю, бирор керакли гапни айтадиган бўлсанг шундай айтки, хотираларида умрбод қолсин. Мабодо, ҳазиллашсанг ёки жилмайсанг,

шундай қилки, ҳаммасининг оғзи қулоғида бўлсин, билдингми?— деб ўртоғига маслаҳат берди Мазин, худди Саша Булгаков энди ўқитувчи-ю, ҳозир биринчи марта ўз ўқувчилари олдига — синфга кириб борадигандай.— Болалар кўнгли бўшларни ёқтиришмайди, билдингми?

— Нима, мен кўнгли бўшманми? — деди чўчиб Саша.

— Сен очиқ кўнгилсан, лекин кўнгли бўш эмассан,— деб овутишди уни ўртоқлари.

— Ундан кейин, сен ҳозир қайсарсан, аста-секин тарбияланганингдан сўнг, қайсарлигинг ўрнига сенда матонат, сабр-чидам пайдо бўлади,— деб тушунтирди Малютин.

— Хуллас, ҳар нарсада Сергей Николаевичга ўхшаган бўлишга тириш,— деди Васёк чуқур ишонч билан.

* * *

Васёк уйига Витя билан бирга қайтди. Матрос кўпдан бери Васёк билан танҳо гаплашмоқчи бўлиб юрар, лекин Васёк жуда банд бўлиб, ондасондагина ундан: «Акангдан хат борми?» деб сўраб қўярди.

Хат келмас эди.

Бир вақтлар ўзининг порлоқ сеҳри билан иккала ўртоқни боғлаган орзу ҳамон икковининг ҳам қалбида яшар, аммо улар шошилиш иш бориб турган пайтда бу тўғрида гаплашишни хоҳламас эдилар. Ҳозир ҳам бунинг вақти эмас эди.

Шунга қарамасдан, Витя қўққисдан: «Труба-чёв, гапингдан қайтганинг йўқми?» — деб сўраганда, Васёк унинг нимани сўраётганини яхши англади ва кулиб туриб:

— Қайтганим йўқ, албатта,— деб жавоб бер-

ди.— Фақат бу тўғрида гапирмайман, холос, ҳатто ўйлашга ҳам вақтим йўқ, аммо кўзимни юмсам нуқул денгизни кўраман. Икковимиз катта кемада турган бўламиз. Эҳтимол, ўртоқларимиздан ҳам баъзилари денгизчи бўлар? Лекин улар ҳали ҳеч нарсани билишмайди, денгизни ҳеч кўрган эмаслар.

Витя қўйнидан бир китобча чиқарди:

— Мана буни ўқи, Трубачёв, яхши ёзувчи ёзган. Новиков-Прибой. Денгиз ҳақида, ёзганларининг ҳаммаси тўғри.

Васёк китобчани олди-да, варақлаб кўриб, яна Витяга қайтариб берди:

— Ҳозир ўқисам бўлмайди, дарсларим кўп. Буни бир ўқий бошласанг, кейин бошингни кўтаролмайсан. Эҳтиёт қилиб қўй, хўпми? Кейин берасан.

Витя ваъда берди. Хайрлашаётиб Васёк сидқидил:

— Хайр, биродар!— деди.

— Хайр, денгизчи!— дея мағрур жавоб берди Витя.

57-б о б

ОДИНЦОВНИНГ КУНДАЛИГИ

Кундаликни охирига етказиш ҳақида ўртоқлари берган топшириқни Коля Одинцов хурсандлик билан қабул қилди. Ҳар кун кечаси, дарс тайёрлаб бўлиб, у клеёнка муқовали дафтарини очиб, гоҳ хотиралар гирдобига кўмилиб, гоҳ воқиаларни апил-тапил ёзиб, узоқ ўлтирар эди. Коля илгари ёзганларининг ҳаммасини қайта ўқиб чиқди, тўлдирди, баъзиларини қайтадан ёзди. Яқингинада бўлиб ўтган даҳшатли воқиаларни хотирига келтирар экан, Коля Одинцов ҳаяжонланар, ир-

ғиб ўрнидан туриб кетиб, уйнинг у бошидан бу бошига юрар ёки ўзини унутиб, атрофидаги нарсаларни кўрмай, тўғрисига тикилиб қоларди. Кичкина керосин чироқ липиллаб сўна бошлар эди. Бувиси ташвишланиб, стол устига эгилиб қарарди-да:

— Нуқул ёзганинг ёзган, нимани ёзаябсан Қоленька? Чироғинг ҳам ўчиб қолай деяпти... Қандақа дарс ўзи бу? — деб сўрарди.

Коля шоша-пиша дафтарини йиғиштирар эди:

— Шунчайки бир нарса, бувижон, отряд менга бир иш топширган, баъзи нарсаларни ёзиб қўйишим керак.

— Кечалари мунча узоқ ўтиришнинг нима кераги бор? Ёт, бўтам. Бугун жуда ишга кўмилиб кетдинг. Бундай бўлаверса, ҳар қанча соғлигинг тоб беролмайди.

— Тоб беради! — деб ишонтирарди Коля кулиб.

Бир куни эски одатига кўра бувисининг кўкрагига бош қўйиб, унинг ориқ елкаларини икки қўллаб қучоғлаб олган Коля, Ивга бувининг кофтасига бошини буркаб, юм-юм йиғлаб ҳовлидан юриб борганини эслади. Бу ҳодисани у шунчалик яққол эсладики, ҳатто шундай ёнгинасидан Ивга бувининг: «Йиғлама, бўталоғим, йиғлама...» дегани эшитилгандай бўлди.

Одинцов столга ташланиб, кундаликни олди. Пероси қоғоз устида шиғиллаб юриб кетди. Орқадан келиб, неварасининг тепасига энгашиб қараган бувиси зўрға бир неча сўзни ўқий олди: «Ивга буви худди ўз онамиздай эди...»

Бувиси кўзойнагини олиб келгани кетди, аммо Коля дафтарини стол тортмасига солиб қўйди-да, ухлагани ётди.

Эртасига бувиси паришон ҳолда уйнинг у ёғидан-бу ёғига бориб-келиб юрди, кечқурун эса Қоля уни ўзининг ёзув столи ёнида кўрди. Бувиси ҳўл рўмолчасига тез-тез бурнини қоқиб, кўз ёшидан ҳўл бўлиб кетган кўзойнагини бурнининг устига тушириб, унинг кундалигини ўқир эди.

Қоля бувисига ташланиб:

— Бувижон, бу нима қилганингиз? — деди.

Бувиси қовоқлари қизариб кетган нурсиз кўк кўзларини неварасига тикиб:

— Йиғлаяпман, Коленька, йиғлаяпман... — деди. — Украинада бўлиб ўтган ишлардан менга ҳеч нима айтмовдинг, мана энди ҳаммасини билиб олдим... Ўтир, бўтам, ундан кейин нима бўлди ёз! Ёз, ёз! — Бувиси шоша-пиша дафтарни Қолянинг олдига суриб, ўзини стол ёнига ўтқазди. — Михайло бобо деганинг балки қутулиб кетган чиқар-а?

Қоля таъби хира бўлиб қўл силтади.

— Сизга биров ўқисин дедими! Нуқул қаёқдаги ишларни қилиб юрасиз, буви...

Аммо бувиси аллақачон Қоляга овқат иситгани кухняга чиқиб кетган эди. Йиллар қаддини буккан кичкина жуссали бу кампир плита ёнида турар ва ўзини тутолмасдан аччиқ-аччиқ кўз ёшлари тўкарди.

— Эй худойим, нимага бутун дунё шундай ёвузликларга йўл қўйиб қўяркин? Ҳамма одамлар барабар оёққа туриб, бу фашист деган балойи қазони ер билан яксон қилиб ташласа бўлмайди! Дунёда шундақа нобакор одамхўрлар пайдо бўлса — нима деган гап ахир... — дерди кампир ғазаби қайнаб ўзи-ўзига.

Шу-шу бўлди-ю, ҳар куни кечқурун Қоля уйга келиб, бувисининг кўз ёш тўкиб ўтирганини кўрадиган бўлиб қолди. Кундаликни ундан тортиб

олишнинг сира иложи йўқ эди, шунинг учун Одинцов уни мактабга элтиб бериш учун тезроқ ёзиб тамомлагани шошилди.

— Ўқигани ўқиган,— деб шикоят қиларди у ўртоқларига.— Яшириб қўйсанг хафа бўлади!

Бугун Коля уйга барвақтроқ келди-да, энг сўнгги воқиаларни ёзиб ярим кечагача ўтирди. Кейин эртага мактабга элтиб беришга қарор қилиб, кундалигини ёстиғининг тагига тикди-да, ётиб ухлади.

Тонг отганда уйғонди. Қараса, бувисининг ўрни бўш. Кампир бошини қўлига қўйиб, креслода ухламоқда. Ажин босган юзларида кўз ёшларининг изи кўриниб турибди.

Колянинг кундалиги кўзойнаги билан бирга кампирнинг тиззасида турар эди.

— «Ўқибди!»— деб хаёлидан ўтказди Коля, кейин деворга ўгирилиб, кўзларини юмди.

Эрталаб дарс бошланмасдан аввал, у югуриб мактабга борди-да, кундаликни пионерлар хонасидаги думалоқ стол устига, ўқитувчисининг фотографияси тагига қўйди.

Екатерина Алексеевна дарс ўтказаятганда, у Васёкка:

— Кундаликни элтиб қўйдим. Кечқурун уйга олиб кетиб, бир кўздан кечириб чиқасанми?— деди.

— Бир куни ҳаммамиз бирга йиғилиб, ўқиб чиқамиз!— деб жавоб берди Васёк.— Ҳозирча ўша ерда тура турсин. Бор гапни ёзгандирсан ахир?

— Бўлмаса-чи!— деди Коля ҳатто бир оз ранжиб.

Унинг сал ранжиганини кўриб:

— Қўнглингга келмасин, шунчаки сўрадим-да,— деб кулди Васёк.

ОХИРГИ СИНОВДАН КЕИИН

Елена Александровна ҳам умидвор бўлиб, ҳам хавотирланиб болаларнинг барча фанлардан олган билимларини текшириб чиқди. Баён ва диктант уни ниҳоятда қувонтирди. Тарих, география, ботаника дарслари ҳам ёмон ўзлаштирилмаган эди. Бир ой ичида Екатерина Алексеевна болаларнинг бу фанлардан олган билимини тўлатўкис мустаҳкамлай оларди. Арифметика фани эса аввалгича зўр ташвиш туғдирар эди.

Елена Александровна бор гапни оқизмай-томизмай директорга айтиб берди:

— Шунга қарамасдан мен ўзим ҳар куни икки соат арифметикадан дарс берсам, Екатерина Алексеевна бошқа фанлар билан шуғулланса, иккаламиз уларни тайёрлай олардик, — деб илова қилди у.

Директор ҳаяжонланиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Менга қаранг! Демак, аҳвол шундай: улар арифметикадан бўш, қолган фанлардан ҳам унча тайёр эмаслар. Улар ёзни дам олмай ўтказдилар. Мен бунга тамом қаршиман. Сизга ҳам маслаҳат кўраман, болаларнинг ёнини олманг — хомтама бўлмасинлар. Яхшиси уларга тушунтиринг, бешинчи синфда қолсалар ҳеч нима қилмайди.

Леонид Тимофеевич юришдан тўхтади, Елена Александровнанинг қаттиқ қисилган лабларига боқиб қўл силкиди:

— Ўзларини менинг олдимга юборинг, ўзим гаплашаман.

Елена Александровна индамай хонадан чиқди.

Болаларнинг билимларини текшириб кўриш учун Елена Александровна ўтказган икки соатлик дарсдан Трубочёв ва унинг ўртоқлари бу қизнинг ҳақиқий ўқитувчи эканини билиб олдилар. Елена Александровна бир минут вақтни ҳам бекорга ўтказмади, бир лаҳза бўлсин диққати бошқа нарсага бўлинмади, ҳар бир хатога тўхталди ва уни шу ернинг ўзида болалар билан биргалашиб ҳал қилди, уларнинг хотирида масаланинг тўғри жавобини мустаҳкамлади. Ёш ўқитувчи нима иш қилса, ҳаммасига жон киритиб юборар ва ўзининг бу ғайрати билан ўқувчиларни ўз ортидан эргаштирар эди...

— Жуда қойил ўқитар экан-да! — деди Мазин мароқланиб. — Худди қуйиб қўйгандай қолади-я миянгда! Бутун умр эсингдан чиқмайди.

Болалар хурсанд бўлиб кетишди, ғайратларига ғайрат қўшилди, улар янги ўқитувчининг ҳар бир сўзини уқиб олар, миннатдорчилик билан унинг кўзларига тикилардилар.

— Нималарни билиш, нималарни билмаслигимизни у текшириб кўрганидан кейингина билиб олдим, — деди Саша жиддий йўсинда.

— Екатерина Алексеевнага раҳмат, бошқа фанлардан бўлса ҳам етказиб қўйди-ку, — деди Нюра.

— Анатолий Александровичга ҳам раҳмат, Костяга ҳам, — деб хўрсинди Одинцов. — Эҳ, Костя! Қандай яхши йигит эди, тўғрими? Ленинград ёнида жанг қилаётган эмиш. Витька Матрос райком комсомолдан билиб келди.

— Нима учун бизга ҳеч хат ёзмайди-я? Эсдан чиқариб юборгандир-да! — деб хафа бўлди Лида.

— Йўқ, у эсдан чиқариб юборадиган хилидан эмас, қўли тегмаса керак, — деб эътироз билдир-

ди Сева.— Олдинги маррада жанг қилаётган бўлса керак.

— Костя кетадиган кунигача биз билан дарс олиб борди,— деб мамнуният билан хотирлади Васёк.— Энди географияни анча яхши биламиз.

— Тарих билан ботаникадан ҳам ёмон эмасмиз!— деб керилди Петя.

— Суюнмай туринглар ҳали!— деб тўхтатди уларни Лида.— Эҳтимол, Елена Александровна бизга дарс беришдан бош тортар.

Болалар янги ўқитувчилари директор билан гаплашганидан беҳабар эдилар. Болалар ҳали умидвор эдилар.

Бугун тушга яқин дарсларни тамомлагач, Васёк ўртоқларига Андрейка чақирганини эслатди. Қизлар — Нюра билан Лида — депога боролмас эдилар. Шу куни улар Егор Иванович билан Васяни бориб кўрмоқчи эдилар. Госпиталга бир неча кундан бери ҳеч ким бормаган эди. У ерда энди Белкин ва Надя Глушкова билан бошқа ўқувчилар ишлар эдилар.

— Егор Иванович билан Вася зерикиб қолишгандир, бизни бутунлай ташлаб кетишди, деб ўйлашаётгандир,— деб кўнгиллари хижил бўлди қизлар.

Болалар уларга қизғин салом айтишни топшириб, ўзлари депога қараб кетдилар.

59-б о б

МИТИНГДА

— Жадвалга кўра овқатланишга ажратилган бир соат бўш вақтимиз бор, холос, кейин қурилишга боришимиз керак. Бугун материал келтиришади,— деб огоҳлантирди Васёк ўртоқлари билан таниш вокзал кўчасидан борар экан.

Кудрявцев ҳақида гап кетди.

— Мен унга ёмонликни раво кўрмайман,— деди Васёк.— Фақат шундай боланинг Тишин билан ошно бўлиб юрганига ачинаман.

— Тишинни ҳам ҳеч нима қилиб бўлмайди. Олтинчида ўқийдиган бўлсак, унинг ақлини киргизиб қўйиш керак бўлади, бўлмаса синфимизни бутун мактаб олдида шарманда қилади,— деб хўрсинди Одинцов.

— Кўрамиз-да...— деб ғудурлаб қўйди маънодор қилиб Мазин.

Лекин ҳеч ким кулмади.

— Нимага баъзи одамлар бунақа кўнгли қора бўлар экан-а? Мана, Андрейкани олинглар. Ота-онаси йўқ, ўзи катта бўлаяпти, ўзини-ўзи тарбия қилаяпти. Баъзилар эса, ота-онаси бўлатуриб, барибир, ёмон бўлишади,— деди ўйланиб Саша.

— Андрейка ёлғиз эмас,— деб эътироз билдирди Васёк.— Андрейканинг атрофида яхши кишилар, депо ишчилари бор. Ундан ташқари, шаҳарда ҳам аллақандай ҳамшаҳарлари бор... Мана ҳозир ўзинглар менинг Андрейкамни бир кўринглар, шу заҳотнёқ асл одам экан дейсизлар.

— Биз кўпчиликмиз, у уялиб-нетиб ўтирмасмикин?— деб сўради Сева.— Ҳаммамиз борганимиз ноқулайдир балки?

— «Уялгани» нимаси? Жуذا кўнгли очиқ бола. Қайтага хурсанд бўлади!

Болалар гап билан бўлиб, таниш тепаликка етиб борганларини билмай қолдилар, улар яккам-дуккам тиканлар ўсган дўнглик устига ястандилар.

— Мен нуқул мана шу ерга келиб ўтираман, у мени кўради-ю, дарров чониб келади,— деди Васёк.

Депо олдида одам гавжум эди. Темир йўлчилар тўда-тўда бўлиб тўпланиб қизгин суҳбатлашардилар.

— Митинг қилишмоқчи эди. Андрейка келмаса-я? — деди Васёк хавотирланиб.

— Келади. Ўзи чақирган-ку! — деб таскин беришди болалар.

Улар йўлларда турган паровозларни, мастерскойларнинг катта-катта панжарадор деразаларини, темир йўлчилар формасини кийиб турган ишчиларни қизиқиб кўздан кечирдилар. Одинцов билан Саша бир вақтлар юриб кетаётган юк вагонидан сакраганларини эслай бошладилар.

Васёк уларга қулоқ солиб ўтириб, паришонхотир жилмаяр, аллақандай номаълум ташвиш юрагини сиқар эди. У эндигина буни ўртоқларига айтмоқчи бўлган эди, бирдан Андрейкани кўриб қолди. Малла ранг сочли бошига шапкасини бостириб кийиб олган Андрейка катталар орасини ёриб, аллақаёққа шошиб ўтиб борар эди.

— Андрейка! — деб қичқирди Васёк.

Андрейка тўхтаб бошини кўтарди, ўртоғини таниди-да, йўлни қисқароқ қилгани вагонлар тагига шўнғиди. Бир лаҳза ўтар-ўтмас шундайгина кўтарма тагидан ўрмалаб чиқди-да, алланима деб қичқириб, қўлини силкитди. Васёк унинг қаршисига югурди.

Андрейканинг унга урилиб кетишига сал қолди, у Васёкни қўлидан ушлаб, кетидан судраб кетди:

— Фронтдан бир темир йўлчи келган, ҳозир гапиради! Юр тезроқ!

Ўзини йўқотиб қўйган Васёк, ўртоқларига бирор нарса дейишга ҳам улгуролмади.

Митинг аллақачон бошланган эди.

Шинель кийган, узун бўйли бир киши мастер-

скойдан олиб чиқилган стол олдида турар ва қўлини кўтариб, тинчлик ўрнатишга ҳаракат қилар эди. Гулдурос олқишлар унга сўз бошлагани имкон бермас эди.

Васёк, Андрейка икковлари қандай қилиб оломон ўртасига кириб қолганларини сезмай қолди. У фақат Андрейканинг одамлар ичига суқилиб кириб юриб, баланд овоз билан:

— Гражданлар, Павел Васильевичнинг ўғлини ўтказиб юборинглар. Трубачёвнинг ўғлини ўтказиб юборинглар!— деганини эшитарди, холос.

Кекса бир мастер Васёкка меҳрибонлик билан бош силкиди-да, уни тортиб, ўз олдига, стол ёнига турғизиб қўйди. Темир йўлчилар болага меҳр билан, қизиқиб боқардилар.

— Ўртоқ темир йўлчилар!— деди узун бўйли киши.— Мен сизларга жонини ҳам аямасдан душман ўти остида поезд ҳайдаб, ярадор жангчиларимизни қутқариб чиқаётганлардан алангали салом келтирдим. Темир йўлчи оғайниларимиз ўртасида Совет Иттифоқи Қаҳрамонлари жуда кўп...

Гулдурос олқишлар фронтдан келган вакилнинг сўзини бўлди. Андрейка билан Васёк ҳам ҳамма қатори қарсак чалардилар, аммо Васёкнинг юраги шундай қаттиқ урар эдики, гўё ҳозир унинг ҳаётида аллақандай муҳим ва ҳал қилувчи ҳодиса рўй берадигандай эди.

Узун бўйли киши бўлса темир йўлчиларнинг кун сайин кўрсатаётган қаҳрамонликлари ҳақида, хатарли сафарлар тўғрисида, душман ўқ ёғдириб турганига қарамасдан, портлатиб ташланган йўлларни тезликда тузатишлари ҳақида гапирар эди. У фахрий постда ҳалок бўлган, Васёкка нотаниш кишилар номини тилга олди. Темир

йўлчилар сафида ҳаяжонли шўриш кўтарилиб, кейин мотам сукунати чўкди. Васёкнинг оёқлари бўшашиб кетди. Андрейка унинг пастга осилтириб турган қўлини жони борича қисиб, қўрқув билан нотиқнинг юзига тикиларди. Кекса мастер ҳам безовта бўлди; у қоп-қора титроқ бармоқлари билан оппоқ мўйловини бураб, зўрма-зўраки йўталар, бошини қуйи солиб, оёқ остига боқар эди.

— Ўртоқ темир йўлчилар! Бизнинг дала госпиталимизда... — узун бўйли киши бир лаҳза тўхтаб, йиғилганларга кўз югуртириб чиқди, — сизларга маълум ва машҳур бўлган донгдор машинист Павел Васильевич Трубачёв ётибди.

Отасининг номини эшитган Васёк бир сапчиб тушди-да, қотиб қолди. Кўксини ниҳоятда улкан, енгиб бўлмас қайғу эзди. У нотиқнинг Павел Трубачёв қандай қилиб санитар поездини ўт ичидан олиб чиққани ҳақидаги ҳикоясини эшитмади; атрофда кўтарилган шовқин ва гулдурос олқишлар қулоғига кирмади, у нотиқ ўрнига кекса мастер сўз олганини, томирлари ўйнаб чиққан, қоп-қора қўлини баланд кўтариб, ҳамма темир йўлчиларни Ватанимиз учун оғир бўлган ҳозирги пайтда, ўз постларида ҳалок бўлган қаҳрамонлардай, ўз ўртоқлари — коммунист Павел Трубачёвдай маҳкам туришга чақирганини кўрмади. Васёк лол бўлиб, ваҳм босиб, биргина сўзни... отаси ўлмайди, яна ўғли олдига қайтиб келади, деган бир оғиз сўзни кутар эди...

У кутар, темир йўлчилар эса унга қараб ўзаро ҳаяжонланиб гаплашар, асабий бир шошқинлик билан тўкиб-сочиб махорка ўрар ва оғизларидан паға-паға тутун чиқарар эдилар.

Васёк қўққисдан Андрейка унинг қўлини қўйиб юбориб, аллақасеққа ғойиб бўлганини пайқа-

ди. Беихтиёр бошини кўтарди. Кичкина депочи узун бўйли темир йўлчи олдида турар ва унинг юзига боқиб жиддий суратда:

— Павел Трубачёв тирикми? Яралари қанақа? Нимага бир йўла айтиб кетмадингиз? Ўғли шу ерда! — дерди.

— Тирик, тирик! Оғир контузия бўлган. Умидвор бўлавериш керак — тузалади! — деди фронтдан келган киши, кўзлари билан Васёкни ахтараркан, шошилиб.

Аллаким маъқуллаб Андрейканинг елкасига қоқди. Темир йўлчилар ғивирлашиб қолдилар, улар Васёкнинг олдига келиб, у билан сидқидил гаплаша бошладилар. Таъсирланганидан кўзларига ёш келган кекса мастер Васёкнинг бошини паровоз мойи анқиб турган камзулига босиб, тантана билан:

— Даданг билан фахрлан, Васёк, лекин ҳушёр бўл: у ҳам сен билан фахрланадиган бўлсин, — деди.

Оломон ичида Саша Булгаков, Одинцов, Мажлутин ва бошқа болаларнинг серташвиш чеҳралари кўзга чалинди. Андрейка жон-жаҳди билан уларга йўл очар экан, овозини баланд қўйиб:

— Йўл бўшатинглар, граждaнлар! Васёк Трубачёвнинг ўртоқларини ўтказиб юборинглар! Трубачёвнинг ўртоқларини ўтказиб юборинглар!.. — дерди.

60-б об

МИТИНГДАН СЎНГ

Митинг тугагандан кейин Васёк ўзини унутиб, госпиталга қараб югурди.

— Мен Дуня аммам олдига бораман, — деб қичқирди у ўртоқларига, шошиб тепаликка чиқар экан.

— Қурилишга кел!— деб қичқириб қолишди болалар унинг орқасидан.

Қутилмаган хабардан ҳаммаларининг юраклари қайғу билан тўлган эди.

Андрейка янги танишган дўстларини вокзал кўчасигача кузатиб қўйди.

Болалар унинг кичкина, қаттиқ қўлини қисиб:

— Қайтиб кетасанми-а?— дедилар афсусланиб.

— Ишга тушиш керак!

— Бу қандоқ бўлди? Ҳозиргина дўст тутинишсак-у, дарров ажралишсак-а!— деб хафа бўлди Мазин.

— Биласанми нима, Андрейка: ишинг тугандан кейин бизнинг қурилишга кел, хўпми? Бугун кечгача ўша ерда бўламиз,— деди Саша.

— Албатта кел. Мактабимизни кўрасан. Ундан кейин, ўзингдан қоладиган гап йўқ, ажрашгимиз келмаяпти сира. Янгиликни қара ахир! Павел Васильевичдан қанчадан бери хат келмас эди... Васёкни айтгин! Чин сўзим, оз бўлмаса йиғлаб юборай дедим!— дерди Одинцов кўнгли бузилиб.

— Ҳозир Дуня аммага бориб айтади. Дуня амма роса ҳовлиқиб кетади-да!— деб ташвиш тортди Саша.

— Темир йўлчи, Павел Васильевич тузалади, деб айтди,— деб эслатди Сева.

Болалар тўхтадилар.

— Келгин-а, Андрейка? Келасан-а?

Андрейка мулойим жилмайди. Унинг ёниб турган кўзлари меҳр билан боқар, юзлари сепкили тагидан майингина қизариб турарди. Саша уни шартта қучоқлаб олди:

— Заб яхши боласан-да, Андрейка!

Андрейка уялиб:

— Албатта бораман! Ишим тугаши билан бораман. Ҳозирча хайр!— деди кескин қилиб.

Болалар мактабга қараб кетдилар. Йўл бўйи бир-бирларининг сўзларини бўлиб, кутилмаган хабар ҳақида гаплашиб бордилар.

Мактаб олдидаги кўчада биринчи кўрган одамлари Нюра Синицинанинг ойиси бўлди. Ўҳансираб, кўкиш рангга бўялган бир қучоқ докани кўтариб келар эди.

— Мария Ивановна, биз янги хабар эшитдик! Васёкнинг дадаси топилди. Госпиталда экан. Тузалай деб қолибди! — тўрт томондан унга ташла-нишди болалар.

Синицинанинг ойиси кутилмаган бу хабардан гангиб, ҳовлиққан чехраларга кўз югуртиб чиқди.

— Аллақачонлардан бери хат ёзмас эди, жуда хавотирда юрардик. Ахир Васёкнинг ойиси йўқ, ёлғиз отаси! — деб яқин кишиларига сўзла-гандай куйиб-пишиб тушунтиришди болалар.

— Васёк югурганча аммасининг олдига кетди. Ҳозир унга бориб айтади! — деди Петя Русаков.

Мария Ивановнанинг лаблари титради, кўзларига жиққа ёш келди.

— Турмушда шундақа бўлар экан ўзи! Одамлар ҳар балоларни бошдан кечирар экан! — деб ғудраниб қўйди у ўз-ўзига жавоб бергандай секин. Сўнгра бино томонга қараб, бирдан куйиб-пишиб шивирлади: — Мактабга меҳмон келди, генерал Кудрявцев билан райком секретари... Мен дарпарда учун дока бўёвдим, ҳали тутганим йўқ эди. Шунинг учун уйга бориб келаяпман. Болалар, юқорига чопинглар, зора улар пастни кўриб бўлгунча жилла қурса ўқитувчилар хонасига тутиб қўйсак!

— Меҳмон дейсизми? Генерал Кудрявцев? Райком секретари? — деб сўрашди болалар астойдил қизиқиб.

— Ҳа, секретарь! Ҳов бир кун и келган-чи, ўша; эсинглардами? — деди Саша.

— Чопинглар, югуринглар тезроқ! Болға, мих олинглар...—деб шоширди Мария Ивановна.

— Улар бинони кўргани келишган, пардамизнинг аҳамияти йўқ...— деди Петя Русаков.

— Бинони кўрса кўрибди! Дарпарда ҳам керак...— деб унинг сўзини бўлди Мазин, Мария Ивановнанинг қўлидан бир қучоқ докани олиб.— Саша, югур—Грознийдан мих сўра. Қани, юринг, Мария Ивановна... Бирпасда ҳаммасини қотириб ташлаймиз!

Болалар улар кетидан эргашишди. Кудрявцевнинг участкаси олдидан ўтаётиб, уларнинг оғизлари очилиб қолди. Эрталабдан бери бу ерда деворнинг анчагина қисми кўтариб қўйилган, янги устунлар ва текис қилиб қоқилган панжаралар сарғайиб турар эди. Алёша Кудрявцев билан бир нечта бола тахта девор олдида ивирсишиб, ишнинг чаласини битиришар эди.

— Тўхтаманглар ҳам, қараманглар ҳам!— деб шивирлади Одинцов.— Керилишларига ҳали вақт бор!

— Ўрмондан материал келтиришдими?— деб сўради Саша Синицинадан.

— Ҳозир олиб келсалар керак. Эрталаб кетишувди,— деб жавоб берди Мария Ивановна.

Болалар, парво қилмагандай бўлиб, янги девор олдидан ўтиб кетдилар.

* * *

Бу пайт госпиталь кўхнясида Васёк Дуња аммасининг бўйнидан қучоқлаб, уни аста-секин овитар, ўзининг ҳам кўз ёшларини яширинча енгига артар эди. Павел Васильевичнинг топилгани ва унинг госпиталда ётгани Евдокия Васильев-

нани ларзага келтирди. Шу ондаёқ унинг кўзига госпиталь палатасидаги каравотлардан бирида минг тўлғониб, азоб чекиб ётган укаси Паша кўриниб кетди. Унинг олдига чопиб бориб, ёрдам бериш, энг яқин, туғишган кишисининг дардини енгиллатиш иложини тополмаганидан, у жимгина йиғлар, юзларидан тинмай оқиб тушаётган кўз ёшларини артмас эди.

— Аммажон, ахир врачларимиз ҳам, ҳамшираларимиз ҳам — ҳаммаси яхши одамлар-ку... Жуда азоб еса, дори беришади, бирорта укол қилишади-ку... — деб шивирлаб уни овутар эди Васёк.

Шунга қарамасдан Дуня амма индамай бош чайқарди. Дуня амма Пашанинг ўз ота-оналарининг қишлоқдаги уйида ўрдак боласидай тайтанглаб, эндигина юра бошлаган вақтларини хотирлади; кейин унинг ёнига сумка осиб олиб, тутунган ойиси совға қилган янги шапкани кийиб юрган ўқувчилик йилларини эслади; укасини катта киши, коммунист Павел Васильевич Трубачёв сифатида, ишончли, ғамхўр ука Паша сифатида кўз олдига келтирди. Буларни эслар экан, у хун-хун йиғлар эди... Кухня деразасини эса ғарбга оға бошлаган қуёш заиф ёритар, плита устидаги катта қозонда оғир-оғир хўрсингандай солдат кашаси биқиллаб қайнар эди.

61-б о б

ВАСЯ ЖУНАШ ТАРАДДУДИДА

Вася бош ҳамшира кетидан юриб, норози овозда:

— Одам ўзини соғ деб билгандан кейин, уни госпиталда ушлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ал-

лақачон мени чиқариб юбориш керак эди, опажон,— дерди.

— Вася, сизга айтдим-ку, ҳафтанинг охирида чиқарамиз! Врачларнинг сўзига қулоқ солиш керак. Бола эмассиз ахир!— дерди чимирилиб ҳамшира.

— Яна ўша гап!— дея гаранг бўлиб қўлларини ёйди жангчи йигит.— Ҳеч бўлмаса шинелимни беринг. Бор-йўқ буюмим — битта шинель, холос. Бу нима деган гап, опажон, кичкинагина илтимосимни ҳам адо қилмайсиз!

Ҳамшира тўхтади-да, бошини чайқаб, халатдан чиқиб кетгундай кўринган узун бўйли йигитчага кулиб қаради:

— Ростини айтсам, жуда қийнаб юбордингиз, Вася!

— Шинель командиримники ахир... Ҳеч бўлмаса қўлимда турсин... Мени алаҳлаб ётганимда олиб келишган, омборингизда адаштириб юбормасинлар дейман.

— Бу ерда ҳеч нимани адаштиришмайди, ҳаммасига номер қўйиб қўйилган, мен палатага шинель беролмайман. Ишимга халақит берманг! — деб аччиғлана бошлади ҳамшира.

Вася палатага борди-да, қўллари билан бошини чангаллаб, каравотига ўтирди.

— Ҳа, олишнинг иложи бўлмаяптими?— деб мулоғимгина қитиғига тегишди ярадорлар.

— Бўлмаган нарсани бўлдириб бўлмайди,— деб танбих берди Егор Иванович ўқиётган китобини столча устига қўйиб.— Врачлар биздан кўра яхшироқ билишади! Илм қандай илгарилаб кетяпти, ўтириб ўқисанг-чи! Вақтни бекор ўтказиб нима қиласан? Урушдан кейин бу билимлар бизга ҳар қадамда асқатади.

Егор Иванович билан Вася соғаяётганлар

жумласидан бўлиб, иккови ҳам бу ердан чиқиб кетиш тараддудида эдилар. Вася оқсамасдан, ўзини дадил тутишга интилиб, бемалол юра бошлаган эди. Врачлар унга ҳафтанинг охирида чиқарамиз деб ваъда қилган эдилар. Шунинг учун ҳам энди ҳар кун унга бир йилдай бўлиб кўринар эди.

— Э-э-эх! — деб кексалардай инқилларди Вася. — Одамни бекордан бекорга ушлаб ўтирадилар-а! Фронтга эса одам керак...

Лида билан Нюра Вася билан Егор Ивановични ҳовлида учратдилар. Улар дарахт тагидаги скамейкада суҳбат қилиб ўтирар эдилар.

— Ана, пионер қизчаларимиз келишди, — деб суюнди Егор Иванович. — Ёнимга ўтир, қизим... Яқинда жўнаб кетаман. Сўнг урушдан кейингина кўришамиз... Колхозимизга меҳмон бўлиб борасан... Қизим хат ёзибди — улар жуда кўп ҳосил олибдилар, фақат хотинлар билан болалар ишлашган... — Егор Иванович қизидан олган хатини ёнидан чиқарди: — Мана, ўқиб кўр!

Нюра унинг ёнига ўтириб, ҳайрон бўлиб, хатни чидам билан ўқиб чиқди. Кейин аввалгидай, айтиб турсангиз жавоб хатингизни ёзиб бераман, деди.

Егор Иванович халатининг енгини шимариб, ярадор қўлини кўрсатди-да, бармоқларини қимирлатди.

— Энди ўзим ёза оламан. Медицина ажойиб ишлар қилапти. Катта бўлсанг-чи... қизим, врачликка ўқи. Ўзимнинг қизимга ҳам шундай дейман. Яхши врач бўлиш — жуда улуг гап...

Егор Ивановични палатага чақиришди. Вася билан Лида болалар ҳақида гаплашишарди. Нюра уларга яқинроқ бориб ўтирди.

— Сизларга ўрганиб қолибман. Рост, барибир ҳадемай ажрашамиз-у, лекин нима бўлса

ҳам тез-тез келиб туринглар. Ўқишларинг қалай, ремонт қандай кетяпти?

Лида ишлари қандай бораётганини айтиб берди, болаларнинг саломларини топширди.

— Шу кунларда ишдан бўшаб чиқишнинг сира иложи бўлмади. Бизнинг ҳам сени кўргимиз келади, Вася. Ҳеч бўлмаса кетаётганингда мактабимизга бир киргин.

— Албатта кираман. Лекин ҳали ҳеч қаёққа қўйишмаяпти, бўлмаса бир-икки кун қурилишларингда сизлар билан бирга ишлашар эдим. Урушга кетмасимдан олдин, баъзида мен болалар билан кун бўйи мактаб участкасида бирга ишлар эдим. Мактабимизга колхоз каттакон участка берган эди!

Вася ўз қишлоғидаги ўқувчи болалар ҳақида гапириб кетди, чўнтагидан улардан келган хатларни чиқарди.

— Бу ердан мен камдан-кам одамга ёзганман, шунга қарамасдан болаларим мени излаб топишибди.

— Вася, кетсанг биз сени жуда соғиниб қоламиз-да... Урушдан кейин келгин, Вася, хўпми?— дейишди қизлар.

Вася чин кўнгилдан миннатдорчилик билдирди:

— Раҳмат, сингилларим! Албатта келаман. Сизларни сира унутмайман! Командирим: яхши одамни эсламайдилар, балки ёдда тутадилар, дерди.

Қизлар кетишгандан сўнг, Вася каравотига чўзилди-да, қўлларини бошига қилиб, хаёлга чўмди: «Яқинда уруш тугайди... Ҳаммамиз фронтдан қайтамиз, ҳар ким ҳар ёққа қараб кетади. Тинч ҳаётда ҳаммага иш топилади. Ишқилиб тезроқ ғалаба қозонсак эди!»

Вася қуёш чарақлаб чиққан, Москва устида байроқлар ҳилпираб турган муқаддас ғалаба кунини кўз олдига келтирди.

Қизил майдонни тўлдирган оломонни, трибунадаги қувончли чехраларни кўргандай бўлди.

«Қалай? Душмандан ўчингни олдингми? Вася?» — деб сўрайдилар ундан.

«Ха, ўчимни олдим! Жаҳаннамга кетди...» — деб жавоб беради у.

Вася хаёл дарёсига ғарқ бўлган равшан кўзларини очган эди, бирдан каравоти олдида турган Трубачёвни кўрди. Ўрнидан ирғиб туриб, Васёкни қаттиқ қучоқлади:

— Қачон келдинг? Эшитмабман ҳам: кўзим уйқуга кетдими, хаёлга берилиб кетибманми...

— Вася! Дадамдан хабар эшитдим. Дала госпиталида контузия бўлиб ётганимиз, — деди Трубачёв.

— Йўғе... Ростингми?

Васёк темир йўлчилар митинги ҳақида сўзлаб берди.

— Энди хат кут. Тузала бошлаган бўлса, албатта хат келади, — деб ишонтирди уни жангчи йигит. — Мени ол, қаттиқ ётганимда қариндош-уруғларга ҳеч хат ёзмадим. Бекорга қўрқитишнинг нима кераги бор! — Вася меҳр билан Васёкнинг елкасини сийпади. — Охири хабар топиб-санда-а! Ярадор бўлса — ўлмагани-да, врачлар оёққа турғизишади.

— Кечасилари уйқумда ўрнимдан чўчиб турардим-да: ўлдириб қўйсалар-а? деб қўрқиб кетардим. Энди лоақал хабарини эшитдим, у тирик! — деди Васёк.

— Балли, маҳкам турибсан. Менинг командирим: умид сўнгги лаҳзагача яшайди, деб жуда тўғри айтган эди.

— Мен командирингнинг ҳамма гапларини ёдимда сақлайман!— деди Васёк қизгинлик билан.— Улар ҳаётда менга ёрдам беради. Ҳов бир сафар Генкадан хат олганимизда ҳам унинг сўзлари бизга ёрдам берувди. Унинг айтгани эсингдами: ўлган ўртоқ учун йиғлаш керак эмас, балки унинг хотираси учун шонли ишлар қилиш керак, деган эди.

— У бекорчи гапни гапирмас эди. Бўладиганини шартта айтарди-қўярди. Бунинг устига, ўзи ўрناق кўрсатиб, айтганини иши билан мустаҳкамларди. Унга ҳамма қаттиқ ишонарди.

Госпиталда овқатдан сўнг ётиб ухлаш пайти бўлгач, Васёк дўсти билан хайрлашди-да, қурилишга қараб югурди. У жуда шошиб борарди, чунки биринчи дафъа ўзи тузган жадвални ўзи бузаётган эди.

62-б о б

МЕҲМОНЛАР

Меҳмонлар келганда мезбонлар қизгин иш билан банд эдилар. Тепадаги коридорда бир нечта қиз пол ювмоқда эди. Болалар полдаги лойқа кўлмак сувларни четлаб ўтиб, қопда синиқ ғишт ва йиртилиб кетган эски обой қоғозларини ташиб чиқар эдилар.

Синфларнинг бирида Леонид Тимофеевич нарвонга чиқиб олиб, шип оқламоқда эди. У узун чўткани пақирга тикиб, боши устида баланд кўтарар, юқоридан оппоқ оҳак сачраб, кўкиш комбинезонида доғ қолдириб оқиб тушарди.

Хонанинг нариги бурчида Толя Соколов полга обой қоғоз ёзиб, қайчи билан чеккасини қирқар эди. Бешинчи синф болаларидан бири унга ёрдамлашиб, карнай қилиб ўралган қоғозлар-

ни ёзар ва бир хил қилиб ўлчаб бериб турар эди.

Қўшни хонада Елена Александровна қизлар билан бирга сўнгги печкани битказмоқда эди. Грозний билан бир неча бола латта ва газеталар билан деразаларни ювишарди. Катта залда ишчиларнинг бақириб-чақиришгани ва болғаларнинг тақир-туқури эшитилар, у ерда пол қоқилмоқда эди.

Пастда, пионерлар хонасида, Федосья Григорьевна кичкинтойлар билан кўргазмали асбобларни ремонт қилишар эди. Болалар столларга рангли жадвал ва карталарни бежирим қилиб тахлар, кейин уларни докага ёпиштирар эдилар.

Пионерлар хонаси аллақачон жиҳозланган, ҳатто дераза ва столларга ўқувчилар олиб келган гуллар териб қўйилган эди.

Машинанинг келганини ҳеч ким эшитмади. Нютка ҳаммадан олдин ўз ўқитувчисига:

— Федосья Григорьевна! Мактабимизга аллақандай ҳарбий кишилар келишди!— деди.

Меҳмонлар пастдаги коридордан юриб келиб, пионерлар хонасига қарадилар.

— Оҳо! Бу ерда аллақачон дарс бошланганга ўхшайди-ку!— деди райком секретари, Федосья Григорьевна билан саломлашар экан, ҳайрон қолиб.— Бу қайси синф — еттинчими, ўнинчими?— деб ҳазиллашди у, уялиб турган биринчи синф ўқувчисининг пилтадай сочидан ушлаб.

— Ўнинчи! Ўнинчи!— деб чувиллашди қизлар унинг ҳазилидан севинишиб.

Нютка қўлларини орқасига қилиб, ҳеч бир тортинмасдан генералнинг кўкрагидаги орден ва медалларни томоша қиларди.

— Амаки, сиз қаҳрамонмисиз? — деб сўради у, яқинроқ келиб. — Бу ерда ҳамма қаҳрамонларнинг расми бор.

— Ўртоқ генерал, буларга расмингизни тақдим қиладиган бўлдингиз,— деб жилмайди райком секретари.

Улар расмлар ёнига келишди.

— Э-ҳа, қаҳрамонларингиз жуда кўп-ку!— деди генерал, пионерлар хонасини кўздан кечириб.

Мактабга меҳмон келгани иккинчи қаватда ишлаётганлар қўлоғига ҳам етди.

— Леонид Тимофеевич, райком секретари билан генерал келди!— дейишди ўқувчилар ҳовлиқишиб.

— Генерал келди!— деб бақирди Витя Матрос, хонага ўқдай отилиб кириб.

— Беҳад хурсандман, беҳад хурсандман, лекин кўришолмайман,— дея кулиб меҳмонларни қаршилади директор, бўрга беланган қўлини кўрсатиб.— Толя Соколов, сиз ишни давом этдириб тулинг, мен меҳмонларга ютуқларимизни кўрсатай!— У қўлини челақ устига тутиб туриб ювди-да, сочиқ билан артиб, кўришди.

— Ўртоқ директор, табриклайман!.. — деди Круглов, сўнг генералга мурожаат қилди:— Сиз бу ерда қандай ишлар қилинганини тасаввур ҳам қилолмайсиз! Дастлаб келганимда бу уй жуда хароб эди, на ойнаси бор эди, на эшиги... Баракалла! Жуда яхши ишлабсизлар!

Леонид Тимофеевич меҳмонларни синфларни кўрсатгани бошлаб кетди. Мақтовлардан руҳланган ўқувчилар улар кетидан эргашдилар.

— Мана булар битган ҳисоби — бешинчи ва олтинчи синфларимиз,— деди директор синф эшикларини очиб. — Мана бу ерга ҳали пол қоқиладиган, бугун ёғочга одам кетди, мана бу ерга бўлса, эски, оғзи очиқ печь ўрнига янги печка ўрнатмоқчимиз. Марҳамат, танишинглар: бу ки-

ши бизнинг бош печкачимиз Елена Александровна бўладилар.

Елена Александровна ярми битган печь олдида тиззалаб туриб, бошини кўтарди...

— Бизлар танишмиз,— деди Круглов.

— Мен танишганимга жуда хурсандман,— деб жилмайди генерал Елена Александровнага қизиқсиниб қараб, сўнг ўғлининг гапларини хотирлаб ҳазиломуз сўради:— Елена Александровна, неча хил ҳунарингиз бор?

— Ҳозирча иккита холос, умуман эса, иш давомида қанча ҳунар керак бўлса, ҳаммасидан бор,— деб кулди қиз.

Меҳмонлар бутун бинони айланиб чиқдилар. Алёша узоқдан дадасини кўриб, хавотирга тушиб қолди.

— Даданг келибди! Кудрявцев! Даданг!— деб уни ҳол-жонига қўйишмасди ўқувчилар.

Петрусин билан Тишин генерал орқасидан киши билмас юриб бутун бинони айланиб чиқдилар.

Ўқитувчилар хонасида Мазин билан Русаков Мария Ивановна билан бирга шошиб-пишиб дарпардаларни қоқар эдилар.

— Мана, ўртоқ Круглов, сиз ремонтни қандай уддалаябсизлар, дейсиз. Гапнинг очиғи, коллективнинг кучи билан уддалаябмиз. Ўқитувчилар ҳам, ўқувчилар ҳам ишлашяпти. Завод ишчиларини берди. Мана, кўринг, ўқувчимизнинг онаси ҳам бизга ёрдам бергани келди. Марҳамат, танишинглар: Мария Ивановна Синицина! Мактабни жиҳозлашда ёрдам бераяптилар.

Круглов Синицинанинг қўлини қисди.

— Сиз билан танишганим учун хурсандман.

Синицина нима дейишини билмай, қизариб-бўзариб, юзлари ловиллаб кетди. Мазин шошиб унинг ёнини олди.

— Мария Ивановна қўйи синф болаларига ҳар хил нарсалар тикишни ўргатаяптилар, пионерлар хонаси учун гилам тикаяптилар. Жангчиларга совға юборадиган халтачалар ҳам тикиб бердилар.

— Сен ҳам тикаяпсанми? — деб ҳазиллашди райком секретари.

— Бўлмасам-чи! Энг яхши кўрган ишим шуку,— деб жавоб берди Мазин райком секретарининг ҳазилига.

Ҳамма кулиб юборди. Мария Ивановна ўзини тутиб олиб, гапга қўшилиб кетди. Овозидаги титроқ йўқолди, кўзлари чароқлади, райком секретари директор билан бирга ўқитувчилар хонасидан чиққанда, у болаларга қараб деди:

— Болалар, менимча, битта гилам камлик қилади. Ўқитувчилар хонаси учун ҳам гилам керак экан!

— Ҳм!— деб қўйди Мазин.

Леонид Тимофеевич билан райком секретари мактабнинг бундан сўнгги ишларини муҳокама қилгани синфлардан бирига кириб кетдилар, генерал бўлса, болалар қуршовида участкаларни кўздан кечирди.

Алёша дадаси билан фахрланиб, у билан ён-ма-ён юриб борар эди.

Кудрявцевнинг участкасидаги янгигина қурилган тахта девор генералнинг диққатини тортди.

— Буним ким қураяпти? — деб сўради генерал.

— Менинг бригадам. Биз бешинчи синф болалари билан мусобақа боғлаганмиз,— деди Алёша.— Мен бригадирман.

— Мусобақа боғлаганларинг жуда яхши. Лекин у бригаданинг ишлаётганини кўрмайпман. Бригадирим ким?

Алёша жим бўлиб қолди.

— Трубачёв,— деди ўқувчилардан бири.

— Трубачёв? — генерал ўғлига диққат билан қаради-да, болаларга ўғирилди:— Менга Трубачёвни чақириб беринглар.

Бир нечта бола унинг илтимосини бажаргани югуриб кетди.

— Дада, биз уришганмиз,— деб дадасини секин огоҳлантирди Алёша.

Дадаси ҳеч нарса деб улгурмасдан, госпиталдан эндигина қайтган Васёк генералнинг олдига келаверди.

— Салом, ўртоқ генерал!— деди у, ҳурмат билан икки қўлини ёнига қилиб, тўғри туришга тиришиб.

— Сен Трубачёвмисан?

Генерал унинг очиқ чеҳрасига кўз югуртди. Тик, дадил боқиши, қуёшда қорайган кенг пешонасидаги бир тутам сочи унинг юзига табассум бағишлади. У ўғлига кўз ташлади.

Алёша ерга қараб турар, юзида ташвиш акс этар эди.

— Ўғлимдан эшитишимга қараганда, бригадаларинг мусобақалашган экан. Алексей ишни бошлаб юборибди. Нима учун сенинг бригаданг ишламаяпти, Трубачёв? — деб сўради генерал, болага тикилиб қараб.

— Менда материал йўқ,— деб жавоб берди Васёк.

— Сенга топилмабди-ю, Алексейга топилибди-да. Бундан чиқди — булар кеча менинг енгил машинамда келтирилган устунлар экан-да?

— Буни мен ўзим олиб келганман,— деб жавоб берди Алёша шошиб.

— Тушундим...— деди дадаси ўғлига хўмрайиб қараб. — Ўзинг учун материал олиб келиб,



рақибингдан ўзиб кетиш учун менинг машинамдан фойдаланибсан-да?

— Дада, кеча айтдим-ку ахир, бутун шаҳардан ўзимиз қўлимизда кўтариб келдик...— деб гулдиради Алёша.

— Изоҳнинг кераги йўқ!— деди дадаси чўрт кесиб.— Ҳаммаси равшан. Материал ташигани юк машинамиз йўқ, деб очиғини айтсанг бўларди-ку.

Алёшанинг ҳолига ачинарди киши. Лаблари дир-дир титрар, кўзларига жиққа ёш келган эди.

— Сен ўзингни ножўя тутяпсан, Алёша!

Бир тўда ўқувчи болалар индамай қулоқ солиб туришарди. Алёша кўзини ердан олиб, Трубачёвнинг ташвишланиб қараб турганини кўрди.

— Ўртоқ генерал,— деди Васёк қатъий қилиб,— рухсат этинг — айтай: Алёша менга бўлиб олайлик деб таклиф қилди...

Ўқувчилар нафасларини ичларига ютиб, бир-бирларига қараб олдилар.

— Бўлишиб олайлик деб таклиф қилдими?—
Шошиб сўради генерал ва ўғлига ўгирилди:—
Нимага жим турибсан?

Алёша қоматини ростлаб, жаҳл билан кўзларини жавдиратди:

— Ундай бўлгани йўқ!

У яна алланима демоқчи бўлди-ю, лекин айтолмай, тескари ўгирилди.

Орага сукунат чўкди.

Генерал Трубачёвга қўлини чўзди-да, ўғлини кўрсатиб:

— Қачон бўлса ҳам ораларинг яхши бўлиб кетса, чин кўнгилдан хурсанд бўламан,— деди.

Васёк индамасдан бош эгди-да, нари кетди.

Болалар бўлган гапларни пичирлашиб муҳокама қилиб, унинг кетидан кетдилар.

— Одил генерал экан!

— Бўлмасам-чи! Шунинг учун генерал-да!

— Трубачёвни қаранглар-а! Бўлиб олайлик, деб айтувди дейди-я!

— Алёшага ҳам қойилман, ёлғон гапирмади!

— Кўп а-жо-йиб чиқди-да... — деб чўзди дуқланиб олтинчида ўқийдиган ориқ, кўзлари катта-катта бир бола.

Васёк қадамини тезлатди. У тўдалашиб турган ўртоқларини ва улар ўртасида турган Андрейкани кўрди. Улар кўча томонга қараб-қараб қўйиб, алланимани қизғин муҳокама қилар эдилар.

— Трубачёв! Тезроқ кел! Устунларни олиб келяптилар!— деб қичқирди Петя Русаков.

Ҳовлига гувиллаб юк машинаси кириб келди, унинг устига чош қилиб ҳиди димоқни ёрадиган буталган ёғочлар ортилган эди.

— Тўхта! Стоп!— деб қичқирди Миронич бобо, кабинадан сакраб ерга тушиб шоферга.— Шу ерда тўхтат, азизим, бўлмаса одамларни босиб оласан... Қани, болалар, катталардан ким бор — чақиринглар-чи — юкни туширамыз.

— Юкни туширамыз, юкни. Ҳаммаларинг машинадаги юкни туширгани келинглар!.. — деган овозлар ҳовлини тутиб кетди.

Йўлкада Леонид Тимофеевич, райком секретари ва генерал пайдо бўлишди. Орқадан катта болалар билан Грозний шошиб келарди.

— Яшанглар! Бу ажойиб иш бўпти-ку!— кулиб туриб деди Круглов, иккала Мироничнинг болалар билан машинадаги ходаларни олиб, ерга улоқтираётганига қараб.

— Эҳтиёт бўлинглар! Машинадан нарироқ туринглар! Болалар, машинадан нарироқ туринглар!— деб куйиб-пишарди Федосья Григорьевна.

Елена Александровна бўлса, устида лой комбинезон, машинанинг тепасига чиқиб олиб:

— Бу ёққа чиқинглар! Тахталарни ажратинглар!— деб қичқирар ва бир устунни икки қўллаб ушлаб, кучи борица машинанинг чеккасига сурар эди.— Трубочёв, бу сенга! Деворга ишлатасан!

Андрейка унга ёрдамлашгани оғурди; бошидаги янгигина кийган темир йўлчилар фуражкаси чаккасига қийшайиб тушди. Бир ёнда айиқдай бесўнақай бўлиб Мазин бирақийга иккита устунни қучоқлаганча ўз участкасига судраб кетди.

Нюра билан Лида узун ходаларни судрашди.

— Кудрявцев! Кудрявцев қан? — деб ҳовлиқишди эл қатори ғайратга кирибкетган олтинчи синфликлар.

Генерал Кудрявцев Леонид Тимофеевич билан хайрлашаётиб, унинг қўлини қаттиқ қисди. Райком секретари машинага ўтирди.

— Энди бинонгизни қабул қилиб олгани келамиз!— деди у директорга.

Меҳмонлар жўнаб кетдилар.

* * *

Иккала бригада ўз участкаларида кечгача ишлашди. Қуёш ботмоқда, ҳовлида эса ҳамон шов-шув овозлар эшитиларди, қайноқ смоланинг ўткир ҳиди ўқитувчилар хонасининг очиқ деразасидан гупиллаб димоққа уриларди.

— Болаларга айтиш керак, уй-уйларига қайтсинлар,— деди Леонид Тимофеевич.

— Йўғ-э! Ҳали устунларга смола суртиб бўлганлари йўқ! Бун қилмасдан кетишармиди!— деб елкаларини қисди Елена Александровна.

Леонид Тимофеевич ёш ўқитувчига мулойимгина пичинг қилиб:

— Бўлмаса, эрталабгача бу ерда андармон бўлар эканлар-да? — деди.

— Эрталабгача андармон бўлсалар ҳам эҳтимол. Трубочёв сира ҳам кетмайди: Кудрявцев анча иш қилиб қўйган, у бўлса энди бошляпти,— деди Елена Александровна куйиб-пишиб, директорнинг кулиб турганини пайқамай.

Леонид Тимофеевич соатига қаради:

— Болаларга айтинг, ҳозироқ уй-уйларига кетсинлар!— деди у жиддий қилиб.— Трубочёв билан ўртоқларини эса, менинг олдимга юборинг.

Иккала участкада ҳам гулхан ёнарди. Олов устига осиб қўйилган пақирларда смола қайнайди. Шу ернинг ўзида, ўт-ўлан устида смола суртиб териб қўйилган устунлар қуритилади. Андрейка янги дўстлари қуршовида ўтирарди. Алан

га ёлқини унинг фуражкеси гардишини олтиндай ялтиратиб, болаларнинг ҳаяжон тўла юзларини ёритарди. Андрейка Кудрявцев билан Трубачёв жанжалининг ипидан игнасигача билиб олди.

— Мусобақа вақтида жанжаллашиш ярамайди. Бу иш умумнинг иши!— деди у жиддий йўсинда, бошини чайқаб.— Биз ҳаммамиз бир-биримизга ёрдам беришимиз керак.

Болалар смола солинган пақирни олиб, шоша-пиша охирги устунларга суришди-да, оловга сув сепиб ўчиришди.

— Яхшилаб ўчиринглар, битта ҳам чўғи қолмасин,— деб тайинлади уларга Андрейка.

Елена Александровна гулхан олдига келди. Андрейка, ҳар бир бола билан қўл бериб хайрлашар экан, унга ҳам қўл узатди:

— Хайр! Кейин яна келаман!

— Ким бу? — деб секингина Васёкдан сўради Елена Александровна.

— Бу бизнинг Андрейка!— деб жавоб берди бир неча бола бараварига.

Елена Александровна малла ранг бола орқасидан ажабланиб қараб қолди-да, сўнгра:

— Соат саккиз бўлди, уй-уйларингга кетинглар. Трубачёв, сен ўз болаларинг билан директор олдига кир,— деди.

63-б о б

МУҲИМ ҒАП

Болалар ичкарига югуришди. Оёқ учида юриб зинадан чиқишди-да, ўқитувчилар хонаси олдида тўхтаб, қия очиқ эшикдан мўралаб қарашди. Директор стол ёнида иягини қўлига тираб, алланимани ўйлаб ўтирарди.

— Утирибди...— деб шивирлади Мазин қовғини солиб.

— Утирибди дейсанми? — деб такрор сўради Петя Русаков ҳадиксираб.

— Утирган эмиш... Утирган эмиш...— деб шивирлашди бошқалар ҳам бир-бирларига.

Леонид Тимофеевич уларга томон бошини ўгирди.

— Нима деб шивирлашаябсизлар? Бу ёққа келинглар.

Болалар бирин-кетин ўқитувчилар хонасига киришди.

Леонид Тимофеевич кенг чарм диванни кўрса-тиб:

— Утиринглар. Сизларга муҳим гапим бор, гап бундай... — деди.

Ҳаммалари аста диванга ўтиришди. Васёк кўз юммай директорнинг юзига тикилди. «Леонид Тимофеевич улар билан нима тўғрисида гапиришмоқчи экан-а?»— деб, юраги дукиллаб урди.

Директор қўлидаги қаламни айлантириб ўйнаб ўтирди; сўнг қўй кўзларини қисиб, оҳиста такрорлади:

— Гап бундай... Мен Елена Александровнадан сизларнинг зўр бериб тайёрланаётганингларни эшитдим. Шунингдек, арифметикадай муҳим дарсдан билимингларни тўла мустаҳкамлаб ололмаганлигингларни ҳам биламан...

— Мустаҳкамлаяпмиз,— деб луқма ташлади Петя Русаков шошиб.

Директор қўл ишораси билан уни тўхтатди:

— Сизлар доим аълочи бўлиб келгансизлар. Биз ҳаммамиз бундан кейин ҳам «аъло» ўқисанглар, деймиз. Шунинг учун сизларга маслаҳат: ҳозир ҳаддан ташқари куйиб-пишавермасаларинг-

да, бешинчи синфда ўқиш учун кўникаверсала-ринг.

Директор болаларга боқди. Улар миқ этмай, унинг сўзини бўлмайд ўтирсалар ҳам, чеҳраларида қатъий норозилик акс этиб турарди.

— Ўқиш бошланишига бир ой вақт қолди. Менинг таклифимни ўзаро ўйлашиб кўринглар. Бу фикрга қўшилиб, бешинчи синфда қоламиз денглар-да, ўқиш олдидан бемалол дам олиб олинглар. Яхшилаб ўйлаб кўринглар: бир йил кейинда қоласизлар-у, лекин бешинчи синф дарс-ларини пухта эгаллаб оласизлар...

Директор жавоб кутгандай тўхтаб-тўхтаб, жуда мулойим қилиб гапирар, аммо болалардан чурқ этган садо чиқмасди.

— Шуни яхши билингларки, мен сизларнинг олтинчи синфга ўтишларингни жуда истайман, мен сизларнинг чидам-бардошларингни ҳурмат қиламан, ундан кейин, сизлар билан машғулот олиб борган Екатерина Алексеевнадан бениҳоя миннатдорман, лекин тўғриси айтсам, бу иш сизларга жуда оғирлик қилади.

— Биз синфда қолмаймиз,— деди Васёк се-кин, аммо қатъий қилиб.

Директор қўлларини ёзди:

— Ундай бўлса имтиҳондан ўтишларинг ке-рак бўлади. Ким ўтса олтинчида ўқийди, ким ўтолмаса — бешинчида қолади.

Узоқ сукунат чўкди.

Васёк аста-секин ўрнидан турди:

— Имтиҳон берамиз.

Унинг кетидан тураркан, ўртоқлари ҳам қатъ-ий қилиб:

— Имтиҳон берамиз,— деб такрорладилар.

— Яхши, боринглар бўлмаса!— деди Леонид Тимофеевич беихтиёр равишда стол устидаги

нарсаларни бир ердан иккинчи ерга олиб қўяркан.

Болалар бир-бирларига қарамай, ўқитувчилар хонасидан чиқдилар. Улар чиқиб эшик ёпилганда, директор ҳаяжонланиб ўзини кресло суянчиғига ташлади-да: «Баракалла! Пишиқ болалар!» — деди.

Бир минут ўтар-ўтмас, ўқитувчилар хонасига Елена Александровна кирди.

— Мен енгилдим! — деди унга Леонид Тимофеевич қўлларини ёзиб. — Машгулот олиб бораверинг...

64-б о б

МАСАЛА ҲАЛ БЎЛАЙ ДЕЯПТИ

Эрталаб, Трубачёвнинг болалари дарс ўқишгаётганда, Витя Матрос бешинчидаги синфдошлари билан ишга чиқди. Аммо Витя қанча зўр бермасин, Кудрявцевнинг бригадаси улардан ўзиб кетди. Алёшанинг ўзи унча шошилмасди. Дадаси Васёк билан гаплашгандан кейин, унда ўз рақибини камситиш истаги йўқолди. Алёша бешинчи синф болалари томонга ўйчан назар солиб, уларнинг жон-жаҳдлари билан ишлаб, унинг бригадасига етиб олишга ҳаракат қилаётганларини кўрар экан, мих солинган яшикни узоқ титкилар, тахталарни имиллаб қоқар, кейин участкасини айланиб, ўз ёрдамчиларининг ишларини синчиклаб кўздан ўтказарди.

— Чиройли ва мустаҳкам қилиш керак. Бу қилганинг нимаси? Михни суғур, олдин яхшилаб ур! — дерди у деворга қийшиқ қоқилган тахтани кўчириб.

Алёша кўнгли нима истагини ўзи ҳам билмасди. Тишин элдан бурун тантана қилиб, қувонч билан:

— Мажлисда еттинчи августга бутун иш-тамомлансин, деб қарор қилинган эди. Еттинчида бинони қабул қилиб оладилар. Эртага эски мактабдан парта ташиб келтира бошлайдилар,— деди.

— Хўп, нима қипти? — деб сўради Алёша қовғини солиб.

— Эртага бешинчи! Биз ўзимизнинг деворни битказамиз, Трубачёв бўлса, ҳеч ҳам битказа олмайди. Демак, у мусобақада бизга ютқазибгина қолмай, бутун мактаб бўйича ҳам орқада қолади!

Алёша секин-аста бошини ўгириб Тишинга ажабланиб қаради. Кейин уни қўли билан четлатиб:

— Нар и тур! Бу гаплар ҳаммаси жонга тегди! — деди.

Аммо Тишин тинчимади. Обеддан кейин Трубачёвнинг участкасида иш жуда қизиқ кетганда у ёнламасига Сева Малютинга яқинлашди-да, сал нарироқда ишлаётган Мазинга ҳадиксираб қараб, секингина:

— Болалар, ишларинг чатоқ! Биз тамом қилиб қўяёздик. Орқа томонда атиги учта устунлик жой қолди. Мусобақада ютқазиларинг аниқ. Лекин гап бунда эмас. Эртага барча ремонт иши битади, фақат сизлар қоласизлар! Ҳар ҳолда, бутун мактабни орқага судраш уят! — деди.

Сева бошқа болалар билан барабар ишларди. У камзулини ўт устига ечиб ташлаб, девор олдида чўнқайиб ўтириб олганча михни оғзида тутиб, панжара тахталарини қоқар, теварагига қарага-

ни, биров билан гаплашишга вақти йўқ эди. Аммо Тишиннинг пичингларини эшитиб, унинг жон-пони чиқиб кетди. Ўрнидан ирғиб туриб, оғзидаги михларни туфлаб ташлади-да:

— Жўна ҳозир, бўлмаса абжақ қилиб ташлайман!— деб бақирди.

Тишин кўрқиб орқага тисарилди. Болалар бошларини кўтаришди.

— Оҳо!— деди Мазин иззат билан,— Севка зўр бўлиб кетибди!

Болалар ҳайрон бўлиб Малютинга боқишди, аммо у яна ишга киришиб кетди ва анчадан кейин, ўзини оқлагандай:

— ...Бу Тишин жуда ярамас бола чиқди-ку...— деб қўйди.

Кечга яқин Андрейка келди. Болалар уни индамай, қовоқларини солиб қарши олдилар. Нима ҳам дейишсин! Андрейка ўз кўзи билан кўриб турибди-ку: Кудрявцевнинг участкасида уч устун ораси қолган, холос; бошқа ҳамма девор битган; деворнинг бир томонидаги Трубачёв участкасини ҳам кўриб турибди — янгигина ерга қоқилган устунларга ходалчалар михланган, бир бошида эндигина учли панжаръа тахталар қоқилмоқда.

— Эртага ҳамма иш битади, Мироничлар шошиб ишлашяпти — бугун полларни, зиналарни бўяб чиқишди. Фақат биз орқада қолаяпмиз,— деди Петя Русаков умидсизланиб.

— Болалар, кечаси қолиб ишлаймиз!— деб таклиф қилди Мазин.

— Кечаси кўз кўрмайди,— деди Андрейка.

Трубачёвнинг кўзлари ҳорғин боқар, юзлари кип-қизил бўлиб, бўрсиб кетган эди. У ўзини бригадир қилиб кўтарган бешинчи синф болаларидан уялар, Витя Матроснинг жавдираган қора кўзларига қаролмасди. Витя нима деб ўйлаёт-

ганикин? Ҳали ҳам аввалгидай у билан бир кемада хизмат қилиш ниятидамикин?

Ҳаммага маълумки, масала ечиладиган пайт яқинлашяпти, эртага шу пайт Кудрявцев ғалаба қозонганини намойиш қилади! Эҳтимол, у Васёк ва унинг ўртоқлари олтинчи синфда ўқиш учун аввал имтиҳон беришлари керак эканини эшитиб ҳам тантана қилар!

Васёкнинг руҳий кучи сина бошлади.

«Ҳаёт ана шунақа қийин экан. Биз мусобақа-ни бой беряпмиз,— деб алам билан кўнглидан ўтказди у, тарашланган ходаларни устунга зўр бериб қоқар экан.— Албатта, болаларнинг ҳеч бири бўш келаётгани йўқ, ҳаммалари тишларини тишларига қўйиб ишляшяпти. Мабодо эртага эрталаб дарсга бормаганларида, эҳтимол, битирармидилар. Лекин ҳозир бу тўғрида оғиз ҳам очиб бўлмайди».

Витя Матрос бир қучоқ панжара тахтани унинг оёғи тагига ташлади-да, титроқ овоз билан:

— Бугун жуда барвақт ишга чиққанмиз... Трубачёв, эҳтимол, мени ёмон ишляпти деб ўйляётгандирсан? — деди.

Васёк ўзини мажбур қилиб бўлса ҳам ўртоғига қараб жилмайди.

— Биламан, Витя. Ишонган дўстимсан!— Васёк унинг елкасига қоқди.— Ишлайвер, Матрос! Большевиклар ҳеч қачон таслим бўлмайдилар!

Андрейка нарироқда Мазиннинг зўр бериб ҳозиргина кўмилган устун атрофидаги тупроқни тепаётганига, қизларнинг ип ушлаб панжараларнинг ўткир учларини ўлчаётганларига, болаларнинг бир-бирларига ёрдамлашиб гивирлашяётганларига, панжараларининг ораси бир текис

бўлган сарғиш тахта деворнинг аста-секин битиб бораётганига қараб турарди.

Андрейка меҳмондай савлат тўкиб, ўйчан, жиддий қиёфада турар, мезбонларнинг ҳозир унга қарагани қўллари тегмаслигини биларди.

— Қўнглингга келмасин, Андрейка,— деди Васёк унга.— Кўриб турибсан, ишимиз шошлинч...

Андрейка ҳеч нарса деб жавоб бермади-да, бир оз туриб, кейин кетди.

Ҳовлига аста-секин қоронғилик чўкди. Елена Александровна пешайвондан боқиб, энгашган каллаларни, оқариб турган майкаларни кўрди.

— Фёдор Миронич, сиздан жуда ўтиниб сўрайман, эртага бешинчи синф болаларига ёрдам берсангиз. Иложи бўлганча эртароқ келсангиз,— деди у дурадгорга куйиниб.

Кичик Миронич шошмасдан иш кийимини ечиб, эшик олдидаги михга осди ва кулиб туриб:

— Эртага бу ерда бизнинг дам олиш кунимиз, оппоқ қиз. Бобо иккимиз заводда ишлаймиз. Бўлмаса-ку жоним билан келардим-а,— деди.

— Фёдор Миронич, улар мусобақада ютқазиб қўйишади! Ҳеч бўлмаса бир соатга келинг!— деб ёлворди Елена Александровна.

— Бир соат йўлнинг ўзига кетади-ю. Вақт бекор ўтади, холос. Мусобақа важидан эса, ташвиш тортманг. Одатда шундақа бўлади ўзи: бирови ютади, бирови ютқизади. Нима бўлса ҳам иш битгани қолади!

Шундай деб Миронич кетди. Ҳовлида ивирсиб юрган Грозний хаёлга ботган ўқитувчи қиз ёнидан ўтаркан:

— Елена Александровна, болалар уйларига кетишса бўларди,— деди. Кейин бир оз жавоб кутиб турди-да:— Кечаям кечгача ишлашди, бу-

гун ҳам кечгача ишлашяпти... Леонид Тимофеевич бунинг учун раҳмат айтмаса керак...— деб илова қилди.

— Ўзим ҳам биламан қачон кетишлари керагини!— деб шартта унинг сўзини қайтариб ташлади Елена Александровна.

Аслини олганда у фақат бир нарсани: Трубачёвлар мусобақада ютқазишаётганини биларди, холос.

65-б о б

АНДРЕЙКАНИНГ ЭЛАТЛАРИ

Большевиклар таслим бўлмайдилар! Витя Матрос ҳам бўш келмади. У кечаси ҳадеб ўридан ирғиб турар ва дераза пардасини кўтариб, дарахт шоҳлари орасидан кўринган бир парча осмонга боқар эди. Кеча ўзининг бешинчи синф болалари билан эрталаб барвақтроқ келишга аҳдлашган Витя, соат-поатга қараб ўтирмасдан уйдан отилиб чиқди.

Кўча баҳаво. Дарахт шоҳлари шудрингдан вазминлашган, йўлкалар ҳозиргина ювилгандай. Тонг салқин, ҳали қуёш иссиғи тегмаган, кўм-кўк осмонда қимир этмай турган булутни ёриб ерга заррача иссиқ нур тушмаган.

Витя камзулчаси билан қулоқларини бекитиб, яланг оёқларига кийган бошмоқларини тошга дўпиллатиб босиб, кимсасиз кўчада чопиб борар эди.

У қурилиш бораётган жойга етиб, ҳанг-манг бўлиб серрайиб қолди, кейин «2-мактаб» деб ёзилган тахта қоқилган устунга суяниб, кўзларини катта очди-да, секин сирғаниб тушиб, ерга ўтириб қолди.

Уларнинг участкасида болғаларини тез ва чаққон уришиб ўсмир болалар ишлашар эди. Ҳаммалари бир хил тугма қадалган бир хил кас-тюм кийиб олишган. Деворнинг ерга қоқилган барча устунлари учиди уларнинг қора шинеллари билан фуражкалари осилиб турар эди.

Ўсмирлар индашмасдан, берилиб ишлар эдилар. Уларнинг эпчил қўлларида кўпдан бери кутилган девор худди эртақларда бўлганидек тез бита борар эди.

Витя эртақни яхши кўрмас, афсоналарга ишонмас эди. Аммо бу сафар у жуда ҳайрон қолди. Устунларга илинган қора шинеллар билан қора фуражкалар, индамасдан гивирлаб юрган кишилар, болғаларнинг сирли тақир-туқури ва бу тонг палласида одам оёғи етмаган оролдай бўлиб кўринган бутун яланглик Витянинг назарида ғалати ва ажойиб хаёл уйғотди: «Қора денгизчилар! Ёш капитанлар!»

Аммо шу пайт калта пўстинини шошиб-пишиб устига ташлаб, мактаб қоровули уйдан чиқди. Тўда ичидан малла сочли бир бола ажраб чиқиб, унга қараб юрди. Витя қулоғини динг қилиб турди, аммо: «Элатлар...» деган атиги бир оғиз сўзни эшитди, холос.

Мактаб қоровули соқолини қашиб, анчагача ҳайрон бўлиб турди. Витяга ҳатто чол ёш капитан айтган сеҳрли сўздан турган жойида қотиб қолгандай туюлди. Бир лаҳзагина ишдан тўхтаган болғалар яна зўр бериб тақиллай бошлади.

Аммо Витя қўрқоқ болалардан эмас эди. У қоровул чол сингари мужмал бўлиб чекинишни хоҳламади. Бундан ташқари, битиб бораётган тахта девор унга чақирилмаган меҳмонларнинг яхши ният билан келганларидан далолат берар эди. У,

ёқасини туширди, галстугини устга чиқариб, уни кўкрагига қизил гулдай тарамлаб ёзди-да, матросча шапкасини қулоғига маҳкамроқ бостириб кийиб, яшириниб турган еридан чиқди.

— Ҳазимни таништириш шарафига муяссарман! Қора денгиз флоти матросининг укаси, Трубачёв бригадасининг пионери Виктор Бобров бўламан, лақабим Матрос!— дея шахдам рапорт берди у.

Сирли «элатлар» ишни тўхтатмай, камсуханлик билан саломлашдилар:

— Салом, ўртоқ!

Бу ишлаётганлар юзлари сепкилли, кўзлари тетик оддий ўсмир болалар эканини кўриб Витянинг ҳафсаласи пир бўлиб кетди.

— Виктор, салом!— деди қўққисдан унга таниш овоз. Малла ранг сочли бола кулиб, унинг елкасидан ушлади. — Мана менинг элатларим сизларга ёрдам бергани келишди. Улар ишга чаққон! Дарвозани ҳам қуриб беришади. Ҳаммаси тушунган, улфати болалар.

Витя хиралашиб кетган кўзларини унинг юзига тикди. Сўнгра ажойиб хаёллари таралиб, у оғзи қулоғига етгудай суюниб юрган Тишинни, мусобақада ютқизиб қўяётган ўз бригадасини, Трубачёвни хотирлади...

У яна бир маротаба ялангликда қад кўтарган деворга кўз ташлади ва бутун вужудини чексиз қувонч туйғулари қамраб олди.

— Яшасин Андрейканинг элатлари!— деб овози борича қичқириб юборди у, матросча шапкасини осмонга отиб.

Ҳунар мактабининг болалари ишни тўхтатмай, шодланиб унга боқдилар. Витя ҳам уларга қўшилишиб, қўлига болға олди.

Ярим соатдан кейин участкага бешинчи синф

болаларининг ҳаммаси етиб келди. Улар ҳам худди Матрос сингари таққа тўхтаб, кўзларини катта очганча дам ҳунар мактаби болаларига, дам кечаси билан битиб қолган деворга боқардилар.

Кейин Кудрявцевнинг бригадаси йиғила бошлади. Болалар ҳанг-манг бўлиб қолишди, гап ни-мада эканини тушунолмай, тартибсиз ҳолда Тишиннинг атрофида уймалаша бошлашди. Тишин бошини бир ёнга эгиб, Трубачёв участкасидаги деворнинг охирги тахталарини қоқиб тамомлаётган ҳунар мактаби болаларини шошмасдан кўздан кечириб чиқди.

— Ютқиздик...— деди пичирлаб болалардан бири.

Алёша Кудрявцев ўртоқлари олдига келди. Унинг лаблари табассумдан қийшайган, қора қошлари учар эди.

— Биз ютқиздик...— деди кимдир яна.

Алёша жавоб бериб улгурмади. Андрейка бошлиқ бир қисм ҳунар мактаби болалари унинг участкасига ўтишди ва ўз ўртоқлари билан мусобақалашгандай болғаларини тўқиллатиб ишлай кетишди.

— Ийи, бизникини ҳам қуриб беришяпти!— деб юборди бир бола ҳайрон бўлиб.

Алёша қўлини чўнтагига солиб, ҳунар мактабининг болалари олдига борди. Бошқа болалар ўз бригадирларининг орқасидан хавотирланиб қараб қолдилар.

— Мактаб — умумники,— деб тушунтирди Кудрявцевга Андрейка.— Мусобақа деган гап бир-бирига қасдлашиб иш қилиш деган гап эмас. Ахир девор ҳаммага керак-ку! Шунинг учун менинг элатларим мактаб болаларига девор қуришда ёрдамлашамиз деб аҳд қилишди. Сен буни

тўғри маънода тушунгин! Отинг нима?.. Алексейми? Менинг отим Андрей. Қани, танишиб қўййлик!

Алёша ўзига томон чўзилган қўлни қатъиятсизлик билан қисди. Кейин бирдан бошини қаттиқ силкитди-да, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди:

— Жуда ўйлаб топибсизлар-э! Мен қайтага хурсандман бунга!

Бирдан у юрагини ғаш қилиб ётган оғир тош қулаганини пайқади. Йўқ, у Трубачёвни ерга урмоқчи эмас эди, у Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқларини енгмоқчи эмас эди! Бунинг тагида чуқур бир сир бор эди...

Кеча Алёша пионерлар хонасидан Одинцовнинг кундалигини бекитиқча олиб кетган эди. Трубачёв ва унинг отряди бошидан кечирган воқияларни илгари у фақат оғзаки миш-мишлардан эшитган эди. Ўз рақибининг бошдан кечирганлари ҳақида ўз ўртоқларидан очиқчасига сўраш Алёшанинг хаёлига келмаган эди, чунки бунга унинг иззат-нафси йўл бермас эди. Аммо мактабда кундаликнинг пайдо бўлиши уни ниҳоятда қизиқтириб қўйди.

— Биз уни ҳаммамиз биргалашиб ўқиб чиқамиз,— деб ваъда берди болаларга Елена Александровна.

Аммо Алёша кундаликни ҳамма қатори эшитишни истамас, доим ўзини унга ҳеч бир қизиқмагандай қилиб кўрсатарди. Кеча у пайт пойлаб туриб, ҳамма болалар иш билан банд эканида лип этиб пионерлар хонасига кирди-да, кундаликни олиб кетди.

У саҳифама-саҳифа варақлар экан, Одинцов меҳр билан ёзган ҳамма одамлар унинг юрагида чуқур ҳаяжон уйғотди. Алёша бу саҳифаларни охиригача ўқиб чиқолмади, лекин уйқуга кетар

экан, кўз олдида Трубачёв пайдо бўлди, у Васёкнинг ёнгинасида турар, унинг буйруқларини бажаришга шошиларди, у Васёкни ўз командирим деб эътироф этди...

Энди бўлса, Андрейка билан гаплашар экан, ортиқ Трубачёвнинг рақиби эмаслиги учун ўзини енгил ҳис этар ва қувонарди.

Андрейка ҳам қувонди:

— Ақлли бола экансан, қандай яхши! Ахир Васёкнинг ҳали бундан ҳеч бир хабари йўқ, мен ўз элатларимни яшириқча олиб келдим!

Болаларини хотиржам қилиб келиб, Кудряцев Андрейка билан бир қоғозга чиройли дарвоза лойиҳасини чизди. Бу лойиҳани ҳунар мактаби болалари билан муҳокама қилар экан у шундай деди:

— Трубачёвдан сўраш керак. Унга ёқармикин-йўқмикин? Директор учун эса, кутилмаганда тайёр совға бўлсин!

Бригадалар бирданига ўзидан-ўзи бирлашиб, бараварига чапак чалиб юборишди.

Иккинчи қаватдаги ўқитувчилар хонаси деразасидан директор қараб турарди.

Унинг орқасида турган Грозний шивирлаб:

— Тонг отар-отмай келишди,— деди.— Чиқсам девор қураяптилар! Ҳов анави темир йўлчи пучуқ бола бор-ку... Ўша, булар менинг элатларим, ёрдамлашгани келишди, дейди...

Леонид Тимофеевич рўмолчасини олиб, кўз ойнагини артди:

— Ана, қария, сен билан биз ҳам меҳнатимиз ҳосилини олаяпмиз. Биргина мана шу ишлари учун бутун умрингни болаларга сарф қилсанг арзийди!

— Менинг ҳам кўнглимни эритиб юборди,— деди мактаб қоровули, бошини чайқаб.

Очиқ деразадан болаларнинг шовқини, аҳил команда овози эшитилди.

Грозний бошини чиқариб қараб, директорга:

— Дарвоза устунини ўрнатаптилар,— деди.

66-б о б

БАХТЛИ КУН

Дуня амма кечаси ухламади. Васёк унинг кухняда секин-секин юрганини эшитиб, аммаси сингари дадасини ўйлаб ётди. У оғир ярадорлар ётган палатани кўз олдига келтирарди. Уларнинг госпиталида ҳам шундақа палата бор эди. Унда ҳар доим врач ва ҳамширалар навбатчилик қилиб туришар, болалар киргизилмас эди. Васёк коридордан ўтаётиб, бир неча бор қия очиқ эшикдан каравотда қимир этмай чўзилиб ётган одамларни кўрган эди; юзлари оппоқ оқариб кетган, ориқ; чирмаб ташланган докалар орасидан кўзлари жавдираб боқади. Бу хона олдидан оёқ учиди юриб ўтиларди... Энди Васёк, дадам ҳам худди шундай палатада ётади, деб фараз қилар, унинг каравотдан осилиб ётган жонсиз қўлини кўргандай бўларди...

Васёк кечаси билан босинқираб чиқди. У кўзини очар, ёшдан ҳўл бўлиб кетган ёстиғини айлантриб қўяр, яна оғир ярадорлар ётадиган госпиталь палатаси кўз олдига келар, Дуня аммасининг хонасидан келаётган шипир-шипирни эшитар, ухлаб кетар, яна уйғонар эди...

Ташқари аста-секин ёриша бошлади. Ниҳоят, оғир ташвиш азобида ҳолдан тойиб, у қаттиқ уйқуга кетди. Кейин бирданига, юраги дук-дук уриб, дик этиб ўрнидан туриб кетди. Деразадан

оппоқ тонг мўралар, пастда эса, уй эшиги олдиди
почтачи аёлнинг қўнғироқдек овози эшитилар
эди:

— Ошно-ла-ар! Хат келди, олинглар!

Бу овоз узоқ вақтлардан бери уларни уйқу-
дан уйғотмаган эди...

Васёк Дуня аммасини йўлда қолдириб, кўй-
лакчан ҳовлига югуриб чиқди-да, почтачи хотин-
нинг қўлидан хатни олди... Конверт устида жи-
мирлаётган ҳарфлар Павел Васильевичнинг бир
текис ёзувига ўхшамас эди, шунга қарамасдан
Васёк бу хат дадасидан келганини пайқаб ту-
рарди.

Унинг миясидан ялт этиб: «Тирик экан!» —
деган қувончли фикр ўтди.

— Ўзи ёзганми? — деди пичирлаб Дуня
амма, жиянининг қўллари қалтираб конвертни
йиртаётганига қараб турар экан.

Хатни Павел Васильевичнинг ўзи ёзган эди.
У госпиталда ётганини, у ерга оғир контузия бў-
либ келганини хабар қилган эди.

«Азизларим, мен ўликдай ҳушсиз ётган эдим.
Қулоғим ҳеч нима эшитмас, тилим сўзга келмас
эди. Тонг отиб, кеч кирганини билмасдим. Энди
сал-пал ўзимга келаяпман, лекин танисоғлик
дарров қайта қолмас экан. Дастлаб тилга кир-
дим, кейин ўзим у ёқ-бу ёққа ағдариладиган бўл-
дим, энди бўлса чап қўлим билан хат ёзаяпман.
Сарифим, сен иккинчи синфда ўқиганингда ҳам
бундақа қинғир-қийшиқ ёзмас эдинг, мен бўлсам
шуни ёзганимга ҳам теримга сиғмай хурсанд
бўлаяпман. Врачлар аста-секин тузаласиз дейиш-
япти, ҳали яна Ватан учун хизмат қиламан... Ва-
сёк, сен аммангдан бохабар бўл, у салга кўз ёш
қилаверади... Дунюшка, кўз ёши тўкмасликка ўр-

ганиш керак, тобланиш керак. Ундан кўра, хурсанд бўлинглар, азизларим, менга Совет Иттифокнинг Қаҳрамони деган юксак унвон бердилар...»

Дадаси яна: госпиталдан чиққан замоним албатта уйга бораман, деб ёзган эди.

«Ушанда яна кўришамиз. Уша дамларга етишни ўйласам юрагим яшариб кетади...»

Васёк Дуня аммасини қучоқлай кетди:

— Келади! Келади! Тузалаётган экан!

— Шошма, шошма! Бошидан ўқи! Мен ҳали тузук-қуруқ тушуниб етганим йўқ... Нимага чап қўли билан ёзади? Ҳеч нимани тушунмаётибман. Қачон келар экан? Даданг Қаҳрамон бўлибдику? Нима деб ёзибди, бошидан бошлаб ўқи, жигарим...

Васёк хатни бошидан охиригача ўқиб берди. Яна бир бошидан бошлаб ўқиди... Дуня амма кўзойнагини тузатиб тақиб, унинг елкаси оша қараб турар эди.

— Кўз ёши ҳақида ёзганини ўқи. Уни қаранг-а, йиғламаслик керак эмиш!.. Буйруқ қилганини қаранг-а!.. Бошидан ўқи. Вой худойим-эй! Ўқи деяпман, ўқи! Ҳеч нимани тушунмаяпман... Қани, бер-чи, ойнагимга солиб ўз кўзим билан кўрай,— деб такрорларди Дуня амма.

Васёк болаларга ўқиб бераман деб, хатни ундан зўрға сўраб олди. У дарс вақтида интизомни бузмаслик учун, ўртоқларига хатни дарсдан кейин кўрсатмоқчи бўлди, чунки кечаги кундан бошлаб уларнинг ўқитувчилари Елена Александровна бўлиб қолган эди. Елена Александровна дарсга келиб, жиддий суратда:

— Энди сиз билан биз ҳар куни икки соатдан ёлғиз арифметикадан дарс ўтамиз. Қолган дарс-

ларни аввалгича Екатерина Алексеевна олиб бо-
радилар,— деди.

Унинг келиши болаларга яна мадад берди.
Улар унинг ҳар бир сўзини зўр диққат билан
тинглар эдилар. Шунга қарамасдан бугун Васёк
ўзини тутиб туролмади:

— Мен дадамдан хат олдим,— деди у кутил-
маганда, баланд овоз билан.

Хатни ҳаммалари ўқишди. Екатерина Алексе-
евна Васёкни қаттиқ ўпди.

— Петя иккимизга дадаси тез-тез хат ёзиб
туради, лекин Дуня амма иккалангизнинг, да-
дангдан хат келмай, қанчалик азоб чекканингиз-
ни биламан,— деди у.

Елена Александровна Павел Васильевичнинг
хатини овозини чиқариб ўқиб берди, кейин ичида
ўқиди. Ўз ўртоқларининг дадаси билан фахрлан-
ган болалар ўқитувчи нима дер экан деб, ҳам
сабрлари чидamay, ҳам қувониб кутиб турдилар.
Елена Александровна хат ҳақида ҳеч нима дема-
ди-да, одатдаги қизғинлиги билан столга яқин-
лашиб:

— Утиринглар! Ҳозир ҳаммамиз биргалашиб
Павел Васильевичга хат ёзамиз! Маъқулми, Ва-
сёк? — деб таклиф қилди.

У биринчи бор Васёкнинг исмини айтиб га-
пирди, бу эса Васёкка жуда ёқди. Аммо ҳамма-
лари биргалашиб дадасига хат ёзадиган бўлган-
лари ундан ҳам ёқди. Хатни ҳаммалари ёздилар.
Тетик, ҳаёт қувноқлиги барқ уриб турган сатр-
ларда бахтли келажакнинг порлоқ умид-орзула-
ри сезилиб турар эди.

Чоштгоҳгача дарс ўқигач, болалар қурилиш-
га шошилдилар. Кудрявцевнинг бригадасига
етиб олишнинг иложи йўқлиги ҳаммаларига аён
эди.

— Ютқизгани боряпмиз!— деб қўйди Мазин, китобларини йиғар экан оғриниб.

«Дадам ундақа-ю, мен эсам бундақаман...»— деб кўнглидан ўтказди Васёк, маъюс бўлиб.

Бошқа болалар индашмади. Кўплари сборда бир-бирларига ҳамма ишга улгурамиз, ҳамма ишни удда қиламиз, аянчли гапларни гапирмаймиз ва ҳеч нарсадан бош тортмаймиз, деб берган ваъдаларини эслашди.

— Биз ишдан бош тортганимиз йўқ! Биз бош тортаётган эканмизми?— дея ғудурлади Петя Русаков тарвузи қўлтиғидан тушиб.— Биз ҳали яна курашамиз!

Аммо уларга курашиб ўтириш насиб бўлмади.

Ҳадеганда кўчага югуриб чиқиб, уларнинг келишини кутаётган Витя Матрос болаларни узоқданоқ кўрди. Йўлка чеккасидаги устунга тирмашиб чиқди-да, аллақандай имо-ишоралар қилиб қўлини силкита бошлади. Елена Александровна болалар билан бирга келар эди. Витя Матроснинг қўққисдан пайдо бўлиб қолиши унинг кулгисини қистатди.

— Вой боласи тушмагур-эй! Қаранглар, нималар деб ишора қиляпди?

— Sos! Sos! — деб кулди Мазин.

Витя бирдан йўлкага сакраб тушди-да, уларга қараб югурди.

— Трубачёв! Девор михдай! Тишин-хушт!.. Элатлар!.. Дарвоза...— деб бақирар эди у, қувонч билан порлаган қора кўзларини чақчайтириб, йўл-йўлакай.

— Тўхта, тўхта, ҳой йигитча!— деб унинг елкасидан ушлади Мазин.— Қани, мен бир бошингни ушлаб кўрай-чи, сен бир оз ундақага ўхшайсан...

— Сираям ундақа эмасман, сираям!— деб бидирлади Витя унинг қўлидан юлқиниб чиқиб.— Ўзим ҳам аввал шундақа бўлиб қолдим-микин, деб ўйловдим, ундақа эмас эканман...

Елена Александровна кулишдан тўхтаб, жиддий суратда:

— Жиннилик қилма, Витя! Жиннилик қилган одамни кўрсам сира тоқат қилолмайман!— деди.

— Жиннилик қилаётганим йўқ, чин сўзим! Тезроқ юринглар — кўрасизлар,— деди у.

Болалар Елена Александровна билан қизларни йўлда қолдириб, чопиб кетдилар.

— Тузукроқ айт — нима бўлди ўзи?— деб сўрарди Трубачёв ҳовлиқиб Витядан.

Витя бўлса очиқ айтмас, нуқул ўз билганидан қолмай:

— Ҳозир ўзларинг кўрасизлар!— деб такрорларди.

Болалар бино олдига етиб бордилар. Мактабга кираверишда икки томонда ҳам яп-янги кунгирали девор сарғайиб турарди. Ўқувчи болалар билан аллақандай бегона йигитчалар биргалашиб дарвоза ўрнатмоқдалар. Улар бир чуқурга узун устуннинг учини кўмиб, тўрт томондан тираб кўтаришар ва баланд овоз билан:

— Тўғри тутинглар!—деб команда беришарди.

— Тупроқ ташланглар, болалар!

— Тўхта, мен тушиб, тупроқни сал-пал тепиб пишиқлаб чиқай!

Ишлаётган болаларга қўшилиб, Витя ҳам устунни кўтариша кетди.

Васёк ўз ўртоқларига боқди. Улар жуда ҳайрон бўлиб турардилар. Уларнинг ҳайрон бўлиб қолганларини кўриб, мактаб болалари шўх кулги кўтардилар. Андрейка уларни қаршилагани шо-

шилиб келар экан, кулар ва бошини силкитар эди:

— Салом, ўртоқлар!— деди у яқин келиб ва навбатма-навбат ҳаммага қўл бериб.— Менинг элатларимни койимайсизлар-да — сизлар йўқ эканингизда бунда бир оз хўжайинлик қилдилар. Ҳунар мактабининг болалари! Жуда чаққон болалар-да!

— Андрейка, жуда ажойиб иш бўпти-ку!— деб пичирлади Васёк, кўзларини катта очиб унга боқаркан.

— Ажойиб-ғаройиб ишлар эртакларда бўлади, бизда эса бу ўртоқлик ёрдами деб аталади, холос. Уруш тамом бўлсин — элатларим янги қишлоқлар қургани йўл олишади. Эҳтимол, бизнинг қишлоғимизни ҳам қайтадан қуришар...

Болалар ҳамон ўзларига келолмас эдилар. Кейин Мазин бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Бизни жуда ҳайрон қилиб қўйдинг-ку! Ҳали шу қурилишга эсимиз кетиб турибди-ку, у бўлса қишлоғидан гапиради.

— Орзуга айб йўқ,— деб ҳазиллашди Андрейка ва устунни ўрнатиб бўлишганини кўриб, шошиб деди:—Қани, юринглар, элатларим билан таништираман! Ана, улар кутиб туришибди!

Болалар танишгани бордилар ва ҳунар мактаби шогирдларининг қўлларини қаттиқ қисиб, тортиниб, ёрдамлари учун раҳматлар айтдилар.

— Эй, шу ҳам иш бўлибдими? Бизларга бундақа ишлар писанд эмас! Биз катта қурилишларда ишляпмиз!

Елена Александровна етиб келди. Юрагидаги чуқур, қувончли ҳаяжонидан унинг кўзлари кўм-кўк бўлиб порлар эди.

— Ўртоқ ҳунар мактаби ўқувчилари, дирек-

торимиз сизларни шахсан табрикламоқчи. Юринглар, ичкарига кирамиз!

— Юринглар, юринглар! Мактабимизни кўрсатамиз!— деб шовқинлашди болалар.

Шовқин-сурон кўтарган болалар қуршовида ҳунар мактабининг шогирдлари бинога қараб юрдилар.

— Андрейка, бугун мен шундай хурсандман-ки!.. — деб шивирлади Васёк, дўстининг қўлини маҳкам қисиб. — Қани энди шундақа кунлар кўпроқ бўлса, Андрейка!..

Ҳунар мактабининг шогирдлари директор билан танишдилар, бинони бошдан-оёқ синчиклаб кўриб чиқдилар, синфларда узоқ-узоқ тўхтаб, ўз ишларининг мутахассислари гапирадиган тилда ўзаро гурунглашдилар, бу гурунг эса бу тилни яхши билмаган одамни ҳайрон қолдирар ва атрофдагиларда уларга чуқур ҳурмат уйғотар эди. Улар ҳамма билан қўл бериб хайрлашдилар ва ўзларига айтилган ташаккурни вазмин туриб, иззат билан қабул қилдилар.

— Яхши болалар экансиз!— деди Андрейкага қараб Леонид Тимофеевич, сидқидилдан.— Қани айт-чи, сен нима важдан элатларим дейсан? Наҳотки ҳаммаларинг бир қишлоқдан бўлсаларинг?

— Бир қишлоқдани нимаси? Булар ҳар қаёқдан, мамлакатимизнинг турли бурчакларидан келишган!— деб кулди Андрейка, кейин жиддий суратда илова қилди:— Ундай бўлса ҳам элатларим — бундай бўлса ҳам, нимага десангиз, ҳаммамиз битта Ватаннинг болаларимиз!

Ҳунар мактабининг шогирдлари ишлаганларидай батартиб ва чиройли тизилишиб чиқиб кетдилар. Бир хил формалари, фуражкаларига олтин ҳарфлар билан ёзилган «Меҳнат резервлари»

сўзи улар ўз мамлакатларининг ёш қурувчилари бўлган аҳил меҳнат отряди бўлиб етишаётганларини айтиб турарди.

Леонид Тимофеевич улар орқасидан ўйланиб қараб қолди, кейин ёнида Алёша Кудрявцев турганини кўриб:

— Хўш, мусобақаларинг нима билан тамомланди?— деб сўради.

— Мусобақамиз дуранг бўлиб тамомланди,— деб жавоб берди Алёша хотиржамлик билан.

— Элатлар ютиб чиқишди!— деб учуриқ қилди болалардан бири.

67-6 о б

ЛИДАНИНГ УЙИДА БАЙРАМ

Дарс тугагандан кейин Лида болаларни четга чақириб, қувонч билан:

— Ойимни партияга қабул қилишди!— деди.

— Жуда ажойиб иш бўлибди-ку! Табриклаймиз, Лида!— деб суюнишди болалар.

— Қани, қўлингни бер!— деб илжайди Мазин. Грицькони эслаб.

— Ойингга қойилман!

Лидани кузатиб қўйиб, болалар шошилиш кенгаш ўтказдилар.

— Келинглар, унинг ойисига хат ёзамиз!— деб таклиф қилди Сева.

— Хатнинг нима ҳожати бор? Ўзимиз тўғри борамиз-у, табриклаймиз! Бундақа воқиа инсон ҳаётида бир мартаба бўлади!

— Айтдим-а, бугун Лида жуда хурсанд бўлиб келди деб!— деди Саша.

— Мен билувдим! Эрталабоқ билувдим!— деб мақтанди Нюра.

— Хўш, қандай қилиб табриклаймиз-а, болалар? — деб сўради Васёк.

— Менимча, кечқурун тўғридан-тўғри кириб борамиз-у, ҳаммамиз бениҳоя хурсандмиз, сизга муваффақиятлар тилаймиз, деб айтамыз,— деб таклиф қилди Одинцов.

Лиданинг уйидаги янгиликни болалар ҳаммаси ўз уйидагиларига бориб айтишди.

— Албатта боринглар! Менинг номимдан ҳам табриклаб қўйинглар!— деди Васёкка Дуния амма. — Ўзим ҳам борардим-у, ишдан жуда кеч чиқаман. Кечаси кирсам бўлмайди!

Кечқурун болалар Лидаларнинг уйига бордилар.

— Вақтли келибмиз. Ирина Николаевна ҳали ишдан келгани йўқ экан,— деди Петя. — Яхшиси, ҳозирча кетайлик.

— Умуман ўзи бу ерда туриш ноқулай. Одамни ҳовлида тўхтатиб табрикламайдилар-ку! — деб ҳазиллашди Одинцов.

Болалар кўча айлангани чиқдилар. Лида уларни деразадан кўриб турар ва ҳаяжонланарди. Бутунлай қоронғи тушганда йўлакда тез юриб келаётган шарпа эшитилди-да, дарвоза панасида яшириниб олган болалар олдидан Лиданинг ойиси зипиллаб ўтди.

— Ўтиб кетди... — деди секингина Петя. — Энди юринглар!

— Тўхта! Ҳеч бўлмаса овқатини еб олсин, ахир ишдан келаяпти!— деб тўхтатишди уни ўртоқлари.

Яна кўча айландилар. Кейин Одинцов:

— Энди кирсак бўлар,— деди.

Йўлакда оёқларини артдилар. Қираверишдаги эшикда қўнғироқ тугмасини астагина босдилар.

— Олдинма-кетин киринглар! — деб тайинлади Васёк.

Эшикни Лида очди.

— А! Салом! Қим экан деб ўйлабман, — деди у ўзини ҳайрон бўлган кўрсатиб.

— Салом, Лида! Биз ойингларнинг олдига келдик. Кўрсак бўладими? — деди Васёк пешона сочини силаб.

Ичкаридан Лиданинг ойиси ўзи чиқиб қолди:

— Лидуша, мени сўраятган ким?

Болалар ҳаммалари биракайига унга ёпирилдилар. Одинцов айтаман деб тайёрлаб қўйган гапини айтолмай қолди.

— Табриклаймиз, Ирина Николаевна!

— Биз сизни партиёга ўтганингиз билан табриклагани келдик!

— Партиёга ўтганингиз учун сиздан жуда хурсандмиз! Ойиси коммунист бўлгани учун Лидадан ҳам хурсандмиз! — деб чувиллашди болалар.

— Раҳмат, раҳмат! Жудаям хурсанд қилдиларинг, болалар! Қани, уйга киринглар... Лида, ўртоқларингни ичкарига олиб кир! — дерди Лиданинг ойиси узатилган қўлларни қисиб. — Раҳмат, азизларим! Келганларинг учун бошим осмонга етди!

Уйга кирганда Одинцов яна бир марта Ирина Николаевнани расмий суратда «унга таниш бўлган пионерлар номидан» табриклади ва ишига муваффақиятлар тилади.

Шод-хуррам, меҳрибон, қизи сингари тетик ва чаққон бўлган Лиданинг ойиси болаларга ҳар доим ёқар эди. Лиданинг уйига келганларида улар ўзларини ўз уйларидагидек сезар, сираям тортиниб ўтирмас эдилар. Аммо бугун болалар унга айниқса бошқача меҳр билан қарардилар.

Лиданинг ойиси уйга кирганда, ҳаммалари бара-варига унга жой бўшатиб, ўринларидан турар эдилар.

— Ўтиринглар, ўтираверинглар! Ҳозир чой ичамиз... Бу кунги кутилмаган меҳмонларимни қаранглар-а!— дер эди Ирина Николаевна, стол-га стаканларни қўяр экан.

Ўғил болалар тезда кўникишиб кетиб, шаш-ка ўйнашга тутиндилар. Лида билан Нюра китоб териб қўйилган этажерка олдида чўнқайиб ўтириб олиб, қизғин суҳбатлашар эдилар. Кейин Нюра:

— Ирина Николаевна, шу китобларнинг ҳам-масини ўқиб тайёрланганингиз ростми? — деди.

— Баъзиларини ўқиб тайёрландим, баъзила-рини шунчайки ўқиганман.

Нюра китобларга узоқ тикилиб қолди. Стол атрофида ўтиришган болалар шўх-шўх сўзла-шар, Лиданинг ойисига мактабдаги кейинги иш-лар ҳақида, Васёк тўғрисида, янги ўқитувчилари Елена Александровна ҳақида ва унинг ёрдами билан албатта олтинчи синфга ўтажаклари тўғ-рисида гапириб берар эдилар.

Нюра бу гапларга қулоқ солиб ўтираркан, па-ришон ҳолда жилмаяр ва ўз ойисини ўйлар эди. Мария Ивановна мактабга борадиган бўлгандан бери қизи билан муносабати ўзгарди. Мария Ива-новна энди ҳар бир ишга Леонид Тимофеевич кўзи билан боқар эди.

Бир сафар директор унга: «Имтиҳондан ўтиш-са — ҳўп, ҳўп, ўтишолмаса бешинчи синфда ўқи-шади»,— деди.

Мария Ивановна мактабдаги ишларга боши билан шўнғиб кетди. У Нюранинг ўртоқлари би-лан яқиндан танишгач, ўзининг бекордан-бекорга ҳадиксираб юрганини пайқади, шунинг учун ҳам

энди у қизи олдидаги гуноҳини ювиш учун тез-тез унга дерди:

— Киши аччиғи келганда тўнини тескари кийиб олади, аламини кимдан олишини билмай, гуноҳсиз одамга ёпишади. Мен ҳам сенинг ўртоқларингга шундай ёпишган эканман.

Ойиси билан ярашиб олгандан кейин, аста-секин Нюранинг ҳам кўнгли жойига туша бошлади, ойисига бўлган меҳр-муҳаббати яна уйғонди. У ойисининг Федосья Григорьевнага дераза пардалари тикишда астойдил ёрдам бераётганини, болалар қуршовида ўтириб, жангчилар учун совға-салом солиб юбориладиган халтачалар тикаётганини кўриб, ойим энди уйда бекор ўтирмай, умумий ишга, мактаб ишига қатнашяпти, деб суюнар эди. Мария Ивановнанинг ҳатто ташқи қиёфаси ҳам ўзгариб кетди. Энди у устига одми кўйлак кийиб, сочларини соддагина дурра билан танғиб юрар эди. Бир сафар Нютка арқондан сакраб юриб, бир копток ип топиб олиб, қайси бир ўқитувчига берай — Федосья Григорьевнагами ёки Мария Ивановнагами — деб сўраганида, Нюра қизчани қаттиқ ўпиб, секингина:

— Мария Ивановнага бер!— деди.

Эндиликда, дугонасининг уйида шундай шод-хуррам воқияни байрам қилар эканлар, у беихтиёр равишда Лиданинг ойисини ўз ойисига таққослади ва ўз ойисини ҳеч маҳал Лиданинг ойиси сингарилар билан тенг бўла олмаса керак, деб ўйлаб, юраги яна қисилиб кетди. Мана шу фикрлардан кейин унинг юрагида ўз ойисига бошқалар билан тенглашиб олишда ёрдам бериш нияти уйғонди. Стол ортида ўтириб, ўз чашкасидаги совиб қолган чойни секин-аста хўплар экан, у хаёлга берилиб, этажеркадаги Лиданинг ойиси ўқиб чиққан китобларга тикилар эди.

Болалар кетмоқчи бўлиб туришганида эса, Нюра кўзларини мўлтиратиб Ирина Николаевнадан оҳистагина:

— Ойимга шу китобларингиздан биттасини... ҳов анави тоқчадагисидан бировини берсангиз,— деди.

68-б о б

ТАН Я

Кеч бўлиб қолганди, Лиданинг уйидан чиққанидан кейин Васёк Дуня аммасини олиб келгани бормоқчи бўлди.

— Тез орада қоронғи кечалар бошланади. Сен ҳар куни Дуня аммани кутиб олишинг керак бўлади, чунки қоронғида унинг кўзи яхши кўрмайди,— деб огоҳлантирган эди уни бир вақтлар Саша.

— Ҳар кун кечқурун бориб олиб келиш бир ўзимнинг қўлимдан келмайди, бу ишни ҳаммамиз навбат билан қилишимиз керак бўлади.—деб жиддий суратда жавоб берган эди Васёк.

— Бўпти, навбатма-навбат олиб келганимиз бўлсин,— дейишган эди ўртоқлари.

Дуня аммага меҳрибончилик қилишни ҳаммалари ўз бурчлари деб билардилар — ахир улар Украинадан қайтганларида биринчи бўлиб у қучоғига олган эди-да.

Бугун Лидаларнинг ёп-ёруғ уйидан чиқар экан Васёк қоронғида кўзи тиниб, бирданига ҳовлиқиб кетди:

— Югурмасам бўлмайди, болалар! Хайр! Эртагача!

У Дуня аммани йўлда учратди. Дуня амма оғир бошмоқ кийган оёқларини тимискилаб босиб, кўча ўртасидан юриб келар эди. Васёк амма-

сига ташланди, у қоронғи, зим-зиё жўчадан аммам билан бирга кетаман, ёпиқ уйимиз эшигини иккимиз бирга очамиз, бежирим, иссиққина уйга бирга кирамиз, деб суюниб кетди.

— Куз кунлари сизни доим ўзим кутиб оламан. Вақтим бўлмай қолса, болалар навбат билан кутиб олишади,— деди у, аммасининг қўлидан ушлаб.

Бироқ аммаси қўққисдан норозилик билдирди:

— Бу қандақа майнавозлик тагин? Қўлимдан ушлаб боришармишлар-а! Ақилларингга балли-э!

— Ахир ишдан кеч қайтасиз-да,— деди нима дейишни билмай Васёк.

— Қачон бўшасам, ўшанда қайтавераман. Оёғимни қўлимга олиб чопиб юришимнинг кераги йўқ. Менсиз ҳам дарсларинг бошларингдан ошиб ётибди... Заб қоровуллар топилибди-да!

Васёк кулиб юборди:

— Жудаям довюраксиз-да, аммо, ҳеч нарсадан қўрқмайсиз!

— Пишдим, тобландим. Бўш келадиган замон эмас. Кўз ёши тўкиш ҳақида ҳам шундайман. Даданг тўғри гапни ёзибди: кўз ёши ёрдамчинг бўлолмайди, унга қарши ҳам тобланмоқ керак!

— Жуда соз!— деди суюниб Васёк. — Демак, энди ҳеч йиғламайсиз-а?

— Сира ҳам, нима кераги бор? Феълим қаттиқ! Биз трубачёвлармиз!— деди Дуня амма ғурур билан.

Васёк жилмайди-да, тимискиланиб оёқ босаётган аммасини қоронғида аста йўлга солиб кета бошлади. Уйга етдилар. Васёк зина тагидан калитни олгани энгашди, калит йўқ эди.

— Калитни ҳеч тополмаяпман,— деди у қоронғида тимискиланиб.

— Қара, жойида бўлиши керак,— деди Дуня амма хавотирланиб.

— Эҳтимол, эшик оғзида унутиб қолдиргандирмиз?— деди Васёк ва зинадан чопиб чиқди.

Эшик ичкаридан қулф эди.

— Вой шўрим! Калит қўядиган жойни ўзимизникилардан бўлак ҳеч ким билмас эди-ку. Ким бўлдийкин? — деб шивирлади Дуня амма.

Васёк эшик дастасини қаттиқ тортди. Тепадаги эшик ғижирлаб очилгани эшитилди, кейин зинадан тақ-тақ юриб тушган оёқ товуши келди. Эшик ланг очилиб, остонада бир қиз пайдо бўлди. У шинель кийган, шапкасиз бўлиб, калта сочлари момиқдай солиниб, қаттиқ ёқасини қоплаган эди.

— Таня!— деб қичқириб юборди Васёк.

— Жонгиналарим, азизларим!.. — қиз боланинг таниш овози жаранглаб кетди.

Дуня амма юзини Танянинг шинелига босди:

— Қизгинам!..

Таня Дуня аммани қучоғлади, унинг сочларидан, ажин босган юзларидан ўпди... Кейин Васёкнинг бағрига босди.

Жажжигина кухняда лампа чароқлаб ёнди, чойнак биқирлаб қайнади. Худди ёшгина қизил аскарга ўхшаган Таня, ҳарбий гимнастёрка кийиб, стол ёнида ўтирарди. Васёк унинг ялтираб турган қўй кўзларига боқар, аввалги Таняга ўхшатолмас эди.

Ёшлигидан таниган бу кўзларда ўзгача бардош, қатъият яширинган, лоладек лаблари олдида чуқур бир чизиқ кўзга ташланарди. Васёк Танянинг қаердан келганини, қаерда туришини

ва душманлар билан қандай курашишини билмас эди.

— Ертўлада яшайсизларми, Таня, ё ўрмонда-ми? — деб сўради у пичирлаб, бошқа бир партизан қиз ҳақида эшитганларини хотирлаб; у қизнинг қаҳрамонлиги ҳақида эса бир вақтлар Костя бир газетадан ўқиб берган эди.

Таня бошини қимирлатиб, кўзларини сузди:

— Ўрмонимиз жудаям катта, Васёк! Дунёда шундақа бепоён ўрмонлар бўлар деб, сира ўйламаган эдим.

Дуня амма хавотирланиб унга қаради:

— Вой ўлмасам! У ерда бўри еб қўйиши мумкин!

Васёк билан Таня кулишди.

— Фашистлар ҳар қандақа бўридан ёмон,— деди Таня, амманинг елкасидан қучоқлаб.

— У ерда фашистлар қаердан учрасин сенга? Битта-битта юришадими ёки тўда-тўда бўлиб-ми? — деб қўрқиб сўради Дуня амма, бўрилар ва икки оёқли ҳайвон — фашистлар изғиб юрган ўрмонда Танянинг нима қилишини ўқиб олмоқчи бўлиб.

— Улар мени эмас, мен уларни излаб топаман,— деб кулди Таня, кўзларини чақна-тиб.

— Вой ўлмасам! — деб шивирлади Дуня амма, рўмоли билан қизариб кетган кўзларини артиб. — Бир гап бўлдим сенга! Ёш қизсан... ўлдириб қўйишади-ку...

— Биз уларни кўпроқ қирдик! — деди Таня.

Танянинг қалин лаблари бирдан қаттиқ қислиб, юпқа ва қаттиқ бўлиб кетди, қошлари чимирилди, булар унга янги бир қатъият, сабот бағишлади, Васёк буни бир қарашидаёқ унинг кўзларидан пайқаб олди.

Дуня амма жим бўлиб қолди.

Васёк Танянинг қўлини қаттиқ сиқиб:

— Қўрқинчлими, Таня? — деб сўради.

— Қўрқинчли вақтлар ҳам бўлади. Кечаси йўлга чиқасан — ўрмон, тик этган овоз йўқ. Таваккал қилиб кетаверасан, ҳеч нимани кўрмайсан. Буталарга, ўт-ўланларга чирмашиб йўл босасан, баъзи жойлардан эмаклаб, баъзи жойлардан тўрт оёқлаб юриб ўтасан, нуқул шундай ёнгинангда аллаким шохларни босиб юриб келадигандай, сени ҳозир ушлаб оладигандай бўлади... Кейин кўзинг ўрганиб қолади — бемалол кетаверасан. Душманга бўлган нафрат — қўрқинчдан кучли, у истаган ёнгинга олиб боради.

«Сен қаёққа борасан, Таня?» — деб сўрамоқчи бўлади Васёк, лекин сўрамайди — эҳтимол, Таня бунга айтмаслиги керакдир.

— Сенга ўхшаганлар кўпми? Ёнингда ўртоқларинг кўпми?

— Бизни беш киши қилиб туширдилар, ҳозир эса биз партизанларга бориб қўшилганмиз — у ерда кўпчиликмиз.

Васёк суқланиб кўзларини катта очди.

— Туширдилар дейсанми? Парашютдами? — деб шивирлади Васёк.

Таня бош ирғитди. Оқиш калта сочларини кўтариб, Васёкка қулоғи остидаги узун, чуқур чандиқни кўрсатди.

— Биринчи марта тушишим эди... Парашют... мени дўнгалаклар, кейин ботқоқликлар устидан судраб кетса бўладими... Қани, ойнани бер-чи, жуда хунугимни чиқариб юборганмикин? — деб ёшгина қизчалардай ташвишланди у, чаккасидаги тиртиққа тикилиб.

— Йўқ, соч тагидан сира кўринмайди! — деб ишонтирмоқчи бўлди Васёк шошиб.

— Вой, сени қара-ю!— деди ажабланиб Дуня амма.— Ұлимдан қўрқмайсан-у, ҳуснингнинг бузилишидан қўрқасан-а.

Таня қизарди, унинг қиз болалигидагидай меҳрибон, уятчан, қувноқ чеҳраси Васёкка уни аммасидан ҳимоя қилган замонларни эслатди.

— Бўлмасам-чи, нима қипти, амма? Юзи тиртиқ бўлишини ким истайди,— деб Танянинг ёнини олди Васёк.— Танямиз чиройли қиз...

— «Чиройли, чиройли»...— деб минғирлади Дуня амма.

Унинг назарида Танядаги шижоат ёшликка хос енгилтаклик экандай, қиз ўйламай, кўр-кўрона иш тутаётгандай, ҳеч кераги бўлмаган мардлик билан ўзини душман устига ураётгандай эди.

— Сизларнинг катталаринг ким, ахир? Командирларинг борми? Ёки ҳаммаси ўзингга ўхшаган она сути оғзидан кетмаганларми?— дея хўрсиниб сўради амма.

— Катталар ҳам бор. Командиримиз, ҳаммамизнинг каттамиз бўлишига қарамай, у ҳам комсомол,— деди Таня хаёл суриб ва бирдан юзи ёришиб кетди. — Яқинда жуда кўп одамларимизни фашистлар қўлидан қутқариб олдик. Германияга жўнатаётган эканлар, йўлда қутқариб олдик.

— Қандай қилиб? Айтиб бер, Таня,— деб ёлворди Васёк.

Дуня амма стол ёнига чўнқайди:

— Қутқариб олдик, дейсанми?

— Ҳа-да... Қишлоқдан бир бола югуриб келиб қолди, нуқул йиғлайди: Фашистлар қишлоқнинг ярмини — ёшу қари, хотинлару қизларни олиб кетишди, станцияга олиб бориб вагонга ортишмоқчи, деди. Биз дарров йўлга қараб чопдик. Чуқурга тушиб яшириндик. Беш киши эдик. Қа-

расак боланинг гапи тўғри, одамларни ҳайдаб келяптилар. Ҳаммаларини ғуж қилиб, бирини-бирига боғлаб, қатор қилиб тизишган... Командиримиз комсомолларимиздан бирига қараб... Оти Серёжа эди... ўзи жуда мард бола эди...

— Улди-ми? — деб сўради Васёк ваҳимага тушиб.

— Йўқ, қаттиқ яраланди... Уни олиб келдик... Шундай қилиб, командиримиз унга: яқинроқ келишганда юракларига ваҳима солиш учун конвойларга қараб ўқ узишни буюрди. — Танянинг кўзлари ғазабдан қисилди... — Ўқ овозларини эшитган ҳамон, ҳамма конвойлар одамларимиз панасига яшириниб олишди. Фашистлар аблаҳ ҳам қўрқоқ бўлишади-ку. Бир-бирига боғланиб қўйилган одамлар йўл устида ғуж бўлиб туриб қолишди, конвойлар бўлса уларнинг панасида туриб ота бошладилар...

— Вой шўрим! — деб пичирлади Дуня амма қўл-оёғи бўшашиб.

— Аёллар чуввос солишди... Шундай даҳшатли ҳол бўлдики, асти қўйинг! — деб давом этди Таня, Васёкнинг катта очилган кўзларига қараб.

— Хўп, кейин нима қилдиларинг?

— Бизлар олддаги қаторга ташланиб, одамларнинг қўлларини еча бошладик... Ҳеч ёққа қарамай, арқонларни кесавердик. Кимни арқондан озод қилсак, бизлар билан бирлашиб, қўлига нима тушса ўша билан конвойларга ҳужум қилди... Конвойлар саросимага тушиб қолди, тўғри келган ёққа қараб ўқ уза бошлади, бизлар бўлсак, унга тўрт томондан ҳамла қилдик. Бир кампир сира эсимдан чиқмайди. Қаёқдан пайдо бўлиб қолди, билмайман. Афтидан, ўрмондан, невараси орқасидан келаётган бўлса керак. Қишлоқда унинг неварасини тортиб олган эканлар. Ўзи қо-

рагинадан келган, кўзлари чўғдай ёнади... Буталар орасидан таёқ кўтариб чиқди-да, конвойларга ташланди! Биз унга қараб: «Қампир, кетинг!» — деб қичқирамиз. У бўлса қулоқ ҳам солмайди. Нима қилоласан уни! — деб майингина кулди Таня.

— Ҳамма одамларни озод қилдиларингми? — деб сўради Васёк.

— Ҳаммасини озод қилдик. Биз билан ўрмонда яшаяптилар.

Дуня амма туриб, қўллари билан Танянинг бошини қучоқлади:

— Раҳмат, қизим! Мен — эси паст бўлсам, ишларингизга сира тушунмасдан, Таня ёшлик қиляпти, деб ўйлаб юрибман-а...

Узоқ гаплашиб ўтирдилар. Таня Васёкдан ва Дуня аммадан ҳол-аҳвол сўради, Павел Васильевичнинг хатларини ўқиди...

Тонг отар пайти Таня кетди. Дуня амма билан Васёк эшик оғзида Танянинг орқасидан қараб қолдилар. Ёш қизнинг шапирлаб қадам босгани бўм-бўш кўчада анча вақтгача эшитилиб турди. Дуня амма йиғларди.

— Мана кўринг... Паша кўз ёши тўкманглар деб насиҳат қилади, ахир мана бу гапни қара, кўз ёши тўкмай бўладими... Таня келди... Эсон-омон экан... — деб ўзини оқлаган бўларди у, Васёкнинг кўнгли ғаш бўлганини кўриб.

69-б о б

ЯНГИ ХУЖАЛИККА

Еттинчи август келди. Букун бутун мактаб учун тантанали кун бўлди: ҳукумат комиссияси мактаб коллективининг кучи билан қайтадан тикланган янги бинони қабул қилиб олди.

Райком секретари ўзи билан бирга келган нотаниш одамлар билан юриб яна бинони бошдан-оёқ кўриб чиқди. Мактаб биносининг шипларига, деворларига, полларига ва томларига синчиклаб қаради. Ёш қурувчилар келганларни узоқдан кузатиб турдилар, райком секретари тантанали равишда: бино қабул қилинди, демагунча юраклари типирчилаб турди. Райком секретари мактаб биносининг тикланиши билан директор ва болаларни қизгин табриклагандан кейин, ўқишларига муваффақият тилади ва келадиган ўқиш йилларида яна бир неча бор келишни ваъда қилиб, жўнаб кетди. У билан бирга мактаб биносини қабул қилиб олган нотаниш кишилар ҳам кетишди. Болалар гур этиб директор олдига югурдилар.

— Ур-ра! Ур-ра! — дея барабар қичқиришди улар, ўқитувчилар хонаси олдида зич бўлиб олиб.— Ур-ра! Леонид Тимофеевичга у-ра!..

Леонид Тимофеевич жуда таъсирланиб ва суюниб, улар олдига чиқди.

У ишнинг муваффақиятли тамом бўлгани билан яна бир бор болаларни ва ўзини табриклаб, қўлини кўтарди-да:

— Лекин бизнинг ишимиз ҳали тугаган эмас! Тугаган эмас! Ҳаммадан муҳими олдинда!— деди.

Болалар шу заҳоти жим бўлиб, бир-бирларига қарадилар. Директорнинг кўзи кулар, лекин у ҳазил қилмас, жиддий гапирар эди.

— Нимага ўйланиб қолдиларинг? Менимча, бу жумбоқни ечиш қийин эмас. Қани, ўйлаб кўринглар-чи, олдимизда турган энг муҳим нарса нима?

Елена Александровна беихтиёр олдинга чиқди-да, қизариб, яна орқасига тисланди.

— Мана, кўриб турибманки, Елена Александровна жумбоқни топдилар, лекин мен улардан сўрамайман,— деб кулди директор, ийманиб турган Елена Александровнага қувлик билан боқиб.— Олдимизда яна қандай энг муҳим масала турибди — менга ўқувчиларнинг ўзлари жавоб берсинлар.

Болалар жумбоқни еча бошладилар;

— Синфларни безаш!

— Парталарни келтириш!

— Ўқитувчилар чақириш!

— Эски мактабимиздаги асбоб-ускуналарни олиб келиш!

— Ҳаммаси тўғри: синфларни безаш, эски мактабдан янги хўжаликка кўчиб ўтиш, ўқитувчилар чақириш — булар ҳаммаси тўғри ва жуда зарур ишлар. Шунга қарамасдан, энг муҳим масала олдимизда кўндаланг бўлиб турибди,— дея ўқувчи болаларнинг қитиғига тегаверди Леонид Тимофеевич.

Бирдан болалар ҳаммалари бараварига тушуниб қолдилар.

— Энг муҳими — яхши ўқимоқ! Ўқимоқ! «Аъло» баҳолар билан ўқимоқ!— деб қичқирдилар болалар қувонч билан.

— Ана энди топдинглар, мактабни шунинг учун қурдик-да!—деб ҳазиллашди директор кулиб.

Болалар орасида турган Васёк хавотирланиб, ўртоқлари билан кўз уриштириб олди.

«Биз-чи... Удда қила оламизмикин?» деган ўй ҳар биттасининг кўнглидан ўтди. Елена Александровна уларнинг ҳаяжонини пайқади ва бошини баланд кўтариб, шижоатли кўк кўзларини олға тикиб, мардона ва дадил турди. Фақат орқага қилиб олган қўлларининг бармоқлари қатиқ қисилган эди.

Эски мактабдан дарҳол кўчиб ўтишга қарор бердилар.

Болалар зиналардан югуриб, шовқин кўтардилар.

Елена Александровна миясини чулғаган фикрларидан бўшалди.

— Ҳаммаларинг ҳовлига чиқинглар!— деб буюрди у. — Мен ўзим иш тақсим қиламан. Бўлмаса бутун госпитални ағдар-тўнтар қилиб юборасизлар! Ҳовлига чиқиб, саф тортинглар... Иван Васильевич, сиз иккита қиз билан бирга боринг. Улар сизнинг нарсаларингизни олиб келгани ёрдамлашади. Яна икки бола мен билан бирга боради. Қолганлар бўлса, тўла тартиб сақлаб, чурқ этган овоз чиқармай, госпиталь дарвозаси оғзида кутиб туришади. Биз уларга парталарни ва қўлда ниманики ташиб кетиш мумкин бўлса — ҳаммасини чиқариб берамиз,— деб тушунтирди Елена Александровна.— Толя Соколов, бир группа болани сен олиб борасан...

Елена Александровнага ёрдам бергани директор чиқди. Ҳамма ёқ жимжит бўлиб, тўла тартиб ўрнатилгач, биринчи группадаги болалар госпиталга қараб юрдилар.

Шу куни шаҳар аҳолиси ўқувчи болаларнинг шод-хуррамлик билан кўчалардан парта ва ўқув асбобларини кўтариб ўтаётганларини кўриб, ҳайрон қолдилар. Кичкиналар стулларни ташир, суянғичига каллаларини суқиб олиб, ўтирғични ноғора қилиб чалар ҳамда аллаким томонидан шошиб-пишиб тўқилган шеърни:

Кўча бўйлаб юрамиз,
Барабани чаламиз.
Аблаҳ Гитлер қасдига
Ўқигани борамиз!

деб ашула қилар эдилар.

Мазин собиқ ўқитувчилар хонасидаги катта-кон чарм креслони кўтариб олган эди. У кўчада тўхтаб, креслони ерга қўяр, устига узала тушиб олиб, кўча ўртасида дам олар, ўткинчилар билан ҳазиллашар эди.

Болалар госпиталда ўзларини тинч тутдилар. Улар мактаб мебели тахлаб қўйилган саройдан буюмларни эҳтиётлаб олиб чиқар, палаталарнинг ойнасига ҳадиксираб қараб, пичирлашиб гаплашар эдилар. Мактаб қоровули, лақ-луқларини йиғиштириб, инқиллар ва собиқ катак уйчасининг ўртасида туриб олиб, хаёл сураб эди. Янги квартирага кўчгани унга ёрдамлашаётган қизлар ҳурматини қилиб остонада кутиб турар эдилар.

— Кўзингларга қаранглар... бу яшикда физика кабинетининг асбоблари бор — жуда нозик асбоблар, эҳтиёт қилинганлар... — деб мингиллар эди чол.

— Бераверинг. Бераверинг. Синдирмай оборамиз! — деб уни ишонтирарди қизлар.

Чол яшикни қизларга бериб, ўзи йигирма йил тинч ва осойишта яшаган ҳужрасининг эскиб кетган қадрдон деворларига боқиб, яна ўйга чўмар эди.

— Эҳ, бу уйга ўрганиб қолган эдим, болалар... Мана шу дераза олдида бошимдан қанчадан-қанча фикрлар кечган. Бу йўлакда қанчадан-қанча болаларни кутиб олиб, қанчасини кузатган эдим! Э-ҳе-ҳе... Турмушда қанчадан-қанча ишлар бўлиб ўтди, ҳаммасини армон билан эслайсан киши. Уруш бошлангани эълон қилинган кунни айтинг, у юрагингга доим чанг солиб туради! Лаънатлар бўлсин у текинхўр, муртад фашистларга! — деди мактаб қоровули ҳувуллаб қолган ҳужрасининг эшигини ёпиб чиқар экан хўрсиниб.

Қўчиш госпитални ҳам жонлантириб юборди. Нина Игнатьевна яна битта хона ва мактаб жиҳозлари эгаллаб турган саройнинг бўшашидан хурсанд эди. Собиқ мактаб қоровули турган ҳужра унга кладовка учун керак эди. Санитар қизлар чолга эътибор бермай, шоша-пиша ҳужранинг полини ювиб, тозалай бошладилар.

— Вой-бўй, шошганларини қаранг-а. Ҳали эгаси нарироқ кетганича йўғ-у, булар бўлса ёв қувгандай латта-путталарини обкелиб, полни бошдан-оёқ қўлмак қилиб юбордилар-а,— деб аччиғланди, уйи бўшаб қолганда ҳам бирор кишининг бу ерга эгалик қилишини хаёлига келтирмаган Грозний.

У синфлар билан саройнинг калитини анчагача бергиси келмай турди.

— Энди сиз уларни нима қиласиз, Иван Васильевич? Янги мактабингизда сизнинг бундан ҳам кўп калитларингиз бўлади-ку,— деб мулоҳимлик билан чолни кўндира бошлади Нина Игнатьевна ва шу лаҳзанинг ўзида, худди қайсар болага ён босгандай қилиб, бепарво деди:— Майли, сизда қола қолсин, синфларникини олиб қола қолинг — биз палаталарни қулфламаймиз. Лекин ўз ҳужрангиз билан саройнинг калитини бериб кетинг. Ахир ҳамма нарсаларингизни ташиб бўлай дедиларинг-ку...

Грозний хўрсиниб калитларни берар экан қаттиқ тайинлади:

— Йўқотманглар. Мен буларни йигирма йил сақлаганман!..

Кетаётиб, у халат сўради, халатни кийиб, бутун коридорларни айланиб чиқди. Зина тагидаги кичкина ҳужрада яшаган чол қоровулни таниган жангчилар госпиталдан аллақачонлар кетиб қол-

нларини унутиб, палаталар эшигини авайлаб очиб, икки букилиб:

— Хайр! Хайр! — деб чиқаверди.

Жангчилар ҳам унга:

— Хайр, ота! — дер эдилар.

— Ҳа, бир ёққа жўнаябсизми? — деб сўрар эди баъзи бировлар, бу нотаниш чолга тикилиб.

— Хайр, эсон-омон қолинглар... йигирма йил шу ерда ишладим... — деб бош чайқар эди чол.

Нюра билан Лида старший ҳамшира билан хайрлашаётиб, Валя эккан қайинни эҳтиёт қилишни илтимос қилдилар.

— Биз уни кузда албатта кўчириб кетамиз! — дейишди улар. — У бизники. У ҳам биз билан бирга янги мактабга кўчиб боради.

— Албатта-да, албатта. Ўзларинг ҳам ҳали тез-тез келиб турасизлар. Биз бутунлай ажралишаётганимиз йўқ-ку, — деб жилмайди Нина Игнатьевна. — Сизлар бизнинг ёрдамчиларимиз-сизлар!

Васёк бир лаҳза Васянинг олдига кирди. Вася уни бағрига босиб, тез шивирлади:

— Жўнаяпман, укажон! Яқинда хайрлашгани мактабларингга бораман, — деди у. Кейин Васёкни палатага судраб кириб, каравотининг матрасини сал кўтарди-да, қувлик билан илова қилди:

— Мана, кўр, ўша шинель шу. Беришди... Роса жонларига тегдим... Меники эмас, командиримнинг шинели ахир... Ушлаб кўр. Мана бу ёғига қара... — Унинг кўзларида ташвиш пайдо бўлди, у шинелнинг бир егини чиқарди-да, Васёкка тирсак қайтармасидаги ўқ тешиб ўтган жойни кўрсатди. — Осколка тешиб ўтган... Қўлига теккан бўлса керак. Эҳтимол, қони ҳам теккан бўлса, дезинфекция қилиб кетказганлар-да.

Васёк ҳаяжон билан енгни қўлига олди-да, осколка тешган тешикни секингина силаб кўрди.

— Бошқа жойида ҳеч нима йўқ, ҳамма ёғини кўриб чиқдим,— деди Вася шинелни ағдар-тўн-тар қилиб кўриб ва қувонч билан қошларини кериб, бирдан сўради:— Эҳтимол, бу осколка менга теккандир-а? Унинг шинели тагида ётганимда... Оёғимда қанчадан-қанча осколка бор эди. Эҳтимол, буни ҳам олгандирлар? Сен нима дейсан шунга?

Васёк нима деярини билмади. У шинелнинг дағал матосини меҳр билан силар экан, дадасини, ўқитувчисини ва номаълум ярадор командирни ўйлар эди.

* * *

Кўчиш ишлари алламаҳалда тугади. Эртасига парталарни бўяш керак эди. Елена Александровна болаларни уйлариингга тезроқ кетинглар, деб қистарди. Васёк Одинцов ёзган кундаликни ҳали ўқиб чиқмаганини эслади. «Бир кеча уйга олиб кетиб, ўқиб чиқиш керак»,— деб ўйлади-да у, пионерлар хонасига қараб югурди.

Думалоқ стол олдида Алёша Кудрявцев турар эди. Ўқишга берилиб кетганидан, у эшикнинг ғиқиллаб очилганини эшитмади. Аммо аллакимнинг ўзига тикилиб турганини сезиб, кундаликни шартта ёпди-да, ўгирилиб қаради. Остонада Трубачёв турар эди.

70-боб

ЮЗМА-ЮЗ УЧРАШУВ

Алёша шу куни кечгача кундаликнинг охири-ни ўқиш иштиёқида куйиб-пишиб юрди. Трубачёв ва ўртоқларининг ўрмонда сарсон-саргардон бўлиб юрганлари тасвирланган жойига келиб тўх-

таган Кудрявцев, кундаликнинг йўқолиб қолган-лигини болалар билиб қолмасин деб, уни жойига элтиб қўйишга мажбур бўлган эди.

Мактаб жиҳозларини ташишган, парталарни ҳовлига тахлашган Кудрявцев, бирдан ўқиганларини ўйлаб кетар, саволларга телба-тескари жавоб берар ва тезроқ болалар уй-уйларига кетадиган пайт келса-чи, деб, кеч киришини тоқати тоқ бўлиб кутар эди. Аста-секин бино ва ҳовлидаги ғивир-ғивир тинди. Алёша ҳеч кимга билдирмай пионерлар хонасига кириб олди. Худди шу кун пионерлар хонасига электр ўтказилган бўлиб, ҳамманинг димоғини чоғ қилиб кун бўйи у ерда чироқ ёниб турар эди. Алёша астагина эшикни ёпиб, пардани туширди-да, келиб тўхтаган саҳифасини очиб, бутун вужуди билан ўқишга шўнғиб кетди.

У оч ва мадордан кетган болалар билан қадамба-қадам юриб Макаровкага етиб борди; қулоқларида ўрмон шовиллар, ташналик азобидан оғзи қуруқшарди, назарида атрофдан димоғини ёриб хвоя ва ялпиз иси келар эди.

Алёша, минут сайин биров кириб қолиши мумкин бўлган пионерлар хонасида эканини тамом унутди.

У қиз болалар билан учрашиш ниятида қуволиб ва ҳаяжонланиб ўғил болалар билан Макаровкага етиб борди. Валя Степанованинг ўлими уни ич-ичидан ларзага келтирди. Одинцовнинг қўли билан дона-дона қилиб, қунт билан ёзилган қора сатрлар кўзи олдида сакраб-сакраб кетар, иссиқ бир юмалоқ нарса томоғига тиқилиб, уни бўғар эди...

Пионерлар хонасига биров кирди.

Алёша кундаликни бекитди, чўчиб қаради-да, Трубачёвнинг ажабланиб қараб турган кўзлари-

га тўқнаш келди. Бир лаҳза улар бир-бирларига тикилиб, юзма-юз турдилар.

Васёк Кудрявцевнинг катта очилган кўзларини кўрди. Ҳозиргина кечирилган ички ҳаяжон ва дард бу кўзларга илиқлик бағишлаган, ёш келтирган, бу ёшдан кўзлар ялтираб ёниб турар эдилар.

— Алёша... — деди секингина Трубачёв.

Кудрявцев бир қадам олдинга юрди ва индамай ўртоғига қўл чўзди.

Васёк унинг қўлини қаттиқ қисди.

Шу пайт эшик ортида енгил қадам ташлаган товуш эшитилди, хонага Елена Александровна бош суқди.

Икки бола бир-бирларининг қўлларини ушлаб, думалоқ стол олдида турар эдилар.

— Биз кетяпмиз,— деди Трубачёв, кейин Алёшани кетидан судраб, коридорга чиқди.

Улар чурқ этишмасдан дарсхоналар олдидан ўтишди, эшикни ёпиб, ҳовлига чиқишди-да, бирга-бирга кўча эшикка қараб юришди. Гира-ширада оқариб кўринган тахта дөвор иккалаларига ҳам яқингинада ораларида мавжуд бўлган душманликни эслатди.

Алёша Трубачёвнинг қўлини яна ҳам қаттиқроқ қисди. Васёк ўртоғининг юзига кулиб боқди-да, оддийгина қилиб:

— Мен доим сен билан дўстлашсам деб юрар эдим,— деди.

— Мен ҳам...— деб пичирлади Алёша ҳаяжонланиб.— Лекин мен кўп ёмонликлар қилдим...

— Ярашганда бундақа гапларни эслаш керак эмас,— деб унинг сўзини шартта бўлди Васёк.— Шундақа талашиб-тортишгандан кейин дўстлик яна ҳам маҳкам бўлади.

Иккала бола биргаликда уйларига кетишди. Йўлда улар узоқ кўришмаган одамлардай, бир-бирларига ҳар хил сўроқлар бериб, тез-тез ва кўп-кўп гаплашиб бордилар. Васёк дўстона санимимият билан дадасидан қандай хавотирланаётганини, ўзи ва ўртоқларининг қиш бўйи Костя билан, кейин Анатолий Александрович билан, Екатерина Алексеевна билан дарс олиб борганларини, эндиликда уларга Елена Александровна ёрдамга келганини, унинг қандай бебаҳо ўқитувчи эканини гапириб берди.

— Шунга қарамасдан жуда қўрқяпмиз: ахир имтиҳондан ўтишимиз керак-ку! Бирорта саволга жавоб беролмай қолсак — тамом, синфда қоламиз. Синфда қолишни эса, ақлга ҳам сиғдира олмаймиз! — деди Васёк.

— Елена Александровна ишингизни чатоқ қилиб қўймасин-да, ишқилиб. Нима бўлса ҳам у бир печкачи-да,— деб куйинди Алёша.

Васёк таққа тўхтаб, унинг кўзига тикилди:

— Елена Александровна — жуда яхши ўқитувчи, ҳам болаларнинг энг яхши дўсти!

Алёша чурқ этмади.

— Шунини яхши билиб ол сен, Алёша,— деб яна қайта такрорлади Васёк, кейин Елена Александровна уларнинг ҳаётида энг қийин бўлган пайтда ёрдамга келганини, улар арифметикадан яхши билиб олишлари учун жони-дили билан тиршиб ҳаракат қилаётганини, унинг талабчан ва одиллигини куйиниб сўзлаб кетди.— Мабодо олтинчи синфга ўтолмай қолганимизда ҳам, бу унинг айби эмас, бунга ўзимиз айблизмиз,— деб сўзини ғамгин тугатди Васёк.

— Сизлар синфда қолмасликларинг керак, Трубачёв! Биз синфдан-синфга бирга кўчамиз. Менинг ҳеч қачон ҳақиқий дўстим бўлган эмас

эди... Мен сизларнинг кундалигингизни ўқиб, кўп нарсани тушундим... Менга қара, Трубачёв! Эҳтимол, сизларни имтиҳонсиз ўтказишар? Директор сизларнинг бир йил ўқимаганларингизни, сизларга қийин эканини билади-ку...— деб ҳовлиқди Алёша.

Васёк қулиб юборди:

— Эсинг йўқ-да, Алёша! Бу ўқиш-ку ахир, бу билан ҳазиллашиб бўладими!

Икковлари жуда узоқ гаплашдилар, қоронғи бўлиб кетди. Аввал Трубачёвни Алёша кузатиб қўйди, кейин Трубачёв Алёшани кузатиб қўйди. Алёша ўз уйларининг ҳовлисида дадасини кўриб қолди. Кителини елкасига ташлаб олган генерал, шофёр билан бирга машина олдида юрар эди.

— Тўхтаб тур! Дадамга бир оғиз айтаман-у, яна сени кузатиб қўяман,— деб шивирлади Алёша Васёкка.

Дарвоза оғзига генералнинг ўзи чиқди.

— Чин юракдан хурсандман!— деди у, Васёкнинг қўлини қаттиқ қисиб.

71-боб

МЕҲНАТ САМАРАСИ

Қуёш чарақлаб чиққан, кун иссиқ. Мактаб ҳовлисида янги суртилган лакдан қора паровозчалар сингари ярақлаб бир неча қатор парталар турибди. Уларнинг ён-верида қўлларига лак солинган консерва қутилари билан бўёқ чўтка ушлаган ўқувчилар гивирлашиб юришибди. Бу иш жуда мароқли бўлиб, ҳар ким ўз синфи учун парта бўяшни истарди. Худди шу ерда, ҳовлида иккала Миронич саройда туравериб захдан тоб ташлаб қолган мебелларни тузатишарди. Гроз-

ний юқори синф ўқувчилари билан бинони узил-кесил тартибга келтириш билан банд. Еттинчи синф ўқувчиси Толя Соколов ўз синфдошлари билан электр ўтказиш ишини тамомламоқда.

Залда биринчи марта радио гапирди. Энди ҳаммалари биргаликда ахборот эшитишлари мумкин. Леонид Тимофеевич оппоқ, кенг мактаб залининг бўлажак ўқувчилар билан тўлаётганига, уларнинг ахборотни эшитиш учун тайёрланиб стулларга батартиб ўтиришаётганига қараб турарди.

Кичкинагина саҳна, устига қизил мато ёзилган стол, суянчиғи чарм стуллар уларнинг собиқ жонажон мактабларини эслатар эди. Фақат ҳамманинг кўз ўнгида бу мактаб бирдан катталашиб, деворлари нари сурилиб кенгайган ва янада ёришиб кетгандай бўлди. Леонид Тимофеевич стол ёнида туриб, мактаб болаларининг баланд кўтарилган жиддий юзларига зўр ҳаяжон билан боқар эди.

«...Воронеж фронтида бизнинг қўшинларимиз аҳоли яшайдиган бир неча пунктни ишғол қилдилар, бу жангларда минглаб немис солдат ва офицерлари йўқ қилинди. Дон дарёсининг ғарбий соҳилига ўтиб олган қисмларимиз душмanning бир неча атакасини қайтариб, ўн иккита немис танкини ер билан яксон қилдилар».¹

Ахборотни тинглаб ўтирган болалар фронтда жонажон Ватанимизнинг ҳар бир қарич ери учун жонларини аямай курашаётган одамларни, уларга жуда ҳам қийин эканини, бу ерда, фронт орқасида ҳамма уларга қўлидан келганича ёрдам бериши кераклигини ўйлардилар. Болалар ўзлари-

¹ Совет информбюросининг 1942 йил 10 август эрталбаки ахбороти.

нинг мактаб залларига разм солиб, улар ҳам қўл қовуштириб ўтирмай, умумий меҳнатга ўз ҳиссаларини қўшганларидан қаноат ҳосил қилдилар. Улар ўртасида — бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар деганлар, ялқовлар ва танбаллар, ишдан бўйин товлаганлар бўлмади. Шу билан бирга, бу умумий иш уларни дўстона оилага бирлаштирди. Уларнинг кўплари бу ерда биринчи бор учрашдилар, энди бўлса яқин ва ажралмас дўст бўлиб қолдилар. Уларнинг бу дўстлиги бузилмас дўстликка айланди, улар билан бирга ўз қўллари билан қайта тикланган янги мактаб биносига кириб, синфларда ўз ҳукмини юргиза бошлади.

Кунлар ўтади — қувончли ғалаба куни келади! Бу мактабга янгидан-янги ўқувчи болалар кириб келишади, синфларга кириб, парталардан жой олишади, доска олдида чиқишади, ўқишади.

Бу залда кичкиналар пионер галстуги, катталар — комсомол билети олишади. Мактабни таъмомлаганлар бу ердан кенг ва ёруғ ҳаёт йўлига йўл олишади...

Ўз меҳнатига бутун куч-қувватини, ўз дилининг ҳамма қувонч ва изтиробларини берган ва, ниҳоят, бу меҳнатни ўз Ватанининг шон-шарафи учун битказган кишининг фахрли қувончига ҳеч нарса тенг бўлолмайди!

Шунинг учун ҳам залда ўтирган ҳар бир ўқувчи директорларининг кичкина минбардан туриб айтган оддий сўзларининг маъносини чуқур англади:

— Меҳнат инсоннинг фазилатидир!

Васёк Трубачёв ўз ўртоқлари даврасида турар, очиқ чеҳраси қувонч билан порларди.

Директорнинг сўзи тугагач, ўқувчилар тантана билан Совет Иттифоқи Гимнини айтдилар.

Елена Александровнанинг баланд, бақувват овози ўқувчилар овозини ишонч билан ўз орқасидан эргаштириб, ҳаммаларини маҳкам бирлашган ягона хорга айлантириб юборди.

72-606

ВАСЯ БИЛАН ХАЙРЛАШУВ

Шу кун болалар Вася келади, деб кутар эдилар. Ундан олдинги кун кечқурун Вася вокзалга кетишдан олдин мактабга кириб, болалар билан хайрлашаман, деб Дуня аммадан айтиб юборган эди.

Болалар Вася билан хайрлашишни ўйлаб ҳаяжонланар эдилар.

Палатада шивирлашиб гаплашганлари, Васянинг довурак командири ҳақидаги ҳикоялари, у билан янгидан учрашиш ҳақида зўр бериб орзу қилиши — ҳаммаси энди кўк кўз, жонсарақ Вася билан бирга улар ҳаётидан узоқлашмоқда, эҳтимол, бир умр узоқлаб кетмоқда эди.

Ўғил болалар сабрлари чидамай йўлкаларда юриб, қизлар бўлса дарвоза оғзида туриб йўл пойлар эдилар. Улар кўчага чиқиб қараб, узоқдан келаётган бирон ўткинчини Васяга ўхшатар:

— Васями? Йўқ, Вася эмас экан! — дер эдилар.

Кун иссиқ. Дарахтлар чанг-тўзон босган қуруқ баргларини осилтириб турар, боғчалардаги тим кўк арчаларгина диркираб, қулф уриб тургандай эди.

Болалар биргина майкада, шимларини бўлса тиззаларигача шимариб олишган, яланг оёқларига шиппак кийган, қизлар эса юпқа сарафан

кўйлак кийган эдилар. Аммо Вася шинель кийиб келди. Болалар елкасига юк халта осиб олган, сафарга чиққан қизил аскарча кийинган йигитни узоқданоқ кўрдилар.

— Вася!

— Болалар, мен кетяпман!— деб иккала қўлини чўзди Вася. Унинг рангсиз юзи порлар, лаблари болаларга таниш табассумдан катта очилганди.— Охири жавоб бердилар! Мана энди сизлар билан хайрлашгани келдим!— деди Вася, маҳкам тугмаланган шинелини тузатиб ва пилот-касидаги қизил юлдузини силаб.

Болалар унинг кўзларига тикилар, енгигаги тешиги яхшилаб ямалган шинелини ушлаб кўрар ва:

— Тез-тез хат қилиб тур, Васяжон!— дер эдилар.

Улар ўз шаҳарларидан жўнаб кетаётган ўртоқларини чор атрофдан ўраб олиб, у билан фронт ҳақида, янги аскарый қисмга тайинланилиши ҳақида суҳбатлашар ва ўзларининг сўзларини ўзлари бўлиб, ғамгин ҳолда:

— Ахир бир кун учрашамиз яна!.. Бизни эсингдан чиқарма, Вася!— деб илова қилар эдилар.

— Агарда командирингни учратиб-нетиб қолсанг-чи, дарров хат ёз!— деб илтимос қилди Лида.

Улар Васяга янги деворни, мактабнинг кенг ҳовлисини кўрсатдилар.

— Кейинроқ, кузга бориб, бу ерга дарахт ўтқазинглар. Мен келганимда олмалар пишиб турсин!— деб ҳазил қилди Вася.

Улар шовқин-сурон билан зинадан кўтарилиб, бинога кирдилар-да, ҳамма синфларни, ўқитувчилар хонасини, катта зални кўриб чиқдилар.

Леонид Тимофеевич ва Елена Александровна ёшгина қизил аскар билан самимий кўришдилар ва унга фашистларнинг бошлаб додини бериб, тезроқ уйга қайтишни тиладилар.

Синфлардан бирида Мария Ивановна билан Федосья Григорьевна икковлари кичкинтойлар билан жангчиларга аталган совғаларни халталарга солар эдилар.

Вася ўзини совға тайёрланаётган жангчилардан бири деб ҳис этиб, бундай меҳрибончиликлари учун уларга жон-дилдан ташаккур билдирди. Худди симобга ўхшаган жонсарак қиз Нютка энг чиройли халтачани танлаб олди-да, Федосья Григорьевнанинг қулоғига ҳаммага эшитиларли қилиб шивирлади:

— Ҳозир совға қила қолайлик! У ҳам қизил аскар-ку... совға қила қолайлик!

Вася буни эшитиб тортинди-да:

— Керак эмас. Мен совғангизни фронтдаги дўстларим билан бирга байрам куни оламан...— деди.

Шунга қарамасдан, Федосья Григорьевна Мария Ивановна билан маслаҳатлашиб, унга қўярда-қўймай иссиқ пайпоқ билан қўлқоп совға қилди. Болалар ўзларида йўқ хурсанд бўлдилар.

Улар иккинчи қаватни кўриб бўлиб, зинадан пастга тушдилар-да, пионерлар хонасининг эшигини очдилар. Вася эшик оғзида тўхтади-да, плакатлар билан безатилган деворларни кўриб илжайди:

— Яхши безабсизлар! Гапнинг очиги, ҳамма сара нарсаларни бу ерга йиғибсизлар... Биз ҳам мактабда шундай қилардик — нима яхши нарса бўлса — пионерлар хонасига ташиганимиз ташиган эди.

— Вася! Қарагин, бу ердагилар қаҳрамонлар! Кўргин, Вася... Мана бу эса карта! Манави бўлса биринчи сентябрга чиқариладиган газетамиз!.. — деб тўрт томондан уни тортқилашарди болалар.

Васёк ўз меҳмонини фотосуратга яқин олиб бориб, жиддий йўсинда:

— Вася! Манави бизнинг ўқитувчимиз Сергей Николаевич бўлади! Буниси Митя! — деди.

Қолган болалар ҳам атрофдан:

— Манави ўқитувчимиз бўлади! — деб шовқин солишди.

Вася эгилиб фотосуратга қаради, кейин қаддини ростлади, саросима ичида болаларнинг юзига тез назар солиб чиқди ва бўғиқ овоз билан:

— Ҳазиллашяпсизлар... — деди.

Аламданми, қўрқувданми — лаблари титради, оқариб кетган пешонасидан маржондай тер қуйилди.

У Сергей Николаевични бармоғи билан нуқиб кўрсатаркан, шивирлаб:

— Ким бу? — деб сўради.

Трубачёв ҳайрон бўлиб:

— Бу бизнинг ўқитувчимиз! — деб такрорлади.

Васянинг юзига қон қуйилиб қип-қизариб кетди:

— Бу менинг командирим!

Болалар ҳангу манг бўлиб, дам унга, дам суратга қарадилар. Васянинг гапидан пайдо бўлган шов-шув, ҳаяжон пионерлар хонасига директор билан Елена Александровнани олиб кирди.

— Бу ўша! Дарров танидим... Кўзидан, қулиб туришидан танидим... — деб жон-жаҳди



билан таъкидларди
Вася, ҳаммага бир-
ма-бир кўз тикиб.

Леонид Тимофе-
евич Васядан у
жанг қилган ерлар-
ни батафсил суриш-
тирди, ўқитувчи-
нинг охирги хатини
олиб келди, уни
диққат билан ўқиб
чиқди, ёзган кунини
текширди, кейин ўй-
ланқираб туриб:

— Ҳа, хат ҳам

худди ўша томондан... Бу одам Сергей Николае-
вич бўлиши эҳтимолидан узоқ эмас,— деди.

— Вася, сен унинг тўғрисида ҳеч нарса, ҳеч
нарса билмайсанми-а? — кўзига ёш олиб сўради
Нюра, госпиталда бу сўроқни бир неча бор бер-
ганини ва ёш қизил аскарни командирининг худ-
ди шу дом-дараксизлиги ҳамиша қийнаб келга-
нини унутиб.

Болалар Васяга янгича назар билан қаради-
лар. Унинг палатада гапириб берганларини эсла-
рига келтирдилар. Азиз ўқитувчилари билан ел-
кама-елка туриб жанг қилган Васянинг энди жў-
наб кетишидан жонлари ҳалқумларига келди.
Довюрак командирнинг Сергей Николаевич бў-
либ чиқиши Васянинг ҳикояларига янгича маз-
мун берди; болаларнинг, уларни бошдан-охир
қайтадан эшитгулари, бўлган гапларнинг ҳамма-
сини батафсил сўраб олгулари келиб кетди. Энди
командирнинг ҳаётида учраган ҳар битта икир-
чикир алоҳида қиймат кашф этган эди.

Шунинг учун ҳам юраклари ҳаяжонга тўлган

болалар Васяни ўз олдиларида узоқроқ олиб қолишга интилар эдилар. Аммо энди Вася ортиқ ҳеч нима демасди. Ўз кашфиётидан болалардан ортиқроқ ҳаяжонланган ёш жангчи сурат олди-дан жилмай, нуқул: «Худди ўзи!» деган икки сўзни такрорлар эди.

Елена Александровна ноилож дарсни қолдирди-да, болаларга Васяни вокзалга кузатиб қўйгани рухсат берди. Поезд келиб тўхтаганда, Вася пилоткасини олди-да, ҳар бир бола билан ўпишиб, болаларча шикоятомуз қилиб деди:

— Бутун қалбим ўртаниб кетди. Кўрдим-у— жўнаб кетяпман. У қаерда бўлса экан? Тирикмикин? Болалар, бирор кун келиб, уйга қайтиб қолса, унга айтинглар: дунёда Вася деганлар кўп, унинг қисмида ҳам Васядақа қизил аскарлар кўп, лекин у тўртинчи батареядаги снаряд ташувчи Васяни унутмаган бўлса ажаб эмас... Ўша Вася сизнинг шинелингизни кийиб фронтга кетди, денглар...

73-606

СУНГГИ ҲАРАКАТЛАР

Вася жўнаб кетгандан кейин болалар мактабга қарийб келмай қўйдилар, чунки бутун вақтлари дарс билан банд бўлди. Улар Елена Александровна ва Екатерина Алексеевна билан бирга ўз билимларини мустаҳкамлаш учун бутун куч-қувватларини сарф қилдилар.

Арифметикадан аввалгича энг яхши ўқувчи Петя Русаков саналар эди. Елена Александровна унинг сеҳни ўткирлигига ажабланаар ва бундан хурсанд эди.

— Бу албатта ўтади!— дерди у ишонч билан Екатерина Алексеевнага.

Екатерина Алексеевна бўлса ғамгин ҳолда кулиб:

— Мен бунга ҳеч ҳам хурсанд эмасман, мен ҳаммаларига ачинаман. Бутун фикру зикрим шуларда,— дерди.

Елена Александровна ўзича ўқиш бошланишигача қанча кун қолганини ҳисоблаб чиқди. Унча кўп вақт қолмаган эди. Имтиҳон олиш учун тайёрланиб қўйилган масала ва мисоллар директорнинг портфелида турар эди. Елена Александровна болаларни доскага чиқарар экан, энди бутун ўтилган дарслар бўйича сўрар эди. Бирор бола жавоб беришда имиллаб қолгундай бўлса, ҳаяжонланганидан кўз олди қоронғилашар, юзлари оқариб, жиддийлашар эди. Болалар тоқатсизлик билан ўртоқларининг жавобини кутиб, юракларини ҳовучлаб унга қараб турар эдилар.

Доска олдида турган бола ўртоқлари ва ўқитувчиси унинг учун қайғураётганларини билар эди. У фикрини жамлаб, пешонасини тириштирарди-да, берилган саволни астойдил ўйлаб туриб, оқибатда унга жавоб берарди, шунда ҳамма енгил тортиб шодиёна нафас оларди.

Бир сафар Васёк доскага чиққанда шундай бўлди. У ҳеч ҳам учта соннинг энг кичик бўлинувчисини топишни эслай олмади. Елена Александровна ҳадаҳа дарслик китобини варақлаб, қоидасини топди-да, Васёкка кўрсатиб, ҳаяжон билан:

— Трубачёв, ёдингга келтир! Қоидаси мана шу... Кўриб ҳам эсла, айтиб ҳам эслаб ол!— деди.

Унинг кўзларидаги хавотирланиш ифодаси Васёкни ҳайрон қолдирди ҳам жуда таъсир қилди.

Болалар кун бўйи дарс ўқишди. Улар фақат овқатланганигина уйларига бориб келдилар. Ке-

йин яна дарс ўқишга тушдилар. Кечқурун уларни уй-уйларига жўнатар экан, Елена Александровна: «Овқат енглар-да, ётиб ухланглар. Уйда ҳеч нима қилманглар!» деб тайинлади.

— Мунча кун бўйи қолиб кетмасангиз у ерда?— норози бўлиб сўради директор Елена Александровнадан.— Эртадан кечгача дарс ўқитиб бўлмайди-ку! Унда қачон дам олишади улар?

Аммо Елена Александровнанинг ўзи ҳам дам олишни билмасди. Директор унинг шу кунларда ориқлаб кетганини пайқади.

«Бу уринишлар бари ҳавога учиб кетмаса бўлгани!»— дерди ўзича Леонид Тимофеевич. Имтиҳонлар 25 августга белгиланган эди.

74-боб

ЯНГИ ЎҚИТУВЧИЛАР

Трубачёвсиз зерикиб қолган Витя Матрос, ҳар кун Екатерина Алексеевнанинг уйи олдига келиб, унинг дарсдан чиқишини кутар эди.

У энтикиб, мактабдаги сўнгги янгиликларни болаларга сўйлаб берарди:

— Мактабимизга-чи, янги ўқитувчилар юборишди. Биттаси жуда паранг, кўзойнак таққан, соқол қўйган. Физик.

— Физиклигини қаёқдан била қолдинг?

— Яққол кўриниб турибди. Келган заҳотиёқ физика ўқув-асбоблари учун алоҳида кабинет талаб қилди. Ўқитувчиларнинг қайси бири нимадан дарс беришини дарров билиб олса бўлади. Адабиёт ўқитувчиси ҳам келди-ю, дарров ўз ишига тушиб кетди — кутубхона тузишни бошлаб юборди! Ўзи қари кампир, сочлари оппоқ, лекин овозини айтсангиз! Гапирганда доим бир нимани декламация қилгандай гапиради... Пастдаги ко-

ридорга ичи тўла китоб — шкафлар қўйди, чоғроқ бир стол топиб келди, кейин лампочкани ёқдириб, ўтириб олди-да, китоб бера бошлади.

Малютин ғамгин бўлиб:

— Унга болалардан ким ёрдам берапти?— деб сўради. Чунки у аллақачонлардан бери кутубхонада ишлашни орзу қилиб юарди.

— Тишин ёрдам берапти.

— Тишин?

— Ҳа. У китоб ўқишни яхши кўради. Бир кун-чи, Кудрявцев унга: «Тишин, сен яхши нарсалар ҳақида ёзилган китобларни ўқийсан-у, ўзинг бўлмағур ишларни қилиб юрасан» деб айтди. Тишин бўлса бошини эгиб: «Мен ўзимни китобга алишмайман» деди.

Витя пиқ этиб кулиб, болаларнинг юзларига боқди. Болалар қовоқларини солиб жилмайдилар.

— Математика ўқитувчиси юборишмаптими ҳали? — деб сўради Петя Русаков.

— Математика ўқитувчиси? Йўқ. Кеча география ўқитувчиси келди. Шундай талабчан экан-ки, вой-бў!— Витя бошини чайқаб қўйди.— Ундан ҳаммадан аввал Грозний балoга қолди. Глобус важидан. Глобус саройда ётавериb, роса намиқибди, ундан кейин қуриб, устида тилим-тилим ёриқчалар пайдо бўлибди. Буни кўриб ўқитувчи Иван Васильевичга ёпиша кетди: «Бу билан болаларни қандай қилиб ўқитаман! Бунинг ҳар бир чизиғи бир маънони билдиради! Қичкинагина дарз кетган жойни билмасдан дарёга жўйиш мумкин», деди у. Грозний бўлса, кўзойнагини тақди-да: «Арзимас нарса экан-у, дунёда ҳамма нарса ҳам ўзгаради-да. Эҳтимол, бир вақтлар келиб, бу ерда дарё пайдо бўлар» деди. Буни эшитиб, кулгидан ичакларимиз узилаёзди!

Витя гап сотиб Трубачёвни уйигача кузатиб борди.

— Трубачёв, ҳалиям бизнинг синфимизда қолишинга умидворман,— деб астойдил иқроф қилди у бир сафар.

— Йўқ, Витя, ундай дема!— деб жиддий йўсинда ўтинди Васёк.

Витя хафа бўлди.

— Бирга ўқирдик, кейин бирга денгизчи бўлгани борардик!

Бир куни Екатерина Алексеевнанинг уйи олдида Васёкни Алёша Кудрявцев қарши олди.

— Хўш, ишларингиз қалай? — деб сўради у куюниб Трубачёвдан.— Мен Елена Александровнадан сўрамоқчи бўлдим-у, лекин уни ҳеч учратолмадим.

— У доим биз билан бирга. Биз тайёрлана-япмиз...

Алёша болаларнинг ориқлаб кетган юзларига астойдил ачиниб тикилди. «Улардан имтиҳон олиб қийнаб нима қилишаркин! Дадам директор билан гаплашса-чи... Ҳар ҳолда кимсан — генерал-ку, илтимоси ерда қолмас...» — деб ўзича шошиб ўйлади у, кейин ўзи қизариб, қатъий суратда бу фикрни миясидан қувди.

— Фақат арифметикадан имтиҳон берасизларми? — деб сўради у.

— Билмадим! Қолган фанлардан кўнглимиз тўқ!

Алёша ўйланиб қолди:

— Хўш, ўзларингизни қалай сезасизлар. Ута оласизларми? — дея, ташвишланиб сўради у хайрлашаётиб.

— Биз ҳаммасини ўтиб бўлдиг-у, тағин ким билади у ёғини. Бир томони, бизнинг йиллик баҳоларимиз йўқ, бўлса имтиҳонда янглишиб-нетиб

қолсанг — асқатиб қоларди,— деб жиддий йўсинда тушунтирди Сева.

Янги дўстларининг ҳолига ачинган Алёша мактабда ғамгин кезиб юрар, ҳамма ўқитувчиларни диққат билан кўздан кечириб, сабри чидмай математика ўқитувчисини кутар эди.

«У келса, гаплашиб, кундаликни бераман... Мана, дейман, мактабимизда шундақа болалар бор, ўзингиз ўқиб кўринг. Улар пионерлар, аълочилар, дейман... Наҳотки шундан кейин ҳам йиқитса?»

Алёша ўзини қўйгани жой тополмасди.

Бир куни юзи ингичка, узун, бурни қанқайган, дўнг пешона бир киши мактабга кириб келди. Қотмадан келган бастига кўк костюм ярашиб тушган, бошидаги юпқа шляпаси майин сочларини босиб турар эди. Нотаниш бу одам Леонид Тимофеевични сўради-да, уни кутиб, ҳовлида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Алёша нечундир ишонч билан «Математика ўқитувчиси шу!» — деб ўйлади-да, югуриб ҳовлига чиқди. Кейин нотаниш одам олдига борди-да:

— Салом! Директор ҳозир келиб қолади,— деди.

— Кутиб тураман,— деди у киши.

— Пионерлар хонасига кира қолинг! Ўтириб турасиз! — деб таклиф қилди Алёша.

— Кирсам кирай, ўтириб турарман, тик турсам ҳам бўлаверади,— деб розилик билдирди келган одам.

Алёша уни пионерлар хонасига олиб кирди. «Математик» қўлини орқасига қилиб, стол устида қўл етгудек паст осилиб турган электр лампочкага тикилиб қаради-да, шнурини ушлаб кўрди; кейин коридорга чиқиладиган эшикни очди-да, шипга кўз тикиб, ғудурлаб:

— Қанча точкаларинг бор? — деб сўради.

Алёша тушунмади-да, жавоб бериш ўрнига шошиб:

— Диванга ўтира туринг,— деди, кейин ҳовлиқиб кундаликни қўлига олди.— Бизнинг бу мактабимизда аълочилар, пионерлар бор... Улар доим яхши ўқиб келганлар. Жуда қобилиятли болалар! Айниқса арифметикадан. Мана кундалик, ўқийсизми?

Келган киши Алёшага боқди. Кўзлари жонланди, лабларида мулойим табассум пайдо бўлди:

— Мен кундаликлар ўқиб юрган эмасман. Сизлар эса ўқинглар, ўсинглар, сизларга яхши баҳолар олиш — шарт. Шунинг учун ҳам пионер-сизлар.

Хонага Леонид Тимофеевич бош суқди:

— Салом! Сиз мени излаб келдингизми?

Ҳалиги одам шошиб-пишиб, шляпасини қўлтиғига қисди-да, директор орқасидан кетди.

Алёша хона ўртасида анча вақтгача туриб қолди, кейин кундаликни жойига қўйди-да, у ҳам юқорига чиқиб кетди.

Зина олдида пиллапоя панжарасига пиджаги билан шляпасини илиб қўйиб, ҳалиги «математик» деворни тешиб электр счётчиги ўрнатар эди.

Алёша янглишганини англади.

«Ҳозир одамларни таниб бўладими! Ўқитувчига ўхшаб кийинган, пешонаси ҳам математикларникидай дўнг пешона!»— деб ўйлади у алам билан.

Мактаб кун сайин янги одамлар билан тўлаверди. Ота-оналар, ўқитувчилар, ўқувчилар келишар эди. Ўқитувчилар хонасида стуллар тақир-туқур қилиб сурилар, нотаниш овозлар эшитилар эди. Грозный шода-шода янги калитларни ша-

рақлатиб, озода, баҳаво синфларни очиб ёпар эди. Ўқувчи болалар ҳовли ва коридорларда уймалашиб юришарди, коридорда эса ўзи ориқ, сочи оппоқ бир аёл болаларга китоб алмаштириб берар ва ўқитувчиларга дарслик китоблар улашар эди. Алёша болалар орасида ёлғиз кезиб юрар экан, уни бир фикр қийнар эди: Трубочёв бешинчи синфда қолса нима бўлади? Улар ўртасидаги дўстлик ипи яна узилиб қолмайдими? Наҳотки у, Алёша, Трубочёв билан бир партада ўтиролмаса?

* * *

Бир куни мактабда яна битта янги ўқитувчи пайдо бўлиб қолди. Бу одам ақлли, кўзлари жиддий боқадиган, узун бўйли, тик қоматли, оқ ораляётган сочлари хурпайган бир чол киши эди. Алёша уни Леонид Тимофеевичнинг кабинетига кузатиб қўяр экан, юзларига синовчан, лекин умидсиз назар ташлаб борди.

— Биров сизни сўраяпти, Леонид Тимофеевич,— деди у секин, олдинга ўтиб, ўқитувчилар хонасини очар экан.

Директор остонада тўхтаб:

— Оҳо! Уни қаранг-а! Азизим Анатолий Александрович!.. Қайтдингизми? Жуда соз бўлипти-да!— деди-да, ҳалиги баланд бўйли кишининг қўлларини икки қўллаб қаттиқ қисди.— Худди пайтида, ўқувчиларингиз — Трубочёв ва унинг ўртоқларининг имтиҳонига етиб келганингизни қаранг-а. Эшитдим, эшитдим улардан, қандай дарс ўтганингларни!

Алёша турган жойига михлангандай эшик оғзида тик турар экан, директор уни пайқаб:

— Кудрявцев, ўртоқларингга айт: ботаника-

дан имтиҳонни Анатолий Александрович оладилар,— деди.

— Сизнинг ижозатингиз билан, мен уларни ўз фанимдан аллақачонлар олтинчига ўтказганман, уларни ўз олтинчиларим қаторида кўраман деб умид қиламан,— деди Анатолий Александрович диванга ўтираётиб.— Қизиқ, бошқа фанлардан уларнинг аҳволи қалай экан? География фанидан Костя деган комсомол йигит дарс берган эди. Айтгандай, Костядан хабар-пабар борми?

— Болалар уни Ленинград бўсағасида жанг қиляпти, дейишган эди. Омон-эсон эмиш! Райком комсомолдан билиб келишибди,— деди Алёша шошиб-пишиб, кейин яна савол беришларини кутиб турмай, хушхабарни етказиш учун Трубачёв билан унинг ўртоқларини излаб кетди.

75-боб

«БИЗ ЯНА БИРГАМИЗ...»

Болалар ўзлари яхши кўрган жой — Мазин билан Русаковнинг ертўласи олдида ўтирар эдилар.

Ҳовуз саёзланиб, бетини кўк алаф қоплаган. Қоп-қора балчиқ босган соҳилда аллакимнинг ерга чуқур ботган, энди қуриб қолган излари кўринар эди. Сувга тегай-тегай деб ўсган буталар бери силжиган, чарақлаган қуёш нурида уларга қўнган майин мезонлар жимирлаб, жило берар эди. Бақалар ғамгин вақиллашарди. Қарағай сийраклашган, унинг кўм-кўк новдалари баъзи-баъзи жойларда сарғайиб қолган, дарахтдан узилиб тушган бир неча барг ҳовуз юзида мунғайиб сузиб юрарди.

Болалар чурқ этмай, ғамгин ўтиришарди. Бу кун — имтиҳон олдидаги сўнгги кун эди.

Бугун Елена Александровна яна бир маларини навбатма-навбат текшириб чийин юмшоқ сочларини пешонасидан юқриб, илжайди:

— Энди дам олинглар, куч йиғиб, ўз кучларингга ишонган ҳолда дадил олинглар.

— Раҳмат, Елена Александровна! Биса ҳам, биз сизнинг кўргазган ёрдамнинг эсдан чиқармаймиз!

Елена Александровна кетди. Болала китобларини тахлаб, столни нари сурдоскани девор томонга ўгирдилар.

Екатерина Алексеевна уларнинг ҳақиқатишларига индамай қараб турди.

Болалар хайрлашгани унга яқин келди.

— Раҳмат, Екатерина Алексеевна! Васёк титраган овоз билан.

Екатерина Алексеевна уни бағрига олди.

— Қани, бир ёзилиб дам олинглар-чи! Ушошиб болаларни кузатар экан,— ҳақиқатга келтирмай ўйланглар!

Бирданига ҳамма ишдан ўзини олиб, Васёк қаёққа боришини билмай қолди. Биса ҳам шу аҳволга тушган эдилар. Улар бериб ўқишлари алланечук қўққисдан қолди, шунинг учун энди ўз назарларини яна бир нарса қилишлари, аллақаёққа шошилишлари керакдай туюларди. туйғуси уларни тинчигани қўймас, юргивирлатар эди.

— Юринглар, ҳовуз бўйига боран таклиф қилди Васёк.

Болалар анча вақтдан бери ўзлари янаган жойларида бўлмаганларини эслаб кетдилар.

— Ҳа-я, ўйнагандан кейин, ёзилиброқ ўйнаш керак-да!— деди Мазин маъюс бўлиб.

Худди яширинча келишиб олгандай, яна қайтиб ҳеч ким бўлажак имтиҳон ҳақида гап очмади.

Петя Русаков саёзланиб қолган ҳовузга қараб:

— Эҳ, аттанг, чўмилиб бўлмас экан-да!— деди.

Васёк ўз мускулларини ушлаб кўрди. Назарида мускуллари кейинги пайтларда заифлашиб қолгандай туюлди.

— Қани, келинглар — очик ҳавода физкультур қиламиз!— деди у.

Болалар унинг гапига кириб, ўринларидан турдилар.

Васёк қўлларини дам баланд кўтариб, дам бармоқларининг учини ерга тегизиб:

— Нафас олинг, нафас чиқаринг!— дея команда бера бошлади.

Болалар у қилган ҳаракатларни бўшанг, истар-истамас такрорладилар.

Мазин бирдан шарт бурилди-да, сафдан чиқиб кетди. Саша унинг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб турди-да:

— Келинглар, яхшиси, бирорта ашула айта-миз,— деди.

Қизлар овозларини баланд қўйиб:

Ҳаётда, курашда ёрдамчи қўшиқ...—

деб ашулани баралла олдилар. Уларга ўғил болалар қўшилиб:

Қимки куйлаб, ҳаётда ташласа қадам,

Ҳеч ерда, ҳеч қачон тортмас ғам-алам,—

дея ашуланинг авжини кўтардилар. Аммо аввалда дадил бошланган бу хор, аста-секин заифла-

шиб, бора-бора секинлашди, охири бутунлай жим бўлиб қолдилар.

Шунда Ньюра:

— Келинглар, соҳилда жим ўтиришамиз,— деб таклиф қилди.— Дам олишимиз керак-ку.

Қизлар тўнка устига ғуж бўлиб ўтирдилар, ўнгил болалар улар олдига — ўт устига ёстандилар.

«Эртага бирортамиз имтиҳондан ўтолмай қолсак, унда нима бўлади?»— деган фикр ҳамманинг кўнглини тирнар эди.

Сева Малютин ўртоқларини елкаларидан қучоқлади.

— Яна ҳаммамиз биргамиз...— деди у ҳамманинг кайфиятини ифода қилиб, секингина.

Узоқ сукунат чўкди. Сув юзида сариқ ва кўк кемачаларга ўхшаб барглар сузар, дам ғуж бўлиб олар, дам енгил эсган шамол таъсирида ҳар томонга тарқалар эди.

Қуёш ботмоқда.

Бирдан Мазин ирғиб ўрнидан турди-да, қўлидаги кичкина тошни забти билан сувга ирғитди.

— Тўғри қилдинг, Мазин!— деди Васёк. Ўрнидан турар экан баланд овоз билан.— Ўзимизни қўлга олишимиз керак. Бизда энг муҳим нарса ҳали мавжуд!

Болалар савол назари билан унга боқдилар.

Васёк ғурур билан:

— Бу мардлик-матонат!— деди.

76-б с б

ФРОНТДАН КЕЛГАН КИШИ

Елена Александровна кўчадан аста юриб борар, болаларнинг паришон чеҳралари кўз ўнгидан кетмас эди. Эртага аҳволлари нима кечади? Имтиҳондан ҳамма болаларнинг омон-эсон ўтиб

олишларига у қадар ишонмаганидан, унинг ўзининг ҳам кўнгли ғаш эди. Мактабга боргиси келмади, чунки унинг ҳаяжонланаётганини Леонид Тимофеевич бир қарашдаёқ пайқаб олади.

Ёш ўқитувчи ғамгин бўлиб:

«Директорнинг тўртта кўзи бор, биракайига мени ҳам, ўзини ҳам, болаларни ҳам, мактабни ҳам кўради! Имтиҳондан ташвишланаётганимни албатта пайқайди...» деб ўйларди.

У дам бир кўчага, дам иккинчи кўчага бурилди.

«Сайри-томоша қилиб юрибман,— дея ғамгин кўнглидан ўтказди Елена Александровна...— Болалар ҳам ўйнаб юришибди. Лекин менинг ҳам, уларнинг ҳам дилларида оғир тош... Ишқилиб, ўтишсин-да! Мен дарсдан кейин улар билан шуғулланаман, уларни ҳамма фанлардан аълочи қилиб етиштираман... Айтгандай, қизиқ, улардан ким имтиҳон олар экан? Мабодо болаларга бепарқ қарайдиган, бегона одам келса-ю, маза-матрасиз қуруқ қилиб саволлар бера бошласа борми — болаларни чўчитиб, йиқитади-қўяди... Ким имтиҳон оларкин-а, билиб, аввалдан гаплашиб қўйиш керак... Нимага бундай ёмон хаёлларга бораяпман-а! Ахир мактабга ишлагани болаларни жони-дилидан яхши кўрган одамларгина келишади-ку... Шунга қарамасдан, барибир гаплашиш керак. Яна бирор нима қилиш керак — ўқитувчига тушунтириб қўйиш керак, бу болалар бир хил ялқов болалар тоифасидан эмас, баъзи бирлари янглишиб-нетиб қолганда ҳам, барибир уларнинг билимлари пухта деб айтиш керак.

Елена Александровна мактаб томонга бурилди. Узоқдан кўк девор, баланд дарвоза кўринди. Бино ортида бир неча бола ҳали ҳам тахта деворни бўяб юрибди. Ҳовлида болаларнинг оналари

гаплашиб туришибди. Улар олдида бир-бирларига кулиб боқишиб, бўлажак биринчи синф ўқувчилари туришибди. Йўлкада кўлини орқасига қилиб, физика ўқитувчиси юриб турибди; очиқ деразадан география ўқитувчисининг ўқувчи қизлар билан синф деворига карта осаётгани кўринди. Яна аллақандай бегона одамлар кўзга ташланади.

Елена Александровна диққат билан одамларнинг юзларига боқади... Буларнинг қайси бири эртага Трубачёв ва унинг ўртоқлари тақдирини ҳал қилар экан. У — Елена Александровна, ўз болаларини кимга ишониб топшираркин? Директордан сўраш керак. У, албатта, билади.

— Салом! Салом, Елена Александровна! — дея қувониб қичқиришди ўқувчи болалар.

Бир нечта қиз скамейкадан ирғиб туриб, унинг олдига чопиб келди:

— Қаёққа боряпсиз? Леонид Тимофеевич олдидами? У ўқитувчилар хонасида!

— Унинг олдига фронтдан биров келибди! — деб унга шипшитди учинчи синфда ўқийдиган қорачадан келган бир қиз.

Пешайвон оғзида иссиқ чойнак кўтарган мактаб қоровули Елена Александровнадан ўзиб, зинапоядан юқорига кўтарилди.

У ёш ўқитувчи қизни пайқамай ва ўқувчи қизларни туртиб-нетиб:

— Рухсат этинглар, рухсат этинглар... — деб гудранди.

«Ақлдан озганми, нима бало! Оз бўлмаса болаларни куйдира ёзувди-я!» деб ажабланади Елена Александровна.

У қизлардан: ҳозир нима иш қиляпсизлар, ўқитувчиларинг келдими, келган бўлса танишдиларингми, деб суриштирди.

Қизлар бўлса бирақайига чуғуллашиб, ўқитувчимиз жуда-жуда яхши, биз аллақачон синфда у билан ҳамма гапни гаплашиб олдик, у ҳозир келади, бизга ҳар хил ўсимликлар ҳақидаги китобни ўқиб беради, кейин бизда боғдорчилик тўрагаги очилади, дедилар...

Елена Александровна бош иргитиб жилмайди... Ўқитувчилар хонасининг эшиги оғзига етганда қизлар секин шивирлашиб:

— Бизнинг синфимизга келинг!— дедиларда, галалашиб зинапоядан пастга тушиб кетдилар.

Елена Александровна жиддий, осойишта тус олиб эшикни очди.

Диванда унга орқа ўгириб, фронтдан келган киши ўтирибди. Устида ҳарбий гимнастёрка, оёғида этик. Унинг ёнида директор икки қўлини тиззасига тираб, кўзойнагини ярқиратиб, алланимани қизғин ҳикоя қилади, ҳикоя қила туриб дамба-дам хохолаб кулади.

Бу кулги ва Леонид Тимофеевичнинг шод чехраси Елена Александровнани саросимага солди.

— Салом!— деди у қуруққина қилиб.

Леонид Тимофеевич ёшлардай шахт билан бошини ўгириб қаради-да, шошиб кўзидан ойнагини олди.

— Ана ўзлари!— деди у қувониб.— Танишинглар: бу киши ҳозиргина сиз билан биз гаплашиб ўтирган Елена Александровна бўладилар. Бу киши бўлса...— деб қувлик билан кўзларини қисди директор,— фронтдан келдилар. Сизлар бир оз танишсиз. Қани, эсланг-чи? Танидингизми?

Ҳарбий киши ўрнидан турди. Елена Александровна бир оз калавланиб, унга қўл берди,

чаккасидаги оқиш сочларига болиб турган кўкиш кўзларнинг де
Шу лаҳзада ялт этиб пионерлар
гуруҳ ўқитувчилар тушган расм
ти йигит хаёлига келди...

— Сергей Николаевичмисиз?
ҳайрон бўлиб.

Ҳарбий киши кулиб, ҳа деб
латди.

— Билдингиз-а! — деб суюнд
феевич ва оталарча меҳрибонли
чининг орқасини силади.— Қайт

Елена Александровна қўққис
колаевич чап қўлига қора қўлқо
ни кўриб қолди-да, дарров унда
қочди.

— Хўп, сизлар шу ерда бема
туринглар! Биз баъзи масалалар
дик. Мен борай, Иван Васильеви
лик ишлари билан шуғулланайли

Леонид Тимофеевич чиқиб к
Елена Александровна стол
Сергей Николаевич ҳақида жуда
лар эшитган бўлса-да, бу одам
эканини ҳали тўла тасаввур қил
хаёли яна болаларга учди. Ахир
нинг ўқитувчиси-ку! Елена Алек
мана шу кишидан мадад топа ол

— Ўз ўқувчиларингиз — Тру
лари эсингиздадир-а? — деб сўр
ва юраги жўшиб.

Ўқитувчининг юзи қоронғил
чети буришди, кўзлари чуқурлаш

— Мен эсламай ким эсласин,
ҳолда кулиб.— Бу болалар деб

— Йўқ, мен бошқа нарсани айтмоқчи эдим...— деди ёш ўқитувчи қизариб, кейин ўз ўқувчилари тўғрисида гапириб кетди.— Биз шундай тиришиб ҳаракат қилдикки, асти сўраманг... Улар дарсни билишади, лекин имтиҳонда доим кутилмаган бирор савол тушиб қолиши мумкин. Бу кўпроқ имтиҳон олувчига боғлиқ. У сезгир одам бўлса, болаларнинг тақдирига бефарқ қарама...

Сергей Николаевич унинг сўзини бўлиб:

— Сиз ўз ўқитувчи дўстларингизга ишонингиз керак,— деди кулиб.

Елена Александровнанинг кўзлари қоронғилашиб, лабларида болаларга хос қайсарлик ифодаси пайдо бўлди.

— Бу болаларни яхшироқ билмоқ керак, улар бизнинг энг яхши аълочи ва пионерларимиз — буни англаш керак. Уларни синфда икки йил қоладиган ялқовлар билан тенглаштириб бўлмайди. Янги ўқитувчи бу ёғини назарга олмаслиги мумкин,— деди у кескин қилиб.— Хуллас, мен улардан имтиҳон олувчи ўқитувчи билан гаплашмоқчиман.

— Улардан имтиҳонни мен оламан.

— Сиз-а?

— Ҳа, мен. Гап шундаки, улар ўқишганда, мен ҳам ўқидим. Уруш бошланиши олдида математика факультетининг сиртқи бўлимини тамомладим. Шундай қилиб, биз имтиҳон ҳақида Леонид Тимофеевич билан келишиб олдик. Аммо, гапимга қулоқ солинг, Елена Александровна,— деди мулојимлик билан Сергей Николаевич ва ёш ўқитувчининг хавотирланиб турган юзига боқди,— гапимни тўғри тушунинг. Мен бу болаларни биламан, улар билан фахрланаман. Уларга боғлиқ нарсалар ҳаммаси менга яқин ва азиз, лекин

шу вайдан уларга ён босиб, енгил-елпи — хўжа кўрсинга имтиҳон олинг, дейдиган бўлсангиз...

— Мен сиздан бундай қилинг деб сўраётганим йўқ! Мен ўзим ҳам ўқитувчиман!— дея жаҳл билан унинг сўзини бўлди Елена Александровна.— Мен, улардан имтиҳон олганда, ҳамма томонини ҳисобга олсангиз дейман. Улар бир ой ўтар-ўтмас олтинчи синфда аълочи бўлиб оладилар, мен бунга кафилман...

Ўқитувчи ўрнидан турди.

— Ташвишланманг, ҳаммасини ҳисобга оламан,— деди у секингина.

Елена Александровна хижолат бўлди-да, жим қолди. Ўқитувчи дераза олдига борди. У қаддини тик тутиб, хотиржам турарди. Дераза тоқчаси устида турган қора қўлқоп ичидаги чап қўли қимирламасди.

Кейин у бирдан олдинга эгилди-да, шахт билан деразани ланг очиб юборди. Елена Александровна шошиб ўрнидан туриб, кўчага қаради.

Мактаб ҳовлисига болалар кириб келишмоқда. Улар барабар қадам ташлаб, елкаларини бараварлаштириб юриб келадилар. Оқ майкалари устида қизил галстуклари ҳилпирайди. Узоқдан гўё кичкина отряд келаётгандай.

Олтин ранг пешона сочини орқасига қайириб олган отряд командири бир ёнбошда келмоқда.

Елена Александровна ўқитувчининг юзига кўз ташлади. Сергей Николаевичнинг қорайган ёноқларига қизил югурди, у жилмаяр, кўкиш кўзларида олам-олам қувонч порлар эди.

* * *

— Ана холос... юрак-бағрини эзиб юборишди... — деди Грозний, каттакон катак рўмолчасига бурнини артиб.

Сергей Николаевич пешайвон олдида турар, уни болалар зич қуршаб олишган эди. У бир вақтлар тош йўлда болалар билан видолашаётганидаги сингари, ўнг қўлида уларнинг жажжи, меҳрибон қўлчаларини қаттиқ сиқиб ушлаган эди...

— Биз сизни ҳеч қачон, ҳеч маҳал ёддан чиқарганимиз йўқ, Сергей Николаевич!— деб такрорлашарди болалар уни қучоқлаб, бошларини гимнастёркасига буркаб.

Сергей Николаевич ўнг қўлини аста бўшатдида, жимгина, бағрига бурканган болаларни силади.

Пешайвон олдида йиғилган каттаю кичик, ўқитувчининг ўз ўқувчилари билан учрашувига завқ билан қараб кулиб турар эдилар. Ут ўчирувчилар нарвонига чиқиб олган Витя Матрос Трубачёвга, фронтдан келган бегона кишига, пиқиллаб йиғлаётган қизларга кўз узмай қараб турар ва Қора денгиз матроси бўлган акасини эслаб, нарвоннинг темир панжарасига юзини қаттиқ босар эди.

— Ҳай, сизларга нима бўлди, мезбонлар, меҳмонни гир айлантириб ўраб олиб, айвондан жилгани қўймайсизлар!— деб ҳазиллашди Леонид Тимофеевич.— Ундан кўра ўқитувчингизга янги мактабимизни, синфларни кўрсатинглар... Ахир Сергей Николаевич мактабни ҳали тузукроқ кўриб чиққанлари ҳам йўқ, бизнинг бунда қандай ишлар қилганимизни билмайдилар ҳам!

Сергей Николаевич директорнинг ҳазилига улаб:

— Ҳа-ҳа, Леонид Тимофеевич айтиб бердилар, сизлар у билан яланг ердаги хароб бинога келиб, ўзларингга мактаб қуриб олибсизлар!— деди кулиб.

— Биз қурганимиз йўқ, ёрдамлашдик, холос,— деб кулишди болалар ҳам.

Лида кўзини артиб:

— Юринг, Сергей Николаевич, юринг! Шундай яхши синфларимиз, шундай яхши пионерлар хонамиз борки, кўрсангиз ҳавасингиз келади!..— деди.

Одинцов шошиб-пишиб Трубачёвнинг қулоғига алланима деб пичирлади. Васёк унга бош иргитиб қўйди.

— Пионерлар хонасига борайлик,— деб шоширди у яна ўқитувчининг қўлини ушлаб.

— Келинглар, аввал бионинг ташқи томони ни кўриб чиқамиз... Мана, қаранглар, ҳовлини боғ қилса бўлади,— деди ўқитувчи зинадан тushаётиб.

Лида шоша-пиша:

— Ҳа, боғ! Олмазор бўлади! Вася жўнаб кетаётганда... — деб гап бошлаган эди, лекин Петя Русаков аста унинг енгидан тортиб тўхтатди:

— Ҳозирча жим тур. Васяни кейин айтамиз.

Лида қўрққансимон қўли билан оғзини юмиб, жим бўлди.

Ўқитувчи кулиб юборди:

— Ҳали ҳам бояги-боягидайсизлар-а! Қани айтинглар-чи, у қанақа сир ўзи?

— Сирлик жойи йўқ,— деди Лида уялиб,— бу шунчаки бир сир, холос. Ҳадемай ҳаммасини билиб оласиз.

Ўқитувчи индамади. Лекин кутилмаганда юзи қоронғилашиб, шу оннинг ўзида ҳорғин ва заъфарон тус олди.

Болалар буни пайқаб, жим бўлиб қолдилар. Уларнинг назарида ўқитувчи отасини хотирлагандай бўлди.

«Билармикин, билмасмикин? Бирдан сўраб

қолса-я?» — деб ұйлады ҳар бир бола, хавотирланиб.

— Ҳали сиз билан гаплашадиган гапларимиз кўп...— деди Васёк тутилиб-тутилиб.

— Кейин, кейин гаплашамиз,— деди Сергей Николаевич секин.

Леонид Тимофеевич яқин келди. Улар бирга-бирга бинони кўриб чиқдилар. Леонид Тимофеевич бино қурилишида учраган қийинчиликларни бирма-бир сўзлаб берди. Директор гапирган кўп воқиалар ҳатто болалар учун ҳам янгилик эди.

— Томни ямаш учун тунукани Москвадан ташиб келтирдик. Бу саёҳат хотиралари ҳамон ёдимдан чиқмайди,— деб ҳазил қилди директор, кафтидаги қип-қизил узунчоқ чандиқни кўрсатиб.— Ҳа майли, ҳечқиси йўқ, иш битди, бир бало қилиб олиб келдик...

— Вой, бизларни олиб бормабсиз ҳам-а!— деди Лида таъна қилиб.

— Ҳа-я, Миронич иккимиз сени бирга олмамиз деб, йўл бўйи роса ачиндик!— деб кулди директор, Лиданинг кокилидан тортиб.

Ҳовлидан тахта девор ёқалаб ўтдилар. Сергей Николаевич ҳамма нарса тўғрисида муфассал суриштирди; болаларнинг мактаб қурилишида нима иш қилганлари ун айниқса кўпроқ қизиқтирди. У гоҳо бир нимани кўрсатмоқчи бўлса, дарров чап қўлини кўтарар эди. Қора қўлқоп ичидаги бармоқлари букилган, қимирламас эди. Сергей Николаевичнинг ярадор қўлига тегиб кетмаслик учун болалар унинг ўнг томонидан юрардилар; улар ундан ҳеч нимани сўрамас эдилар, чунки гимнастёркасидаги тўртта лентача ўқитувчининг нималарни бошидан кечирганини аниқ баён қилиб турар эди. Янги мойланган тахта деворни кўздан кечиран экан, Сергей Николаевич Труба-

чѣв бригадасининг нақ бўлмаса мусобақада ют-қазиб қўяёзганини, унга Андрейканинг элатлари ёрдамга келганини зўр эътибор билан тинглади.

— Андрейкангиз билан мени албатта таништиринглар!— деди Сергей Николаевич.

Васёк Алёша Кудрявцевни эслаб, уни ўқитувчиси олдига эргаштириб келди:

— Мана Алёша Кудрявцев, биз бу билан ҳам дўстмиз!

Сергей Николаевич бош иргитиб жилмайди.

— Фронгда Кудрявцев деган бир генерал бўларди. Жуда мард ва одамохун эди. Одам деса жонини берарди, ҳамма уни жонидан яхши кўрарди. Бир ҳаво ҳужуми пайтида у оғир яраланди, шунга қарамасдан жанг тугамагунча ўзини госпиталга олиб кетгани рухсат бермади,— деди ўқитувчи.

Алёшанинг юзидан олов чиқиб кетди, кўзлари ёнди, лекин у чурқ этмади.

— Ўша киши бунинг дадаси бўлади!— деди Васёк ўртоғига ишора қилиб.

— Сенинг даданг бўладими?— деб Алёшага диққат билан кўз тикди Сергей Николаевич.— Нега индамайсан?

— У бекорга мақтангани ёмон кўради!— деди Мазин, Алёшанинг елкасига қоқиб.

— Мақтаниш керак эмас-у, лекин бундай ота билан фахрланиш керак ва зарур!— деди ўқитувчи маънодор қилиб.

— Мен у билан фахрланаман!— деб одоб билан секингина жавоб берди Алёша Кудрявцев.

Болалар ўқитувчини бино ичига олиб кирдилар. Коридордан ўтиб, Сергей Николаевичга бўлажак олтинчи синфни кўрсатдилар.

— Сизлар жойларингни аллақачон эгаллаб олгандирсизлар?— деб ҳазиллашди ўқитувчи.

Алёша Васёкка қаради-да, дадил деди:

— Йўқ ҳали... баъзилар парталарини белгилаб олинган-ку... лекин бизлар эртага жой танлаймиз.

Болалар имтиҳонни эсладилар, ҳаммаларининг юрагини яна ўша ҳаяжон эгаллади.

— Ҳали сиз билан гаплашадиган гапимиз кўп, Сергей Николаевич!— деди Васёк яна секин ва жиддий қилиб.

— Ҳа, албатта. Лекин буни ҳам кейин гаплашамиз,— деб жавоб берди ўқитувчи яна ҳалигидай қилиб.

Пионерлар хонаси олдида болалар уймалашиб қолишди. Севани олдинга чиқардилар. У бир оз тортиниб баланд овоз билан шивирлади:

— Ахир мен яхшилаб гапириб беролмайманда...

Сергей Николаевич ажабланиб Севага қаради. У фронтда экан, Украинада қолган болаларни ўйлаб, нимжон, ориқ Сева қийинчиликларга тоб бера олармикин, деб жуда қаттиқ кўрққан эди. Ҳозир эса унинг қаршисида ишда қўллари қорайган, ёноқлари қип-қизил, бақувват бола турарди.

— Қани, қани, Сева Малютин! Менга нимани айтиб бермоқчисан?— деб сўради Сергей Николаевич, Севанинг елкасига қўлини қўйиб.

— Ҳозир, ҳозир!— деб шошилишди болалар, пионерлар хонасига кирадиган эшикни очиб.

— Бу ерда нималар бор, қани, кўрсатингларчи,— деди Сергей Николаевич, ичкари кираётиб.

Одинцов уни тантана билан фотосурат олдига олиб борди. Ўқитувчи ўзини, Митяни таниб, жилмайди:

— Митямиз ҳозир қандақа йигит бўлган экан-а?

— У қаҳрамон! Партизан!— дея анча бола бирданига жавоб берди.

— Мана бизнинг кундалигимиз. Бунда ҳаммаси ёзилган,— деди Одинцов, кундаликни ўқитувчига бериб.

Ўқитувчи отряднинг сафар дафтарини таниди.

— Ҳаммасини ёзиб борганларинг жуда яхши бўлипти. Дафтарни ўқигани олиб кетаман,— деди Сергей Николаевич.

Васёк Севани туртди. Ҳамма болалар бетоқат бўлиб Малютинга қараб турардилар.

— Сергей Николаевич, ўтиринг, хўпми? Биз сизга бор нарсани гапириб беришимиз керак,— деди Васёк.

— Хўп, ўтирганим бўлсин,— деб ҳазиллашди Сергей Николаевич, диванга ўтираётиб.

— Биз ишлаган госпиталда Вася деган бир комсомол йигит ётган эди. Уни бу ерга қишда олиб келдилар...— деб тортиниб гап бошлади Сева.

Ўқитувчи диққан билан қулоқ солди. Сева сўз танлаб, аста гапирар эди.

— Вася ўз командири ҳақида ҳикоя қилар, биз тинглардик. Вася тўртинчи батареяда снаряд ташувчи экан...

Ўқитувчи билинар-билинемас бир қимирлаб қўйди.

— Фашист танклари ер билан яксон қилинибди... Батареяда атиги битта тўп омон қолибди. Тўп олдида икки киши — Вася билан унинг командири қолишибди. Шу пайт яна битта танк ўрмалаб кела бошлабди... Вася яраланибди, шунинг учун ҳам командири у танкни тўхтатолганми, тўхтатолмаганми, билолмабди...

— Тўхтатган!— деб юборди бирдан Сергей

Николаевич. Унинг юзлари ёришди, кўзлари чақнади.— Вася қаерда?

Болалар ўқитувчига ёпирилиб, ҳаммалари бараварига чуғуллашдилар:

— Вася жўнаб кетди!

— У сизни шундай яхши кўрардики...

— Доим сизни гапиргани-гапирган эди...

Трубачёв Сергей Николаевичнинг олдига ўтиб деди:

— Вася жўнаб кетаётиб шундай деди: «Унга айтинглар, болалар, дунёда Вася деганлар кўп, унинг қисмида ҳам Васядақа қизил аскарлар кўп, лекин у тўртинчи батареядаги снаряд ташувчи Васяни унутмаган бўлса ажаб эмас... Ўша Вася сизнинг шинелингизни кийиб фронтга кетди, денглар».

Сергей Николаевич ўрнидан турди. Унинг кўзлари болаларнинг бошлари оша узоқ-узоқларга боқар, гўё қор босган далани ва елкасида милтиқ, орқасида юк халтаси, йўл босиб кетаётган ёшгина қизил аскарни кўраётгандай бўларди.

— Хайр! Вася!— деди ўқитувчи секингина.— Биз ҳали яна учрашамиз!

77-606

КИЧКИНАГИНА УИДА

Қоронғи тушмоқда. Ғира-ширада тротуарларнинг бўр билан оқартирилган чеккалари яққол кўринади. Чироқсиз уйлар уйқуга чўмгандай кўринса-да, кўчалар серқатнов, гавжум.

Сергей Николаевич болалар билан бирга таниш уйлар ва боғчалар олдидан ўтиб бораркан, жонажон шахри сокин, ғамгин хотираларни кўнглига солар эди. Унинг қалби болалар билан,

йил бўйи жудо бўлган жонажон мактаби билан учрашувидан ҳаяжонга тўлган эди.

«Бир йил ичида шунчалик ўзгариш-а! Қанчадан қанча машаққатлар бошдан кечирилди!»— деб кўнглидан ўтказди Сергей Николаевич. Унга шундай қадрдон бўлмиш бу болалар орасида кокиллари олтинсимон, кўм-кўк кўзлари хирароқ кичкинагина қиз йўқ... Ўзининг ҳувиллаб қолган уйида энди у жондан азиз қари отасини ортиқ кўролмайди... Унинг ўзи ҳам шу ўтган вақт ичида анча ўзгарди, аллақачонлар хавф-хатар билан юзма-юз келишга ўрганган, пишиган, улғайган. Шиддатли уруш ва жанг шароитида юраги тобланган. Шунга қарамасдан, ҳозир жудолик алами фронтда эканида азиз кишиларининг ҳалок бўлгани ҳақида Леонид Тимофеевичдан хат олган пайтидагидек қалбини қаттиқ ўртар эди.

Сергей Николаевич бирдан жуда чарчаганини пайқади, ярадор қўли зирқираб оғирди. У болаларга кўз ташлаб, миннатдорлик билан илиқ жилмайди.

Ҳувиллаб ётган қадрдон уйингга ёлғиз кириш оғир. Аммо у ёлғиз эмас... Болалар унинг билан ёнма-ён баравар қадам ташлаб келишяпти. Улар ҳамма нарсани тушунишади. Сергей Николаевич ҳозир уларнинг азиз ўқитувчиларигина эмас, энг яқин энг қадрдон кишилари ҳам. Айни вақтда у Вася айтган ўша довюрак командир, Батан ҳимоячиси. Кўк гимнастёркасидаги ранг-ба-ранг ингичка лентачалар ёш юракларга гурур бағишлайди.

Унинг шинелини олиб олган Петя Русаков олдинда керилиб, шинелни елкасида кўтариб борарди. Нюра Сергей Николаевичнинг қўлидан маҳкам ушлаб олган. Бақироқ, тентакчалиш Нюра Синицинанинг бутун синф болалари билан



уришганига, бўлмагур, кулгили шеърлар ёзганига кўп бўлдим... Ҳозир эса у гўё каттагина, мўминтой қиз бўлиб қолган, кўзларида янги, жиддий ифода пайдо бўлган, ўртоқлари билан муомалалари эса чуқур, дўстона. Нюра улар билан ёнма-ён борар, дамба-дам ўз ўрнини Лидага берар эди. Ўз жойини бергач, нима бўлса ҳам ўқитувчига яқинроқ юриш учун бир оёғини тротуарга, бир оёғини тош йўлга қўйиб дадил қадам ташлар эди. Чап томонда, сал бир ёнбошига қийшайиб, ўқитувчига кулча юзини ўгирганча Саша Булгаков борар эди. Мазин олдинга ўтишга интилиб, ҳамманинг оёғини босарди. Васёк Трубачёв, Қоля Одинцов ва Сева Малютин олдинда борар, уйга яқинлашган сари уларнинг юраклари дукиллаб урар эди.

— Ҳаммамиз бирга кирамиз,— деб шипшиди Сева.

Мана таниш эшик. Сергей Николаевич зинага чиқди-да, эски одатича, симдан тўқилган гиламчага оёғини артди. Эшикка урилган қулф занглаган, эшик сал ғиқиллаб очилди.

— Қани, кiringлар!— деди ўқитувчи ва болаларни олдинга ўтказди. Кейин ўзи кириб, чироқни ёқди.

Қозиқда Николай Григорьевичнинг эски пальтоси билан мўйна шапкаси осиглиқ турибди... Хоналар сув қуйгандай жимжит. Тақа-тақ ёпиб ташланган чанг деразалар худди кул ранг дока тutilганга ўхшайди.

Сергей Николаевич биринчи хонада тўхтади. Ҳамма нарса боягидек жой-жойида. Езув столи, диван, китоблар тахланган этажерка.

Иккинчи хонанинг эшиги очиқ. У ердаги девор тагида Николай Григорьевичнинг юмшоқ одеял ёпилган каравоти, унинг ёнида жажжиги-

на, пастак столча. Столча устида — эски журналлар, газеталар...

Сергей Николаевич бўш хонага бир ров кўз ташлади-да, чарчаб диванга ўтирди.

— Мана, келдик ҳам...

Болалар унинг ёнига ўтирдилар. Анчагача ҳеч ким ҳеч нима деб оғиз очмади. Кейин Васёк Сергей Николаевичнинг елкасига юзини босиб, секин деди:

— Оксана холам: «Ўқитувчингизни кўрсангиз, айтинг: отаси ўлди, опаси эса тирик, унинг дуосида юрипти, денглар» — дедилар.

Болалар бошларини эгдилар.

Ўқитувчи қимирламай ўтирар, ўйга чўмиб болаларга тикиларди.

— Отам: бошингни ҳам қилма, дерди. Келинглар, Николай Григорьевичнинг айтганини қиламиз,— деди у мулойимлик билан ва бир лаҳза жим туриб, илова қилди:— Хўп, бирортангиз кейинчалик менинг азизларимнинг қандай ҳалок бўлишганини айтиб берасиз, бугун эса кундалик ишлар ҳақида гаплашиб олайлик. Қани, бир чой қўйиб юборайлик-чи. Қани, қизлар, ишга киришинглар! Кухняда чойнак, примус бор, буфетда эса ўтган йилги қанд бўлса керак.

— Қанд бизда бор! Иван Васильевич ҳаммасини берган, мана,— деди Мазин, шошиб-пишиб каттагина бир тугунни очаётиб.— Ҳозир ҳаммасини қотириб ташлаймиз!

Қизлар кухняга чиқиб кетишди. Ўқитувчи чироқни ўчириб, деразани ланг очиб юборди.

Уй кечки салқин ҳавосига тўлди, кўчадан ўткинчилар овози эшитила бошлади.

Кухняда примус шовиллади. Мазин ҳўл латта топиб келиб, қоронғида ойнани арта бошлади.

Сергей Николаевич ҳам ҳўл латта сўраб ол-

ди-да, столга паст энгашиб олиб, чанг босиб кетган китобларни артиб тахлай бошлади.

— Нариги хонанинг деразасини очинглар, ҳозир шамоллатамиз-у, чироқни ёқамиз,— деди у.

Васёк Лида билан бирга Николай Григорьевичнинг хонасига кирди. Лида қора парда ипини тортиб, деразани очди.

— Тезроқ бу ердан каравотни йиғиб олинса бўларкан!— деб шивирлади Лида Васёкнинг қулоғига.

Сергей Николаевич унинг шивирлаганини эшитди-да, шошиб ичкари хонага кирди.

— Йўқ, йўқ, йиғиб олмаймиз! Эҳтимол, опам келиб қолар,— деди у.

Болалар унинг овозида ўқитувчига хос бўлмаган фавқулодда саросима ва савол оҳангини пайқаб олишди.

— Оксана холам албатта келадилар.

— Келадилар!

— Келадилар!— дейишди болалар, бир-бирларининг сўзларини бўлиб.

Кичкина столга чой келтирилди... Қўлларига чашка ушлаб, диванга ўтирдилар.

— Қани, энди ўқиш ҳақида гаплашамиз. Менга бир бошдан ҳаммасини гапириб беринглар. Кимда ўқидиларинг, бешинчи синф фанларидан нималар ўтдиларинг? — деб сўради ўқитувчи.

Болалар гапириб бера бошладилар. Сергей Николаевич дарсликларни олди.

— Буни ўтдиларингми?.. Буни-чи? — деб сўради Сергей Николаевич, дарслик китобларини варақлаб.— Агар арифметикадан ўтсаларинг, унда яна рус тили қолади, қолган фанлардан эса, сизни Леонид Тимофеевич шартли қилиб ўтказишга рухсат берса ажаб эмас.

— Биз арифметикадан бошқа ҳеч қайси фандан қўрқмаймиз,— деб очиқ эътироф қилишди болалар.

— Биз иккинчи йил синфда қолишдан қўрқамиз — нимага десангиз, биз ялқов эмасмиз,— деди Саша Булгаков.

— Кейин, ўртоқларимиздан ажрашдан қўрқамиз,— деди Мазин.— Бирортамиз ўтолмай қолсак иш чатоқ-да!..

— Ҳа-я, бирортамиз ўтолмай қолсак нима қиламиз-а?— дейишди болалар унга қўшилиб.

Сергей Николаевич китобларни четга олиб қўйди.

— Ҳозирги менга айтиб берган гапларингизга қараганда, фикримча, имтиҳондан ўтасизлар. Мабодо, бирортангиз заифроқ бўлиб, ўтолмай қолсангиз борми, бунга мардона чидаш керак бўлади. Шуниси ҳам борки, ҳеч ким сизни ялқов ва иш ёқмас демайди. Шундай вақтлар бўладики, бирор ўқувчи касал бўлиб ёки ўзига боғлиқ бўлмаган бошқа бирор сабаб билан синфда қолади. Сизларнинг ўқимай қолишингларга уруш сабаб бўлди. Албатта, синфда қолинса ҳаммамиз учун зўр кўнгилсизлик бўлади, лекин жудолик ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Борди-ю, сизларни бошқа-бошқа синфга ўтказдилар дейлик. Унда ҳақиқий дўстлик унутилиши керакми? Дўстлар кўпинча узоқ йиллар ажралишиб кетадилар, бошқа шаҳарларга кетиб қоладилар, бундан уларнинг дўстлик туйғулари сира ҳам ўзгармайди. Агарда у чинакам дўстлик бўлса! Сизларнинг дўстлигингиз биргаликда ўқишда вужудга келди, оғир кунларда ўсиб, вояга етди. Шундай экан, сизларнинг муносабатингиз қандай қилиб бошқа-бошқа синфларда бўлганингиз учунгина

ўзгариб қолсин! Масалан, мени олинг, мен шу ойлар ичида, фронтда қисқа ва тасодифий учрашсам ҳам, одамлар билан жуда қалин дўст бўлишни ўргандим. Комсомол Вася иккимиз душман ўқ ёғдириб турганда тўп олдида турдик. Иккимиз елкани-елкага тираб, ўлим билан олишдик. Кейин ажралишдик... Лекин иккимиз ҳам бир-биримизни унутганимиз йўқ.

— Ахир бошқа-бошқа синфда бўлсак, ишларимиз ҳам ҳар хил бўлиб кетади-да...— деб сўз қотди Петя Русаков.

— Мактабни битирганингиздан кейин, ҳар қайсингиз ҳар қаёққа қараб парвоз қилганда нима қиласиз? Наҳотки ажрашаётиб менга ва ўртоқларингизга: «Хайр, энди ҳамма ишларимиз ўзгариб кетади, биз мактабда қарор топган дўстлигимизни унутамиз!» десаларинг?— деди Сергей Николаевич, болаларнинг юзига диққат билан кўз тикиб.

— Йўқ, йўқ... ҳеч қачон бундай демаймиз...— деб ийманиб кулишди болалар, ўқитувчининг ҳазиллашаётганига ишониб.

— Гап шундай, дўстларим,— деди куйиниб Сергей Николаевич,— биламан, биронтанглар синфда қолсанглар ҳаммангларга ҳам оғир бўлади, лекин масалага катталардай жиддий кўз билан қараш керак. Ҳаётда учрайдиган ҳамма масалаларда мардона иш тутиш керак. Сизлар душман билан курашда мардлик синовидан ўтдиларинг. Меҳнат ва ўқиш синовида ҳам мардлик кўрсатдиларинг, келинглари — бу сафар ҳам мардлик-матонат кўрсатайлик!

Болалар бир-бирларига қарадилар. Уларнинг чеҳраларида чуқур алам бор эди. Лекин бу алам ўқитувчининг сўзлари таъсирида анча енгиллаган эди.

— Борди-ю, ўшандай бўладиган бўлса, биз баъзи ялпи экскурсиялар уюштирамиз, тўгаракларда бирга ишлашамиз... Мана шу ерда, менинг уйимда йиғилишиб турамиз,— деб қўшимча қилди Сергей Николаевич ва болаларга қараб жилмайди.— Хўп, булар ҳаммаси келасининг иши. Ҳозир эса, эртаги кун ҳақида гаплашиб олсак. Сизлардан имтиҳонни мен оламан.

— Вой, ўзингиз-а! — деб чапак чалиб юборди Нюра.

— Сергей Николаевич, ростданми, чинингизми?— деб ҳар томондан савол ёғдиришди ҳаяжонланган болалар.

Ўқитувчининг бу гапи уларни севинтирди, кучларига куч қўшди. Назарларида, Сергей Николаевичнинг синфда бўлишининг ўзи эртага уларга жасорат-журъат бағишлар эди.

— Биз бунчалик бахтимиз чопар, деб ҳатто ўйламаган ҳам эдик!— деди Сева Малютин.

Васёк ўқитувчининг қўлини қаттиқ қисди:

— Эртага кучимиз борица ҳаракат қиламиз!

— Омадимиздан ўргилай!— деб қичқирди Мазин.

— Мен ҳалиям илтаригидай талабчанман,— деб жилмайди Сергей Николаевич.

— Буни биламиз,— деди Одинцов.— Лекин сиз ўз ўқитувчимизсиз. Сиз бор жойда биз ўзимизни дадил тутамиз.

Болалар ўқитувчининг уйидан алламаҳалда чиқиб кетдилар.

Кўчада уларнинг овози тинганда Сергей Николаевич кундаликни олди-да, отасининг хонасига ўтди. Торгина тўшакка ўтириб олиб, софдиллик, мардлик, Ватанга чексиз муҳаббат тўғрисида ёзилган ҳаққоний ҳаёт қиссасини узоқ ўқиди.

ҲАЛ ҚИЛУВЧИ ПАЙТ

Васёк доска олдида турар, олдинги партада ўртоқлари ўтиришарди. Улар Трубачёвдан кўз узмай, қимирламасдан тўғри ўтирар, астойдил қулоқ солаётганлари чехраларидан яққол кўриниб турар эди. Дераза олдидаги стол атрофида ўқитувчилар ўтиришарди. Чарақлаб чиққан куз қуёши ҳовлидан бўялган пол юзига хол-хол бўлиб тушиб турар, Леонид Тимофеевичнинг кўзойнагида шўх жило берарди. Директор стул суянчигига ўзини ташлаб, Трубачёвнинг доскада масала ечишини диққат билан кузатарди. Елена Александровна нозик қўлларини столга қўйиб, тўғрисига кўз тикканча бир ёнда ўтирар эди. Стол устида болалардан ортиб қолган бир даста билетлар ётарди.

Сергей Николаевич бошини бир ёнга эгиб, дераза олдида турар ва кўз узмай, доскада пайдо бўлаётган ҳар битта рақамни кузатиб борар эди.

Васёк биринчи бўлиб жавоб берди. Ҳаммалари жой-жойларини эгаллаб, болалар билет олганларидан кейин, Леонид Тимофеевич:

— Хўш, қайси бирларинг аввал жавоб бера-сизлар? — деб сўради.

Васёк ўртоқларининг оқариб кетган юзларига боқди-да, оҳиста ўрнидан туриб:

— Менга рухсат этинг...— деди.

Энг қийин ишларда ҳамма вақт ва ҳар қаерда бўлгани каби, бу ерда ҳам Васёк Трубачёв бўш келмади.

Сергей Николаевич бош ирғитди. Васёк билетини ўқитувчига узатиб, доскага чиқди.

Худди шу соатда Трубачёв ва унинг ўртоқлари имтиҳон бераётганини бутун мактаб биларди. Мактаб биноси олдидаги йўлкада Васёкнинг собиқ синфдошлари у ёқдан-бу ёққа юриб туришарди.

— Биринчи бўлиб уни чиқаришди!— деди Лёна Белкин, ўт ўчирувчилар нарвонидан сакраб тушиб.

— Унга қайси масалани беришдийкин?— дейишди болалар куйиниб.

— Деразадан яна бир қара. Масалани ечаяптимикин, йўқмикин?

— Керак эмас, адашиб кетади! Бу нима қилиқ, қўйинглар!— деди аччиғланиб Надя Глушкова.

Шунга қарамасдан болалар аста-секин деразадан мўраладилар.

Коридорда, синфнинг ёпиқ эшиги олдида, яқиндагина бир-бирларига душман бўлган Алёша Кудрявцев билан Витя Матрос бир қадам ҳам нари жилмай турар эдилар.

Алёша сочи қиртишлаб олинган бошини деворга тираб, қошларини қаттиқ чимириб, шипга боқарди.

Витя Матрос бўлса ҳеч бир тек туролмай типирчилар, эшикка қулоғини тутиб, калит соладиган тешикдан мўралаб қарар эди.

— Қарама,— деб пичирлаб уни тўхтатди Кудрявцев,— жим!

Витя бир лаҳза жим бўлди. У Трубачёвга бутун қалбдан муваффақият тилар, шу билан бирга собиқ бригадирининг у билан бир синфда қолишини орзу қилар эди. Қурилишда бирга кечирган ҳаяжонлари ва денгиз ҳақидаги орзу-ҳаваслари бу катта ва кичик икки оғайнини бир-бирига қаттиқ боғлаган эди. Витя Трубачёвни қизғин, астой-

дил севди. Васёк нимаси биландир унга фронтга кетган акасини эслатар эди... Витя Трубачёвдан ўлса ҳам айрилгиси келмас, шундай шоввоз боланинг имтиҳондан йиқилишини сира-сира истамас эди.

— Сен нима дейсан, ўтадимми?— деб сўрарди у нуқул Қудрявцевдан, ёниб турган қора кўзларини унинг юзига яқинлаштириб.

Қудрявцев индамай елкасини қисар эди. Синф жимжит.

Витя яна калит солинадиган тешикдан мўралади.

— Тик турибди!— деди у хавотирланиб.

— Нима? Масалани ишламаяптими?— деди Қудрявцев бир сапчиб тушиб.

Васёк чиндан ҳам доска олдида қийин аҳволда турар эди. У доскага мисолни ёзар, аммо ҳаяжонланганидан қоидасини эслаб ололмас эди. Қўққисдан миясида ҳаммаси чалкашиб, боши ғувиллаб кетди. Бўр ушлаган қўли ҳар бир рақам устида тўхтар, у қийналиб, вақтни чўзар эди.

— Қоидасини айт,— деб унинг эсига солди Леонид Тимофеевич.

Васёк доскага қараб, бўр ушлаган қўлини пастга туширди.

Қоидаси... Унинг ёноқлари оқариб кетди, лаблари аста қимирлади. Қоидаси...

Синфга оғир сукунат чўкди. Лида Зоринанинг катта очилган кўзларида ваҳима кўринди. Петя Русаков ўзини унутиб, партадан туриб кетди. Ҳамма юзлар чўзилиб, изтиробда тек қотди. Васёк ўртоқларига қарамас, лекин назарида бу сукунатда ўртоқларининг юраклари қандай қаттиқ, қандай ҳаяжон билан дукиллаб ураётганини эшитаётгандай эди.

— Трубачёв, мисолни тушунтириб бер,— деди Сергей Николаевич, унинг қийналиб қолганини кўриб.

Аммо унинг сўзи Васёкнинг қулоғига кирмади. У чуқур руҳий изтиробда Елена Александровнага қаради. Ёш ўқитувчининг кўкиш кўзлари, қоронғилашган серташвиш юзлари Васёкка бирдан сўнгги дарсларнинг бирида унинг олдида очиқ дарслик китобини ушлаб туриб, уни тез-тез варақлаб, қизгинлик билан: «Трубачёв, эсингдан чиқарма! Кўзинг билан кўриб, қулоғинг билан эшитиб ол!» деганини эслатди.

Васёк гўё унинг қўлидаги дарслик китобни кўриб, унга кўз югуртиб чиққандай бўлди, доскага ўгирилди-да, суюнганидан титраб кетди. Қоида эсига тушди.

— Қани, гапир,— деди Сергей Николаевич энгил тортиб ва қувноқ жилмайиб.

— Ҳозир!— деди Васёк баланд овоз билан, сўнг худди китобдан ўқигандек қилиб, тутилмасдан, аниқ ва равшан жавоб берди:— Касрни касрга бўлиш учун биринчи каср суратини иккинчи каср махражига, биринчи каср махражини эса иккинчи каср суратига кўпайтириш керак, шунда биринчи ҳосил сурат, иккинчиси эса махраж бўлади.

Синфда шодликдан ғовур-ғувур бошланиб кетди, болалар юзида табассум яшнади. Леонид Тимофеевич шошиб рўмолчаси билан терлаб кетган кўзойнагини артди.

Мазин бутун синфга эшитдириб:

— Уҳ-ҳ...— деб юборди.

Сергей Николаевич унга бармоғи билан пўписа қилиб қўйди. Васёк бўлса, оғир юкдан қутулгандек, доскадаги масалани осонлик билан ечар эди.

Оппоқ оқариб, юраги жўш уриб синфдан чиқар экан, икки жуфт бетоқат қўл остонадаёқ уни маҳкам ушлади.

— Ўтдим шекилли!— деди Васёк шошиб ва орқасидан ёпилаётган эшикка қаради: у ерда — синфда унинг ўртоқлари қолишган эди.

— Ўтдингми? Ўтдингми? — деб қувонч билан қайта-қайта сўрарди Кудрявцев.

— Ўтдингми?— деб сўради Витя Матрос тарвузи қўлтиғидан тушиб, кейин шартта орқасига бурилиб, коридордан чопиб кетди.

— Нимани сўрашди? Қандай масалалар тушди? Нимага жим туриб қолдинг?— деди ташвишланиб Алёша.

Васёк бошини тебратиб, унинг қўлларини қаттиқ қисди.

— Энди Мазин жавоб беряпти...— деб шивирлади у жавоб ўрнига.

Кудрявцев жим бўлди. Икковлари деворга суяниб, ёпиқ синф эшиги олдида турардилар.

Трубачёвнинг зийрак қулоғи ҳамма овозларни илиб олмоқда эди. Бир марта унинг қулоғига кулги овози кирди, шунда у ҳам саросимага тушиб, бетайин жилмайди. Иккинчи сафар у Лида Зоринанинг ҳаяжонлангандан шанғиллаб гапирганини эшитди.

Васёкка худди эшик орқасида унинг тақдири ҳал қилинаётгандай туюлди. Минутлар йилдай секин ўтарди. Ниҳоят, анча-мунчадан кейин, унинг ўртоқлари бирин-кетин синфдан чиқиб кела бошладилар. Ҳаммаси ҳам қувонч билан, ҳовлиқиб бир-икки оғиз гап айтар, сўнг унинг ёнида туриб, худди у сингари, эшик ортидан элас-элас эшитилаётган овозларга индамай, диққат билан қулоқ осар эди. Энг кейинда Саша Булгаков қолди.

Болалар ҳаяжондан юракларини чангаллаб,

ғуж бўлиб, чурқ этмай кутардилар. Алёша уларнинг юзларига боқиб, чинакам дўстлик нима эканини умрида биринчи марта англади. Унинг дили очилиб, бағри кенгайиб кетди, у ўзининг ана шу янги ўртоқларидай бўлишни истарди.

Эшик яна очилди.

— Саша!

Булгаковни ҳар томондан ўраб, бағриларига босдилар.

— Оз бўлмаса адашиб қолувдим... Кейин, ҳарқалай, жавоб бердим,— деб ғудранди у суюнганидан дудуқланиб.

Синфда эса, Леонид Тимофеевич қувонганидан қўлларини ишқалаб, Елена Александровнани табрикларди:

— Қаранг-а, мен уларни шунчалик тайёрларсиз деб кутмаган эдим! Рост, кутмаган эдим! Менимча, уларни энди фақат рус тилидан синаб кўриш керак. Ботаникадан улар Анатолий Александровичда ўқиганлар, агар кафил бўлсангиз, тарих билан географиядан шартли қилиб ўтказамиз.

— Кафилман! Улар аъло ўқишади, кўрарсиз!— деб ишонтирди Елена Александровна, болаларча қувониб.

Сергей Николаевич унинг қўлини қаттиқ қисди:

— Болаларим учун сизга раҳмат!

— Менга эмас, менга эмас — Екатерина Алексеевнага раҳмат! У киши шунча ҳаракат қилдиларки, асти қўясиз, жуда кўп куч сарф қилдилар.

— У кишига ҳам алоҳида ташаккур айтмиз,— деди директор.— Қани, энди болаларни чақиринг-чи, уларга имтиҳон натижаларини айттайлик.

Елена Александровна эшикни ланг очиб юборди. Болаларни чақириб ўтиришнинг ҳожати бўлмади. Улар бир-бирларини туртишиб, қисилишиб, ўзлари синфга югуриб кирдилар.

— Сизларни табриклайман, олтинчи синфга кўчдиларинг десам бўлади!— деди директор.

Унинг овозини ҳаяжонли гулдурос кўмиб юборди. Бирдан ҳовли томондаги дераза катта очилиб, ундан ўқувчиларнинг жингалак сочли бошлари кўринди:

— Ура! Ура! Имтиҳондан ўтибдилар! Ура!

Синф ана-мана дегунча болалар билан лиқ тўлди.

Ғала-ғовур ичида Алёша Кудрявцев билин-тирмай Елена Александровнага яқин борди:

— Мени кечиринг, тушунмаган эканман... Сизга раҳмат...— деди у, кўз ёшидан қизариб, тутилиб-тутилиб.

Елена Александровна ажабланиб қошларини керди-да, жилмайди.

— Энди ҳамма иш жойида бўлади, Алёша!

* * *

Шодлигини ичига сиғдиrolмаган Мазин, деразадан сакраб тушиб, Тишин билан Петрусинга отилди. Уларнинг елкаларига оғир қўлларини қўйиб, қувонч билан деди:

— Биз энди албатта олтинчи синфда ўқиймиз. Мен сизларни тарбиялаш билан узоқ шуғуллана олмайман, бунга сабрим чидмайди. Гапнинг пўст калласи шу: дўст бўлишни истасанглар виждонли бўлинглар. — У анграйиб қолган болаларнинг қўлларини кенг кафтига олиб, қаттиқ силкиди.— Мана шу — дўстлигим гарови. Лекин эсингларда бўлсин..— у кўзларини ўқрайтириб,

овозини пасайтирди:— Чатоқлик қилсаларинг жиғларингни эзиб қўяман!

Тишин билан Петрусин бўлажак синфдошларига хавотирланиб қараб қўйдилар.

— Яхши одам бўлиш унча қийин эмас-ку ахир!— деди уларга Мазин, мулойимлик билан, далда бериб.

79 - б о б

ОТА ВА УҒИЛ

Дуня амма тоқатсизлик билан жиянини кутиб, бир неча бор эшик оғзига чиқиб келди.

— Келяпти!— деб қичқириб юборди у бирдан, кўча эшик оғзида келаётган Васёкни кўриб.

Унинг орқасидан, зинада тез-тез ташланган оғир қадам товуши эшитилди, шунда сариғ мўйловли киши Дуня аммани аста остонадан четга суриб, эшикка тиқилди.

— Эсингни йиғсанг-чи, Паша! Ҳеч бўлмаса огоҳлантириб қўяй... унгача уйга кириб тур...— деди ташвишланиб Дуня амма.— Бирдан суюниб, юраги ёрилиб кетмасин тагин!

— Бизга халақит берма, Дунюшка! Труба-чёвлар чиниққан одамлар!— деди Трубачёв, келаётган ўғлига қўл чўзиб титроқ овоз билан.

Павел Васильевич обед маҳали кириб келди. Васёкнинг имтиҳон бераётганини эшитиб, Саригвойини кутилмаган бу учрашувдан ҳовлиқтириб юбормаслик учун мактабга бормади. Лекин соат кетидан соат ўтса-да, Васёк келавермади. Павел Васильевич деразадан нари кетмади.

— Кеч бўлиб қолди-ю, ўғлимдан дарак йўқ-а!— деди у опасига шикоятмуз.— Ҳеч бўлмаса мактабга сен бориб кел!

Елена Александровна эшикни ланг очиб юборди. Болаларни чақириб ўтиришнинг ҳожати бўлмади. Улар бир-бирларини туртишиб, қисилишиб, ўзлари синфга югуриб кирдилар.

— Сизларни табриклайман, олтинчи синфга кўчдиларинг десам бўлади! — деди директор.

Унинг овозини ҳаяжонли гулдурос кўмиб юборди. Бирдан ҳовли томондаги дераза катта очилиб, ундан ўқувчиларнинг жингалак сочли бошлари кўринди:

— Ура! Ура! Имтиҳондан ўтибдилар! Ура!

Синф ана-мана дегунча болалар билан лик тўлди.

Гала-говур ичида Алёша Кудрявцев билин-тирмай Елена Александровнага яқин борди:

— Мени кечиринг, тушунмаган эканман... Сизга раҳмат... — деди у, кўз ёшидан қизариб, тутилиб-тутилиб.

Елена Александровна ажабланиб қошларини керди-да, жилмайди.

— Энди ҳамма иш жойида бўлади, Алёша!

* * *

Шодлигини ичига сиғдиролмаган Мазин, деразадан сакраб тушиб, Тишин билан Петрусинга отилди. Уларнинг елкаларига оғир қўлларини қўйиб, қувонч билан деди:

— Биз энди албатта олтинчи синфда ўқиймиз. Мен сизларни тарбиялаш билан узоқ шуғуллана олмайман, бунга сабрим чидамайди. Гапнинг пўст калласи шу: дўст бўлишни истасанглар виждонли бўлинглар. — У анграйиб қолган болаларнинг қўлларини кенг кафтига олиб, қаттиқ силкиди. — Мана шу — дўстлигим гарови. Лекин эсингларда бўлсин.. — у кўзларини ўқрайтириб,

овозини пасайтирди:— Чатоқлик қилсаларинг жиғларингни эзиб қўяман!

Тишин билан Петрусин бўлажак синфдошларига хавотирланиб қараб қўйдилар.

— Яхши одам бўлиш унча қийин эмас-ку ахир!— деди уларга Мазин, мулойимлик билан, далда бериб.

79 - б о б

ОТА ВА УВИЛ

Дуня амма тоқатсизлик билан жиянини кутиб, бир неча бор эшик оғзига чиқиб келди.

— Келяпти!— деб қичқириб юборди у бирдан, кўча эшик оғзида келаётган Васёкни кўриб.

Унинг орқасидан, зинада тез-тез ташланган оғир қадам товуши эшитилди, шунда сариг мўйловли киши Дуня аммани аста остонадан четга суриб, эшикка тиқилди.

— Эсингни йиғсанг-чи, Паша! Ҳеч бўлмаса огоҳлантириб қўяй... унгача уйга кириб тур...— деди ташвишланиб Дуня амма.— Бирдан суюниб, юраги ёрилиб кетмасин тагин!

— Бизга халақит берма, Дунюшка! Труба-чёвлар чиниққан одамлар!— деди Трубачёв, келаётган ўғлига қўл чўзиб титроқ овоз билан.

Павел Васильевич обед маҳали кириб келди. Васёкнинг имтиҳон бераётганини эшитиб, Саригвойини кутилмаган бу учрашувдан ҳовлиқтириб юбормаслик учун мактабга бормади. Лекин соат кетидан соат ўтса-да, Васёк келавермади. Павел Васильевич деразадан нари кетмади.

— Кеч бўлиб қолди-ю, ўғлимдан дарак йўқ-а!— деди у опасига шикоятмуз.— Ҳеч бўлмаса мактабга сен бориб кел!

— Йўқ, мумкин эмас, Пашенька, жоним. Ахир мен у ерга ҳеч борган эмасман, кўрса қўриб кетади, у бугун арифметикадан имтиҳон бериши керак. Бу имтиҳонда унинг тақдири ҳал қилинади.

— Соат беш бўлди — шу маҳалда арифметика қолдими! Қаёққа гумдон бўлди экан-а, жунбош!— деб куйинарди Павел Васильевич.

— Вой худойим-эй, балки у яна географияданми — бир нимадан имтиҳон бераётгандир. Йўл юриб келдинг, ётиб дам олсанг-чи, Паша. Госпиталдан чиққанингга кўп бўлмагандир, яраларинг азоб бермасин тагин! Ётгин, жонгинам!— деб қистарди уни Дуня амма.

Павел Васильевич қўл силтади.

— Ухлаб бўладими ҳозир? — деди у, пешонасини тириштириб, таъна қилгандай.— Мен ўғлимни бағримга боссам, дейман.

У зинадан тушиб, эшикни очар, ташқарига чиқиб турарди... Дуня амма унинг кетидан югурарди. У ота билан ўғилнинг қўққисдан учрашувидан қўрқарди. «Бири нимжон, янгигина госпиталдан чиққан, иккинчиси ҳеч нимадан беҳабар...»— деб ўйларди хавотирланиб Дуня амма. Шунинг учун ҳам мана ҳозир у уйга қайтаётган жиянини кўрди-ю, саросима ичида Павел Васильевични тўсмоқчи бўлиб, ўзи олға югурди.

— Қўйвор, қўйвор дейман, Дуняжон!— дея қаршилиқ кўрсатди Павел Васильевич.

Васёк шу заҳотиёқ Дуня аммаси ёнида турган сариқ сочли, букчайган кишини кўрди. Унинг юзи кўринмаса ҳам, Васёкнинг юраги бирдан дукиллаб қаттиқ-қаттиқ ура кетди, оёқлари бўшашди.

— Васёк!.. — деб шикоятмуз қичқирди Дуня амма.

Аммо энди Васёкнинг қулоғига ҳеч нима кирмасди, у чопганича келиб, дадасининг бўйнига осилди. Таниш қаттиқ мўйловлар унинг юзларини қитиқлади, бақувват қўллар маҳкам қучди.

— Трубачёвлар — чиниққан одамлар... — деб ғудранарди юраги эриб кетган Павел Васильевич, ўғлини қучоқлаб.

— Дада... биз имтиҳондан ўтдик... — деди Васёк, йиғлаб.

* * *

Трубачёвлар уйини пирог ҳиди тутиб кетди. Ишдан жавоб олиб келган Дуня амма кун бўйи меҳмонларни зиёфат қилди. Павел Васильевич билан бирга ишлашган чоллар келишди, қўни-қўшнилар чиқишди.

Эртасига Васёк рус тилидан имтиҳон берди. Павел Васильевичнинг ўзи ўғлини мактабга қузатиб қўйди ва ҳаяжонланиб, анча вақтгача кўчада юриб турди.

Васёк унинг олдига хурсанд бўлиб, юраги жўшиб югуриб чиқди.

— Дада, юринг, юринг! Ҳаммамиз «аъло»га топширдик! — деб дадасини қўлидан судради у.

Павел Васильевични тўрт томондан болалар ўраб олишди. Тортқилаб, қучоқлаб, чуғурлашиб, имтиҳон ҳақида гапириб беришди.

Директор билан Сергей Николаевич Трубачёвнинг дадасини қувонч билан қарши олдилар. Елена Александровна қаттиқ таъсирланиб, Васёкка:

— Мен дадангни худди шундайдир деб ўйлаган эдим, жуда яхши одам экан! — деди.

Павел Васильевич янги мактабни кўриб беҳад қувонди.

— Энг муҳими шуки, уни ўз қўлларинг билан тузатибсизлар... Оббо азаматлар-эй! Қаҳрамонлар деса бўлади сизларни!— деди у кўнгли ийиб, қалин деворларни, дераза ва эшикларни ушлаб кўраркан.

Васёк депога, Андрейканинг олдига чопди.

— Нимага бормайсан?— деди у, ўртоғини кучоқлаб.— Дадам келди. Кечқурун албатта бор.

Андрейка жуда банд эди, шунга қарамасдан ҳамма ишларини қолдириб бормоқчи бўлди:

— Бораман. Ҳазил гапми бу. Павел Васильевич кепти-я.— У Павел Васильевичнинг келиши гўё ўғлининг ҳатто ташқи кўринишигача тубдан ўзгартиб юбориши керак экандай, Васёкка ажабланиб ва шодланиб боқарди.

— Боргин! Сен тўғрингда дадамга гапириб бердим. Албатта боргин!— дерди Васёк, тоқатсизлик билан Андрейканинг қўлини силкиб.

Андрейка машинист, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, исми тилларда дoston бўлган Павел Васильевич Трубачёв билан учрашувни ўйларкан ийманиб илжайарди.

Кечқурун Трубачёвларнинг уйига Васёкнинг ҳамма ўртоқлари йиғилди. Павел Васильевич уларнинг ҳар бирига алоҳида диққат билан тикилар, катта бўлиб қолганларидан суюниб, ҳазил қиларди:

— Олдимда кап-катта одамлар, қурувчилар турибди-ю, мен бўлсам нуқул сизларни кичкинтойлар деб ўйлайман-а!

Павел Васильевич ҳамма болаларни атрофига ўтқазиб, забардаст қўллари билан уларнинг елкаларидан кучоқлаб олиб, фронтдаги жанговар ишлар ҳақида, темир йўлчиларнинг қаҳрамонликлари ва фронтдагилар орасидаги улкан дўстлик тўғрисида гапириб берди.

— Мана, фашист аблаҳларни яксон қилиб, ер юзидан фалокатларни супуриб ташлаймиз-у, мустаҳкам қўрғондай туриб тинчликни ҳимоя қиламиз. Тез орада сизлар ҳам ўсиб, оталарингизга, оғаларингизга ёрдам берасизлар. Сизларга ҳамма имтиёз берилган, шунинг учун ҳам сизлардан кўп нарса кутилади. Коммунизм сари шахдам қадам ташлаймиз.

Павел Васильевичнинг чақнаб турган кўк кўзларида оталик меҳри порларди. Болалар тўрт томондан унга қисилишиб, илиқ қўлларининг ҳароратини ҳис этиб туриш учун бошларини гуж қилардилар.

Андрейка ҳаммадан кейин келди. Павел Васильевич апир-шапир уни қаршилагани турди.

— Салом, Андрейка! Эшитишимга қараганда, ҳамкасабам эмишсан-а? Депода ишлайсанми?

Андрейка қаддини ростлаб, узундан-узоқ гап бошлади:

— Андрей Скорняков. Паровоз депосида ёрдамчи бўлиб ишлайман. Айни пайтда бизнинг темир йўлимизда ҳамма ишлар жойида...

Бироқ Павел Васильевич унинг сўзини тугатгани қўймади:

— Иш ҳақида ҳали бафуржа гаплашамиз. Қани, мана бу ерга, ёнимизга ўтир, ўғлим!— У Андрейкани елкасидан қаттиқ кучоқлади-да, ёнига ўтқазиб, унинг малла сочли бошини кўксига босди. — Ишчи одам ҳам, баъзида ҳамма ишларни токчага йиғиштириб қўйиб, дам олиши керак.

Андрейка кўнгли ийиб кетиб, бирданига кичкинагина, оқиш бошли болага айланиб қолди. Кўзлари, шўх кўкиш сичқон боласига ўхшаб, болалар юзида югурар, Павел Васильевичнинг гимнастёркасига маҳкам қисилган ёноқлари эса қипқизариб кетганди. Эсидан кўтарилиб кетганига

анча маҳаллар бўлган оталик меҳри-муҳаббати энди оғир синовларда тобланган Андрейканинг қалбини эритиб юборди. Ҳамма темир йўлчиларга юксак ўрнак бўлган Павел Васильевич Трубачёв бирданига деподаги фото суратидан тушиб, у билан чин юракдан бемалол суҳбат бошлаб юборгандай бўлди.

Болалар нарироқ силжиб, жон-диллари билан биринчи ўринни ишчи болага бўшатиб бердилар.

Андрейка дадилланиб, ўз ўртоқлари бўлмиш ҳунар мактабининг шогирдлари ҳақида, Васёк билан танишгани тўғрисида гапириб бера бошлади. Павел Васильевич ҳазиллашиб, унинг яхшилаб таралган оқиш сочларини тўздирар, сариқ мўйловлари билан сепкилли пешонасини қитиқлар ва унга меҳр билан: «Ўғлим...» деб гапирарди.

Дуня амма қизлар билан бирга думалоқ столга дастурхон тузади.

Павел Васильевич лаганчадаги пирогни кўриб, бирдан ўрнидан ирғиб турди-да, болаларга кўз қисди:

Кампир пирогни еди — уч оёқлаб ўйнади,
Кампир киселни еди — хурсанд бўлиб яйради.

— Қани, кичкина захматкашлар, уй бекасини хафа қилмай, яқинроқ келиб ўтиринглар!

Болалар шовир-шувур билан стол атрофига жойлашиб, шапиллатиб овқат ея бошладилар.

Аллаким Украина ўрмонларида оч-наҳор кезиб юрганларини айтиб қолди. Болалар Павел Васильевичга душман ишғол қилган жойларда кечирган кунларини ипидан игнасигача сўзлаб бера бошладилар; узоқ вақт оч юриб келиб, ширин боршчга сира ҳам тўймаган Мазинга ҳазиллашдилар; Мирониханинг болаларини, қизлар

бир ўлимдан қутқариб қолган кичкина Павлик билан қўй кўз Маруськани қайғуриб эсга олдилар.

— Ньюра иккаламизнинг,— деди Лида,— битта сандиғимиз бор, уларга атаб йиғган совғаларимизни солиб қўяяпмиз. Биров келиб-нетиб қолса, ўша заҳоти ҳаммасини жўнатамиз.

Одинцов ҳаяжонланиб, Степан амакини хиёнатчи деб шубҳаланганларини айтиб берди.

— Бутун умр эсимдан чиқармайман буни. Одамларни мана шундай билиб олиш керак экан!— дея катталардек, тошиб илова қилди у.

Стол атрофида ўтириб, Генкани ҳам, Сева кўчириб олган ҳужжатни ҳам эсга олдилар. Павел Васильевич Малютинни бағрига тортди.

— Лочиним!— деди у таъсирчан.

Овқат пайтида Васёк бирдан соатга қараб:

— Дада, ҳозир келаман!— деб қичқирди-да, хонадан югуриб чиқиб кетди.

Ярим соатдан кейин Витя Матрос билан кириб келди.

— Дада,— деб қичқирди у остонадан ҳатлаётиб,— мана Қора денгиз флотининг бўлгуси матроси!

Болалар Витяни қўвонч билан қарши олдилар ва стол ёнидан унга жой бўшатдилар.

— Қани, ёнимизда ўтир, денгизчи!— деди қувноқлик билан Павел Васильевич, боланинг ўйнаб турган қора кўзларига тикилиб.— Айт-чи, денгизни нима учун яхши кўрасан? Васёк икковларинг нимани орзу қилдиларинг? Қандай кемада сузмоқчисизлар?

— Васёкка бу — писандмас. Тўртинчи синфдаёқ у мени Шимолий Двинада сузишга ўргатган,— деб ҳазил қилди Мазин.

Витя ҳамон қовоғи солиқ бўлса ҳам, Труба-

чѣвнинг ёнида ўтирганидан яна ўзини бахтиёр ҳис этарди.

— Сен чиндан ҳам мен билан денгизчи бўлгани борасанми? Гапингдан қайтмайсанми?—деб сўради у пайтини топиб туриб, дўстидан яна бир мартаба.

— Гапим гап,— деди Васёк қатъий қилиб.— Мактабни битириб олайлик.

Болалар меҳмондорчиликда узоқ ўтирдилар. Қеча охирида Павел Васильевич болаларни янги ўқув йилининг бошланиши билан табриклади ва шу заҳотиёқ, ўзининг думалоқ овқат столини кўргазиб ҳазил қилди:

— Кейинги сафар келганимда шу думалоқ стол атрофида ҳамма фанлардан аъло баҳо олганлар ўтиради!

80 - б о б.

МАКТАБ ҚУЊҒИРОҒИ

Мактаб қўнғироғи жаранглагани жаранглаган!

У завод гудоклари билан ҳамоҳанг бўлиб, қурилишларнинг шовқин-суронлари, машиналарнинг гулдурашлари оша, болаларни жонажон мактабларига чорлаб, шўх қўшиқ сингари ҳар бир уйнинг ланг очиқ деразаларидан ичкарига киради. Унинг янгроқ, сермавж овозини эшитиб, ҳамма ҳовлилардан ўқувчи болалар югуриб чиқишади. Улар худди жонли ариқчалар сингари, кўчаларга тошиб чиқадилар-да, аста-секин бирлашиб, шовиллаган оқим бўлиб мактабнинг очиқ эшикларига қўйиладилар.

Уларни кўрганда ким орқаларидан илжайиб қараб қолмайди дейсиз, ким уларнинг болаликдан порлоқ ёшлик қучоғига қулоч ёзиб киришла-

рига омонлик, бахт-саодат тиламайди! Қизларнинг қари бувилари бутун меҳр-муҳаббатини қўйиб пишиқ қилиб ўрган биринчи соч ўримларига, янги кўйлагини дазмолланган узун шимчасининг ичига тиқиб олган, сочлари тоза қилиб олинган ўғил болаларга кимнинг ҳаваси келмайди, дейсиз!

Мактаб қўнғироғи жаранглагани жаранглаган!

У совет Ватанимиздаги бахтиёр ҳаётдан, тинч меҳнат ва болаларга оталарча ғамхўрлик, меҳр-муҳаббатдан сўзлайди. Бу кичкинагина мактаб қўнғироғи ер юзида тинч, бахтиёр ҳаёт қуриш учун ўқишга, зўр бериб ўқишга чорлайди, ҳамма соф дил, одил кишилардан: «Болаларимизнинг порлоқ келажаги ҳаққи бутун дунёда тинчлик ўрнатиш учун курашингиз!» деб талаб қилади.

Куз фаслининг хушовоз булбули — мактаб қўнғироғи жаранглагани жаранглаган! У ҳаммага мактаб ўқувчилари учун тантанали кун бўлмиш биринчи сентябрь келганини хабар қилади.

Ватанимизнинг ҳамма бурчакларидан болалар ҳам, катталар ҳам бутун қалблари билан унинг янгроқ овозига: «Жаҳонга — тинчлик! Болаларга — илм-маърифат!» — деб жавоб берадилар.

* * *

Беғубор куз, эрталаб. Васёк бошини баланд кўтариб, китобларини бағрига босиб, кўчадан чопиб боради. Ўртоқлари билан бақиршиб-чақиршиб, уларни қувиб ўтиб, мактабнинг ланг очиқ дарвозасига биринчи бўлиб етиб боради. Таранг тортилган қизил алвонга соддагина қилиб: «Хуш келибсизлар!» — деб ёзиб қўйилган. Пешайвонда

эса Грозний туради, хушовоз мактаб қўнғироғининг жаранглаган таниш садоси ҳамма ёқни янгратиб, ҳавони тўлдиради...

81-606

ЯНГИ ЙИЛ БАЙРАМИ

Йиллар ўтди. Бундан бир неча йиллар бурунгидай, яна янги йил арчасига осилган чироқлар порлайди. Мактаб дарвозаси ланг очик, қор босган хиёбонлардан янги йил байрамини ўтказгани мактаб болалари чопиб келишади.

Пионерлар хонасида қизил шоҳи галстук таққан кўк камзулли бир бола бир тахта қоғозни ерга ёзиб олиб, қорнини ерга бериб ётганча туш билан йирик-йирик қилиб «1952 йил» деб ёзмоқда.

Йиллар ўтди. Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқлари синфдан синфга кўчдилар, илм олдилар, аҳил бўлдилар, янги дўст-биродарлар ордирдилар.

Кўкалам баҳорнинг қуёш чарақлаб чиққан бир куни Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқларини комсомол сафига қабул қилдилар. Васёк ҳаётидаги бу порлоқ кунни ҳеч қачон эсидан чиқармайди!

Дружина совети пионерлар хонасига йиғилди. — Васёк Трубачёв комсомолга ўтиш учун биздан рекомедация беришимизни сўрайди. У тўғрида ким гапиради? — деб сўради дружина советининг раиси.

Узоқ чалинган қувончли қарсақлар бу саволга жавоб бўлди.

...Кўпдан бери орзиқиб кутилган Ғалаба куни келди.

Совет халқларининг аҳил оиласи бу бахтли кунни тантана билан нишонлади. Рангба-ранг салют юлдузлари баланд осмонга парвоз этди. Оналар ўғилларини кутиб олишди.

Азоб-уқубат тортган, эгаларини соғинган ерлар серғайрат, ишчан қўлларни кутар эди. Ерни куйиб қора темирга айланган фашист тўпларидан, чириган каскалардан, душман қўли билан кўмилган миналардан тозалаб, далаларда машиналар гуриллаб юриб кетди. Бепоён далаларга эҳтиёт қилиб сақланган уруғлик буғдой сепилди. Совет кишилари қишлоқлардаги нари-бери қурилган омонат ертўлалар ўрнига янги, ёруғ уйлар қуришди.

Олимлар экспедицияларга чиқа бошладилар, жасур комсомоллар қўшиқ айтиб, чўлу биёбонларга жон киргизгани йўл олдилар, ботқоқликлар қуритилди, ёш ниҳоллар ўсиб, еримизни қурғоқчиликдан сақловчи навқирон ўрмонларга айланди. Волга ва Дондаги буюк сув йўллари қурилишида экскаваторлар одимлади, юк кўтарувчи кранлар ишга тушди.

Мағрур ва гўзал Москва чироқлар қўйнида порлаб кетди. Унинг кўчаларида кўп қаватли янги бинолар қад кўтарди: бошингни орқага ташлаб қарасанг ҳам учини кўролмайсан киши. Тро-туарлар ёқасида хушбўй липа дарахтлари чаман бўлиб гуллади, рангба-ранг товланиб фонтанлар отилди...

Москва яқинидаги кичкина шаҳарча ҳам тинч ҳаёт йўлига кирди.

Собиқ кўм-кўк ялангликда дарахтлари зич ўсган навқирон боғ пайдо бўлди; бир вақтлар Вася буюриб кетган олмалар куз кунлари меваларининг шиғиллигидан шохларини ерга эгадилар.

Ҳануз мактаб қўнғироғи болаларни синфларга чорлайди. Болалар билинмай ўсиб борадилар, тўртинчи «Б» синфидаги тартиб-интизомни синф бошлиғи Витюша Булгаков қаттиқ ҳимоя қилади. Ўз ўқитувчилари Сергей Николаевичга унинг ўқувчилари ҳамон илгаригидай қизғин муҳаббат билан қарайдилар.

Болаларнинг қувончига қувонч қўшилди. Сергей Николаевич уларнинг севган ўқитувчилари Елена Александровнага уйланиб, ўзига ажралмас дўст ортдирди. Ўқитувчининг кичкинагина уйига жон кирди. Ҳар кун дарсдан кейин улар бирга уйга қайтишади, бирга ошна пиллапоядан юқорига кўтарилишади. Эшик оғзида уларни Сергей Николаевичнинг опаси Оксана қувонч билан кутиб олади. У уруш тугаши билан укаси олдига келган, энди умрбод у билан бирга.

Ўқитувчининг уйи болаларга ҳар доим очиқ. Улар бу ерга маслаҳат ва ёрдам сўрагани, керакли китоблар олгани, баъзида эса севимли ўқитувчиларига ўзлари далалардан териб келган даста-даста гулларини бериб кетгани келишади.

Йиллар ўтди. Мактаб меҳрибон она сингари, бояғидай ўз болаларини ардоқлаб ўстиргани ўстирган.

Илгариги полопонлар аллақачон вояга етиб, қадрдон уяларини тарк этдилар. Улар кўнгиллари истаган, комсомол бурчлари чорлаган томонларга учиб кетдилар.

Салобатли Болтиқ денгизида сузган кемаларда Васёк Трубочёв билан унинг содиқ ўртоқлари: қора кўз Витя Бобров ва ёшлик ғайрати тўлиб-тошган Алёша Кудрявцев юзиб юряришибди.

Келгусининг геолог-разведкачилари бўлмиш Мазин билан Русаков илмий экспедиция билан бирга Қорақумга жўнадилар.

Мазиннинг забардаст дўстлиги забт этган Тишин ҳам улар билан бирга жўнади.

Лида Зорина билан Надя Глушкова медицина институтида ўқишади, улар госпиталда даволанаётган Егор Ивановичнинг қайта-қайта такрорлаб: «Қизларим, яхши врач бўлиш — улуг иш!» — деган сўзларини эслаб туришади.

Нюра Синицина урушдан кейин етим бўлиб қолган болаларни тарбиялашга жон-дили билан киришиб кетди. У бир вақтлар Валя Степанова яшаган болалар уйида тарбиячи бўлиб ишлайди.

Каникул пайтларида узоқ қишлоқдан колхоз болаларининг севимли ўқитувчиси Саша Булгаков уйига келади. Эндиликда мени кичкина ўқувчилар яхши кўрармикин-йўқмикин, деган савол унинг кўнглини безовта қилмайди — Сашани ҳамма яхши кўради.

Ватанимиздаги катта шаҳарларнинг бирида очилган кўргазмада ёш рассом Сева Малютин чизган сурат пайдо бўлди. Бу кўргазмага Сергей Николаевич билан бир тўда болалар экскурсия қилиб келишди. Улар рассом чизган суратга узоқ тикилиб турдилар, расмда: Америкадаги катта-катта уйлар орасида қисилган тор ҳовлиларнинг бирида кичкина бир негр бола қордай оппоқ каптарни бағрига босиб тургани тасвирланган эди.

— Сева Малютиннинг юраги ҳар доим катта ва олижаноб туйғуларга тўла бўлгувчи эди, — деди Сергей Николаевич болаларга.

Коля Одинцов Волгадаги гидростанцияларнинг бирида комсомол ташкилотининг секретари бўлиб ишлайди. Бўш соатларда ёш қурувчилар ётоқхонасида қурилишнинг энг яхши одамлари

яратган илғор иш методлари қизғин муҳокама қилинади, шунда 2-мактабнинг собиқ ўқувчиси Коля Одинцовнинг номи илғорлар орасида тез-тез тилга олиниб туради.

Бу мактабнинг собиқ ўқувчилари Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқлари турли ёқларга таралиб кетишди. Аммо уларнинг дўстлиги яна ҳам мустаҳкам бўлиб қолди, улар ҳар бир хатларида бир-бирларига ўзларидаги барча янгиликларни хабар қиладилар, қувончлари, ютуқ, орзулари — ёш, комсомолча ҳаётлари нималар билан тўлиқ бўлса, барчасини ўртоқлашадилар.

Мактаб ҳам собиқ шогирдларини эслаб туради.

Бугун, янги йил байрамида у узоқ айрилиқдан сўнг қимматли меҳмонларини кутмоқда. Мактаб эшиги тепасида, электр лампочкалари ёруғида: «Янги йилингиз қутлуғ бўлсин, дўстлар!» — деган илиқ сўзлар яшнаб турибди.

Қорбобо сингари ҳамма ёғи қорга кўмилиб, мактаб қоровули Грозний ўз постида меҳмонларни қувонч билан кутиб олмоқда. Бош пионер вожатий Лёня Белкин тез-тез эшик оғзига югуриб чиқади. У қувноқ, бесабр кўзларини хиёбонга тикиб ва малла ранг сочларига қўнган қорларни қоқиб ташлаб, ҳар сафар:

— Ҳалиям ҳеч ким келгани йўқми? — деб сўрайди.

Лёня Белкин собиқ синфдоши ва дўсти Васёк Трубачёвни кутмоқда.

— Аллақачон келишлари керак эди! — деб жавоб берди кутавериб бетоқат бўлган Грозний.

Эшиклар ҳадеб очилиб ёпилади. Болалар югуриб келишади. Бир-бирлари билан қувноқ ва шўх гапиришиб, улар кетидан ота-оналари шошиб келишади. Совуқ игна сингари юзларга

санчилади. Электр лампалари нури тушган дарахлар оппоқ гулга кўмилгандай тик туришади, пешайвондан тушган нур узун йўлак ҳосил қилади. Болалар оёқларини дўпиллатиб уриб, шапкаларидаги қорни қоқишади. Ота-оналар Грозний билан қуюқ саломлашиб, безатилган вестибюлга киришади.

Деворларга: «Дунёга — тинчлик!», «Яшасин бахтиёр совет оналари!», «Ленин байроғи остида коммунизм ғалабаси сари олға!» деб ёзилган плакатлар осилган.

Мактабнинг кийим ечиладиган хонаси қувноқ шов-шувга тўлиб кетади.

Пионерлар хонасига оқиш сочли бола бошини суқиб қарайди:

— Булгаков! Витюшка! Зални очишди. Бўлай дедингми? Кел, ёрдамлашиб юборай!

Икки ўртоқ бошларини бир-бирларининг бошларига уришиб, босма ҳарфларни қизил туш билан шоша-пиша бўйядилар-да, оқ тахта қоғознинг икки бурчидан ушлаб, залга қараб югурадилар. Залдаги қатор териб қўйилган стулларда ота-оналар ўтиришади. Мария Ивановна Синицина жон куйдариб келганларни ўтқизади. Леонид Тимофеевич туфайли Нюра Синицинанинг онаси аллақачонлароқ ота-оналар активида энг яхши жамоатчи бўлиб қолган.

— Бу ёққа марҳамат қилинг, бу ёққа, Павел Васильевич! — деб таклиф қилади у, гимнастёркасига Қаҳрамон нишони — Олтин Юлдуз тақилган сарғиш сочли мўйсафид кишини. — Евдокия Васильевна, сиз ҳам мана бу ерга, бу кишининг ёнига ўтиринг!

Дуня амма очиқ чехра билан жилмаяди.

— Андрей Ивановичга ҳам жой топилади, ҳам еманг.

Темир йўлчилар формасини кийган оқиш сөч, сепкилли бола Павел Васильевичнинг ўнг қўли— опа-ука Трубачёвлар ёнига ўтиради.

— Паша, Паша, қарагин, бизга салом бериш-япти!— деб шивирлайди Евдокия Васильевна укасининг қулоғига.

Павел Васильевич сал туриб қарайди.

Ҳамма қаторлардан танишлар унга жилмайиб боқадилар. Мана Екатерина Алексеевна — кўзлари ўткир, хушмуомала хотин, дўмбоққина бир болани олиб ўтирибди. Бу бола Петя Русаковнинг кичик укаси. Мана Лида Зоринанинг отаси — узун бўйли ҳарбий киши ва ҳамон ёш, қора кўз, кулиб турувчи ойиси. Улар ёнида — вазмин, саранжом юзларида кулгичи кулиб турган аёл — Саша Булгаковнинг ойиси. Ундан нарида, ўтирган стулларида сал туриб, Коля Одинцовнинг ота-онаси Трубачёвларга салом беришяпти.

Бир вақтлар улар Шимолий қутб экспедициясидан қайтиб келганларида болалар териларига сиғмай қувонишган эди. Ўшанда ҳамма синф ўқувчилари, юзлари совуқ изғиринларда қизарган, қалин мўйна пўстинларга ўралиб олган қутбчиларни чақиришган эдилар. Ана, болаларнинг сеvimли ўқитувчиси Елена Александровнанинг ёнида Сева Малютиннинг ойиси ҳам турибди. Иккалалари ҳам кўк кўз, тетик, улар опа-сингиллардай бир-бирларининг қўлларини маҳкам ушлашиб, ўзаро алланарса ҳақида қизғин суҳбатлашмоқдалар. Йиғилганларнинг ҳаяжон тўла чехраларида чексиз қувонч порлайди: улар бугун мактаб билан бирга азиз меҳмонларни кутмоқдалар.

Залдаги қандил оқиш нур бериб ёнади, шипга тортилган қип-қизил ипак байроқчалар товлана-

ди, саҳнанинг икки ёнида тепадан ерга қадар тим кўк гул ўрамлари осилиб туради.

Эшикда сочлари орқасига силлиқ қилиб таралган, елкасига кўк рўмол ташлаб олган оддийгина бир хотин пайдо бўлади.

— Салом, Оксана Николаевна!

— Салом!

— Салом!— дея болалар ва катталар унинг билан саломлашади.

Оксана Николаевна кўпдан бери укаси билан бирга яшайди. Аммо ҳануз узоқ Украинадаги дўстларидан унга хат устига хат келгани келган.

Унга: Украинада навқирон боғ-роғлар яшнаб кетди, собиқ аризор тепасидан яна тутун буралиб-буралиб ҳавога кўтарилади, фақат Матвейчининг боғидаги оқ уйча ўрнида, энди қишлоқ хўжалик станциясининг каттакон ёиштин биноси қад кўтарган, дарахтларнинг қалин шохлари орасида лахча чўғга ўхшаб олчалар қизариб ётибди. Боғнинг нарёгидан улкан тажриба участкаси чўзилиб кетган.

Ёш селекционер Гена Наливайко ҳар кун эрталаб далани кўздан кечириб чиқади, кўксағиз гулларига эгилиб қарайди. Гена ёшликдан қилган орзусига етган — табиат одамга нимани беришга қодир бўлса, уни олиш керак, дерди у.

Қуёш нурига ғарқ бўлган итоаткор ер унинг олдида бағрини очиб турибди.

Дарё лабида унинг жанговар оти вафодор Гнедко ўтлаб юрибди. У эркаланиб-кишнаб, эгасини чақиради. Гена унинг олдига бориб, кафтида бир чақмоқ қанд тутати-да, тумшуғидан қучоқлаб, юзларини юмшоқ юнгларига босади...

«Червони зирки» колхозининг раиси Степан Ильич тез-тез тажриба станциясига келиб тура-

ди, гоҳида Мирон Дмитриевич ҳам нозиккина, шаҳло кўз қизи — колхознинг энг яхши звено бошлиғи Маруся билан бирга келиб қолади.

Гоҳо болаларнинг шўх овозлари янграб кетади: узоқ Макаровкадан ўқитувчи Коноплянко ўз пионерларини меҳмонга олиб келади. Болалар кетаётганларида: Оксана Николаевнадан, Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқларидан хат келмадими, деб албатта сўрайдилар. Генка азиз хатларни ёнидан чиқариб, Коноплянкога беради.

Пионерлар сокин кечаларда Макаровка қишлоғи орқасидаги ўрмон яланглигига йиғиладилар. Пионер гулханининг ёруғи оқ қайинга тушади. Дала гуллари кичкина, азиз тепачани гиламдай қоплаб туради.

Урушнинг сўнгги йили Макаровкага одми кўйлак кийган кекса бир аёл келди. Юк машинасида йўл босди, яёв юрди, етиб боргунча анча қийналди. Ўрмон ёқасидаги ялангликда узоқ вақт ўтирди. Одамлардан Валяни суриштирди. Мирониха: «Болалар уйида тарбиячи бўлиб ишлайдиган Аня хола экан»,—деди.

Одамлар эса, унинг орқасидан қараб: онаси дердилар.

Колхоз болалари ўқитувчи Мария Ивановна ҳақида, ўқувчи қиз Валя тўғрисида ва москвалик пионерлар ҳақида ҳар қанча эшитсалар ҳам тўймайдилар.

Ўқитувчи Коноплянкoning юзларига кўк кўз-ли Жорка мижжа қоқмай тикилади.

— Мен уларни биладан, эсимда, Ивга буви ҳам билади. Улар бизнинг уйимизда ҳам туришган,— дейди у.

— Нюра билан Лида-чи, мактабга осиб боргани бизга янги сумкалар юборишган,—деб мулоҳим кулади оппоққина Павлик.

Пионерлар узоқ суҳбатлашиб ўтирадилар.
Азиз москваликларнинг хатларини ўқийдилар.

Пионер гулхани гуриллаб ёнади...

* * *

Мактаб залидагилар бетоқат бўлиб кутиш-моқда.

Болалар тиқ этса эшикка қараб, ўтирган стулларида типирчилашади.

— Келишди, келишди!— деб шивирлашди улар бир-бирларига, ўқитувчиларнинг ҳовлиққан, шод чеҳраларига боқиб.

Трубачёвлар олдига кечикиб қолган меҳмон — Таня ўтиб боряпти. Совуқдан бетлари ловиллаб ёнади, сарғиш сочлари елкасига ёйилиб тушган.

— Улар ўқитувчилар хонасида, ҳозир келишади,— деб тез шивирлайди у Дуня амма ёнига ўтираётиб.

— Ўзинг қаерда бунча кечикиб қолдинг?— деб таъна қилади Павел Васильевич.

— Костя бугун райкомда доклад қилди...

Залга тез юриб Леонид Тимофеевич киради, унинг ўз кетидан эшикнинг икки тавақасини сирли равишда бекитиб олганидан болалар эшик орқасида биров борлигини пайқаб, қаттиқ қарсак ура бошлайдилар.

— Нима учун менга чапак чаляпсизлар?— деб кулади директор.— Мен бир ёқдан келганим йўқ, шу ерликман-ку.

У ўқитувчилар йиғилаётган саҳнага ўтади. Сергей Николаевичга бир неча оғиз сўз шипшиб, тантанали суратда залга мурожаат қилади:

— Ўртоқ ота-оналар ва болалар! Байрагимизга чақирилган меҳмонлар қаторида мактабимизнинг собиқ ўқувчилари Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқлари келишди.

Залда шов-шув бошланади. Директор кўлини кўтаради:

— ... Кўпчилигингиз ҳамон бу ўқувчиларни биласиз. Пионерлар хонасида ҳали ҳам Коля Одинцовнинг кундалиги турибди.

— Ўқиганмиз!

— Ҳаммамиз ўқиб чиққанмиз!

— Биламиз!— деган ҳаяжонли овозлар директорнинг сўзини бўлади.

Директор қўлларини ёзиб, кулганча болалар тепасидан орқага қарайди. Зал эшиги ланг очилиб, қаторлар ўртасидаги йўлда сабрсизлик билан кутилган меҳмонлар пайдо бўладилар. Болалар кулиб турган чехраларни, ёниб турган кўзларни кўрадилар. Мана улар — мактабдаги дўстликларига содиқ, ажралмас ўртоқлар.

Залдан:

— Трубачёв! Саша Булгаков! Мазин!— деб секин айтилган хитоблар эшитилади.

Овозлар улғайиб, ягона шодиёна ғовурга айланади.

Ҳарбий Денгиз Флоти лейтенанти формасидаги Васёк Трубачёв ўзини ўраб олганлар ичида турар ва ўша болалик одатича, уялгансимон пешонасидаги малла ғайир сочини ўйнар эди.

Мана унинг жонажон мактаби!

Бу азиз деворлар ичида унинг қанчадан-қанча умр йиллари ўтди, бу ердаги ҳар бир кичик нарса улар бошдан кечирган ҳаяжон, ваҳимали ва қувончли ходисаларни эслатади.

Шу пайт унинг дўстлари — баланд бўйли, келишган Алёша Кудрявцев ва қора кўз Витя Бобров — оҳиста унинг биқинига туртишади:

— Трубачёв, болаларга бир-икки оғиз гап айт! Улар кутишаяпти!

Аммо Васёк фикрларини бир нуқтага йиғол-

майди. Ҳаяжонлангани ва бахтиёрлигидан унинг тили лол.

Йўғон гавдали, бақувват Мазин бўлса, болалар билан овозини баланд қўйиб ҳазиллашади ва каттакон қўллари билан аста-секин оломон ичини ёриб ўтиб, ўқитувчилар олдига боради.

Мақтабнинг жажжигина саҳнаси одамлар билан тўлади.

Васёк ҳеч нима демай, сўзсиз Сергей Николаевични қучоқлайди ва миннатдорчилик билан Елена Александровнанинг азиз, ошна чехрасига узоқ боқади.

— Ҳаммаси эсимда... ҳеч нима ёдимдан чиққани йўқ... Сизлар умрбод менинг туғишганим-сизлар,— деб қизгин такрорлайди у ҳаяжонини босиб.

Қадрдон дўстлар узоқ айрилиқдан сўнг, ғуж бўлиб олишиб, бир-бирларини қучоқлайдилар. Янгилıklar ҳақида гаплашгилари келади.

Улғайиб, бўйи чўзилиб кетган, боягидай очиқ кўнгил, кулча юз Саша ўртоқларида қизгин муҳаббат уйғотади.

— Оббо, Саша-ей!— дея астагина унинг елкасига уриб қўяди келишган, кўзлари ёниб турган Коля Одинцов.

Сергей Николаевич узатилган қўлларни қисади ва қулочини кенг ёзиб, отларини эркалаб атаб, ҳаммаларини биракайига қучоқлайди.

Мана, уларнинг ҳаммаси бир жойда. Мана ҳаддан ташқари жиддий, улғайган Петя Русаков, ҳамон ўшандай шўх, ўшандай ҳазилкаш, қувноқ Мазин, ҳамма яхши кўрган Саша, нозик чехрали, кўк кўзлари порлаб турувчи Сева Малютин.

Улар орасида аввалги синфдошларини соғинган Лёня Белкиннинг малла сочли боши кўри-нади.

Бурчакда эса, Оксана Николаевнанинг пинжиги суқилиб, суюнганларидан кўзлари ёшланиб, икки дугона — Нюра билан Лида туришади.

— Нюра! — деб секингина чақиради Одинцов эски дугонасини.

Нюра бошини кўтарганида-да, Оксана Николаевнадан ажралиб, секингина унинг олдига боради. Улар ёнма-ён туришиб, порлаб турган бахтиёр кўзларини бир-бирларига узоқ тикадилар.

Шу дақиқада улар нимани эсладиларикин? Макаровкада, Мирониханинг уйи олдида учрашганлариними ёки бир бурда сухарини бўлиб еганлариними, Нюранинг кўз ёшларини кўриб овутиганинми?..

— Салом, Нюра! — деб секин такрорлайди Коля Одинцов.

Унинг гапини залдаги қутлов ҳайқириқлари босиб кетади.

— Трубочёв! Трубочёв! Булгаков! Одинцов!.. — дея шовқин кўтариб чақиради болалар, саҳнага интилиб.

Леонид Тимофеевич Трубочёвни саҳнанинг олдига олиб келади.

— Болалар! — дейди Васёк. — Мактаб — бизнинг жонажон уйимиз. Биз бир-биримизни қаттиқ қучоқлагани, ўқитувчиларимизга чин юракдан раҳмат айтгани бу ерга қанот боғлаб учиб келдик. Биздақа ҳеч нарсани билмайдиган, қайсар болаларни жамиятга фойда келтирадиган, тузук одамлар қилиб чиқариш учун сарф қилган катта хизматлари учун уларга раҳмат. Биз уларга қандай қийин бўлганини биламиз. Бу ерда биз кўп ишларни бошдан кечирганмиз... Энди бўлса, биз ўтирган худди ўша парталарда, бизнинг укаларимиз — сизлар ўтирибсизлар. Менга,

Васёк Трубачёвга ишонинглар: бир неча йиллардан сўнг биз каби ўз ўқитувчиларинг ва ўртоқларингни кўргани бу мактабга келганларингда, ҳаяжонланганларингдан худди менга ўхшаб сизларнинг ҳам тилларингга сўз келмай қолади, чунки ҳозир мен кечираётган туйғуни ифодалаб берадиган ҳеч қандай сўз йўқ... Мактабни севинглар, болалар!

* * *

Мактабнинг иккинчи қаватида ярим кечагача чироқ ёниб турди. Бежиримгина ўқитувчилар хонасига йиғилган ўқитувчилар собиқ шогирдлари билан секин, ота-боладай гапиришар эдилар. Болалар ва уларнинг ота-оналари аллақачон уй-уйларига тарқалишган. Мактаб қоровули имиллаб пастдаги чироқларни ўчириб юрибди. Шу пайт собиқ яланглик дарвозаси олдида мактабга шошиб келаётган икки меҳмон бир-бирларига тўқнаш келиб қолишди. Икковлари ҳам ҳарбий шинелда, кўкракларида ҳарбий нишонлар. Қор бўрони орасидан ҳовли тўридаги бинонинг хира чироғига боқиб, старший лейтенант Кондаков ҳурмат билан честь берди-да, деди:

— Ўртоқ майор, мен иккинчи мактабни излаб юрибман. Сиз ҳам шу ерга келаяпсиз шекилли?

Собиқ снаряд ташувчи Вася Кондаков билан собиқ пионервожатий, Улуғ Ватан урушининг партизани, Совет Иттифоқининг Қаҳрамони Митя Бурцев мактаб бўсағасида биринчи марта шу зайилда танишдилар.

Ўқитувчилар хонасида қайғуриб ва меҳр-муҳаббат билан бу ерда бўлмаганларни эсга олишиб турганларида, бирдан улар иккови эшик тавақаларини ланг очиб, бўсағада ёнма-ён пайдо бўлдилар.

Шунда, севинганларидан ақлларини йўқотган, ҳалиям феъли-атворлари ўша-ўша болалар — Болтиқ флотининг денгизчиси Трубачёв, геология разведкачиси Мазин ва Русаков, бинокор Одинцов, рассом Малютин, ўқитувчи Саша Булгаков ва иккала дугона — болалар уйининг тарбиячиси Нюра Синицина ва бўлажак врач Лида Зорина худди узоқ болалик йилларидагидек майор Бурцевнинг бўйнига осилдилар.

— Митя!.. Митяжон!..

Хонанинг у бурчида эса 4-батареянинг собиқ снаряд ташувчиси ўз комбатини қучоқлаб тўймас эди...

Ёш, соф дил бу кишиларнинг ҳаммасига порлоқ келажагимиз томон қилаётган сафарларига оқ йўл тилаймиз!

КИТОБХОНЛАРГА

Китобхон, сен сўнгги саҳифани ўқидинг. Сен Трубачёв ва унинг ўртоқлари билан улар бошига тушган мусибатларнинг ҳаммасини бирга кечирдинг. Сен ҳам улар сингари Ватанингни севасан; унинг бошига хавф-хатар тушганда, уни душманлардан сақлаш учун, жонажон мактабингни, бахтиёр ёшлигингни ҳимоя қилиш учун кўкрагингни қалқон қилишга тайёрсан. Сен атрофингда оналаринг, акаларинг, опаларингнинг, бутун Совет мамлакатининг тинч меҳнатини кўриб турибсан. Сен катталарнинг оталарча меҳрибонлиги шарофатида яшаяпсан.

Трубачёв ва унинг ўртоқлари сингари, сенинг мактаб ҳаётинда ҳам сон мингта катта ва кичик ишлар бор, сен ҳам улар сингари энг яхши болалар қаторидан жой олиш учун ўз иродангни тарбиялайсан.

Гоҳо сабринг чидамай, қизиққонлик қилиб юборасан, кейин бўлса, ўзингни пионерларча қаттиқ қўлга оласан-да, шахдам қадам ташлаб порлоқ йўлга чиқасан.

Мабодо ҳаётингда қийналиб қолсанг, мабодо бошингга бирор қийинчилик тушса — Васёк Трубачёв ва унинг ўртоқларини эсла! Уларни элагин-у, қоматингни ростлаб, бошингни баланд кўтар-да:

— Эҳе-ҳей, Трубачёв! Қайдасан, дўстим? Қардасиз, содиқ дўстларим!— деб чақир.

Шунда сенинг ёнингда жингалак сочли танишларинг пайдо бўлишади, тўрт томондан ёрдам қўлини чўзишади ва сен атрофингда Трубачёвга ўхшаган юзлаб, минглаб ўртоқларингни кўрасан, сенинг чақиригингга ўртоқларинг:

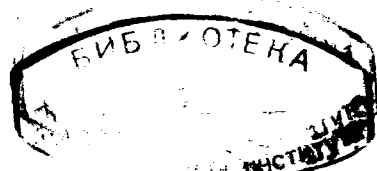
— Эҳе-ҳей, дўстим! Биз шу ердамиз! Бўш келма!— деган дўстона хитоб билан жавоб берадилар.



МУНДАРИЖА

1-боб. Кадрдон жойлар	3
2-боб. Дуня амма	9
3-боб. Фронтчи ўртоқлар	11
4-боб. Хувиллаган мактабда	20
5-боб. Нима қилиш керак?	26
6-боб. Госпиталь	30
7-боб. Дугоналар	38
8-боб. Хушхабарлар	43
9-боб. Биринчи қадам қўйилди	50
10-боб. Петя Русаковнинг уйи	53
11-боб. Маслаҳат ва ёрдам сўраб	57
12-боб. Ўқиш	66
13-боб. Қиш	71
14-боб. Янги айрилиқ олдида	75
15-боб. 4-батареянинг ўқ ташувчиси	79
16-боб. Бахтли учрашувлар	86
17-боб. Баҳор кўни	92
18-боб. Костя кетяпти	96
19-боб. Баҳор майсалари	99
20-боб. Навбатчиликда	107
21-боб. Поезддан тушган одам	113
22-боб. Мўҳим янгиликлар	117
23-боб. Кўкалам майдон	124
24-боб. Генерал Кудрявцевнинг ўғли	136
25-боб. Ремонт бошланди	144
26-боб. Васянинг қаҳрамони	150
27-боб. Зўраки ўқитувчи	155
28-боб. Нюра Синицина	162
29-боб. 2-мактаб	171
30-боб. Орзунинг туғилиши	177
31-боб. Ҳовуз бўйида	182
32-боб. Унутилган кундалик дафтар	192
33-боб. Ўша кўни кечқурун	195
34-боб. Андрейка	198
35-боб. Эски ва янги ўртоқлар	206
36-боб. Дарсада	218

37-боб. Вася ҳузурда	222
38-боб. Украинадан хат	229
39-боб. Ишлаб чиқариш мажлиси	233
40-боб. Ориятли бола	245
41-боб. Бегоналар	249
42-боб. Бўлажак мактабда	253
43-боб. Нюра Синицинанинг онаси	261
44-боб. Директор	269
45-боб. „Нима қилиб бўлса ҳам“	273
46-боб. Рақиблар	275
47-боб. Иш кўрмаган қиз	282
48-боб. Икки хат	289
49-боб. Ўрмонда	293
50-боб. Алёша Кудрявцев	306
51-боб. Разведка	312
52-боб. Сирли экспедиция	316
53-боб. „Бочка ичида одам бор экан“	321
54-боб. Биринчи синов	324
55-боб. Ўқитувчилар хонасида	332
56-боб. Пионерлар хонаси	337
57-боб. Одиновнинг кундалиги	350
58-боб. Охирги синовдан кейин	354
59-боб. Митингда	359
60-боб. Митингдан сўнг	361
61-боб. Вася жўнаш тараддулида	365
62-боб. Меҳмонлар	370
63-боб. Муҳим гап	380
64-боб. Масала ҳал бўлай деяпти	383
65-боб. Андрейканинг элатлари	388
66-боб. Бахтли кун	394
67-боб. Лиданинг уйида байрам	402
68-боб. Таня	407
69-боб. Янги ҳўжаликка	414
70-боб. Юзма-юз учрашув	421
71-боб. Меҳнат самараси	425
72-боб. Вася билан хайрлашув	428
73-боб. Сўнгги ҳаракатлар	433
74-боб. Янги ўқитувчилар	435
75-боб. „Биз яна биргамиз...“	441
76-боб. Фронтдан келган киши	444
77-боб. Кичкинагина уйда	457
78-боб. Ҳал қилувчи пайт	466
79-боб. Ота ва ўғил	473
80-боб. Мактаб кўнғироғи	480
81-боб. Янги йил байрами	482
КИТОБХОНЛАРГА	496



КИЧИК ВА ЎРТА ЁШДАГИ БОЛАЛАР УЧУН

Муқовани расом **Содиқов** ишлаган

Детгизнинг 1957 йилги нашридан таржима

На узбекском языке

ОСЕЕВА ВАЛЕНТИНА АЛЕКСАНДРОВНА
ВАСЁК ТРУБАЧЁВ И ЕГО ТОВАРИЩИ
(3-ая книга)

Перевод с издания Детгиз 1957 г.

Издательство „Ёш гвардия“ — Ташкент — 1969

Редактор **Р. Обидхужаев**
Расом редактор **Г. Бедарева**
Техредактор **Я. Пинхасов**
Корректор **Э. Миробидов**

* * *

Босмахонага берилди 9/IV 1969 й. Боснига
рухсат этилди 24/V 1969 й Формати 84×108¹/₃₂
Босма л. 15,625. Шартли босма л. 25,63.
Нашр. л. 20,53. Тиражи 15 000. „Ёш гвардия“
нашриёти, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома № 377-56.

ЎзССР Маданият вазирлиги Ўзглагизда-
тивнинг 1-босмахонаси, Тошкент, Ҳамза кўчаси,
21. 1969 й. Заказ № 193. Баҳоси 7 с. 20 т.